

CENTRO INTERNACIONAL DE ESTUDOS
DE DOUTORAMENTO E AVANZADOS
DA USC (CIEDUS)

TESE DE DOUTORAMENTO

Dereitos políticos dos emigrantes galegos.
A Galeguidade e o voto emigrante

Xosé Francisco Ferreiro Abelleira

ESCOLA DE DOUTORAMENTO INTERNACIONAL
PROGRAMA DE DOUTORAMENTO EN DEREITO

SANTIAGO DE COMPOSTELA
2019

DECLARACIÓN DO AUTOR DA TESE

Dereitos Políticos dos Emigrantes Galegos. A Galeguidade e o Voto Emigrante.

D. Xosé Francisco Ferreiro Abelleira.

Presento a miña tese, seguindo o procedemento adecuado ó Regulamento, e declaro que:

- 1) *A tese abrangue os resultados da elaboración do meu traballo.*
- 2) *No seu caso, na tese, faise referencia ás aportacións (no apartado de "Anexos") que tivo este traballo.*
- 3) *A tese é a versión definitiva presentada para a súa defensa e coincide cá versión enviada en formato electrónico.*
- 4) *Confirmo que a tese non incurre en ningún tipo de plaxio doutros autores nin de traballos presentados por min para a obtención doutros títulos.*

En SANTIAGO DE COMPOSTELA, de de 2019 .

Fdo.: Xosé Francisco Ferreiro Abelleira

AUTORIZACIÓN DO DIRECTOR / TITOR DA TESE

DEREITOS POLÍTICOS DOS EMIGRANTES GALEGOS. A GALEGUIDADE E O VOTO EMIGRANTE

D. LUIS MIGUEZ MACHO

INFORMA:

Que a presente tese correspóndese co traballo realizado por D. Xosé Francisco Ferreiro Abelleira baixo a miña dirección e autorizo a súa presentación, considerando que reúne os requisitos esixidos no Regulamento de Estudos de Doutoramento da USC, e que como director desta non incorre nas causas de abstención establecidas na Lei 40/2015.

En Santiago de Compostela, 10 de outubro de 2019.

Asdo.: Luis Miguez
Macho

DEDICATORIAS

Á memoria de Pepe e Carmiña, meus pais

A Queli e Claudia por terme aturado

AGRADECEMENTOS

Ao profesor Luis Miguez Macho, que foi quen de facer fácil o que parecía imposible.

Ao profesor Pablo González Mariñas, pola súa inestimable axuda, colaboración, asesoramento e apoio.

Ao profesor Xosé Carlos Sierra Rodríguez, sempre disposto a atender os meus requirimentos.

Á profesora Marina Arbor Aldea, polo seu traballo na corrección lingüística da tese.

A Abelardo Buguerio Lopez, polo seu impagable traballo no asesoramento en materia informática, área na que me declaro incapaz.

Ao meu amigo, o xornalista Anxo Lugilde Pardo, divulgador da problemática da emigración galega, polo seu apoio.

A todas as persoas expertas coñecedoras da emigración galega, polas súas achegas que figuran nos anexos e que, sen dúbida, valorizan este traballo.

ÍNDICE

CAPÍTULO 1.	
Achegamento ao concepto de Galeguidade	27
1.1. Consideracións xerais	27
1.2. Distintos estudos relativos á Galeguidade.....	31
1.3. Os Congresos da Emigración e a Galeguidade.....	43
1.4. O enterro de Luis Fernández, un exemplo de Saudade e Galeguidade	49
CAPÍTULO 2.	
A Galeguidade como instrumento de solidariedade	53
2.1. Constitución de sociedades no exterior de carácter social e benéfico..	53
2.2. Aportacións da emigración ao desenvolvemento económico e social de Galiza	66
2.2.1. Envío de diñeiro para instalacións de carácter social nos distintos concellos de Galiza.....	66
2.2.2. Envío de diñeiro ás entidades bancarias e caixas de aforro galegas: as “remesas”	75
2.2.3. Envío de diñeiro para sufragar campañas políticas.....	84
CAPÍTULO 3.	
Réxime xurídico da Galeguidade	87
3.1. A Galeguidade nos Estatutos de Autonomía	87
3.1.1. O Estatuto de Autonomía de Galicia de 1936	87
3.1.2. Estatuto de Autonomía de Galicia. Lei Orgánica 1/1981, do 6 de abril.....	88

3.2. A Galeguidade na lexislación ordinaria.....	96
3.2.1. Lei 4/1983, do 15 de xuño, de recoñecemento da galeguidade.....	96
3.2.2. Decreto 2/1987, do 8 de xaneiro	102
3.2.3. Decreto 4/1987, do 8 de xaneiro	102
3.2.4. Decreto 195/1991, do 30 de maio	102
3.2.5. Decreto 261/1992, do 17 de setembro.....	103
3.2.6. Lei 7/2013, do 13 de xuño, da galeguidade.....	103
3.2.7. Decreto 66/2014, do 23 de maio	110

CAPÍTULO 4.

A aparición dunha nova emigración: os mozos formados	113
--	-----

CAPÍTULO 5.

O voto dos “residentes ausentes”. O voto emigrante en Galicia.

A estratexia electoral articulada na emigración galega	119
--	-----

5.1. Consideracións xerais	119
5.2. Evolución histórica.....	121
5.3. Unha ollada comparada.....	127
5.4. A situación actual	129

CAPÍTULO 6.

Fórmulas para a representación política garantida dos

residentes no exterior.....	135
-----------------------------	-----

CAPÍTULO 7.

O Censo Electoral de Residentes Ausentes (CERA).....	141
--	-----

CAPÍTULO 8.

Recomendacións e iniciativas dende institucións, organismos
e sociedades.....

8.1. Consideracións xerais	149
8.2. Recomendacións dos distintos Plenos do Consello Xeral da Emigración	150
8.3. A creación no Parlamento de Galicia da Comisión Especial non Permanente de Estudo da Situación dos Emigrantes Galegos ..	154
8.4. Iniciativas posteriores no Parlamento de Galicia	161

CAPÍTULO 9.

A regulación vixente do voto dos residentes no exterior e as iniciativas para a súa reforma	163
9.1. A Lei Orgánica 2/2011, do 28 de xaneiro, pola que se modifica a Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xullo, do Réxime Electoral Xeral....	163
9.2. Proposición de Lei de reforma da LOREX presentada polo PSOE no Congreso dos Deputados.....	172
9.3. Proposición non de lei aprobada no Parlamento de Galicia o 27 de xuño de 2012.....	173
9.4. Toma en consideración da Proposición de Lei de modificación da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeral do Parlamento de Galicia	174
9.5. O voto rogado. Debate recorrente dunha posible eliminación	177

CAPÍTULO 10.

Doutrina administrativa e xurisprudencial sobre o voto dos residentes no exterior.....	179
--	-----

CAPÍTULO 11.

Relación entre os dereitos sociais e políticos dos emigrantes galegos.....	187
--	-----

Conclusións.....	195
------------------	-----

Bibliografía	207
--------------------	-----

Outras fontes documentais	213
---------------------------------	-----

ANEXOS.....	221
-------------	-----

Anexo 1. Aportación de Adolfo Pérez Esquivel, Premio Nobel da Paz ..	227
--	-----

Anexo 2. Aportación de Juan Manuel Giráldez Pérez, emigrante en Venezuela	229
---	-----

Anexo 3. Aportación do Excmo. Sr. Fernando de la Rúa Bruno, ex-Presidente da República Arxentina.....	248
---	-----

Anexo 4. Carta do Servizo Postal Venezolano (Hipostel).	249
---	-----

Anexo 5. Aportación de Aurelio Miras Portugal. Exconselleiro de emigración da Xunta de Galicia e ex-Director Xeral de Migraciónes do Goberno do Estado.....	251
---	-----

Anexo 6. Aportación de Miguel Santalices Vieira, Presidente do Parlamento de Galicia e exmembro da comisión non permanente do P. Galego para o estudio da situación dos emigrantes galegos.	252
Anexo 7. Aportación de Marisol Soneria Tajés, portavoz do PSdeG-PSOE na comisión non permanente do Parlamento Galego para o estudo da situación dos emigrantes galegos.	254
Anexo 8. Aportación de Manuel Ruiz Rivas, expresidente da comisión parlamentaria para o estudo da situación dos emigrantes galegos, membro do PP de Galicia nesta comisión, actualmente alcalde de Riveira.	256
Anexo 9. Aportación de Rogelio Gonzalez Fernandez, "Escaleira", emigrante e empresario galego.	257
Anexo 10. Xosé Fco. Ferreiro Abelleira, La Región, Ourense, "A Tribuna", artigo publicado o 16 de Xaneiro do 2018, relativo ao Centro Galego de B. Aires.	260
Anexo 11. Gráfica do censo CERA pechado a Nadal do 2006, por provincias dos galegos e galegas nos distintos países do mundo. INE, Instituto Nacional de Estadística. Oficina do Censo electoral de españois residentes no exterior.	262
Anexo 12. Gráfica do censo CERA pechado a Nadal do 2018, por provincias dos galegos e galegas nos distintos países do mundo. INE, Instituto Nacional de Estadística. Oficina do Censo electoral de españois residentes no exterior.	269

Unha noite na eira do trigo
‘Cántiga’, M. Curros Enríquez

*I ó mirar ás xentís anduriñas
Car’a terra que deixa cruzar:
«¡Quén pudera dar volta, pensaba,
Quén pudera con vosco voar».*

*Mais as aves y o vento fuxían
Sin ouirse us amargos lamentos;
Sólo os ventos repetían:
«¡Quén pudera con vosco voar!»*

INTRODUCCIÓN

Os emigrantes: “*unha clase social diferenciada*”. Quero comezar este traballo partindo desta definición realizada por un emigrante da comarca de O Carballiño¹. Di Rogelio, que así se chama, que os emigrantes:

“Nunca tivemos conciencia de ser unha clase social, e menos unha clase diferenciada... os emigrantes nunca estivemos organizados como clase social. ¿E por que isto é así? Na miña opinión, débese a que somos unha mestura de: traballadores, autónomos e empresarios que, unido ao desarraigo que *per se* produce a emigración, nunca nos plantexamos organizarnos como unha clase social... A esta mestura de traballadores, autónomos e empresarios que producen a riqueza fóra do noso país e a revertsen e inverten na nosa terra é ao que eu chamo «clase social diferenciada»... aquí ninguén se preocupou de facer un Plan Xeral de Investimentos Produtivos para aforros de emigrantes... hoxe os tempos son chegados de facer xustiza, tempos de pagar esa «débeda histórica» que esta sociedade ten co colectivo social dos emigrantes que é unha «clase social diferenciada»”.

Esta reflexión tan contundente sobre o que foi e é o emigrante, realizada neste caso por un deles, adquire unha especial relevancia merecente de ser tomada en consideración sobre o que representou o fenómeno migratorio, o que realmente foi, o que puido ser, e fundamentalmente o que é na actualidade; e, sen dúbida, sobre aquilo que se deberá corrixir dende as institucións que supostamente amparan a este colectivo ou *clase social diferenciada*. Coido que cabería traer aquí a clásica distinción de Marx entre “clase social en si” e “clase social para si”². Os nosos emigrantes figurarían dentro da segunda:

1 Rogelio Gonzalez Fernandez “Escaleira”. Emigrante en México e empresario en Galiza.

2 Karl Marx, *Miseria de la filosofía*, Ed. Jucar, Gijón, 1974, p. 257.

non sendo considerados ou recoñecidos de seu como clase, si a configurarían en realidade ao seren moi conscientes da súa posición e situación histórica. Mesmo procedería un parangón co “obreiro organizado” e o “obreiro consciente” dos que fala recentemente Aróstegui³.

A historiografía mostra nos seus documentos e análises a complexidade económica, social e cultural dos fenómenos migratorios e dos procesos de mudanza territorial que, por diferentes motivos e baixo distintas circunstancias, motivaron o desprazamento de persoas, familias e comunidades enteiros ao longo da historia. Non podemos comprender doadamente a historia pasada e a realidade presente á marxe do caleidoscopio migratorio e das idas e voltas que as xentes experimentaron cando decidían deixar o seu fogar para mudar de residencia a terras distantes e traballar doutro xeito e baixo condicións radicalmente novas. Todos os pobos do mundo viviron e viven o feito migratorio, viaxando a terras alleas ou recibindo nas propias a xentes de fóra. Dende a prehistoria ata hoxe os individuos mudaron sucesivamente de solar, intercambiaron producións, traballo, modos de vida, valores morais, normas xurídicas, linguas e crenzas con outros e transitaron da identidade longamente construída á alteridade que os confrontaba co outro.

O mundo actual é o resultado dun proceso reticular de cruzamentos, confrontacións e enlaces que produciu unha realidade ecuménica na que todos somos híbridos, crioulos e moralmente mestizos. A nosa existencia presente camiña por unha historia densa e confusa de ollares cruzados, de perspectivas contraditorias e converxentes, de puntos de orientación e de congostras perdidas. A nosa identidade persoal, pero tamén a colectiva, nútrese de memorias recibidas, reproducidas e fabricadas. Somos nós o produto dunha herdanza, pero somos igualmente nós tecendo novos vínculos no percorrer dos camiños da vida, uns procurados, outros inesperados.

A modo de recordatorio, e como argumentación que pretenda ser rigorosa, cumpre dicir que a cantidade de galegos e galegas que partiron a emigración foi enorme. Entre 1860 e 1970 partiron de Galiza máis de dous millóns de compatriotas e a maiores temos que engadirlle outros 400.000 que saíron dende 1970. Diante da magnitude desta saída desgraciada, pódese hoxe estar en condicións de analizar cal foi o papel que cumpriron, cales foron os aspectos merecentes de ser salientados como positivos, aqueles outros que non o foron tanto e fundamentalmente que importancia tivo na internalización das nosas costumes, a rentabilización que desta realidade se fixo por parte das institucións e se realmente se sacou beneficio das aportacións que realizaron.

Constantemente existiron controversias sobre o papel que representou a emigración galega no decurso dos tempos, as distintas causas que a orixinaron, a situación socio-económica pola que atravesaba Galiza nos momentos

3 Julio Aróstegui, *Largo Caballero. El tesoro y la quimera*, Debate, Barcelona, 2013, p. 55.

álxidos do fenómeno emigratorio, así como a grande axuda que significou o aporte que estes compatriotas realizaron para contribuír ao desenvolvemento do País⁴. Hai de certo afirmacións contrapostas. Fronte a moitas lamentacións por aquela desgracia, despoboación e empobrecemento po país, non faltaron voces como a o deputado por Pontevedra Eduardo Vincenti, do partido de Montero Ríos, cando afirmaba que “la emigración es no una sangría que debilita y mata, sino una sangría que fortifica y salva al enfermo”. E o Conde de San Juan, nun artigo titulado “Emigraciones voluntarias” (1861), xustificaba e entendía positiva a emigración, porque “la suma importada por los emigrados representa una cantidad tan considerable que no es dado presumir que fuese mucho mayor que la del producto del trabajo de las cantidades empleadas en el país”⁵. A raíz ideolóxica destas afirmacións resulta evidente e doadamente identificable cunha noxenta concepción do fenómeno elaborada dende a simple perspectiva económica e como “expurgación natural” dos individuos ou “elementos máis indesexables da sociedade”. Mesmamente, nalgún momento, falábase de que os emigrantes eran, en certa medida, “traidores”. Antón Vilar Ponte dixo que “aquí les llaman americanos y en América gallegos y ni son gallegos para nosotros ni americanos para los de América”⁶, xa que “desertaban do país”. Pola contra, outros, entre eles Castelao, opinaban que era un mal necesario⁷, xa que as achegas destes galegos e galegas no exterior eran imprescindibles, aínda que, no caso de Castelao, o tema da emigración fose recorrente, xa que coñecía e denunciaba constantemente as súas consecuencias negativas, e mesmamente reclamou con toda a súa enerxía o dereito de todos os galegos e galegas a traballaren dignamente na súa terra, así como a invocación do retorno para contribuír ao seu desenvolvemento e goberno.

Dicía tamén o profesor Beiras Torrado:

“A solución do problema emigratorio non é sinxela: porque non é nada sinxela a solución do problema do subdesenvolvemento no que a emigración está inscrita. Se a economía galega vai ser unha plataforma de implantacións industriais que non responde á lóxica do noso desenvolvemento exterior, non é nada probábel que o problema emigratorio se resolva nen sequer se aminore, salvo polo simple esgotamento demográfico, ou pola crise nos países centrais... Ninguén máis ca nós mesmos pode ter auténtico interese en resolver o noso problema emigratorio... Un sistema que nega á forza de traballo esa posibilidade de ser forza

4 Juan Ramón Campos Álvarez, “La emigración gallega en América (1880-1930). Integración y retorno”, *Revista MINUS II-III*, 1993/1994, p.145.

5 *Centros Galegos, Capital Patrimonial*, <http://www.galiciaenelmundo.es/>. Última consulta: 25/6/2019.

6 Juan Ramón Campos Álvarez, “La emigración gallega en América (1880-1930). Integración y retorno”, cit., p. 133.

7 A. Daniel Rodríguez Castelao, *Sempre en Galiza*, 5ª edición, Galaxia, Vigo, p. 227.

social actuante na defensa dos seus intereses, ¿como se pode crer que vaia redimir a emigración?”⁸.

Estas reflexións adquiren vixencia cando comprobamos que na actualidade comeza un novo éxodo de mozos galegos, precisamente obrigados, porque non se foi quen de establecer as condicións socio-económicas en Galiza que permitiran albiscar o futuro con optimismo e posibilidades reais de atopar un traballo digno dentro dun ámbito laboral minimamente atractivo e consistente; en definitiva, os galegos e galegas estamos abocados a repetir a historia, están, os máis novos, abocados a reproducir o drama de ter que abandonar o país onde naceron e se formaron, xa que se lles impide realizarse profesionalmente para encarrilarse na vida dentro da súa propia terra. Pódese, entón, poñer en valor o que tamén dixera o profesor Beiras: “dende un punto de vista ético, a emigración galega significa a negación constante do dereito máis elemental da persoa: o dereito á propia vida no propio país”⁹.

As causas deste novo auxe emigratorio, fundamentalmente, teñen a súa raíz, entre outras, na situación económica que estamos a vivir, posto que, despois dunha etapa de crecemento económico, xa no 2007 comezaron os problemas de paralización e aumento do desemprego, situación que seguiu deteriorándose ata a actualidade. O profesor Barreiro Rivas, no 2012, falaba nestes termos:

“El fuerte frenazo al desarrollo económico por la crisis iniciada en 2007, cuya duración y gravedad ha superado ya las previsiones más pesimistas... La situación económica gallega continúa empeorando, Galicia pasó de tener en 2009 una tasa de paro del 12,4% a, en 2012, tener una tasa del 20.1%, según datos extraídos del INE (Instituto Nacional de Estadística)”¹⁰.

Esta evidente situación de crise económica e paralización da actividade repercute na sociedade no seu conxunto, pero especialmente nos máis novos, realidade que é amplamente compartida e estudada por distintos expertos, como L.J. Garrido, para quen:

“Debido a la destrucción de empleo, el mercado laboral sufre estrecheces por lo que los que intentan entrar al mercado laboral se lo encuentran saturado y los que están dentro son expulsados prematuramente... La crisis económica afecta en mayor medida a los grupos de edades más

8 X.M. Beiras Torrado, “A claridade de Castelao”, *Revista Cousas sobre Castelao*, Curso 2000/2001, Comisión Xalgarete, Asociación Xuvenil Amencer, Ourense, p. 33.

9 X.M. Beiras Torrado, *O atraso económico de Galicia*, 4ª edición, Edicións Laiovento, 1997, p. 39.

10 X.L. Barreiro Rivas, “La demografía de Galicia en perspectiva política. Origen y causas del problema y confección de una agenda de prioridades”, *O reto demográfico de Galicia*, Xornadas da Escola Galega de Administración Pública, pp. 13-32.

tempranas... Esta situación puede propiciar la salida en busca de mejores oportunidades laborales para ellos y si estas no se encuentran dentro de Galicia, ni de España, tendrán que emigrar al extranjero en busca de otro país que les ofrezca lo que aquí no encontraron”¹¹.

Non é obxecto desta tese a análise pormenorizada das diversas causas que provocaron e seguen a provocar a emigración, pero non está de máis recordar a orixe deste “rebrote” emigratorio. En fin, as motivacións son coñecidas, pero novamente a realidade é teimuda, e poderíamos concluír e coincidir con Castelao co que este sinalaba a pé de páxina dun dos seus debuxos, precisamente dedicado á emigración: “En Galiza non se pide nada. Emígrase”¹².

Esta realidade, esta polarización de visións enfrontadas, e mesmamente distorsionadas, supuxo e supón, na práctica, que se tivese, e se teña, unha idea diversa e trastornada do papel que xogaron os emigrantes; así, e a modo de exemplo, falouse de que os emigrantes, fundamentalmente os que se instalaron en América, funcionaban a modo de “lobbies”, illados da realidade galega.

Parece de xustiza poñer en valor o traballo realizado nos distintos períodos álxidos da emigración galega, manifestado no aspecto fundamental do fomento do movemento asociativo, que non só supuxo un amplo tecido solidario, senón que funcionou como un inestimable traballo de preservación dos sinais de identidade galega, expresada basicamente no fomento da nosa cultura, costumes e tradicións. Aínda que en moitas ocasións fose tildado ese traballo como pouco rigoroso, non obstante, sen dúbida, e cos matices que se queiran, os emigrantes foron depositarios da necesidade de expresar o seu sentimento de pertenza, a súa expresión sincera de Galeguidade. Probablemente, se non se tivo a ocasión de coñecer de preto ese enorme traballo realizado polo mundo adiante, non se sexa capaz de ter unha idea aproximada do grande esforzo que significou traballar neste cometido de carácter altruísta realizado polos compatriotas na diáspora.

A modo de exemplo, e no aspecto de “capital patrimonial” representado pola multitude de centros espallados polo mundo, pode sinalarse como as instalacións de carácter social, benéfico, cultural e asociativo representan hoxe un enorme valor económico e un incalculable valor cultural que convén preservar.

E que dicir das achegas de remesas enviadas cara a Galiza?¹³

Todas e cada unha destas aportacións realizadas de xeito altruísta deben ser, sen dúbida, merecentes dun recoñecemento sincero e verificable: e é este

11 L. Garrido Medina, “Quienes se van de España y que hacemos para que vuelvan”, *El País*, 21/4/2019.

12 Castelao, *Albúm de debuxos Nós*, 1916-1918.

13 Antón Costa Rico, “Emigrantes, escuelas y regeneración social. Los emigrantes gallegos a América y el impulso a la educación (1879-1936)”, *Revista Brasileira de Educação*, volume 8, febreiro de 2012.

o cerne deste estudo, no que, a través del, pretendo argumentar e xustificar a necesidade dun xusto recoñecemento ao seu labor.

O tratamento que dende as institucións tanto galegas como españolas se tivo coa emigración é merecente de ser analizado detidamente. Nun primeiro momento existiu, por parte das autoridades, un total abandono dos emigrantes á súa sorte, fundamentalmente na ditadura franquista, aínda que a emigración supuxera unha constante entrada de recursos económicos que, sen dúbida, foron decisivos como axuda para paliar o estado calamitoso no que se atopaban as economías galega e española.

O punto de inflexión do “descubrimento” da existencia duns compatriotas galego-españóis que estaban espallados por todo o mundo prodúcese coa chegada da actual democracia e, nomeadamente, co “descubrimento” de que eses galegos e galegas tamén podían votar e, polo tanto, podían, se fose o caso, condicionar ou, mesmamente, decidir resultados nunha ou noutra dirección política.

Coincidindo coa realidade da posibilidade de votación dos residentes no exterior, comeza, precisamente, o interese pola situación dos emigrantes. Así comezan a producirse iniciativas tendentes non só a regulamentar o dereito político de votar nos distintos procesos (aínda que este se realice non con todas as garantías), senón tamén a recoñecerlles certas prestacións de carácter benéfico-asistenciais, así como incorporacións de programas, axudas, etc., pero que en ningún dos casos foron, nin son, homologables ás dos cidadáns que, neste caso, residen en Galiza.

De aí que o obxecto deste estudo, que, como dicía ao principio, pretende poñer en valor o traballo realizado pola emigración a través da manifestación da súa obra, expoñendo, argumentando e xustificando a demanda de certa reparación e recoñecemento de dereitos, máxime cando a moitos se lle enche a boca de dicir que son galegos: a todos os efectos, todos aqueles que nacemos en Galiza e moramos no seu territorio, pero tamén o son todos aqueles e aquelas outros e outras que, non perdendo a súa condición de galegos, viviron ou viven no exterior. Pero, tratándose de equiparar en dereitos a todos os referidos, esta equiparación idílica non sería nin máis nin menos que un brindado ao sol, xa que a ninguén se lle escapa que resulta de todos os xeitos imposible propiciar, por exemplo, unha cobertura de seguranza social cando se vive no exterior e obviamente se ten que depender dos servizos ofertados polas diversas institucións existentes nos distintos lugares de residencia. Sendo isto así, ben é verdade que non resulta por completo imposible tentar de establecer certas coberturas a través de múltiples mecanismos bilaterais, ou ben tirando do aproveitamento da rede de titularidade galega existente no exterior, posibilidades que serán analizadas e propostas a través desta análise.

Este traballo comeza cunha primeira fase descritiva: trátase de ilustrar e documentar as distintas expresións do sentimento de ser galego, que moi ben puideramos facelas coincidir no concepto de *Galeguidade*, maneira de sentirse galego que se foi expresando a través dos tempos e vehiculando e potenciado mediante o asociacionismo creado no exterior. Cómpre recoñecer que foron os distintos dispositivos formados polos emigrantes os que sen dúbida ningunha funcionaron como depositarios dos sentimentos retidos de non perder a condición identitaria galega.

Seguidamente, documéntanse distintas aportacións de recursos enviados polos emigrantes cara ao noso País, tanto as dirixidas á entidade familiar correspondente como aquelas outras achegas económicas e materiais enviadas para establecer servizos públicos en cidades, vilas, parroquias ou calquera recuncho de Galiza, xa que en moitos casos eran inexistentes e en moitos outros casos extremadamente deficientes.

As achegas económicas, “remesas”, que recibiron as entidades bancarias de todo tipo procedentes da emigración, e que foron determinantes para o desenvolvemento económico galego, xustificárian en si mesmo o recoñecemento xeneroso de dereitos para estes compatriotas: a modernización do agro, a renovación da maquinaria agrícola, a mellora das explotacións, a construción de vivendas nas cidades e no medio rural, así como a modernización das existentes, foron posibles, precisamente, e en gran medida, grazas a estas remesas enviadas dende o exterior por parte da colectividade galega emigrante.

Antes da fase de conclusións e propostas, analízase profusamente a importancia e significación do voto emigrante como dereito consolidado, aínda que tremendamente voluble na súa regulamentación, e é precisamente neste eido onde se entoxa máis esclarecedor o “interese” que se tivo e se ten para defender este dereito dos emigrantes por parte dos distintos gobernantes, en especial por parte daqueles que pola súa importante representación teñen a facultade de cambiar nun sentido ou noutro a normativa aplicable. Declaracións de intencións non faltaron nin faltan, contradicións sistemáticas e periódicas son a tónica xeral, modificacións da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do réxime electoral xeral (en diante, LOREX), tamén son abundosas, aínda que, iso si, sexan contraditorias con outras establecidas previamente, malia que esta tivese un curto tempo de recorrido dende a súa aplicación, sendo polo tanto difícil albiscar cal vai ser a “derradeira novidade” normativa¹⁴.

O concretar de xeito rigoroso un marco normativo que desenvolva aquelas posibilidades de goce de dereitos sociais e políticos por parte daqueles galegos

14 *Una propuesta de modificación del procedimiento de voto desde el exterior. Informe del Grupo de Voto de la Marea Granate para la Comisión Constitucional del Congreso de los Diputados*, Madrid, 13 de diciembre de 2017.

e galegas emigrantes parece de xustiza para aqueles poucos da chamada primeira xeración, para aqueles outros que aínda están espallados polo mundo adiante, sen perder, como non, a perspectiva da aparición dunha nova e desgraciada emigración, aquela que parecía impensable, pero que desafortunadamente existe e vai en aumento: a emigración da xuventude galega, mozas e mozos que, en moitos casos, puideron formarse grazas ao esforzo do traballo realizado na emigración polos seu pais ou avós. A emigración, condición, ao parecer, inherente ao galego, non foi erradicada nin moito menos agora: son estes mozos preparados os novos galegos na emigración. Para todos eles, emigrantes, para os de antes e para os de agora, cómpre establecer canles normativas precisas e rigorosas que determinen aqueles posibles dereitos que lles deben ser propios como galegos e españois.

Isto é, a modo de conclusión, o que modestamente pretendo aportar, solucións viables, factibles e verificables, fuxindo da utopía, pero tentando, iso si, establecer medidas de carácter lexislativo, tanto no ámbito galego e español como da Unión europea, ou ben a través do establecemento de acordos internacionais con aqueles países onde estiveran ou aínda seguen estando radicados os galegos e galegas emigrados.

Dereitos sociais e políticos, galeguidade e voto non son compartimentos estancos, illados entre eles, que se deban analizar por separado, cando se trata do estudo do fenómeno emigratorio; estes aspectos teñen un fio condutor moi preciso: mesmamente a existencia dunha Lei da Galeguidade (Lei do Parlamento de Galicia 7/2013, do 13 de xuño) implicitamente establece ese nexco co recoñecemento de certos dereitos e, dende o meu punto de vista, o indiscutible interese, non ocultado, de propiciar a participación dos emigrantes a través do fomento do voto emigrante manifesta, sen ningunha dúbida, esta relación. Iso si, o interese e a preocupación por parte das autoridades para “velar” polos galegos no exterior alcanza a súa maior expresión cando se aproximan procesos electorais.

En canto aos dereitos sociais, tanto o Estado Español¹⁵ como a Xunta de Galiza¹⁶ establecen prestacións, como a Lei 3/2005, que promove unha prestación económica aos cidadáns que tiveron que marchar cando nenos como consecuencia da Guerra Civil, sendo tamén posible unha prestación por necesidade extrema, e axudas asistenciais para retornados e non residentes en España. Noutra orde están as distintas subvencións para retornados e residentes no exterior. Especificamente, dende Galiza establécense posibilidades

15 Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación, *Planes de ayuda para emigrantes: Ley 3/2005, do 18 de marzo, Real Decreto 1493/2007, do 12 de novembro, Real Decreto 8/2008, do 11 de xaneiro, Orde TAS 1967/2005, do 24 de xuño, Orde TAS 561/2006, do 24 de febreiro, Resolución do 8 de abril de 2008.*

16 Xunta de Galicia. Presidencia. Secretaría Xeral de Emigración, *Programas anuais de axudas aos emigrantes*, <https://emigracion.xunta.gal/actividade/linas-axuda>. Última consulta: 25/6/2019.

de expedición da tarxeta sanitaria cando estean en Galiza, o programa de viaxes “Reencontros na casa” ou campamentos de verán para mozos e mozas descendentes de galegos emigrantes, programas non exentos de polémica en canto á selección de participantes. Basicamente, trátase da atención aos retornados, mais non se pode albiscar en ningún momento que se poida chegar á conclusión de que os galegos emigrantes teñan dereitos sociais consolidados.

Outra cosa, ben distinta, é a múltiple casuística relativa aos dereitos políticos destes compatriotas, e nomeadamente o dereito ao voto. Aquí permanentemente están no candeeiro as distintas interpretacións de como, cando e en que condicións deben votar. Resulta cando menos sospeitosa a especificidade prolixa desta posibilidade de participación promovida polos partidos maioritarios, pero que non teñen a mesma preocupación cando se trata de tentar homoxeneizar os dereitos sociais dos que vivimos aquí e dos que estiveron e están espallados polo mundo.

Cómpre, pois, realizar o traballo tendo en conta á realidade descrita da que partimos, realidade que adquire grande actualidade nas datas que andamos, tanto no que se refire á situación de grande precariedade de moitos galegos e galegas espallados polo mundo, sendo un exemplo e unha proba perfectamente identificable a situación de todos aqueles galegos e españois residentes en Venezuela, como á controversia recorrente sobre a modificación da LOREX no que atinxe ao chamado “voto rogado”, problemática que precisamente agora mesmo, despois de producirse dous procesos electorais e a constatación da escasa participación dos galegos inscritos no censo CERA, fai que unha vez mais se demande unha nova reforma lexislativa.

PRIMEIRA PARTE

A GALEGUIDADE E O ESTATUTO XURÍDICO DOS GALEGOS RESIDENTES NO EXTERIOR

“Miñas donas e meus señores:

Si no abranche d-este día poidéramos voar sobor da nosa terra e percorrela en todas direccións, asistiríamos á maravilla dunha mañán única. Dende as planuras de Lugo, inzadas de bidueiros, até as rías de Pontevedra, oureladas de piñeraes; dende as serras nutricias do Miño ou a gorxa montañosa do Sil, até a ponte de Ourense, onde se peitean as augas d-entrambos ríos, ou dende os cabos da costa brava da Cruña, onde o mar tece encaixes de Camariñas, até o curuto do monte de Santa Tegra, que vence coa súa sombra os montes de Portugal, por todas partes xurde unha alborada de gloria. O día de festa comeza en Sant-Iago... Por eso a muñeira de campás, iniciada en Compostela, vai rolando por toda Galiza, de val en val e de coto en coto, dende os campanarios pimpantes da veiramar até as homildes espadañas da montaña. E o badaleo rítmico das campás –de todal-as campás de Galiza en leda algarabía– semella o troupeleo dos cabalos astrales, que veñen pol-a vouta celeste, turrando co carro de Apolo, que trai luz e calor ao mundo en sombras. Hoxe é o Día de Galiza, e así comenza.

Así dá comenzo a solemnidade d-este día; a Festa maior de Galiza, de todol-os galegos. pero ninguén pode sentila, coma nós, os emigrados, porque en tal día como este reviven as lembranzas acuguladas e coa moita distancia agrándase o prodixio da patria. Hoxe a nosa imaxinación anda por alá, en festa de saudades escoitando as cántigas montañesas e mariñeiras que van para Compostela, vendo o noso país embadeirado de azul e branco, con músicas, gaitas, pandeiros aturuxos e foguetes... E dispois de evocar o repique matutino das campás – mal ou ben, ao xeito de Otero Pedrayo–, eu podía evocar, igualmente,

todol-os lances xubilosos d-este día, hora a hora, minuto a minuto. Pero ¡como se tornan tristes as alegrías lonxe da patria! ¡como doen as ledicias arrincadas do recordo da nosa mocidade! E como para min é certo o que dixo o mellor poeta da nosa estirpe: sen ti perpetuamente estou pasando nas maiores alegrías, maior tristeza...

Elas son as que gardan e custodian, no seo da terra-nai, os legados múltiples da nosa tradición, os xermes incorruptibéis, da nosa futura historia, as fontes enxebres e purísimas do noso xenio racial. Esa moitedume de luciñas representa o pobo, que nunca nos traicionou, a enerxía colectiva, que nunca perece, i en fin, a esperanza celta, que nunca se cansa. Esa infinda moitedume de luciñas e vagalumes representa o que nós fomos, o que nós somos e o que nós seremos sempre, sempre, sempre.

Velahí o que eu quería dicir n-este Día de Galiza, enloubor da nosa Tradición, por riba da nosa Historia, a todo-os galegos que residen n-esta terra que para nós é a segunda patria.

E nada máis, amigos e irmáns.

Que a fogueira do espírito siga quentando as vosas vidas e que a fogueira do lume nunca deixe de quentar os vosos fogares”¹⁷.

17 Alfonso R. Castelao, *Alba de Gloria. Discurso no día de Galiza de 1948*, Edicións Galicia do Centro Galego de Buenos Aires.

CAPÍTULO 1.

ACHEGAMENTO AO CONCEPTO DE GALEGUIDADE

1.1. Consideracións xerais

É enorme e de gran valía e tradición a bibliografía existente sobre este fulcral concepto de Galeguidade, que con tanta frecuencia se liga ao concepto de saudade.

Non é obxecto desta tese esgotar a referencia nin moito menos a síntese de tantas reflexións sobre os devanditos conceptos. Os estudos de Plácido R. Castro¹⁸, Vicente Risco¹⁹, Xohán Vicente Viqueira²⁰, Otero Pedrayo²¹, Antón Villar Ponte²², Daniel Cortezón²³, Ramón Piñeiro²⁴, Torres Queiruga²⁵, Rof Carballo²⁶, Porteiro Garea²⁷, Ricardo L. Landeira²⁸, Baldomero Cores²⁹, Pablo González Mariñas³⁰ e tantos outros que non querría omitir axúdanos a comprender a profundidade destes conceptos-sentimento, que habitan no máis profundo do ser galego e que tan ben sintetizou Daniel Cortezón: o lirismo puro, sentimento esvaído en pura arela ou tendencia, a idealización da

18 Plácido R. Castro, *La saudade y el arte en los pueblos célticos*, Fundación Plácido Castro, Vigo 1928.

19 Vicente Risco, "O sentimento da terra na raza galega", *Revista NOS*, Ourense, 1930.

20 Xohán Vicente Viqueira, "Alma Gallega" e "Ensayos y poesías", *Revista NOS*, Ourense, 1931.

21 Ramón Otero Pedrayo, *Polos vieiros da saudade*, Editorial Galaxia, Vigo, 1952.

22 Antón Vilar Ponte, *La importancia de la galleguidad. ¿Existe o no existe la saudade?*.

23 Daniel Cortezón, *De la saudade y sus forma*, Casa de Galicia, Nueva York, 1959.

24 Ramón Piñeiro, *Filosofía de la saudade*, Editorial Galaxia, Vigo, 1984.

25 Andrés Torres Queiruga, *Nova aproximación a unha filosofía da saudade*, Editorial Galaxia, Vigo, 1981.

26 Juan Rof Carballo, "La emoción del paisaje en el hombre gallego", *GRIAL. Revista Galega de Cultura*, Editorial Galaxia, 1966.

27 Luis Porteiro Garea, "A morriña creadora", *Xornal A Nosa Terra*, nº 61, 1918.

28 Ricardo L. Landeira, *La saudade en el renacimiento de la literatura gallega*, Editorial Galaxia, Vigo, 1970.

29 Baldomero Cores, *Ciencia e Galeguidade na II República*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1989.

30 Pablo González Mariñas, *Territorio e identidade: Galicia como espacio administrativo. As grandes cuestións históricas*, Escola Galega de Administración Pública, Santiago de Compostela, 1994.

paisaxe, a cobiza do lonxe, o desexo de transfundirse na terra, a melancolía producida pola paisaxe ensombrecida, a arela mesma, e non o obxecto que arelamos, o decorrer espontáneo do sentimento ceibe de toda relación co pensamento ou coa vontade...

Xa dixen que non é este o obxecto desta tese nin quizás estaría ao meu alcance unha reflexión desta natureza. Pouco podería eu engadir a tan ilustres pensadores, por non dicir xa do que tamén rimaron os nosos poetas. Por iso, optei por un enfoque máis político, social, actual e proactivo, deixando como fondo de razón e pensamento tan sobranceiras e sedutoras expresións conceptuais da nosa alma. Todo este fondo intuitivo-sensitivo está aí, tras a Galeguidade, como pouso que produce volición: de querer ser galego, de non deixar de selo.

Dicía Portela Valladares, prologando a Plácido R. Castro,³¹ que “escribir en col da saudade, estudala, é simplemente propor un problema de psicoloxía. Traspasar as extremas desa rexión vaga, dilatada, cambiante e informe como nebulosa dos pensamentos e sentimentos humanos. Fitar a pele, rebuscar nos músculos, chegar á entraña, disecar as neuronas e, á derradeira, atoparse co sutil e inmaterial, medir o que non ten medida, pasar ao improbable”.

Efectivamente, se un estudoso ou erudito que non fose da nosa terra, Galiza, tivese que facer unha definición do concepto de Galeguidade, tería que estudar trazos do galego, carácter, esencia, concepto de pobo, nacionalidade, patria, familia, identidade, supervivencia, identificación, pouso ou mesma-mente a normativa que sobre Galiza e a Galeguidade existisen, etc. Todas esas fontes, e, sen dúbida outras, por suposto de grande interese, permitirían un achegamento máis ou menos preciso ao que é e ao que significa o concepto de Galeguidade. Mais, case sen ningún xénero de dúbidas, a calquera galego ou galega, de calquera condición social, de calquera inclinación política, dos que vivimos no territorio, pero sobre todo de todos os compatriotas que viven na emigración, a calquera de nós, ao ler estes fragmentos do *Alba de Gloria* de Castela referidos a Galiza, seríanos suficiente para concluír: o que dixo ese home tamén o penso eu, o que dixo ese home é sentimento, o que dixo ese home é pertenza, o que dixo ese home é afirmación, o que dixo ese home é unión, o que dixo ese home é maternidade, o que dixo ese home é diáspora, o que dixo ese home é saudade, o que dixo ese home é tronco, o que dixo ese home é identidade, o que dixo ese home é a árbore que nos cobre a todos e a todas, o que dixo ese home é patriotismo, o que dixo ese home é nación, o que dixo ese home é o niño común, o que dixo ese home é ter alma de galego ou galega, o que dixo ese home é o sentido de presenza de Galiza no mundo, o que dixo ese home é Galeguidade.

31 Prólogo a Plácido R. Castro, *La saudade y el arte en los pueblos célticos*, cit.

E é precisamente o marco onde se produce o discurso, na América, en Bos Aires, o que lle concede un maior relevo, xa que a longa distancia, os distintos costumes e cultura do país de acollida non lle desvían un ápice a contundencia, fervor e afirmación de galego tan ben expresada. Antón Vilar Ponte interrogábase nunha ocasión verbo da existencia dun fondo de vontade de emigrar a marxe mesmo da necesidade ou urxencia económica: “como compaxinar –dicía- o impulso ambicioso que leva a moitos galegos ao éxodo, sen necesidade absolutamente perentoria que o motive, con ese amor excepcional e insólito ao terruño, coa saudade ou morriña que se nos achaca?”³². Terá algo que ver isto -pregúntome eu- coa contraposición do estético e o asténico no ente galego e o espírito galego, coa nosa posesión do impulso de existir -a existencia procede da esencia- dos que fala Daniel Cortezón?³³.

Mais dando por sentado que a Galeguidade como sentimento está interiorizada en todos nós, en maior ou menor medida, non é menos certo que cando un se encontra no exterior, moitas veces forzado por motivos alleos á súa vontade, xa sexan de carácter económico ou doutra índole, ás veces cunha situación económica deficiente, en moitos casos nin tan sequera acollido nalgún movemento asociativo, chámese fogar galego, irmandade, etc., a situación vólvese moito máis agudizada en termos de lembranzas e saudade. De aí que o estudo da Galeguidade vaia orientado á análise da situación actual, distinta regulamentación existente, e modificacións e conclusións que modestamente puidesen mellorar o xa feito, e estea basicamente orientado aos galegos e ás galegas emigrados, facendo tamén un distinguo entre a emigración a Europa, América ou mesmo a que se pode producir no interior do territorio do Estado Español.

É indubidable o papel dos galegos no exterior, a través do seu labor a prol de manter vivos os sinais de identidade, mantemento de cultura e tradicións, sen ter en moitos casos recursos institucionais de fomento, así como a promoción da solidariedade como principal valor de galego, que fai que sexan estes cometidos os que lles dean o recoñecemento como merecentes de estar dentro do ámbito de cobertura ou “protección” da Galeguidade, entendida esta como norma lexislativa.

Di Peña Saavedra que “la emigración, a pesar de la quiebra traumática, en el devenir de los años fue incapaz de consumir el desarraigo pleno de su comunidad matriz. Antes al contrario, contribuyó a afianzar, aún mas si cabe, los nexos con ella desde la distancia”³⁴.

32 Antón Vilar Ponte, *A patria do labrego. Almas mortas*, La Voz de Galicia, A Coruña, 2002.

33 Daniel Cortezón, *De la saudade y sus formas*, cit.

34 Vicente Peña Saavedra, “Educar: el compromiso de la añoranza fecunda”, en *Ciudadanos españoles en el mundo*, Grupo España Exterior, Vigo, 2008, p. 55.

A cousa viña de lonxe, xa dende os tempos da emigración a Castela. Di unha vella cantiga popular:

“Sego en alleas seituras
lonxe, moi lonxe da terra
sonche da beira do Limia
sonche e mais non me olvido dela”³⁵.

A reflexión de Vicente Peña Saavedra manifesta unha idea clara e precisa da permanencia no tempo dos sentimentos íntimos que conviviron e conviven en todos os emigrados e eu atrevome a dicir que de todos aqueles que tiveron que saír dos seus países, aínda que en moitos supuxese, na práctica, unha mellora notable das súas condicións de vida; os habitantes doutros territorios chamaranlle de distintos xeitos a esa sensación, os nados en Galiza chamáronlle e chámanlle Galeguidade.

Sen dúbida, calquera cidadán de Galiza, con independencia de que fose nalgún momento emigrado ou nunca o fose, é portador tamén deses mesmos méritos, sentimentos e paixón pola súa terra, avaliados e recoñecidos para poder estar incluído dentro do ámbito de aplicación da “norma Galeguidade”, é dicir, o concepto, por xenérico e concreto, é perfectamente aplicable a calquera, non existindo polo tanto criterios obxectivos de que actitudes, comportamentos, compromisos ou manifestacións puidesen ser máis o menos susceptibles de considerarse valorativos de que determinado galego ou galega ten mais “méritos” para considerarse como tal. Isto é así, e aínda que cada un de nós poida tamén ter no seu imaxinario perfectamente definido e recoñecido a aquel ou aquela que pola súa práctica amosa máis fervor, compromiso ou orgullo de pertenza, non é menos certo que cada quen ten as súas propias expresións, identificacións e vínculos en función da súa propia vivencia, experiencia ou sentimento; cómpre lembrar, por exemplo, a identificación de pertenza manifestada a través dos éxitos en calquera eido dalgún compatriota, colectivo ou mesmamente equipa deportiva.

Sendo verdade que calquera podería interiorizar que no discurso de Castela está implícita unha definición de Galeguidade, convén profundar sobre o termo e non quedar exclusivamente na sensación emotiva que o propio discurso emana. Moitas, e moi variadas, son as definicións ou interpretacións que se fixeron, se fan e se farán no percorrer do tempo; non é menos certo que a abordaxe e achegamento ao concepto se pode encetar dende o estudo, investigación e interpretacións de moitas disciplinas: a investigación histórica, económica, antropolóxica, a relación emigración e nacemento do

35 Alfonso Vázquez Martínez, “Galicia e a seitura en Castela”, en X.M. González Reboredo e X.C. Sierra Rodríguez, *Galicia e a sega en Castela ó longo dos tempos*, Consello da Cultura Galega - Xunta de Galicia, Museo do Pobo Galego, Santiago de Compostela, 1997, p. 150.

sentimento ou concepto de Galeguidade, a antropolóxica, a inestimable aportación literaria, a relación política establecida no exterior por mor do exilio forzado, etc. A algunhas delas ou fitos sucedidos que teñen que ver coa interpretación-definición de Galeguidade, pasamos a referirnos.

1.2. Distintos estudos relativos á Galeguidade

Segundo o profesor Pablo González Mariñas, e a través do seu estudo “A voltas coa galeguidade”³⁶, no que recolle unha secuencia temporal sobre as posibles orixes do termo Galeguidade, pódense entender perfectamente as distintas interpretacións de Galeguidade –tal como explicamos anteriormente– e así analiza certeiraamente o concepto dende distintos planos interpretativos, mesmamente acreditando como o sentimento pode inferir claramente nun determinado comportamento e posicionamento político en relación a Galiza e ao seu futuro.

Da lectura do estudo de González Mariñas resulta evidente que non soamente pretende facer unha definición ou interpretación do concepto de galeguidade, senón que a pretensión, entendo, é moito máis ambiciosa, xa que invita á reflexión a todos os nados ou criados na Galiza, para que coñezamos en profundidade cal é a significación ampla. De aí que incida no senso de que, a partires da identificación, mesmamente poidamos entender determinadas circunstancias que puidesen condicionar o posicionamento político tempos atrás e incluso na actualidade, e neste mesmo senso, entende que o coñecemento e identificación co país pode explicar, en certa medida, aspectos e situacións históricas que teñen a ver coa situación política e compromiso co mesmo, inclusive coa concepción de entender Galiza como nación, e polo tanto relacionar o compromiso identitario cos distintos comportamentos de carácter político que determinaron, e ségueno a facer, a situación política e de desenvolvemento social, económico, recoñecemento e sentimento.

É evidente que esta reflexión de sentimento de *Galeguidade* expresado polo profesor González Mariñas e aplicado ao posicionamento político establece unha clara diferenciación entre un xeito de entender o termo dende a óptica exclusivamente sentimental e romántica e outra que non desbota estes mesmos sentimentos aludidos, pero que se complementa cun compromiso dos galegos e galegas sobre o papel a desenvolver por Galiza no contexto do seu tratamento de igualdade con outros territorios do mundo e, como galegos e galegas, tamén a colaborar no seu progreso.

Proba da complementariedade da visión netamente política, son as seguintes reflexións que manifesta o estudoso. Continúa citando a singularidade

36 Pablo Gonzalez Mariñas, “A voltas coa galeguidade”, en *O Terceiro Estatuto Galego: Propostas desde a ciencia política*, Tórculo, Santiago de Compostela, 2006, pp. 5-25.

da galeguidade implícita de Valle-Inclán³⁷, indicando que, con independencia de que os seus textos fosen escritos en castelán, deles despréndese un profundo sentir galego que é perfectamente recoñecido na súa obra.

Unha das verdadeiras particularidades da desgracia do papel da nosa Terra no devir dos tempos sitúaa o autor na contraproductente, e non debidamente combatida, situación de asimilación de Galiza por parte de Castela. E, seguindo nesta liña, reflicte a mágoa da escasa proxección de Galiza cara a América, co que de atractivo puidese ser o coñecemento da nosa lingua e cultura neses países, que, precisamente, estiveran e están inzados de moradores galegos e galegas. Pon de relevo a frustrada constitución a finais do século XIX en Santiago de Compostela dunha Universidade Libre Hispanoamericana, na que se intensificarían os vencellos entre os pobos americanos e galegos; unha Universidade con “conciencia de Galeguidade”.

Parte, pois, dunha aseveración: moito do que sucede, en todos os ámbitos de decisión, xa sexa de responsabilidade galega como estatal ou europea, está relacionado coa interpretación e asimilación do significado da galeguidade e a súa importancia, ben expresada por parte daqueles que, por ter nado nesta Terra, se lles supón un coñecemento, amor e compromiso, ou ben por aqueles outros, que, dende a distancia, non visualizaron, nin o seguen a facer, a importancia e proxección que podemos ter. A aplicación práctica deste sentimento determinou e vai determinar en maior o menor medida o futuro, explicando así que, en función do compromiso adquirido por esa identificación e posta en valor, puido e pode modificar o futuro.

Relaciona o autor todo o expresado coa idea de Galeguidade, coa idea da Terra na súa concepción mais ampla. Apoiasse na interpretación que fai Vicente Risco do amplo significado que fai de Terra, aquela na que nacemos e esa mesma que nos debería recoller cando morramos, e tamén no expresado por Vilar Ponte na súa obra *Almas mortas*³⁸, na que falaba da súa necesidade de comer terra, pero comer terra da Galiza, a terra da Terra.

A idea que defende da interpretación e significado de Galeguidade a relaciona inicialmente coa ligazón dos galegos co territorio, a nostalxia da separación del e a anguria que produce o temor a non poder regresar en vida. É neste estado emocional onde se interpreta unha das primeiras expresións que temos os galegos e que pode recoñecerse como un sentimento de Galeguidade. Dá a entender que o feito de morrer fóra de Galiza e ser soterrado, polo tanto, noutro calquera lugar que non fose o da nosa Terra, significaría que xamais “se estaría en paz”. Quedaría condenado a unha anguria permanente e baséase nesta precisión e interpretación emotiva no escrito por Valentín Paz Andrade

37 Carlos G. Reigosa, Javier del Valle-Inclán e José Monleón, *A morte de Valle Inclán, o último esperpento*, Ézaro, Santiago de Compostela, 1998, rescatado e publicado por Edicións Xerais, Vigo, 2016.

38 Antón Vilar Ponte, *Almas mortas*, Editorial Céliaga, Ferrol, 1922.

na súa obra *A Galeguidade en Guimarães-Rosa*³⁹. Conclúe nesta fase coa ro-
tundidade de sinalar que a “ligazón da Galeguidade ao territorio, á Terra,
constitúe un dos nosos máis característicos sinais identitarios”.

Galeguidade é sentimento de pertenza, anguria por volver, solidariedade
co propio: cos nosos paisanos, coas nosas cousas, cunha idea propia de vivir,
de sentir e de entender o mundo.

Precisa González Mariñas que este sentimento de Galeguidade vinculado
á pertenza ao país, á Terra, non é unha mera formulación emocional ou ro-
mántica, nin moito menos, insiste, en que precisamente esta condición in-
herente dos galegos condicione en boa media o comportamento cotiá. De
feito considera que, diante doutras expresións excluíntes ou pechadas en si
mesmas, foron e o son os galegos aqueles que abriron as portas á copartici-
pación en todos os ámbitos, xa fosen as manifestacións participativas dos
nosos costumes, tradicións, festas, proxectos empresariais, etc. A Galeguidade
xamais levou ao illamento, sendo neste caso un exemplo de integración dis-
tinto a que noutros casos existiu. A Galeguidade, os galegos, foron e seguímolo
sendo exemplo de xenerosidade e solidariedade: “non haberá, de seguro, pobo
menos cruel ca o galego -xunto co portugués, que en definitiva é o mesmo-”⁴⁰.

Pero, aínda que esta valoración positiva do noso comportamento, a nosa
autoestima e fachenda de sermos galegos, leva a que, en moitos casos, se
interprete e identifique cun estado permanente emocional que, situado no
aspecto romántico, parecería que nos sitúe nunha posición de debilidade, de
aceptación fatalista da realidade. De ser certo este estado anímico, explicaría
en certa medida a actitude de resignación que propiciaría o refuxio na nos-
talxia dos nosos costumes, festas, cantigas, etc. Contempla aquí o autor un
dos efectos non desexados do sentimento de Galeguidade.

No esforzo da autoría conceptualizadora de Galeguidade, profunda e,
así, refire que Baldomero Cores⁴¹ “atribúe a Vilar Ponte a pescuda sobre a súa
orixe racional e aventura para o termo un certo sentido eufemístico de «gale-
guidade» que nacería como expresión dun fondo sentimento de Galiza, ceibe
de compromiso político, *versus* «galeguismo», entendido como «sentimento
en acción»”⁴² e adscrito a unha tendencia política moi definida.

Continúa González Mariñas na súa análise da paternidade da concep-
tualización, indicando que xa estas ideas deberan estar inzando os pensa-
mentos e teorías de moitos persoeiros que estudaban o papel histórico dos
galegos, así como a o seu papel histórico e necesidade de reivindicarse. Nestes
termos cítase a Otero Pedrayo en *Os tempos son chegados* cando manifesta,

39 Valentín Paz Andrade, *A galeguidade en Guimarães-Rosa*, Edicións do Castro, Sada-Coruña, 1978.

40 Pablo González Mariñas, “A voltas coa galeguidade”, cit., p. 12.

41 Baldomero Cores Trasmonte, *A Constitución da Galeguidade*, Xunta de Galicia, Santiago de
Compostela, 1995.

42 Pablo González Mariñas, “A voltas coa galeguidade”, cit., p. 15.

para combater o ninguneo do galeguismo, que o galeguismo quere dicir integridade do ser e da alma galega. Combatía así o papel residual no que algúns o sitúan como un mero “rexionalismo”. Refire tamén o papel que no seu momento xogou o Partido Galeguista, cando para expresar e manifestar cales eran as súas pretensións, en canto o significado de galeguismo e galeguidade, e así di que “somos un partido máis no campo da política, pero non vimos a dividir, senón a colaborar, xurdimos para defender e realizar o galeguismo, mais non pretendemos monopolizar a galeguidade”⁴³.

Seguindo no afondamento na orixe de Galeguidade, establece unha clara relación directa entre os primeiros promotores do Partido Galeguista, que interpretan a súa razón de ser como organización vinculada ao sentimento de País e Galeguidade (no manifesto fundacional do Partido Galeguista no 1931 xa aparece reflectido o termo Galeguidade, polo que non é difícil de comprender e de dar sentido ao xeito de comportarse e ser do pobo galego que facían os galeguistas). Continúa González Mariñas salientando que a idea estaba xa en Risco.

Continuando coa análise que fai o autor ao respecto da Galeguidade como concepto, establece que dende o seu primeiro enunciado, con independencia de todas as formas de investigación dende as que fose abordado, o termo contou con grande unanimidade, comprensión e aceptación, e así permaneceu no tempo, augurándolle unha supervivencia no decurso do tempo.

En todo caso, a expresión Galeguidade goza dun gran recoñecemento e aceptación. Mesmamente impregna a todo o mundo sen distingos. O preámbulo do ditame da Comisión redactora do Anteproxecto do Estatuto do 1932 manifesta a súa satisfacción porque todos os traballos realizados (emendas) fosen concibidas con alto espírito de galeguidade desprendéndose, polo tanto, que o concepto de Galeguidade se vincula a unha actitude de colaboración non excluínte e xenerosa⁴⁴.

Tamén o emanado do Programa de Acción do Partido Galeguista, no seu articulado e, nomeadamente, na súa interpretación de cal debiera ser o papel dos emigrantes galegos é contundente. Neste transmítelle a necesidade da “salvagarda dos seus dereitos de minoría nacional, tratando de evitar que racharan os seus vencellos con Galicia”:

“Galicia é tamén un pobo espallado polo mundo. É preciso que os enormes núcleos de galegos sintan na súa conciencia a galeguidade e laboren con nós. Cómpre facer que se sintan cada vegada máis ligados á Patria e que impoñan, onde queira que se atopen, os seus dereitos de minoría étnica e a forza do seu valor e da súa galeguidade”.

43 Tomado de Pablo González Mariñas, “A voltas coa galeguidade”, cit., p. 16.

44 Pablo González Mariñas, “A voltas coa galeguidade”, cit., p. 18.

Parece, pois, claro que a idea e concepto de Galeguidade presentan nitidamente unha férrea relación coa emigración, fundamentalmente ao inicio coa americana, e de aí que non sexa ilusorio entender que sempre se tivo unha idea bastante precisa que os galegos e Galiza non estaban circunscritos ao territorio, senón que tamén cumpría establecer os mecanismos protectores para o resto, para a emigración, non soamente inducendo a recomendación de que non perdesen o vinculo e as costumes arraigadas, senón tamén de que non perdesen aqueles dereitos políticos que lles pertencían, sendo tamén certo que nesta primeira fase non se contemplaba de xeito visible a reivindicación de dereitos sociais.

A Galeguidade, como concepto, vincúlase indisolublemente á emigración (primordialmente americana entón) e afástase do irredentismo peninsular, cobrando diversa funcionalidade. Á primeira utilidade, non perda de dereitos políticos, hanse sumar paulatinamente outras, nomeadamente ligadas ao ensino, á lingua e á cultura.

Nas consideracións finais do traballo “A voltas coa galeguidade” que analizamos en profundidade, o profesor González Mariñas fai unhas atinadas reflexións e adiantase no tempo a determinados cambios e modificacións, tanto dende o aspecto normativo-lexislativo, como da optimización de recursos existentes, ou mesmo do novo papel que deberían cumprir os distintos centros asociativos galegos espallados polo mundo. No aspecto lexislativo, contemplamos como dende Galiza vén de abordarse a modificación da Lei 7/2013, do 13 de xuño, da galeguidade, na que, dende o meu punto de vista, se desaproveitou unha grande oportunidade de variar substancialmente esta norma, no senso de darlle máis contido, así como de aumentar as competencias dos seus órganos de dirección; en todo caso, isto será obxecto de estudo e análise nesta tese en páxinas sucesivas.

Continúa, pois, González Mariñas dicindo que o coñecemento e estudo profundo da galeguidade se sitúa dentro desa clase de conceptos que convén preservar, promover na actualidade e confirmar que teña unha supervivencia permanente e que continúe no devir dos tempos, e reflexiona sobre a importancia de que saia do caixón do esquecemento, “proxectalo ao futuro”. No tema que nos ocupa, o autor invita a reflexionar sobre a potenciación do realizado pola emigración, partindo da asunción por parte deles do sentimento de Galeguidade e invita tamén a unha posible reorientación do realizado ata as datas coincidentes coa publicación do traballo.

Non é un tema menor o expresado no senso de analizar e avaliar o traballo institucional que as distintas administracións galegas fixeron en relación ao fomento e preservación do galego, da galeguidade, dos distintos programas, etc. Fai fincapé González Mariñas sobre isto, preguntándose sobre a efectividade das devanditas accións e programas e mesmo adiantándose a

unha posible cambio lexislativo (entendo que da Lei da Galeguidade). Na súa apreciación, na que eu coincido, interprétase que manifestamente poden ser mellorables as actuacións desenvoltas ata agora, sen entran en descualificacións do abordado, e leva a cabo unha xusta revisión en clave positiva, co ánimo de fortalecer o desenvolto, en canto ao realizado pola emigración, pero tentando de promover outras iniciativas mais ambiciosas: reformular o papel dos centros galegos, irmandades e sociedades, reorientación de programas, optimización de recursos, implementación de novas actividades dirixidas á continuidade do labor dirixido ao fomento da preservación dos nosos sinais de identidade, e todo isto partindo da análise descrita da interpretación do que é Galeguidade e o seu enorme potencial.

Remata o seu traballo dicindo que:

“Galeguidade é, en suma, pertenza, lealdade e compromiso coa Terra. Abrangue a tódolos galegos de seu. Pero non ha de ser unha cuestión puramente romántica ou evocadora. O concepto pode morrer se non se lle nutre de modernidade activa, máis alá da lembranza da parroquia e dos costumes, sentados á mesa nutrida de polbo á feira e baixo o doce e ao tempo amargo son da gaita. E non deben morreren. A «galeguidade» debería ser o símbolo da Galiza asexadora, que –como dicía Castelao– agarda futuro para o esencial invariábel”⁴⁵.

É obvio que, nesta interpretación, latexa unha concepción da identidade galega. Diríase que, coa Galeguidade, os nosos emigrantes levan con eles a América a súa indestrutíbel personalidade colectiva, trasladan a América a identidade galega en toda a súa dimensión: refuxian a súa lingua nos recunchos da intimidade “familiar”, pero elaboran unha “identidade compartida” da que gozan cos irmáns de patria, unha identidade que repite as esenciais. O sentimento de pertenza vai acompañado da unión e axuda solidaria propia da “familia ampla” (a roga ou emparza⁴⁶) e refórzase partillando esa comunión baixo unha conformación social semellante á da terra. Por iso o seu asociacionismo adopta as tradicionais formas de asentamento e organización propias do país. As asociacións son moitas veces parroquiais ou comarcais e celebran as súas propias festas: as da parroquia, vila ou comarca, cos seus particulares santos ao fronte. Esta idea de “reconstruír” na emigración a súa Galiza mesmo levou a algúns a amañar unha pequena horta no ámbito da súa casa ou unha parra evocadora do viño da terra.

Ben é verdade que calquera persoa, ao teor do expresado, podería ter unha interpretación máis o menos axeitada do significado do termo; mesmamente

⁴⁵ Pablo González Mariñas, “A volta coa galeguidade”, cit., pp. 22-23.

⁴⁶ Alberte Ansedo Estraviz, *Maio lingüístico e cultural: rito, rogativa, festa, roga?, Terra e Tempo xornal dixital*, Santiago de Compostela, 26/4/2011.

–sen ningunha dúbida– calquera galega ou galego tería *motu proprio* unha definición do termo Galeguidade e seguramente tan válida como as que fixeron e se farán no futuro, pero, no horizonte de darlle contido, supervivencia e, sobre todo, utilidade, convén profundar noutros estudos, tal como indicamos, realizados dende múltiples ópticas.

Nesta liña de traballo, Graciana Vázquez Villanueva, filla de emigrantes, contando coa colaboración do Grupo Nós de Bos Aires, fai un estudo titulado *A Galeguidade* dende outra óptica, e así o xustifica:

“La manera que proponemos es estudiar el discurso de la «galeguidade» partiendo de un corpus específico y utilizando como herramienta el análisis del discurso (...). El discurso sobre la «galeguidade» es un objeto nuevo. Es el discurso que establece el punto de articulación entre una sociedad y una lengua cuya significación política se procura develar en este análisis que proponemos ya que, por medio del lenguaje en acto, se establecen y reproducen relaciones entre los actores sociales. La lectura de los textos sobre la «galeguidade» requieren alimentarse de la historia (...). Varios son los fundamentos que nos guían para esta propuesta. En primer término el hecho de estudiar el fenómeno de la «galeguidade» por su importancia identificadora para la comunidad gallega. Pensando en una Galicia única y sin fronteras, entendemos que Galicia se presenta como una «comunidad imaginada» que se construye por el lazo potente y fuerte de la afectividad social, por su interacción, por la preservación de sus tradiciones y de su historia, por su proyección hacia el siglo XXI”⁴⁷.

Sen entrar na análise de que tipo de discursos foron obxecto de estudo, sen realizar ningunha interpretación torcida ou interesada sobre que persoa ou persoas os fixeron, sen tan sequera facer unha consideración sobre o perfil ideolóxico daquel ou aqueles que realizaron os discursos, o que nos interesa é coñecer o fío condutor que establece a autora do traballo para coñecer o resultado final e tratar de enmarcalo nun único corpus: a “marca” Galeguidade.

Recollemos distintas consideracións relevantes e que manifesta profusamente a autora, todas elas enormemente coincidentes con outras moitas xa existentes. Non obstante, no caso que nos ocupa, adquieren maior relevancia porque son vividas e expresadas por unha emigrante de terceira o cuarta xeración, na que as súas vivencias non están penetradas do vivir acotío na Galiza: a súa experiencia é transmitida dende o seu desenvolvemento vital en Bos Aires. Aínda que efectivamente teña un valor interpretativo sobre discursos realizados por outros, non deixa de ter un gran valor, xa que non é

47 Graciana Vázquez Villanueva, *A Galeguidade*, Xunta de Galicia - Grupo Nos, Buenos Aires, 1996, p.10.

fácil transmitir sentimentos dos demais e discriminar entre eles aqueles que se poderían relacionar co tema obxecto de estudo, a Galeguidade.

Adquiren unha indubidable importancia estudos coma este, xa que proveñen da interpretación dos feitos realizados dende á emigración, visión, dende a diáspora, que tanto aportou á conceptualización e sentido da expresión Galeguidade. Mesmamente, algúns sitúan a emigración –fundamentalmente á americana– como cerne do sentimento, indicando que foi dende o afastamento do País onde o termo aflorou con forza, axudado, tamén, pola nostalgia dos “emigrados” e das “emigradas” forzosos –os exiliados– e, sen dúbida, por todos os demais, xa que o “ir a facer as Américas”⁴⁸ ou ir “facer fortuna” agochaba, nunha enorme cantidade de casos, unha realidade ruín e sen futuro na Terra onde se vivía, que obrigaba a tomar a decisión dolorosa do abandono e posterior desarraigo, deixar fillos, país e Terra para establecerse en países estraños, con culturas ben distintas, drama ao que se enfrontaban cuns niveis de coñecemento e cultura moi baixos ou inexistentes, naqueles tempos onde a instrución era moi deficiente. Pero toda esta crúa realidade non era obstáculo para emprender o drama da “viaxe ao descoñecido”, diante da necesidade imperiosa de buscar recursos onde fose, saír da miseria, buscar futuro, etc., realidade que, sen dúbida, se converteu tamén para aqueles emigrantes galegos nun éxodo forzado polas condicións de precariedade que se estaban a vivir en Galiza nos tempos álxidos do éxodo masivo. Foron moi poucos os que marcharon por buscar “outras experiencias” ou por “aventura”, expresión ás veces mal utilizada cando de falar de emigración en xeral se trata: a marcha masiva do País foi, e volta a sêr –nova emigración dos nosos mozos en busca de traballo–, un drama motivado por unha realidade lamentablemente existente, onde na Galiza e no Estado Español non se tomaron as medidas políticas correctoras para que ninguén tivese que marchar da súa Terra por obriga.

Pero, a pesar da anguria do afastamento, a manifestación de solidariedade expresada polos emigrantes queda patente de modo sobranceiro na creación dunha auténtica rede social, en relación coa información que se transmitiu a Galiza sobre as posibilidades e condicións de traballo nos distintos países que lles deran acollida, o reclamo de familiares ou amigos para que puidesen estes á súa vez emigrar, a aportación de carácter económico que paliou en gran medida a precariedade existente nas súas propias familias, o que significou no desenvolvemento de Galiza e, como non, a asistencia material ou afectiva que lles brindaron a aqueles e aquelas que non tiveron éxito na experiencia emigratoria.

48 Olegario Sotelo Blanco, *Facer as Américas: soño caducado*, www.GaliciaHoxe.com, 22/3/2007. Última consulta: 12/6/2019.

Manifesta Graciana que “la región, lo pequeño, lo entrañable, Galicia tierra marcada por el derrotero de la emigración, posee una palabra cargada de sentido que integra a todos sus miembros. Esta palabra es «galeguidade»”⁴⁹. Continúa incidindo en que a galeguidade non é unha sensación ou sentimento illado, senón que o é compartido, expresa conxunción, comunión e trazos identitarios. Indica a multiplicidade do seu significado, tan plural como somos os propios galegos no noso sentir e de manifestarnos.

Cita a Vicente Risco cando para dar a súa explicación de como somos os galegos dicía que “no somos un poder sino una fuerza” valorando nesta apreciación a importancia de todo o que puidese extraerse de innovador e creativo. Tamén Risco, emotivamente, dinos que “a nosa Raza veu de lonxe, mais se primeiro se fixo filla da Terra por adopción, hoxe é-o por cosanguinidade, é-o no sangue e na y-alma”⁵⁰. Entende que, a través da manifestación da Galeguidade, os galegos e, neste caso, tamén aqueles que están na emigración, maniféstanse como unha forza integradora onde, xa sexa a un lado ou a outro do océano Atlántico, se multiplica expandíndose, protexendo, espallando a súa cultura e tradicións, ao mesmo tempo que se promociona cara o futuro.

Na xustificación final a autora manifesta que, aínda que o seu traballo partía dunha perspectiva clara e interpretativa de distintos discursos, isto non foi limitación para que complementara o traballo con axudas provenientes doutras áreas, para, así, establecer as pertinentes conclusións. Expresa tamén que o traballo pretendía estudar a Galeguidade dende o recoñecemento do concepto a partires de determinados textos, empregando a metodoloxía do discurso, pero que desbotou esta idea primaria para lle dar un tratamento máis amplo, máis disciplinar, no que o discurso supón unha guía que revela aspectos relacionados co histórico, o social ou o político.

Seguindo coas distintas interpretacións realizadas dende o ámbito multidisciplinar, atopamos a que realiza José Lois Estévez no seu traballo *Esencia da Galeguidade*⁵¹. O autor, cunha formación filosófico-xurídica, aborda o estudo dende un aspecto multidisciplinar, onde, á marxe da interpretación da Galeguidade fundamentada e explicada consonte a súa experiencia, introduce, engadíndollo ao traballo, a visión dos testemuños literarios e referencias históricas sobre Galiza, todas elas aportacións que conflúen nas súas conclusións. Fai o profesor Lois unha ampla serie de escolmas de escritos e referencias históricas de autores clásicos, nos que se reflicte fundamentalmente a interpretación positiva que fan estes de Galiza e dos galegos. Tamén detalla a influencia da propia xeografía existente ao longo do tempo e a súa

49 Graciana Vázquez Villanueva, *A galeguidade*, cit., p. 23.

50 Vicente Risco, “O sentimento da Terra na Raza Galega”, *NÓS Boletín Mensual da Cultura Galega*, nº 1, Ourense, p. 7.

51 José Lois Estévez, *Esencia da Galeguidade. A nosa diáspora. Da emigración á galeguidade*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1996.

importancia nas tomas de decisión políticas ou mesmo a indubidable afectación relixiosa ou cultural. Como se ve, a “construción da Galeguidade” permite entendela dende múltiples ópticas, disciplinas e mesmo opcións de carácter político ou ideolóxico, pero en todas e en cada unha delas inescusablemente existen coincidencias significativas.

Nas conclusións do seu traballo, o autor indica algunhas explicacións que, en certa medida dan grande sentido as súas aportacións :

1.º Segundo a lóxica gramatical, “Pobo” é, en rigor, un nome común indefinido. Para que valla como un “propio”, non lle cabe outra posible connotación que “humanidade”. Por iso, falar de pobo, sen ningún adxectivo esclarecedor, é facer unha referencia tácita ou postular certa poboación sobreentendida. Así pois, o que resulta importante neste tema é, nin máis nin menos, o cualificativo segregador que se lle debe aplicar. Cando falamos, pois, de “Pobo galego” formamos realmente un composto substantivado, erixido sobre unha calidade. Unha calidade que define intencionalmente aos galegos. ¿En que estriba esta “calidade”? ¿A quen chamaremos “galegos”? ¿Velaquí a esencia da cuestión! ¿Será “convencional” ou “substancial” o atributo?

2.º Xeralmente, profesando, no fondo, a crenza en que tal atribución é “convencional”, os máis dos políticos, sendo a súa mira, por outra parte, dilatar ao máximo o número de “conciudadáns” ou, mellor, “contribuíntes” ou “súbditos”, ligan a condición de pertenza a un pobo a feitos tan casuais ou pouco significativos como o ter nacido no ámbito territorial ó que se concreta o seu poder (*ius soli*) ou ao moito máis relevante e emblemático da vinculación a unha familia –galega no noso caso– (*ius sanguinis*).

3.º Porén, cando un atende aos factores reais que determinan a esencia da galeguidade, descubre sen esforzo que o que conta para merecer ese ou outro xentilicio calquera, é dicir, o criterio decisivo para formar parte deste ou aquel pobo, non se cifra nunha adscrición pasiva e circunstancial, senón nun consenso activo que procura a integración no mesmo; ou sexa, un consentimento deliberado e sen reservas para colaborar desinteresadamente no seu progreso material e espiritual.

Nesa liña maniféstase tamén Torres Queiruga no seu discurso de ingreso na Real Academia Galega en 1980, *Nova aproximación á unha filosofía da saudade*⁵². Aquí sobresa a ausencia como cerna do concepto. A ausencia está xa en Camões (“a ausencia das amadas”) e aparece tamén, obviamente, nos *Cantares* de Rosalía (“Adiós ríos, adiós fontes, adiós tamén queridíña”) e no evocador “Campanas de Bastavales”, o sublime xesto simbólico -di Torres Queiruga- de se dirixir á súa terra, nunha viaxe fisicamente imposible, pero espiritualmente super-real, que di máis que moitos discursos:

52 A. Torres Queiruga, *Discurso de ingreso na Real Academia Galega. Nova aproximación a unha filosofía da saudade*, Real Academia Galega, A Coruña, p. 18.

“Paseniño, paseniño
vou pola tarde calada
de Bastavales camiño.
Camiño do meu contento,
i en tanto o sol non s’esconde,
nunha pedriña me sento”⁵³.

Pero non todas as aproximacións á interpretación do concepto de Galeguidade foron sempre vinculadas exclusivamente ao sentimento persoal ou colectivo inherente a cada individuo. Tamén se formularon interpretacións sobre o posible interese que se puidese ter dende as instancias políticas para unha promoción da Galeguidade como forma instrumental de rendibilidade política; en certa medida, un xeito de promoción do sentimento non sempre desinteresado e fundamentalmente relacionado coa posibilidade de exercicio do dereito ao voto. Resulta indubidable que iso foi así: a promoción de programas dirixidos á emigración, adquisición de certos dereitos, o acceso a pensións non contributivas, non foi, nalgún dos casos, unha decisión altruísta e reparadora da situación de abandono que en tanto tempo tivo á emigración galega. Estableceuse, sen dúbida, en moitos casos unha verdadeira operación de instrumentalización clientelar con fins, nada disimulados, de procura de réditos electorais, ligada á controvertida posibilidade de participación nos procesos electorais que se sucedían en Galiza. E digo que sucedían, e digo ben, xa que por mor da modificación da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do réxime electoral xeral, ao non poder emitir o seu voto nas eleccións municipais e a condición establecida do “voto rogado”, modificouse ostensiblemente o interese pola promoción de programas ao exterior, diminuíron notablemente as viaxes institucionais en períodos electorais, así como aquelas outras visitas de marcado carácter político-electoral.

Así Carlos Aymerich Cano e Carlos Amoedo Souto, no seu traballo “Galeguidade e cidadanía: unha revisión histórica”⁵⁴, tratan esta temática de xeito claro e contundente, mesmo facendo a súa interpretación da Galeguidade no contexto da historia máis recente e actual. Estableceron as contradicións implícitas nos dous partidos maioritarios, PP e PSOE, que tendo ambos os dous unha concepción territorial e administrativa de Galiza rexionalista, entenden que o potencial “viveiro de votos” que residen nos “caladoiros” da emigración esixe unha especial atención. De aí que susciten o interese dos galegos emigrados para que participen nos distintos procesos e iso leve implícito a realización de campañas específicas de axudas, promesas de posibles

53 Rosalía de Castro, “Campanas de Bastavales”, en *Cantares galegos*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, edición dixital a partires de Imprenta de J. Campañal, Vigo, 1863, p. 11.

54 Carlos Aymerich Cano e Carlos Amoedo Souto, *Galeguidade e cidadanía: unha revisión histórica. O feito diferencial galego no Dereito*, Museo do Pobo Galego, Santiago de Compostela, 2004.

adquisicións de dereitos, promesas de participación nos órganos existentes, pero nunca con poder efectivo nas tomas de decisións. As súas opinións teñen tan só a consideración de recomendacións nos órganos consultivos.

Encomezan o seu traballo declarando a súa intención de realizar unha aproximación crítica á Galeguidade dende a perspectiva da configuración desta como estruturación política dirixida precisamente aos emigrantes galegos. Intúese de inmediato o aspecto crítico do traballo en si e así mesmo o manifestan cando din do complexo e controvertido do análise, xa que se trata dunha temática, á da diáspora galega, sensible, que parte dunha situación complexa e sentimentalmente delicada. Tamén, e dende o primeiro intre, sitúan os seus obxectivos non só na descrición, estimación ou non, de todo aquilo realizado e institucionalizado en torno á Galeguidade, senón que van profundar na relación entre o armazón institucional existente, con aqueles dereitos políticos que lles corresponden como cidadáns do Estado Español e como galegos.

Así, din os autores que “a galeguidade funciona como un elemento de lexitimación ideolóxica superestrutural cuxo despregue institucional é altamente funcional ao tipo de intercambio prepolítico aínda predominante na Galiza”⁵⁵. Para a xustificación desta apreciación tan contundente, baséanse na exposición e relato de determinados acontecementos que interpretan son o cerne destas conclusións, expoñendo cronoloxicamente o que aconteceu co incremento, dende o seu punto de vista desordenado, do censo dos residentes ausentes e situando a paternidade do fenomenal incremento na Administración exterior española, primeiro baixo a responsabilidade do PSOE, para a partires do 1996 seguir nesta mesma liña, pero agora baixo á responsabilidade do PP.

Unha das conclusións a que chegan ten que ver co perigo da posible instrumentalización clientelar do sentimento de Galeguidade que existe nos galegos emigrantes, así como das axudas ofrecidas a estes, para xustificar unha discutible regulación do dereito e das condicións de voto dos residentes ausentes, neste caso galegos.

Analizan distintas experiencias doutros países que tiveron as súas propias “diásporas”, extraendo as conclusións ou consecuencias positivas destes e mesmo poñendo de relevo a oportunidade que lles deu esta situación para, nalgún dos casos, crear os seus propios Estados, como por exemplo Israel, India, Irlanda ou Armenia, ou noutros casos establecer unha potente política exterior, como é o caso da China, ao lles permitir dar unha ampla difusión a súa cultura e así promover a captación de recursos económicos para saír da pobreza e illamento.

55 Carlos Aymerich Cano e Carlos Amoedo Souto, *Galeguidade e cidadanía: unha revisión histórica. O feito diferencial galego no Dereito*, cit.

Aínda que poñen exemplos comparativos da eficacia das distintas políticas desenvolvidas por determinados pobos, tamén emigrantes, non deixan de lado os aspectos positivos da diáspora galega. Valoran positivamente, entre outras cousas, o envío de remesas de rendas que, en certa medida, paliaron a falla de desenvolvemento existente, propiciando a incorporación de todo tipo de infraestruturas e instalacións de uso social que por aquelas datas eran profundamente insuficientes no País, aportacións que analizaremos máis adiante polo miúdo. Mención aparte merecen, tamén no seu aspecto positivo, a grande importancia que tivo a emigración en xeral, e aquela en particular que produciu o exilio forzado, para a preservación dos sinais identitarios galegos⁵⁶ ou mesmo a importancia que tivo a actuación en clave política para a aparición do sentimento nacionalista, vehiculizado como opción política.

Profundan e reflexionan na análise do posible aproveitamento de todo ese potencial existente, chamáranse entidades colectivas de solidariedade e apoio mutuo, ou ben como colaboradores con Galiza como cidadáns, de xeito individual ou a través de decisións tomadas nas propias colectividade sociarias creadas, que, aínda estando no exterior, colaboraron notablemente, ás veces con máis interese e preocupación, que as institucións que supostamente deberían ter o cometido de velar por eses cometidos.

Estas reflexións, que atinxen ao estudo da realidade descrita, van dirixidas a entender como se puideron establecer e por que determinadas políticas dirixidas a ese colectivo espallado polo mundo, e cal foi, e é, o verdadeiro obxectivo destas actuacións. A contestación a esas incógnitas radica, segundo os autores, en que dende a existencia da autonomía política en Galiza se estableceu un interese inusitado polo aproveitamento desa realidade, e de aí que se configure todo arredor do establecemento dunha *Política da Galeguidade*. Para ilustrar o que se di, cómpre salientar que na actualidade existen máis de 275 centros, asociacións ou comunidades no exterior⁵⁷. Estamos a falar de case que máis de 390.000 asociados, dos que 316.000 son de América e o resto de Europa e doutras Comunidades Autónomas españolas.

1.3. Os Congresos da Emigración e a Galeguidade

Fai Baldomero Cores Trasmonte unha interpretación francamente atinada do sentido último dos distintos Congresos da Emigración, os cales, influídos polo devir político de cada momento, se convertían nunha exposición por menorizada da realidade da emigración e dos problemas que a orixinan,

56 Xosé M. Núñez Seixas, *Las patrias ausentes: estudio sobre historia y memoria de las migraciones ibéricas (1830-1960)*, Genuve Ediciones, Oviedo, 2014.

57 Xunta de Galicia. Presidencia. Secretaría Xeral de Emigración, Portal *Galicia Aberta*, <https://emigracion.xunta.gal/>. Última consulta: 12/6/2019.

e, fundamentalmente, nunha análise da vida e dos problemas de Galiza. Significaban, na práctica, un contraste de interpretacións sobre as causas e orixes que motivaban a emigración, a contextualización e enmarque das xornadas de debate, atendendo ao poder dominante en cada momento, ás lóxicas controversias e enfrontamentos segundo os distintos posicionamentos políticos. En todo caso, significaron unha plataforma que serviu para avaliar as posibilidades que, dende ás instancias políticas, se tiñan para abordar os problemas de carácter económico ou sociais. Así, os distintos congresos supuxeron a discrepancia ou achegamento de posturas, e pactos, xuntanzas, contactos, coalicións, alianzas estratéxicas que tentaban incidir nas distintas visións e ideoloxías que concorrían. Unha cousa si é ben certa, con independencia da multitude de visións: nestes congresos concorría a Galeguidade organizada.

Dinos Cores:

“Os congresos de Emigración Galega, entendidos como unha unidade, son un conxunto de xuntanzas de membros de asociación de galegos residentes fora do país galego, representantes de organismos gubernamentais, invitados expertos en materia de migracións, convocados para estudia-los problemas sociais, culturais e económicos dos emigrantes galegos e ofrecer, en forma de conclusións, propostas de políticas públicas ou de cadros de queixas sobre a emigración galega e a forma de erradicala ou corrixi-los seus efectos negativos”⁵⁸.

Os congresos dos que se ten constancia foron seis, os de 1909, 1956, 1959, 1965, 1971 e 1976. Estes, agás o que se celebrou en Bos Aires no 1956, foron promovidos por galegos ou tiveron a súa realización en Galiza, aínda que se debe facer unha precisión ao respecto daqueles que se realizaron na etapa da ditadura franquista: naqueles tempos a realización dos congresos constaba de dúas fases, unha primeira que se celebraba en Galiza e outra –sesión plenaria– que habitualmente se realizaba en Madrid. No celebrado en 1971 (IV Congreso), primeiro tiveron lugar congresos rexionais en Oviedo e Xixón, posteriormente outro rexional, que se celebrou na Coruña e o plenario en Santiago de Compostela. Esta variable obedeceu a que ese ano, 1971, foi Ano Santo Xubilar. Tamén foi Ano Santo o 1906, circunstancia que facía que calquera evento que se celebrase tivese unha gran repercusión, e mesmamente outros encontros previos doutras materias serviron como plataforma propagandística para o Congreso da Emigración. Neste sentido, cómpre lembrar a celebración –previa ao Congreso– da IV Semana Social; dentro da orde do día destas xornadas, Xabier Vales Faílde⁵⁹ impartiu dúas leccións baixo o título

58 Baldomero Cores Trasmonte, *A Constitución da galeguidade*, cit., p.86

59 Antonio Vidal Neira, “Francisco Javier Vales Faílde «El confesor Real»”, *Faro de Vigo*, 16/6/2013.

La emigración gallega. E é precisamente no decurso desta exposición cando o poñente fai implicitamente unha presentación e propaganda do inminente Congreso de Emigración que se ía celebrar, comentando que, por mor da celebración do devandito Congreso que se celebraría tamén en Santiago de Compostela, acudirían distintos persoeiros, escritores, intelectuais, etc., que sen dúbida debaterían profusamente o fenómeno emigratorio dende todos os puntos de vista.

Nin que dicir ten que a oportunidade que brindaban os Congresos da Emigración serviu de plataforma para analizar a situación da emigración, criticar as causas dela e tentar de poñer en evidencia as eivas dos distintos gobernantes respecto do descoido para con estes cidadáns galegos no exterior, así como para tentar influír na política existente en cada momento, sobor dando, polo tanto, o ámbito das premisas das que partían como obxectivo e fins dos congresos. Particularmente, foron importantes as aportacións realizadas na etapa da ditadura, xa que, de xeito sutil ás veces, e noutras de enfrontamento claro, trataban de controlar a dirección dos propios congresos e así introducir o carácter político que lles interesaba aos distintos grupos existentes, ficando nunhas conclusións que satisfíxesen os seus postulados (todos estes grupos tiñan unha innegable carga ideolóxica). Enfrontábanse, por unha banda, os que representaban ao poder dominante e aqueles que discrepaban abertamente, pero que agora tiñan que tentar trocar as cousas. Aínda que estas xuntanzas tiñan por obxecto a análise e descrición da realidade e consecuencias que emanaban do problema da emigración, para logo elevar todo isto coa incorporación das aportacións dos técnicos e expertos ás autoridades, na práctica, os congresos tentaban incidir na política que imperaba en cada momento.

Con independencia das sesións específicas dos respectivos Congresos, e coincidindo coa súa celebración, propiciábanse en determinados ámbitos sociais e culturais xornadas de debate ou mesmo de estudo económico e tratábanse temáticas específicas de emigración.

Son pois, congresos orientados a influír na política española e non nas políticas doutros países de destino da emigración, non sendo pola vía intermediación dos propios poderes públicos españois.

Nos congresos de 1959, 1965 e, con algún peso aínda, en 1971, as ideoloxías dominantes dos emigrantes ultramarinos facían presente fórmulas republicanas e galeguistas, cando non mediante unha simple chamada a unha tímida democratización.

Os Congresos eran campos ideolóxicos de expresión subxacente, concretábelos en conclusións veladas de crítica da política xeral e especialmente da migratoria.

O primeiro Congreso do que temos constancia celebrouse en Galiza no 1909. Naqueles tempos, a emigración tiña un importante poder, un grande tecido asociativo no exterior, cunha potente rede de centros espallados fundamentalmente en América. Esta realidade levaba implícita unha pegada de ascendencia e incidencia nas políticas de España, contando cun substrato ideolóxico que emanaba permanentemente. Para a participación, os centros enviaban representantes-delegados e personalidades de grande talla e prestixio intelectual. As conclusións deste Congreso foron seguidas con grande interese polas autoridades do servizo exterior de España, aínda que en Galiza non tivese excesiva repercusión. Cómpre salientar como significativo neste Congreso a conclusión de demandar a liberdade de emigración, postura que mantiña o Partido Liberal e que na práctica tentaba eliminar os inconvenientes que se tiñan, por parte das autoridades, para emigrar. Tamén, entre as conclusións, se solicitaban cambios na Lei e no Regulamento de emigración de 1907.

Malia ser o anteriormente sinalado o primeiro congreso celebrado, o realizado fóra de Galiza (o único que se celebrou no exterior), en Bos Aires no 1956, foi considerado polos seus organizadores, e así chamado, o Primeiro Congreso da Emigración Galega, extremo que non é preciso, aínda que era notorio que os organizadores consideraban non válido o celebrado con anterioridade. O Congreso de Bos Aires organizouse para lembrar o primeiro centenario do Banquete de Conxo⁶⁰.

Neste Congreso amosáronse enormes discrepancias ideolóxicas entre aqueles galegos e galegas emigrantes forzados polo exilio e aqueles outros que buscaran no exterior unha oportunidade para medrar economicamente. En calquera caso, nas sesións deste Congreso, todas elas impregnadas dunha grande compoñente política, analizáronse as causas da emigración, situacións que se estaban a vivir en Galiza, económicas e culturais, así como as consecuencias dramáticas da emigración e as causas que a orixinan, desmitificando a idea romántica do emigrante, a fuxida do enxalzamento do emigrante triunfador para expoñer a outra crúa realidade daqueles que fracasaron na experiencia e ficaban desamparados polas distintas urbes americanas. En definitiva, nas conclusións explicitábanse nitidamente as críticas das causas da emigración, así como os efectos potenciadores do poder gobernante na ditadura.

Neste sentido, cómpre salientar o relatorio presentado pola Federación de Sociedades Galegas de Bos Aires, asociación moi prestixiada e cunha enorme capacidade organizativa. Neste relatorio comentábase que a finalización da emigración soamente se podería acadar a través do desenvolvemento de

60 O Banquete de Conxo celebrouse no municipio de Conxo, hoxe barrio de Conxo do municipio de Santiago de Compostela, o 2 de marzo do 1856.

Galiza e isto “no se logrará, por cierto, con la actual estructura del Estado español”⁶¹.

Este Congreso contou coa participación de prestixiosos intelectuais galegos, a meirande parte deles exiliados, que fixeron notables aportacións aos debates e que deixaron neles tamén as súas pegadas ideolóxicas e tendencias nacionalistas. De feito, na fase de conclusións, foron Ramón Suárez Picallo⁶² e Marcial Fernández Vázquez⁶³ os que fixeron a Declaración final do Congreso, relatorio aprobado por unanimidade que dicía que Galiza e os galegos e galegas, polas súas tradicións culturais, e por outras razóns, son incompatibles con toda clase de ditadura, calquera que sexa a súa forma, color ou ideoloxía, “porque todo xeito de dictadura, leva implícita a degradación da personalidade human (...). ...loitar pola liberdade dos galegos que aínda sofren cadea por defender estas ideas (ou sexa, que Galicia ten de ser unha Democracia pacífica, human, económica, espiritual e política, civil e civilizada, respetuosa con tódalas ideas e con tódolos intereses e bens)”⁶⁴.

O texto da Declaración remataba con estas palabras: “o home libre dentro do seu pobo libre; o pobo libre vivindo e convivindo na comunidade universal dos homes e dos pobos libres”⁶⁵.

Dende o día 24 ao 29 de xullo de 1976, en plena transición política en España, celebrouse en Vigo o chamado Congreso Mundial da Emigración⁶⁶. Nin que dicir ten que esta oportunidade de reunión deixou, en boa medida, a un lado o debate e posteriores conclusións de temas especificamente relacionados coa emigración, para, esta vez sen ningún tipo de subterfuxio, converterse nunha exposición clara e contundente de posicionamentos críticos e reivindicativos sobre a situación política que se estaba a vivir no Estado Español, fundamentalmente, e coa expresión específica da situación galega. Nos arredores, apareceron pintadas do seguinte teor: “Non máis emigración, industrialización!!!” ou “Emigración non”.

O Congreso celebrouse no Hotel Samil, rodeado dun gran dispositivo de presenza policial. Foi, polo tanto, un Congreso esencialmente “político”, onde a representación da emigración progresista loitou permanentemente por facer valer as súas teses diante dos oficialistas. Foron especialmente emotivas

61 “Ponencia da Federación de Sociedades Galegas-Buenos Aires: Pasado da Emigración Galega”, *Actas do Primeiro Congreso da Emigración, Buenos Aires, 1956*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2006, p. 46.

62 Lois Pérez Leira, *Ramón Suárez Picallo, O primeiro deputado da emigración*, Grupo de Comunicación Galicia en el Mundo, Vigo, 2008.

63 Marcial Fernández Vázquez, mestre e político exiliado en México [Ferrol, 1898-Veracruz (México), 1963].

64 Declaración final no Congreso da Emigración celebrado en Bos Aires en 1956 e recollida en Baldomero Cores Trasmonte, *A Constitución da galeguidade*, cit., p.104.

65 Baldomero Cores Trasmonte, *A Constitución da galeguidade*, cit., p. 104.

66 Gerardo González Martín, “Congreso Mundial de la Emigración Gallega”, *El País*, 8/6/1976.

todas e cada unha das intervencións nas distintas sesións, nas que se apelou, en moitos momentos, ao dereito e obriga de facerse escoitar e de ser protagonistas tamén do futuro que se estaba a construír que lles correspondía a aqueles homes e mulleres que, estando fóra de Galiza –en moitos casos produto do exilio forzoso–, querían participar activamente no desenvolvemento cara a unha democracia efectiva e real, e que contaban precisamente co valor engadido dun sentimento especial de Galeguidade, particularidade que lles fora negada sistematicamente durante a ditadura⁶⁷.

Todas as xuntanzas, comisións e plenarios foron centro dun debate intenso e apaixonado, dende o primeiro momento, tanto para a elección da mesa que presidiría o Congreso como ata o remate deste, cando se criticou, de xeito contundente, a esencia do propio Congreso, tachándoo, ao igual que outros anteriores, de folclorismo, ou ben ata o convite final, subvencionado pola Deputación de Pontevedra, que foi criticado polo gasto do xantar, no que o marisco foi un protagonista xeneroso. Cando, neste convite, un dos presentes, solicitou que se cantase o himno galego produciuse un altercado, iso si, disfrazado polo malestar dalgúns polo gasto excesivo do xantar ofrecido pola Deputación de Pontevedra.

Segundo Baldomero Cores, que aspiraba a ser vicepresidente do Congreso na lista que encabezaba Arturo Cuadrado⁶⁸, “o Congreso foi un nidio reflexo da situación política e das circunstancias ideolóxicas que se estaban a vivir. Máis que un Congreso de emigración, foi un Congreso sobre o estado social, económico e político de Galicia (...). Algúns entendíamos, non moitos por certo, que aquela xuntanza é o cadro real dun modelo organizativo do futuro inmediato (...), pero algúns consideraron un tanto esaxerada a cualificación. O tempo encargouse de acredita-las sospeitas e de darlle a aquel Congreso un papel relevante na comprensión do futuro político, social e económico de Galicia”⁶⁹.

Son os Congresos da Emigración, en certa medida, unha expresión nidia das preocupacións que tiveron os galegos e galegas da diáspora de expresar as súas inquedanzas sobre o que estaba a suceder nas distintas etapas da historia da propia emigración, das causas que a provocaban e das solucións que, dende a súa óptica, poderían evitala. Non cabe dúbida de que todo isto se produce partindo dunha situación interna das distintas agrupacións no exterior, moi polarizadas, pero non por iso teñen menor importancia. En definitiva, estíbbase a relaxar o que acontecía tanto no Estado Español como en Galiza, polo que foron sistematicamente demandadas medidas de carácter lexislativo que permitisen, na medida do posible, participar nas tomas de decisión, demanda

67 Alexandra Moledo, “Sin papeles en el exilio”, *Faro de Vigo*, 19/5/2013.

68 Arturo Cuadrado Moure. Escritor e político galego [Denia (Alicante) 1904-Bos Aires, 1998].

69 Baldomero Cores Trasmonte, *A Constitución da galeguidade*, cit., p.125.

que xamais foi contemplada, nin antes nin na actualidade; a participación só se sitúa no aspecto formal en órganos de carácter deliberante e consultivo, permitíndoselles aos representantes elixidos polos propios emigrantes participar nestes, “elevando recomendacións a outras instancias”.

Convén salientar as esperanzas e demandas participativas expresadas a través da Declaración de principios presentada pola Comisión de Cultura, Idioma e Ensinanza do Congreso celebrado no 1976 en Vigo. Esta é sen dúbida ningunha a concreción dunha aspiración que ata hoxe non tivo resultado positivo no senso amplo do aspirado. Así, se dicía que “o emigrante galego terá representación nos mesmos organismos e agrupacións que o galego residente en Galicia, sen que a ausencia nin o alonxamento poidan ser motivo de discriminación contra del”.

Non é menos certo que, en todos estes Congresos, e a pesar das discrepancias, enfoques e tratamento das causas da emigración, o sentimento de expresión de Galeguidade estivo sempre presente nos distintos actos, o que, en certa medida, manifesta que o sentido de pertenza á Terra aglutinaba os sentimentos de todos os participantes en maior ou menor medida, sentimento que tamén era “percibido” polos poderes dominantes en cada momento, e son estes, precisamente, os que en certa medida tratan de capitalizar e “orientar” debates e conclusións.

1.4. O enterro de Luis Fernández, un exemplo de Saudade e Galeguidade

Se a descrición e enumeración das aportacións de recursos económicos para instalacións de servizos públicos propiciados por galegos e as galegas emigrantes sería suficiente para unha tese específica, non é menos relevante a xenerosidade destes mesmos compatriotas para aqueles países e cidades que os acolleran. Non sendo de especial relevancia para o obxecto do traballo aos efectos de obter dereitos (en todo caso, os beneficios das aportacións aos lugares de asentamento promoverían “dereitos” nestes mesmos países, cidades ou concellos), fago mención, pola súa carga emocional e sentimento de Galeguidade, a singularidade do acontecido cos irmáns Fernández, José e Luis, oriúndos de Santa María de Amarante, pertencente ao concello de Maside da provincia de Ourense e asentados en Montevideo⁷⁰.

Este irmáns arribaron a Montevideo (Uruguai); non se coñece exactamente a data, pero si se ten constancia de que José tiña en 1783 un negocio de venda ao por menor de tabaco en el *Pago de La Chacarita*. Pois ben, estes irmáns instaláronse a finais do século XVIII na zona do Cordón, zona moi

70 Carlos A. Zubillaga Barrera, *Los cruceiros del Montevideo antiguo*, Ediciones del Patronato da Cultura Galega, Montevideo, 1967.

popular en Montevideo. Alí montaron unha *pulpería* e, en 1800, xunto á súa casa instalaron “el Cristo”, que era un cruceiro que lles facía lembrar a súa terra, a súa Galiza ausente. Este cruceiro tivo un grande recoñecemento por parte da poboación; os veciños recoñecían polo Cristo: “es por el Cristo”, “va para el Cristo”, “vive en el Cristo”, etc.

No 1819 morreu José Fernández, quedando como herdeiro universal o seu irmán Luis. Destes irmáns, que durante moito tempo foron considerados como cataláns, dicíase que o “Cristo”, o cruceiro, o trouxeran de Barcelona, circunstancia que se demostrou falsa, xa que están comprobadas as súas orixes indiscutiblemente galegas. O que non está verificado é a procedencia dos cruceiros, aínda que todo apunta a que foron realizados por canteiros –probablemente galegos que tamén fosen emigrantes–, pero en todo caso non está documentado.

Con posterioridade, no 1835, Luis Fernández fixo unha doazón dun cruceiro para a súa instalación no Cementerio Central⁷¹. Non se sabe se, efectivamente, se trataba do que existía preto da súa casa ou ben outro distinto; porén, cando as súas propiedades foron vendidas, no documento de transacción manifestábase o seguinte: “que en la casa que se halla en las Chacras vendidas hay una efigie grande de Jesús Crucificado, y que este contrato no entra su importe, y que de consiguiente podrá Fernández sacarlo de aquel parage cuando le apeteciere”⁷².

Podería ser que fose, efectivamente, o mesmo cruceiro, xa que na escritura da doazón feita se denomina como “efigie grande de Jesús Crucificado”, denominación que tamén aparece no documento de venda das súas propiedades. O máis significativo deste episodio non é precisamente a doazón do devandito cruceiro, senón o que Luis Fernández solicita, e así o manifesta nun *codicilo cerrado* que, entre outras cosas, di o seguinte:

“Quiero y expresamente es mi voluntad que después que acaesca mi fallecimiento, mi cadáver sea sepultado precisamente en la repiza o bajo de las lozas que están construidas de peaña al Crucifijo que como pertenencia mía presenté para que se colocase en el nuevo Cementerio que se construyó en esta ciudad de Montevideo quando fue fundado; y para cuya obtención recabé y tengo en mi poder la orden ó consentimiento expreso que me fue expedida por el Sr. Jefe Político y de la Policía del Departamento; deviendo ponerse en la losa que cubra mi sepulcro á

71 Armando Olveira Ramos, *Cristo del Cordal y cruceiro del Cementerio Central, testigos silenciosos de la presencia gallega en Uruguay*, Crónicas Migrantes y Publicaciones, Montevideo, Uruguay, armandolveira.blogspot.com, 1/11/2013. Última consulta: 12/6/2019.

72 Carlos A. Zubillaga Barrera, *Los cruceiros del Montevideo antiguo*, cit., p.31.

mas de la inscripción que mis albaceas se dignen poner «Sepulcro de D. Luis Fernandez»⁷³.

Enterrado, pois, segundo os seus desexos, xunto ao Cruceiro, na súa base instalouse unha lousa de mármore co seguinte texto: “Sepulcro de D. Luis Fernández natural de Sta. María de Amarante en Galicia, faleció el 13 de Noviembre de 1838 a los 87 años de edad R.I.P.”⁷⁴.

Comenta Zubillaga:

“Descansar junto al cruceiro constituyó el postrer deseo del colono gallego. Voluntad con claras connotaciones espirituales que nos dice de una forma de retorno a la tierra matriz en el instante del tránsito supremo”⁷⁵.

E engade:

“Descansar junto al cruceiro luego del tránsito supremo. Es esta la postrer expresión de un sentimiento telúrico que determina la trascendencia de los seres gallegos. Es la reiteración de una constancia étnica, decantada en el lento transcurrir de los siglos”⁷⁶.

Parece, xa que logo, que é unha nova manifestación do sentimento tratado, a Galeguidade, e neste caso cunha singularidade específica e case única, unha vinculación co País de orixe a través do significado que para el debeu ter o cruceiro. Tamén, e no aspecto das aportacións que fixeran os galegos emigrados ás cidades, non foi precisamente un grande exemplo o realizado por Luis Fernández, xa que no seu testamento define perfectamente o destino do seu patrimonio, facendo unha serie de disposicións para a celebración de misas na súa memoria, determinadas cantidades de cartos para pobres, mendigos que aparezan a pedir, fondos á Cofradía del Carmen del Cordón ou unha cantidade ao Hospital de Caridad de Montevideo⁷⁷ e tamén á Casa de Ejercicios Espirituales. Na enumeración das súas “posesións” inclúe tamén un escravo. Ben é certo que tamén nas indicacións testamentarias libera da súa dependencia ao devandito escravo: “item, es mi voluntad que después de mi fallecimiento quede absolutamente libre de servidumbre mi referido Esclavo el Negro Pedro, en remuneración de sus buenos servicios”⁷⁸.

73 Protocolo de la Escribanía del Juzgado Ordinario. Anos 1838 e 1939, Archivo General de la Nación Uruguia, pp. 147 a 167.

74 Carlos A. Zubillaga Barrera, *Los cruceiros del Montevideo antiguo*, cit., p. 37.

75 Carlos A. Zubillaga Barrera, *Los cruceiros del Montevideo antiguo*, cit., p. 37.

76 Carlos A. Zubillaga Barrera, *Los cruceiros del Montevideo antiguo*, cit., p. 43.

77 Diana Bianchi, “Elementos para una tipología de los pobres asistidos en el Hospital de Caridad”, *Revista Complutense de Historia de América*, Montevideo, 2001, pp. 107-129.

78 Carlos A. Zubillaga Barrera, *Los cruceiros del Montevideo antiguo*, cit., p. 41.

Permitida esta licenza no traballo, non deixa de ser significativa e relevante esta aportación, no sentido de ilustrar as distintas variedades do sentimento de Galeguidade, chamada morriña, saudade, etc., pero que, en todas e cada unha delas, debe ser recoñecida como específica e tan respectada como calquera outra manifestada con maior ou menor sentimento⁷⁹.

⁷⁹ Fernando Amarello de Castro, “A galeguidade: un sentimento común”, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1995, p. 140.

CAPÍTULO 2.

A GALEGUIDADE COMO INSTRUMENTO DE SOLIDARIEDADE

2.1. Constitución de sociedades no exterior de carácter social e benéfico

Os galegos asumimos de xeito masivo a aventura americana e, en menor medida, a europea, e a percepción, o posicionamento crítico e a avaliación tanto da experiencia emigratoria, fundamentalmente americana, como dos éxitos e fracasos do retorno, foi diversa entre as elites intelectuais e políticas e tamén entre os seus protagonistas. Historiadores, sociólogos e antropólogos analizaron, e analizan aínda, un fenómeno de tanto calado, mostrando as contradicións, os intereses e as subxectividades dos observadores do fluxo e da experiencia migratoria, e do regreso e das vivencias de socialización e reinserción social e cultural dos retornados. Toda emigración produce remesas, unhas de orde material, outras con contido social⁸⁰ e moitas outras cun perfil moral e simbólico. Estas últimas son as que ofrecen meirande complexidade porque cuestionan o vínculo entre a comunidade de orixe e a terra de promisión, obrigando a pensar as transferencias de dobre sentido que se producen entre os que marchan e os que quedan, entre os que non volven e os que retornan e entre as paisaxes imaxinadas das patrias novas e as lembradas da patria abandonada. O universo simbólico duns e outros emerge nas fotografías, no epistolario e noutros documentos persoais dos protagonistas de emigración e dos seus achegados. A adaptación a novos costumes, novos horarios ou novas normas (xurídicas, morais e relixiosas) emerge nos testemuños dos emigrados, nos imaxinarios socioculturais dos seus descendentes e nas construcións ideolóxicas da colectividade afectada fondamente pola experiencia histórica da emigración.

80 Narciso de Gabriel, "Emigración y alfabetización en Galicia", *Historia de la Educación. Revista Universitaria*, nº 4, 1985, pp. 321-336.

Cando de identificar as causas da emigración masiva se trata⁸¹, case sempre existe unha coincidencia en apreciar que, xunto co exilio forzado e a busca de aventura –en menor medida–, o que produciu o drama da emigración foi a precaria situación que se estaba a vivir en Galiza e a falla de expectativas de desenvolvemento humano e económico, en definitiva, a necesidade.

Dito isto, poderíamos concluír que, dende un lóxico punto de vista persoal, o emigrante realizaba o tránsito amargo para triunfar o máis rápido posible, atesourar un capital o máis elevado que puidese, decidir a súa residencia de futuro e, nunha importante porcentaxe de casos, enviar remesas ao seu territorio de orixe, o que lle permitiría unha vida desafoxada a el e á súa familia, basicamente aos fillos que, en moitos casos, quedaban a cargo de avós, tíos, etc., situacións que se prolongaron no tempo e que impediron o normal agrupamento familiar no desenvolvemento cotiá da vida, producíndose, en moitos casos, verdadeiros dramas familiares. En definitiva, dábanse todas as condicións para realizar unha actividade dura cun obxectivo, o de conseguir un patrimonio considerable, o que podería levar a unha actitude individualista.

A realidade foi ben distinta, xa que precisamente ese sentido de pertenza a Galiza en xeral e ao seu concello, bisbarra ou parroquia en particular fixo que inmediatamente se nucleasen arredor de asociacións, fogares, irmandades, clubs, centros, partidos de distintos concellos, todos eles cuns obxectivos concretos: fomento da solidariedade e preservación dos sinais identitarios de orixe, afondando no sentimento de galeguidade e de axuda mutua entre eles e non perdendo de vista a colaboración que puidesen realizar para aqueles que quedaban no territorio do que tiveran que marchar. Tamén, e non considero sexa menos importante, foi o papel solidario que fixeron os emigrantes con aqueles outros familiares, amigos ou veciños que quedaran na terra e que foron “reclamados” por eles mesmos para tamén iniciar a aventura migratoria, sendo nestes casos moito menos traumática a súa chegada, xa que dalgunha maneira contaban con esa primeira axuda e acubillo que os primeiros non tiveran. Esta solidariedade ten unha tradución moi expresa na constitución do que podemos chamar “cadeas emigratorias”⁸², para referir o fenómeno consistente en que, iniciado un fluxo emigratorio, moitos dos primeiros emigrados reclamaron a familiares e veciños, tal como indicabamos anteriormente. Un mecanismo este de carácter microsociedade que proporcionou medios de información, de financiamento e de sociabilidade,

81 Alberto Miguez, *Galicia: éxodo y desarrollo*, Editorial Cuadernos para el Diálogo-Edicusa, Madrid, 1967.

82 Concha Domínguez Pérez e Rafael Viruela Martínez, “Cadenas y redes en el proceso migratorio español”, *Scripta Nova, Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, nº 94, 1/8/2001, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94.htm>. Última consulta: 27/6/2019.

facilitando así a inserción social e laboral de moitos dos nosos emigrantes. Todas estas vivencias, coñecemento da crúa realidade e penurias que pasaban moitos compatriotas foron preocupacións compartidas e estas propiciaron a creación de auténticas redes socio-sanitarias, de beneficencia, asistenciais, de recreo, para servir de soporte e auxilio a todos aqueles e aquelas compatriotas que non tiveran precisamente éxito na aventura da emigración.

A crúa situación do drama da emigración foi inmediatamente detectada por eles mesmos. Non todo o mundo facía as Américas e calquera que caese en desgraza nunha grande urbe podería ser un auténtico desaparecido⁸³. Foron os propios emigrantes os que se preocuparon de establecer ese tecido asociativo que permitiu sen dúbidas paliar o desamparo que tiveron durante moitísimos anos por parte das autoridades do seu país de orixe. Exemplos están en todos os recunchos do mundo.

Paralelamente á creación desta rede solidaria asistencial, foron e son estes centros os que permitiron e permiten a supervivencia das raíces galegas, da súa cultura, das nosas tradicións, a conmemoración das festas significativas, en certa medida tamén da lingua. Todo isto, establecido a miles de quilómetros de distancia, en países cunhas culturas moi distintas, implica que a valoración que se ten que facer da preservación dos sinais identitarios entendidos estes como Galeguidade sexa francamente moi positiva e impagable. Convén analizar coa perspectiva do paso do tempo distintas actas fundacionais dalgúns centros ou sociedades para entender a través dos seus obxectivos cal foi e é, na actualidade, o verdadeiro traballo deste tecido asociativo.

Por todo o mundo existiron e existen centros asociativos que se crearon basicamente co ánimo de ser un referente para todos aqueles que chegaban aos distintos países, e que en moitos casos se atopaban totalmente desamparados. Deste xeito comezan a xurdir centros, irmandades, etc., que en moitos casos nucleaban a oriúndos das distintas zonas de Galiza e así se formaron as entidades de carácter local; así xorden, entre outros, centros espallados polo mundo, xa sexa en América ou Europa, o Centro Betanzos, Boiro, Centro Partido Carballiño, estes en Bos Aires, ou Veciños do Tera en Salvador de Bahía, etc. Pero tamén, e con moita importancia, xurdiron aqueles que abranguían aos galegos e galegas en xeral. Entre eles cómpre subliñar o espléndido Centro Galego da Habana, ou o importante Centro Galego de Bos Aires. Seguindo con algún dos múltiples exemplos de implantación de sociedades, no 1879, en Bos Aires, faise un chamamento para a instalación dun centro galego para os emigrantes que fosen orixinarios da bisbarra de Betanzos e así o encabeza o xornalista Manuel Vázquez Castro⁸⁴. Esta iniciativa foi feita

⁸³ *A emigración galega a América do Sur*, Hércules de Ediciones, A Coruña, 2013.

⁸⁴ Denise Rocío Gauza, "Asociacionismo microterritorial gallego y vínculos intersocietarios: algunas reflexiones sobre el Centro Betanzos de Buenos Aires (1941-1965)", *Revista Historia Regional*, nº 3,

realidade o 27 de abril dese 1879; os estatutos foron preparados por César Cisneros Luces, que foi o propietario do xornal *El Gallego*⁸⁵. Con posterioridade, e tamén a través deste xornal, José Rumbo Otero realizou outro chamamento para que se acuda a asociarse ao centro.

Esta convocatoria, titulada “Ós mariñáns de Betanzos”, é singular, xa que se fixo en verso e, entre outras cousas, di o seguinte:

“Si eu hoxe, por vez primeira,
paisanos, vos quero falar,
é para que todos xuntos,
os fillos do nobre chan,
vayamos cal un solo home
o noso centro á formar.
Non desoíndo o reclamo
dos que nos chaman pr’alá:
correde mariñanciños,
correde, meus mariñans...
Mariñans, mariñanciños,
correde axiña a formar
no noso Centro Gallego
que tanta gloria nos dá.
Fagamos nova Galicia
con refoigo e con afán
n’esta terra tan allea
que xa non pode ser máis.
Correde mariñanciños,
correde aixiña pr’alá”⁸⁶.

O Centro Betanzos singulariza o movemento asociativo das pequenas comunidades emigrantes nucleadas pola súa orixe máis próxima que, tendo vida propia e autónoma, conviven e participan co resto das múltiples existentes. En Bos Aires, o Centro Betanzos tivo, e segue a ter, un grande prestixio e un traballo verificable. A súa publicación, a revista *Betanzos*, no seu número 58 de agosto do 1962, polo tanto en tempos non tan afastados, dicía o seguinte:

“Hoy la solidaridad en la Argentina la practicamos orientando a nuestros mayores en el camino de obtención de ayudas de susistencia, que si bien son para todos los gallegos-españoles, los malos manejos políticos del pasado las habían convertido en un derecho de unos pocos”.

2015, p. 103.

85 César Cisneros Luces, *una vida dedicada al periodismo*, Secretaria Xeral de Emigración, Presidencia, Xunta de Galicia, Portal *Galicia aberta*, <https://emigracion.xunta.gal/>. Última consulta: 14/6/2019 .

86 *100 años Betanzos. 1905-2005. Una Fecunda Histoira*, Centro Betanzos de Buenos Aires, 2007.

É especialmente interesante coñecer distintas iniciativas de axuda e solidariedade desta sociedade para exemplarizar a enorme axuda que significou o seu traballo e fundamentalmente o esforzo de suplir as carencias de todo tipo que as autoridades no territorio galego non eran quen de solucionar. Reprodúcese a seguir unha convocatoria da campaña de axuda ás entidades benéficas da cidade de Betanzos:

“Betanceiros: é unha obriga moral de todos nosotros contribuir, na medida das nosas posibilidades, a aliviar as necesidades materiais do noso pobo neses velliños e neniñas que no asilo e no refuxio encontraron un precario amparo que a sociedade en que se vive lles nega no seu seo. Tede en conta que no asilo hai 80 velliños e no refuxio 60 nenas (total 140 seres humanos irmáns nosos) que agardan a solidariedade a que teñen dereito”⁸⁷.

Este chamamento á solidariedade non foi feito hai 200 anos; fixérono a mediados de 1964.

Tamén en agosto de 1962 a propia revista anunciou unha doazón de 14.000 pesos á Casa Cuna de Betanzos para “elementos médicos y de utillería asistencial”⁸⁸.

A copia do acuse de recibo por un importe de 10.000 pesetas para roupa e material de lencería, doado polo Centro Betanzos a mediados de 1964, denota novamente o carácter paliativo destas institución societarias. Todas elas atenuaban (dentro das súas posibilidades) a situación calamitosa que se estaba a vivir nos centros asilares:

Recibí del Sr. Luis Picado como Presidente del Centro de Betanzos de Buenos Aires, la ropa que se detalla a continuación con destino al Hospital de San Antonio de esta Ciudad:

1 pieza de género con 16 cortes de sábanas, 6 cortes de colchón “Damasco”, 10 mantas de lana, 12 colchas de piqué blancas, 26 metros de lienzo blancos de 80 cm. para fundas.

Importe total del donativo 10.000 pesetas.

Según consta en factura de la pañería Tejidos «La Victoria» de Alfonso Lourenzo González”⁸⁹.

O Centro Betanzos é unha das asociacións máis antigas das que se teñen constituído en todo o mundo e é a única existente betanceira. Os seus estatutos foron aprobados o 24 de outubro de 1944. Entre os seus artigos, e

87 100 años Betanzos. 1905-2005. *Una Fecunda Historia*, cit., p.76.

88 100 años Betanzos. 1905-2005. *Una Fecunda Historia*, cit., p.79.

89 100 años Betanzos. 1905-2005. *Una Fecunda Historia*, cit., p.71.

sintetizando os seus obxectivos fundacionais que aínda se manteñen, merece a pena resaltar o anhelos de estreitar lazos de unión entre todos os nativos de Betanzos e o seu distrito xudicial que residan na Arxentina, así como o fomento da axuda entre os socios,⁹⁰ xa sexa proporcionándolles traballo ou outra ocupación, de acordo ás actividades de cada un, e prestarse toda axuda moral e material que esta dentro das posibilidades de cada un, fóra dos beneficios que poidan establecerse nos propios estatutos.

Sinala o artigo 70 dos devanditos estatutos:

“Podrán ser Socios Activos los argentinos, los naturales de Betanzos y su Partido Judicial, los gallegos y los demás españoles residentes en esta Republica. También los nativos de otras naciones podrán ingresarse como tales en una proporción no mayor de la tercera parte del total de los socios de la entidad y que reúnan las condiciones exigidas por estos Estatutos”⁹¹.

Tamén en Bos Aires, a tenacidade dos galegos emigrantes fixo que se abordase a urxente necesidade de unificar os esforzos e constituír un grande centro na capital porteña⁹². Do inestimable labor que ten abordado na súa historia o Centro galego de Bos Aires, na súa dobre vertente, cultural e sobre todo asistencial (tivo e ten un hospital propio)⁹³, dan fe os seguintes datos da década dos anos trinta do século XX:

Socios do Centro Galego: 70.000

Solicitudes de ingreso que esperan turno: 20.000

Socios maiores: 58.224

Socios menores: 11.776

Socios españois: 41.559

Socios arxentinos: 27.469

Valor das propiedades: 1.350.000

Valor do edificio en construción: 2.500.000

Cantidade de camas ao rematarse o edificio social: 300

Médicos da institución (todas as especialidades, urbanos e suburbanos): 140⁹⁴.

90 José Ramón Andrade Cobas, *Galleguidad en Argentina*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela de Compostela, 1999, p.155.

91 *100 años Betanzos. 1905-2005. Una Fecunda Historia*, cit., p. 60.

92 Rogelio Rodríguez Díaz, *Historia del Centro Gallego*, 2ª edición, Ancla Editores, Buenos Aires, 2000, p. 27.

93 Eduardo Sánchez Millares y Graciana Vázquez Villanueva, *Medio siglo de la historia del Centro Gallego de Buenos Aires*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1993.

94 Rogelio Rodríguez Díaz, *Historia del Centro Gallego*, cit., p. 233.

Desafortunadamente, e coincidindo coa crise económica que sufriu e sofre a Arxentina, o número de socios diminuíu ostensiblemente. Foi, precisamente, no ano 2001, e coincidindo co chamado “corralito”, cando máis xente tivo que deixar de pagar as cotas, non podendo, así, beneficiarse dos servizos do Centro, fundamentalmente a atención médica e farmacéutica. Sinxelamente os galegos menos acomodados tiveron que optar entre pagar a cesta básica de alimentos ou a cota de socio, aínda que de xeito continuo estiveran contribuíndo durante toda a súa vida á supervivencia do Centro. Mesmo no Parlamento de Galicia se promoveron iniciativas, que non tiveron éxito, no sentido de crear a figura do socio vitalicio para aqueles casos como os descritos e que fose a propia Administración galega a que sufragase as cotas asociativas de xeito individualizado, cando menos ata que as situacións económicas mellorasen⁹⁵.

Este emblemático centro, situado na esquina de Belgrano e Pasco, lugar recoñecido polo Goberno da Cidade de Bos Aires en 1997 como a “Esquina Porteña da Galeguidade Universal”, ten a súa xestación dun xeito singular. Cando en 1906 falece o músico Pascual Veiga, organizouse en Bos Aires un concerto para homenaxealo⁹⁶. Así, o 31 de outubro no antigo Teatro Victoria tivo lugar, dentro da programación, unha actuación conxunta dos tres orfeóns que naquel momento estaban radicados na capital porteña e que estaban separados e integrados en distintas sociedades: o Orfeón Galego, o Orfeón Galego Primitivo e o Orfeón Mindoniense. Reuníronse cento vinte orfeonistas que naquela data estiveron dirixidos polo compositor galego Egidio Paz Hermo. A emoción que invadiu no Teatro Victoria durante este concerto a todos os galegos presentes, entre os que se atopaban galegos e galegas representativos das letras, ciencias, arte, comercio, industria, cultura, cando se entoaban as distintas pezas, e en particular a *Alborada* de Veiga, fixo que xurdise, en primeiro lugar, a petición de que estes orfeóns se unisen. Con esta pretensión inicial de tipo cultural comezou un movemento dirixido a prestixiar e potenciar o labor de creación dun único orfeón e así o manifestou o escribán José Insua en *El Diario Español*⁹⁷.

Xa entre os presentes neste concerto, á parte da pretensión da mencionada fusión dos orfeóns, comentouse a necesidade de fundar un Centro Galego que “al igual del de La Habana, Madrid, Barcelona, Bilbao y Baracaldo, fuese la casa común de los hijos de Galicia en la capital argentina”⁹⁸. O 3 de novembro de 1906, tres días despois do éxito do concerto no Teatro Victoria, o periodista

95 Actas das sesións do Parlamento Galego. Proposición non de Lei de axudas aos emigrantes en Arxentina. Proposición non de Lei en Pleno (06/PNP-000054, do 13/3//2002), Doc. RE 1752.

96 Rogelio Rodríguez Díaz, *Historia del Centro Gallego*, cit., p. 27.

97 José Insua, “A conveniencia de que os tres orfeons se mantivesen unidos”, *El Diario Español*, 31/10/1906.

98 Rogelio Rodríguez Díaz, *Historia del Centro Gallego*, cit., p.28

José R. Lence, propietario e director do xornal *Correo de Galicia*, publicou en *El Diario Español* un artigo acreditado como histórico para a futura constitución do Centro Galego. Nel, despois de reflectir certas preocupacións e reservas sobre esta posibilidade, establece o que deberían ser as finalidades dunha institución destas características; así, entre outras consideracións, manifesta que “el Centro a fundarse debe ser la casa de los inmigrantes gallegos que llegan a esta tierra desconocida para ellos, y allí podían ser recibidos para dar a cada uno colocación adecuada a sus aptitudes y conocimientos”⁹⁹.

Esta declaración de intencións manifesta claramente, por un lado, o sentimento de pertenza a unha colectividade, a galega, partindo dunha necesidade de protección que ningunha institución de ámbito español e galego garantía, e, por outro, o espírito de solidariedade e axuda que se podería facer dende o apoio mutuo e sempre conservando os sinais de identidade propios, a Galeguidade.

Con posterioridade ao artigo do Sr. Lence xurdiron multitude de apoios a esta iniciativa. Ao día seguinte tamén *El Diario Español* publicaba unha carta do presidente do Centro Vigués, o Sr. Antonio Varela Gómez, onde se invitaba ao Sr. Lence a ter unha xuntanza no seu centro o día 7 de novembro para tratar o tema de modo específico, ao mesmo tempo que o centro Vigués convocaría a directivos doutras entidades para debater o tema. Así se fixo, concorrendo representantes do Orfeón Gallego Primitivo, o Orfeón Coruñés e o Orfeón Mindoniense. Nesta xuntanza xa se tomou a decisión de iniciar ós trámites para a fundación do futuro Centro Galego de Bos Aires. O 2 de maio de 1907 tivo lugar no domicilio do Sr. Varela Gómez, na rúa Alsina 946, unha nova reunión, onde xa se constituiu a comisión organizadora e onde se redactou a “Acta de Fundación del Centro Gallego”, que di:

“En Buenos Aires, Capital de la República Argentina, a los dos días del mes de mayo de mil novecientos siete, se reunieron en una solemne sesión un regular grupo de entusiastas conterráneos, guiados, a cual más, de un entrañable cariño a la región gallega, y acordaron fundar en Buenos Aires un «Centro Gallego» para que, al igual de otros congéneres establecidos en diversas capitales americanas y europeas, pueda llenar las necesidades de que completamente carece nuestra colectividad, y para lo cual se comprometen a constituirse en propagandistas para la pronta realización de esta patriótica empresa y firman el presente documento como prueba de su patriotismo acrisolado”¹⁰⁰.

99 José R. Lence, redactor do xornal *El Diario Español de Buenos Aires*, artigo publicado o 3/11/1906.

100 Rogelio Rodríguez Díaz, *Historia del Centro Gallego*, cit., p.31.

Como se desprende da acta fundacional, inicialmente o Centro Galego, apelando ao sentimento de Galeguidade¹⁰¹, nace como unha sociedade de carácter socio-asistencial, para converterse posteriormente tamén nun centro recreativo-cultural, pero, iso si, tendo como fundamental o aspecto benéfico. Cómpre salientar que o prestixio que tivo, e en certa medida segue tendo, vén dado pola existencia dun centro hospitalario propio, con dispensarios externos e cunha expedición de fármacos a un prezo máis barato con respecto ao que se vende nas farmacias.

O Centro Galego, ao igual que o resto das entidades do mundo, caracterizouse sempre por ter sido unha fonte de solidariedade, non só para aqueles que vivían e viven na capital porteña, senón tamén para axudar nas penurias que puidesen pasar os que residían en territorio español e por suposto en Galiza. Entre moitas das aportacións, xa a finais de 1907, celebrouse un acto para recadar diñeiro para os damnificados polas inundacións que se produciran por aquelas datas en Málaga: neste recadáronse dúas mil pesetas. Tamén no 1909 destinaron para os soldados feridos na campaña de Marrocos 1.158 pesetas ou 100 pesetas máis á Xunta de Damas de Coruña tamén para os feridos desta guerra.

Moitas veces, de xeito espontáneo, entre os socios e socias, ou ben directamente por decisión da propia institución, abordáronse campañas para recadar fondos para paliar casos de enfermidade, repatriacións ou indixencia, sendo significativa a gran campaña que se realizou para loitar contra a “trata de brancas” ou a aportación a un certame realizado na Coruña e organizado pola Asociación de Prensa, ao que se ofreceu para premiar con 500 pesetas ao mellor traballo sobre “los medios para combatir el caciquismo en Galicia”. Para axudar ao establecemento dun monumento a Rosalía na Coruña contribuíuse con 1.200 pesetas.

Probablemente, unha das obras máis queridas polos compatriotas galegos en Bos Aires foi a iniciativa, e posterior construción, do Panteón Social do Centro Galego, que está situado no cemiterio da Chacarita. Aprobada a construción, por iniciativa de Ramón Cabezas, pensouse en facer unha subscrición para

“...traer tierra de las cuatro provincias gallegas con destino al futuro Panteón, a fin de que nuestros paisanos fallecidos fuera de Galicia tuvieran el consuelo de encontrar simbólicamente su tumba al abrigo de la misma tierra que les sirvió de cuna. Para iniciar la suscripción, el señor Cabezas donó 1000 pesos.

101 Prólogo de Manuel Fraga Iribarne ao libro de Fernando Amarello de Castro, *A galeguidade: un sentimento común*, cit., p. 11.

La colocación de la piedra fundamental se llevó a cabo el día de Santiago (25 de julio de 1929) en solemne ceremonia patriótica-religiosa (...) la emoción, pintada con lagrimas en los rostros de muchos conterráneos, dio lugar a escenas conmovedoras, tales como el forcejeo incontinido de una vigorosa joven Argentina para recoger un puñadito de aquella tierra bendita, la que llevó como sagrada ofrenda evocadora a su anciana abuela gallega, postrada en el lecho (...)”¹⁰².

Esta acendida e emotiva descrición do acontecido é facilmente entendible para calquera, e manifesta unha vez máis todo aquilo de sentimento e saudade que tiñan e teñen aqueles que ficaron nese país, e que, desafortunadamente, en moitos casos faleceron sen ter a posibilidade de volver algunha vez á súa terra de orixe, amosando tamén unha lembranza inesquecible das súas orixes.

Non todos os emigrados a Bos Aires tiñan garantido un traballo á súa chegada, despois de realizar a travesía cara á consecución dunha rápida fortuna, nin moito menos, e de aí que en moitos casos estivesen desarraigados, desconcertados e sen ningún teito onde acollerse. O Centro Galego, coñecedor destas circunstancias calamitosas, foi un dos primeiros en constituir un organismo que puidese, en certa medida, paliar a situación de desamparo para eses compatriotas abandonados á súa sorte na capital porteña, e así constituí a *Oficina de Trabajo e Inmigración*, que iniciou os seus traballos na primavera de 1924, enviando cartas a distintas empresas xeradoras de emprego, e ao sector do comercio, pedíndolles que enviasen as súas solicitudes de traballadores directamente ao Centro, evitando ás empresas que se dedicaban a buscar empregados (axencias de colocación). Tamén, e por medio dun permiso tramitado polo Ministerio de Facenda arxentino, autorizouse que un traballador do propio Centro Galego puidese subir aos transatlánticos que atracaban para recibir aos galegos que chegaban e preguntarlles cal fora o trato recibido durante a travesía, así como orientalos nos aspectos laborais e de residencia. Tamén, nas cidades e pobos do interior da Arxentina, nomearon persoas que eran as encargadas de trasladar ao Centro Galego todas aquelas peticións de traballadores que puidesen xurdir nas distintas localidades, funcionando, pois, como auténticas oficinas de colocación orientadas fundamentalmente cara os apenas chegados e creando unha rede que nos dous primeiros anos de traballo logrou colocar –a través do Centro– 1.400 traballadores, a pesar de que ao principio foi bastante difícil. Estas oficinas tamén foron apoiadas economicamente polas navieiras que operaban no transporte de emigrantes e nomeadamente as consignatarias Hamburgo

102 “Un paseo entre tumbas”, *El Correo Gallego*, 1/11/2010.

Sud Americana, Trasatlántica Española, Amerika Line, Mala Real Inglesa, Compañías Francesas de Navegación e Lloyd Real Holandés¹⁰³.

Convén subliñar novamente esta especialidade non convencional que asumiu o Centro Galego, suplindo, como non, o abandono institucional tanto do Goberno español como das institucións de ámbito galego da época, traballo que xustifica, sen ningún xénero de dúbidas, a débeda contraída con estes galegos que de xeito altruísta traballaron arreo para xerar unas condicións propicias para o desenvolvemento da actividade emprendedora e que, de non existir, significarían para moitos a desesperanza e a ruína obrigatoria.

Como testemuño de apego ao país e ao recoñecemento ao traballo que fixeron moitos galegos e galegas no exterior e na propia Galiza, sirva de exemplo a homenaxe que permanentemente tributa o Centro Galego de Bos Aires ao insigne galego, a Castelao, tendo a austera habitación onde faleceu no Hospital do Centro do mesmo xeito que estaba no momento do seu pasamento, para que todos e todas que queiran a poidan visitar. Así, e ata hai ben pouco, tamén estaba encendida permanentemente a luz da habitación onde traballaba o insigne Daniel, enfronte mesmo da entrada principal do Centro.

A modo de premonición, e con relación ao incerto futuro dos centros galegos espallados por todo o mundo, xa no ano 1940, e co gallo da publicación da primeira edición do libro *Historia do Centro Galego de Buenos Aires*, Rogelio Rodríguez Díaz, o seu autor, dicía, entre outras cousas, o seguinte:

“La injerencia del Estado –cuyas disposiciones no incumbe a aquella entidad discutir, sino acatar– avanza cada día más adentro del régimen interno de estas agrupaciones, con tendencia a absorberlas en un plazo más o menos corto. Si algún día, en razón de esto último, dejara el Centro Gallego de ostentar el nombre que lleva y que ha sido el resorte mágico de su grandeza actual, o cuando, por todo ello y por la interrupción prolongada de nuestra corriente inmigratoria, apenas haya gallegos entre su inmensas filas de asociados, justo es el procurar que no queden en el anónimo los entusiasmos, los esfuerzos titánicos, los sacrificios desinteresados de tantos hombres que a esta obra ingente consagraron parte de su vida, sin excluir los de otros factores que en tal obra los secundaron (...). Pero, como ya lo dijimos, no es nuestro propósito discutir las medidas actuales o ulteriores que, a este respecto, crea la legítima autoridad del Estado. *Eso sí; aspiramos tan solo a que, sea cual fuere el futuro de nuestras instituciones, quede a salvo, cuando menos, el valor del esfuerzo gallego y podamos recabarlo siempre con orgullo ante la Argentina y aun ante la misma España*”¹⁰⁴.

103 “El tiempo de los trasatlánticos”, *Crónicas de otro Vigo*, VigoEmpresa.com. Última consulta: 18/6/2019.

104 Rogelio Rodríguez Díaz, *Historia del Centro Gallego*, cit., p. 11.

Esta reflexión, realizada nos anos corenta do século pasado, anticipábase ao inicio da fin da emigración masiva, circunstancia que se corroborou a partir dos anos setenta, coincidindo coa mellora das condicións de vida que permitía que o drama da emigración a Europa, pero fundamentalmente a América, xa rematase. Polo tanto, ao resultar difícil lograr que novos galegos e galegas se incorporasen ás distintas xuntas directivas dos centros, abríase unha porta para perder a titularidade galega destas institucións e, mesmo, abríase a vía de iniciativas privadas de xestión e explotación con ánimo de lucro¹⁰⁵.

Cara o ano 2013, todas as preocupacións expresadas de que o Centro Galego de Bos Aires puidese perder a súa función e a súa titularidade parece que se materializaban. Despois de moitas vicisitudes con nefastas xestións xerenciais, despois dun relaxamento por parte das autoridades galegas en canto a tutelar todo aquel patrimonio inmobiliario, cultural, artístico e, como non, de carácter benéfico-asistencial, despois de observar como se privatizaban algúns servizos médicos de internamento e de diagnose, en marzo do 2013, por falla de viabilidade, pasou a estar intervido por institucións ministeriais dependentes do goberno da Arxentina. Así, o Hospital do Centro Galego podería chamarse galego, pero estaba intervido, e, polo tanto, dependente da lexislación sanitaria de Arxentina, deixando por primeira vez na súa historia –despois de máis dun século– o control político a persoas que non son galegos, uns dirixentes que nada teñen que ver coa directiva nomeada e que sempre, na súa historia, fora dirixida por galegos e galegas.

Esta situación denota cal é o interese que tanto o Goberno galego como o español está a ter, máxime cando a súa situación de precariedade manifestaba dende hai moitos anos o risco de que isto puidese suceder. Ante esta grave circunstancia urxe que, dun xeito inmediato, se lexislase na dirección proteccionista deste legado que configura a esencia da Galeguidade, para, dalgún xeito, garantir a titularidade galega, tanto do Centro Galego de Bos Aires como do resto de centros que puidesen estar en situacións semellantes en calquera lugar do mundo. Cómpre, pois, que as normativas que no seu momento poidan paliar o risco de desaparición do patrimonio galego no exterior sexan tanto a nivel galego como español, tendo en consideración a singularidade da situación, xa que estes patrimonios están radicados no exterior, noutros países, con distintas lexislacións que obrigan a establecer convenios de colaboración internacionais e específicos en cada país en que estea en situación de risco a supervivencia do noso legado e patrimonio cultural, artístico, asistencial, e calquera outro que tivese que ver co esforzo realizado polos compatriotas emigrantes, e por suposto demandar o apoio destes mesmos gobernos. Ben é

105 Xosé Francisco Ferreiro Abelleira, “Feijóo, non permita que se perda o Centro Galego de Bos Aires”, *La Región*, 16/1/2018.

certo que as “pedras” dos inmobles non se poden “repatriar”, pero tampouco é esaxerado demandar das autoridades galegas e españolas que establezan normativas que tenten preservar no tempo a súa titularidade e pertenza como galegas. Enceto, pois, unha primeira aproximación ao que con posterioridade se reflectirá como unha das conclusións deste traballo.

De todos os xeitos, a expectativa de abandono do noso legado por falta de galegos e galegas que se incorporen ás distintas directivas, risco que foi evidente ultimamente polo envellecemento natural dos galegos e galegas de primeira e segunda xeración, vólvese radicalmente de actualidade nestes intres.

Probablemente unha das entidades que máis vida ten na actualidade, e que dispón de maior valor patrimonial, é a Irmandade Galega de Caracas, que no ano 2000 cumpriu 40 anos da súa constitución, froito da confluencia de distintas sociedades existentes¹⁰⁶. Situada no centro de Caracas, ocupa unha superficie de 24.000 metros cadrados, constituíndose na auténtica segunda residencia dos galegos residentes na capital venezolana. O centro conta con servizos médicos e servizos administrativos –mesmo a Xunta de Galiza tiña unha oficina para a tramitación de calquera solicitude que tivese que ver co noso país–, e nel está situado o excelente Colexio Castelao ou o Teatro Rosalía de Castro e a Biblioteca Curros Enríquez, así como todo tipo de instalacións de uso deportivo: piscina olímpica e infantil, canchas de tenis, frontón, squash, pistas cubertas para baloncesto, fútbol sala, etc., racquetball, ximnasio. Tamén conta con dous restaurantes, dous bares, dúas cafeterías, unha discoteca, parque infantil, aparcamento de distintos niveis, etc. O valor económico desta instalación é de por si é incalculable, pero o valor identitario non o é menos, xa que polas características que ten a grande urbe caraqueña fai que sexa a Irmandade o lugar en que se establece unha prolongación das distintas terras galegas, coa particularidade de que, en moitos casos, os máis novos desenvolven alí a súa primeira vivencia, adolescencia e madurez. De aí a importancia de que se manteña o vínculo para non perder o seu cometido orixinario. Con independencia do antes relatado, tamén a Irmandade conta cunha sede campestre de recreo, situada nas aforas de Caracas e que ocupa 40 hectáreas de zona arborada e espectacular vexetación. Precisamente, e tamén aquí, celébranse todo tipo de festas que coinciden no tempo coas da nosa Terra. Así, á parte da utilización cotiá do espazo para xantares campestres, parrilladas, campos de xogo, etc., os galegos e galegas asociados celebran, entre outras festas, os magostos, San Xoán, 25 de Xullo, etc. A localización no campo non é gratuíta, xa que o seu verdor se parece claramente a Galiza, co engadido da espléndida vista.

¹⁰⁶ Sección “40 años haciendo Hermandad”, *Revista de la Hermandad Gallega de Venezuela en Caracas*, outubro de 2000.

2.2. Aportacións da emigración ao desenvolvemento económico e social de Galiza

2.2.1. Envío de diñeiro para instalacións de carácter social nos distintos concellos de Galiza¹⁰⁷

As colectividades de emigrantes españois sempre estiveron atentas aos chamamentos que se lles fixeron desde o seus lugares de orixe, aportando diñeiro para obras benéficas, escolas¹⁰⁸, hospitais, redes de sumidoiros, etc., así como financiando agrupacións e partidos políticos. Esta solidariedade manifestouse dende o momento en que os galegos emigrados foron conseguindo asentarse e acceder a unha comfortable posición económica.

Esta apreciación reflicte con claridade o compromiso que dende sempre tiveron os emigrantes para atender, na medida do posible, os requirimentos de axuda realizados dende os distintos concellos, vilas, lugares, etc., e sempre, en maior ou menor medida, estiveron á altura das circunstancias e foron quen de enviar as axudas pertinentes.

Se o inmenso traballo realizo *in situ*, é dicir, nos distintos países onde estaban radicados, é merecente do maior dos recoñecementos, que dicir das contribucións efectuadas *ad honorem* a Galiza cos envíos de remesas económicas periódicas, para as importantísimas instalacións de escolas, servizos públicos, etc.¹⁰⁹, ou ben da contribución á interculturalidade, coas edificacións propias dos territorios americanos ao longo e ancho da xeografía galega, o que facilitou o progreso social e económico dunha Galiza depauperada e non industrializada. Convén salientar especialmente as achegas enviadas para a construción de escolas en Galiza¹¹⁰.

Sistematicamente, os galegos foron desprestixiados e ridiculizados, alcu-mándoo de incultos e brutos; mostra destes tópicos atopámoslos incluso na literatura do Século de Ouro. É, por certo, Rosalía de Castro quen se alzou, a través da súa obra, en contra do maltrato a que eran sometidos os galegos, nomeadamente contra o trato vexatorio a que eran sometidos os temporeiros galegos en Castela, reivindicando tamén de paso a Galeguidade. Esta situación de desprezo tamén se incrementou en América a finais do século

107 Consuelo Naranjo Orovio, *España a través del espejo: una nueva imagen en las Instituciones Culturales españolas en América*, Anuarios España Selecta, S.L., Vigo, 2008, p. 107.

108 Pereiro Lázaro Perfecto, "Las escuelas de americanos: un patrimonio de la emigración", *CABÁS. Revista do Centro de Recursos, Interpretación y Estudios en Materia educativa (CREME)*, Consellería de Educación, Cultura e Deporte do Goberno de Cantabria, nº 7, 2010.

109 "En Ribadeo: Miranda pide que Galicia no olvide la generosidad y las aportaciones de los emigrantes", Xunta de Galicia, Secretaría Xeral de Emigración, Galicia Exterior, Galicia aberta, 17/2/2019, <https://emigracion.xunta.gal/>. Última consulta: 12/6/2019.

110 V. Peña Saavedra, "As escolas que viñeron de alén mar", *Revista da Facultade de Letras. Historia*, III série, vol. 3, 2002, pp. 245-262.

XIX e comezos do XX, permanecendo no tempo, e aínda nos tempos que andamos en certa medida continúa. Núñez Seixas estudou como a través do teatro ou das caricaturas “se reforzaban los estereotipos que presentaban los gallegos como personas incultas y rudas”¹¹¹.

Son precisamente os propios galegos os que detectan en primeira instancia este estado de cousas, que non só incidía no desprestixio da colectividade galega, senón que repercutía negativamente no acceso a determinados traballos máis cualificados, que permitían un ascenso e recoñecemento social. González Reboredo fala con razón dos ferintes estereotipos aos que se tiveron que enfrontar os nosos emigrantes, que viñan de séculos: “antes puto que gallego” (de Gonzalo Vorreas), “antes moro que gallego” (de Tirso de Molina) ou máis recentemente as burlas despectivas dun necio como José María de Pereda, o autor de *Peñas arriba*.

Con independencia do inxusto da cualificación que tiñan os galegos, non é menos certo que o grao de instrución na Galiza non era precisamente o máis adecuado e óptimo: as carencias eran notables en materia educativa, situación que propiciaba o escaso nivel de preparación que tamén presentaban os emigrantes no exterior. Foron, pois, en gran medida, os emigrantes quen de trocar a tendencia de abandono e cambiar a imaxe da colectividade do trato vexatorio que estaban a padecer. De aí o grande aporte específico de achegas económicas que realizaron nestes tempos, que non só “engrosaron as reservas de bancos e caixas”, senón que foron dirixidas á creación de escolas e de distintos centros de ensinanza¹¹².

Segundo a tese de doutoramento de Vicente Peña Saavedra *Escuelas de Americanos*¹¹³, foron aproximadamente 225 os colexios-escolas sufragados con achegas dos emigrantes galegos. Estas instalacións están ao longo e ancho do País, mais a experiencia no Val Miñor foi pioneira. Cómpre insistir en que os envíos de remesas de diñeiro realizados polos galegos e galegas a entidades crediticias (remesas que analizaremos de seguido) e que, en moitos casos, non sempre contribuíron ao desenvolvemento e á saída da negrura na que se vivía na Galiza –en moitos casos investíronse noutros territorios do Estado Español–, xa deberían xerar un claro recoñecemento para ter adquirido determinados dereitos formais como galegos e españois. Que dicir, pois, daquelas aportacións que viñeron significar instalacións que aínda hoxe forman, na maior parte dos casos, o inestimable patrimonio que posuímos e que leva a pegada do carácter solidario dos emigrantes: dende asilos a casas de

111 Xosé Manuel Núñez Seixas, *Icones litteraires et stéréotypes sociaux. L'image des émigrants galiciens en Argentine. 1800-1960*, Revista galega de cultura GRIAL, vol. 53, nº 208, 2015, pp. 99-100.

112 Antón Costa Rico, “Los emigrantes gallegos a América y el impulso a la educación (1879-1936)”, Revista Brasileira de Historia e Educação, nº 16, 2008.

113 Véxase Montse Dopico, “Una emigración que luchó contra los tópicos sobre los gallegos”, El Mundo-Galicia, 14/7/2011.

beneficencia, lavadoiros, igrexas, casas de cultura, bibliotecas, sedes sindicais, cemiterios e, sobre todo, e fundamentalmente, e como salientaba con anterioridade, a cantidade enorme de escolas que se implantaron por todo o país.

A instalación e promoción de centros de ensino reflectía a lamentable situación que na época vivían aqueles máis desfavorecidos. Estas aportacións viñan suplir notables deficiencias, xa que as Administracións non tiñan a ben priorizar a educación. Foron, polo tanto, en gran medida os emigrantes os que implantaron, no seu alcance, unha verdadeira rede de instalacións docentes para dar ensino aos máis desprotexidos.

Así, por exemplo, e a través de contribucións chegadas de Cuba e Arxentina, xorde a iniciativa de promover a “Asociación Iniciadora y Protectora de la Real Academia Gallega”. Fundouse en Cuba en xuño do 1905, sendo o seu primeiro presidente Curros Enríquez¹¹⁴. Con posterioridade, a Real Academia Galega tivo como presidente a Manuel Murguía. O 25 de Agosto de 1906, o rei Alfonso XIII asinou o decreto de constitución. A pretensión foi a de “formar el Diccionario y Gramática de nuestra lengua”. Instalada moito tempo na casa consistorial da Coruña, radica na actualidade no seu propio edificio, un pazo que foi de D.ª Emilia Pardo Bazán, na rúa Tabernas. a creación da Real Academia Galega amosa sen dúbida o interese que se tiña por parte dos emigrantes en relación á urxencia e importancia da promoción da cultura.

Gumersindo Busto e un grupo de galegos residentes na Arxentina financiaron a instalación en Santiago de Compostela da Biblioteca América. Inicialmente, o seu promotor pretendía crear, vinculada á Universidade de Compostela, unha Universidade Libre Hispanoamericana. Como queira que esta idea inicial non prosperou, o promotor dotou a instalación de 14.000 libros, así como de determinados obxectos de grande importancia histórica, tales como moedas, escritos, mapas, medallas e múltiples obxectos relacionados con América. Dende o 11 de Novembro do 1909 esta biblioteca pasou a formar parte da Universidade de Santiago de Compostela.

Un exemplo de promoción da educación e apoio ao asociacionismo agrario foi a instalación promovida pola “Unión de Residentes de Dodro en Buenos Aires”, consistente na construción dun centro de ensino e sede sindical dirixida á “Sociedad de Agricultores das Tres Parroquias de Dodro”, local que na actualidade é de uso social para a parroquia¹¹⁵.

No municipio de Baralla, na parroquia de Lexo, existiu unha iniciativa bastante singular, que foi a instalación dunha escola de ensino primario e pósito. O pósito foi dotado con 400 fanegas de centeo e 50 de trigo. Estas

114 Real Academia Galega (RAG), Sección: *Historia-Historia da Academia*, <https://academia.gal/historia>. Última consulta: 18/6/2019.

115 “La diáspora de Dodro: 95 años haciendo patria”, *El Correo Gallego*, 8/12/2013.

debían darse en préstamo gratuíto aos labregos que as necesitasen ata o tempo da colleita. O promotor e quen doou o diñeiro necesario para realizar a obra foi o veciño Tomas López, emigrante en Arxentina¹¹⁶.

En Carballedo, na parroquia de Vilaquinte¹¹⁷, inaugurouse en 1925, por contribucións de veciños destes lugares residentes-emigrantes en Cuba, unha escola de ensino primario. Estes benfeitores, radicados na Habana, promoveron a idea de “organizar unha sociedade para o auxilio mutuo e o fomento da instrución pública a través da instalación de casas-escolas”. A pretensión, como se ve, foi a de novamente crear unha rede de establecementos públicos de instrución e formación para os seus veciños.

En Ourol, na Mariña Occidental, e a través da sociedade promotora “Vivero y su comarca”, radicada en Cuba, instálase no lugar de Igrexa outro centro de ensino. Para a xustificación e necesidade da construción deste centro, o señor Constantino Horta manifestaba en Cuba no 1912 o seguinte:

“La obra de los emigrados es dar armas de defensa y elementos de vida a nuestros campesinos que forman la Galicia Rural, para que no tengan la necesidad de abandonar la aldea nativa, impelidos por el hambre y flagelados por el látigo del señorón; y al mismo tiempo, para que conociendo sus derechos y sus deberes, no sean maltratados por los políticos y curiales”¹¹⁸.

Na parroquia de Merille, tamén no municipio de Ourol, primeiro Francisco Albo e despois a súa dona, financiaron a construción dun grupo escolar, coa particularidade de que, durante moitos anos, foron tamén financiando todo o material preciso para o desenvolvemento das tarefas para as que fora creado. Esta aportación económica seguiu mantendo, ata que foi cedido ao Concello. Na actualidade acolle a sede da Fundación Albo-Baonza. Na parroquia de Santa María de Ourol, tamén e por medio da achega dun veciño do lugar emigrado a Cuba, instalouse outro centro de ensino, coa particularidade de que tamén tiña vivenda para os profesores e na parte do centro unha capela.

Na parroquia de Magazos, no municipio de Viveiro, tamén a antes aludida sociedade “Vivero y su comarca” financiou outro centro de ensino e así o manifestan:

116 *Legado sociocultural da emigración galega*, Xunta de Galicia, Consellería de Emigración e Cooperación Exterior, Santiago de Compostela, 2002, p. 86.

117 Consello da Cultura Galega, “Casa escola de Vilaquinte”, *As escolas da emigración. Un proxecto do arquivo da emigración galega*, <http://mapas.consellodacultura.gal/escolas/>. Última consulta: 18/6/2019.

118 Feliberto Carré, “La sociedad «Vivero y su comarca» celebra los cien años de su asentamiento en Cuba”, *Galicia en el Mundo*, 17/12/2010, <http://www.cronicasdelaemigracion.com/articulo/galicia/sociedad-vivero-comarca-celebra-cien-anos-asentamiento-cuba/20101217125329021449.html>. Última consulta: 1/7/2019.

“Ahí está la obra: ahí están esos planteles escolares para niños y niñas de Magazos, de Merille y de Bravos, en pleno funcionamiento, con su dotación de sabios maestros, con su equipo completísimo de material de enseñanza y, ahí están, próximos a ser inaugurados unos, y otros en carril de ser en plazo no lejano útiles también, los que se están construyendo en San Pantaleón de Cabanas, Boimente, Valcarría, Riobarba, Gerdez, El Burgo, Silán e Irijoa”¹¹⁹.

No municipio de Ribadeo, da Mariña Oriental, atopamos a magnífica instalación do actual mercado municipal, financiado por Ramón González Fernández, veciño da zona residente en Arxentina.

En Vilalba, na Terra Cha lucense, por iniciativa de emigrantes da zona residentes na Arxentina, Portugal e Cuba, así como coas aportacións dos propios veciños, promoveuse a construción inicial dun hospital que, á súa vez, funcionase como asilo. Esta iniciativa inicial cambiou co paso do tempo e así, no 1933, inaugurouse como instituto de segundo ensino, dándolle no ano seguinte o Ministerio de Instrución Pública e Belas Artes a categoría de instituto elemental. Xa no ano 1939, volveuse converter no obxectivo primario, cando menos nunha parte, pasando a ser novamente asilo de anciáns, actividade que segue a desenvolver na actualidade.

En Sober, e nomeadamente na parroquia de Rosende, por iniciativa de Belarmino Fernández Iglesias, emigrante no Brasil e veciño desta parroquia, creouse unha fundación que propiciou a creación dunha escola de formación na rama de hostalería¹²⁰. Foi esta iniciativa de Belarmino produto da súa propia experiencia de negocio na emigración, xa que comezara como empregado dun restaurante, coa categoría de axudante de *maitre*, para, posteriormente, como múltiples emigrantes galegos, chegar a ser propietario el mesmo dun importante establecemento de restauración. Na actualidade segue existindo como un importante centro de formación profesional de hostalería.

Estas instalacións, todas elas encamiñadas ao interese social, son unha constante en todos os puntos de Galiza, como previamente se manifestou, sendo bastante difícil sinalar cal ou cales foron as máis pioneiras ou emblemáticas, con independencia da súa calidade, tanto no seu aspecto, interese e valor arquitectónico como de utilidade de uso. Non por acaso, aínda que en moitos casos a implantación destes servizos foi certamente modesta, cumpriron dabondo co cometido para o que foron propostos, xa que, ante a inexistencia de calquera tipo de instalación de uso social en determinados lugares, viñeron desenvolver cometidos realmente proveitosos e de incalculable valor.

119 *Legado sociocultural da emigración galega*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2002, p. 100.

120 “Belarmino Fernández, un empresario de Sober que hizo historia en Brasil”, *La Voz de Galicia*, Lemos, 31/5/2017.

Dito isto, e na procura de seguir ilustrando algunhas das obras singulares promovidas, cómpre salientar aquelas incorporadas ao patrimonio público en Ourense, provincia cunha emigración moi importante.

No Carballiño, os irmáns Prieto Pereira, emigrantes en Cuba, instalan inicialmente na súa casa natal un asilo, para posteriormente, e pola constatación de que debería ser ampliada pola demanda e necesidade social, promoveren a construción dun grande asilo que foi inaugurado en 1921 e que segue a ser hoxe un prestixiado centro residencial de maiores. Estes mesmos irmáns, entre outras, financiaron a construción unha escola para nenas, que segue existindo na actualidade e na que se estuda o ensino secundario obrigatorio.

En Coles, promovida pola sociedade promotora “Progreso de Coles”, e grazas a unha importante aportación económica realizada polo veciño Ramón Varela, “O Republicán”, da parroquia de San Eusebio, no lugar de Vilarchao, construíuse a escola “La Luz”; esta obra, á parte da inestimable contribución económica, contou para a súa construción coa colaboración, en calidade de man de obra, dos propios veciños. Na actualidade atópase en uso como Casa do Concello de Coles.

Tamén é agora Casa do Concello e Biblioteca municipal de Cortegada a edificación que promoveu Guillermo Álvarez Pérez, emigrante na Arxentina, que, comezando de obreiro da construción, chegou a ser arquitecto¹²¹. Guillermo, veciño do municipio, deseñou o actual edificio que mandou construír e sufragou os custos.

Na capital, Ourense, e por iniciativa de Alonso Santana e de Pedro de Mondragón Azcárate, este veciño da Limia, e nomeadamente do municipio de Sandiás, promoveuse a edificación do Colexio da Compañía de Xesús. O Convento dos Dominicos foi promovido e financiado polo nativo de Celanova e emigrado a Potosí, en Bolivia, Domingo F. Araujo. O colexio de ensino primario, un máis dos existentes na capital, pero cunha singularidade especial, foi promovido e financiado por emigrantes galegos en Cuba que quixeron darlle o nome de “Grupo Escolar Curros Enríquez”, proposta, que unha vez máis, pon en claro cal era a identificación con todo o que representaba Galiza, o que significaba a Galeguidade, facendo homenaxe a aqueles que tan dignamente representaban a nosa cultura e valores.

Na Pobra de Trives, o actual “Centro de Interpretación Histórico Cultural” foi inicialmente outro colexio, o “Santa Leonor”, financiado por Eumenio Ancochea, residente na Arxentina.

En Verín, grazas a José García Barbón y Solá, nativo desta vila emigrado tamén a Cuba, entre outras aportación e achegas económicas, promoveuse

¹²¹ Consello da Cultura Galega, “Escolas República Arxentina: actual casa do concello de Cortegada”, *As escolas da emigración. Un proxecto do arquivo da emigración galega*, <http://mapas.consellodacultura.gal/escolas/>. Última consulta: 18/6/2019.

o Balneario Cabreiroá, que naceu co obxecto de aproveitar e potenciar, de xeito rendíbel, as augas minero-medicinais do seu manancial. Este establecemento, agora de titularidade privada, foi no seu día un importante motor de desenvolvemento socio-económico da zona. Contou, para a súa explotación e verificación das propiedades das augas e do seu interese na saúde pública, co informe favorable dos laboratorios químicos de Charing-Cross e Hospital de Westminster, que por aqueles tempos gozaban dun amplo prestixio cando de emitir ditames se trataba. Santiago Ramón y Cajal foi quen fixo as análises bacteriolóxicas e Casares Gil as análises dos compoñentes químicos das augas dos mananciais.

É evidente que isto significou unha importante axuda para o relanzamento da zona. O manancial propiciou a configuración dun balneario que contaba, como anexo, cun hotel, que foi lugar de encontro de políticos e intelectuais da época. García Barbón non só creou o balneario, senón que fixo en Verín o “Colexio San José”, que hoxe é a biblioteca municipal e centro de formación; tamén colaborou economicamente para o mantemento das escolas públicas que existían. Así mesmo, contribuíu coa súa achega á restauración da igrexa parroquial de Verín.

Con achegas de recursos económicos provenientes de emigrantes de Puerto Rico, Brasil e Arxentina, no baixo Miño, no municipio da Guarda, promoveuse a construción de distintos establecementos para o uso público: dedicado para o ensino, o Colexio das Relixiosas Carmelitas, escolas de ensino primario e un hospital casa-asilo. Para o inicio desta instalación, dirixíronse á “Sociedade Guardesa Pro-Monte Santa Tecla” e así se manifestaban nunha carta datada en Puerto Rico:

“Con el determinado fin de llevar entre todos el tan humanitario y caritativo propósito de dotar a la Villa de la Guardia de un Hospital Casa-Asilo, en que puedan refugiar sus penosas cuitas y achaques la quebrantada y desvalida ancianidad y sus inesperados y penosos males, los desheredados de la fortuna y consecuentes luchadores del cotidiano pan”¹²².

En Moraña, Pontevedra, tamén se realizaron determinadas aportacións para a construción de escolas, igrexa e casa reitoral. Estas contribucións procedían de veciños que estaban emigrados en Arxentina, Perú e Nueva Guatemala de la Asunción. No lugar de Rial, parroquia de Santa Xusta de Moraña deste mesmo municipio, Manuel Blanco, veciño emigrante, consolidou no seu testamento a decisión de crear unha fundación en terreos

122 Joaquín Miguel Villa Álvarez, *Hospital Casa Asilo de A Guarda 1918-2018. Centenario de una institución benéfica nacida en Puerto Rico*, Concello de A Guarda, A Guarda, 2018, e *Legado sociocultural da emigración galega*, cit., p.150.

propios, situados na casa paterna, co obxecto de construír unha escola de primeiras letras, na que o mestre que levase este centro educativo debía ter as seguintes características: “de arregladas costumbres, que sea vecino de la feligresía, y que no se le conozca vicio alguno contra la Ley Santa de Dios”¹²³.

En Bandeira, a actual Casa da Cultura Municipal foi inicialmente “Escuela de Instrucción Primaria y de Comercio”. Esta instalación de ensino foi promovida pola “Sociedad pro Escuelas de Bandeira”, sociedade que tiña unha revista pedagóxica con dúas publicacións: *Fomento de Instrucción Gallega e Lux*. O centro educativo tiña tamén unha biblioteca, que, a través dun servizo de empréstito, permitía aos veciños a súa utilización. Foi modelo avanzado por contar cunha grande cantidade de medios educativos para aquelas épocas. Inmediatamente despois do 18 de xullo do 1936, todo ese material foi destruído.

O actual mercado municipal de Cangas foi construído grazas á aportación de Jose Félix Soage Villarino, veciño da vila e emigrado a Arxentina (Bos Aires).

En Marín, e tamén coa contribución dun veciño afincado na Arxentina, instalouse o actual Colexio da Inmaculada Concepción.

Na capital da provincia, Pontevedra, destaca pola súa singularidade o que é hoxe o Edificio Sarmiento; acollido ao museo, instalouse, baixo o patrocinio de Jorge de Andrade, emigrante en Perú, o Convento e Colexio de Xesuítas.

No municipio da Estrada, por patrocinio de “Hijos del Ayuntamiento de la Estrada”, entidade fundada en 1915 en Cuba, e en colaboración coa “Federación Agrícola”, constrúese un espléndido colexio –hoxe grupo escolar–, e tamén se sufragan os gastos para a edición da revista agrarista *El Estradense*.

En Nigrán, coa promoción por parte da sociedade “Unión Hispano-Americana pro Valle Miñor”, co diñeiro procedente de Arxentina construíuse unha “Escuela Práctica de Artes y Oficios”, na actualidade co uso de instituto de ensino secundario.

Novamente, o benfeitor verinés José García Barbón promoveu en Vigo o espléndido Teatro Rosalía de Castro, que na actualidade é Centro Cultural de Nova Galicia Banco. Tamén en Vigo, Barbón construíu unha Escola de Artes Aplicadas e Oficios Artísticos e así, no ano 1904, xa rematada, doouna á cidade olívica: hoxe é a Universidade Popular.

Remigio R. Nieto Otero, emigrante en Chile, financiou na parroquia de Lavadores de Vigo a “Fundación Escuelas Nieto”¹²⁴, onde se estableceu

123 Consello da Cultura Galega, “Escola de Santa Xusta/Casa Escola de Rial, 1917”, *As escolas da emigración. Un proxecto do arquivo da emigración galega*, <http://mapas.consellodacultura.gal/escolas/>. Última consulta: 18/6/2019.

124 Consello da Cultura Galega, “Escuelas Nieto, Lavadores, Vigo, 1923”, *As escolas da emigración. Un proxecto do arquivo da emigración galega*, <http://mapas.consellodacultura.gal/escolas/>. Última

o ensino de mecanografía, contabilidade ou música, “en la que los niños se imponen en el aprendizaje de solfeo e instrumentos varios”. Na actualidade segue existindo como Escolas Nieto.

José Policarpo Sanz, nativo de Vigo e residente nos Estados Unidos, despois da morte da súa dona e a través de testamento, doou a súa fortuna ao pobo de Vigo. Con estes recursos implantouse o primeiro instituto con que contou Vigo, o actual Instituto de Ensino Secundario Santa Irene. Tamén, e con estes recursos, se construíu a “Casa de Caridad” para homes e mulleres sen recursos¹²⁵.

En calquera recuncho do país existe algunha importante instalación de utilidade pública, produto do interese dos emigrantes, dos moitos que tiveron a fortuna do éxito, e tamén e en moitos casos por aportacións solidarias doutros, que, sen ter sido emigrantes “acaudalados”, tiveron a ben contribuír ao progreso do seu municipio, vila, parroquia o lugar. Todos eles amosaron unha indubidable sensibilidade e amor cara á súa terra, aínda que, en moitos casos, nin tan sequera tivesen a oportunidade de retornar, pero iso si, nunca esqueceron a súa orixe, a súa pertenza á Terra, en definitiva, a súa galegitude. Esta breve exposición pormenorizada de determinadas instalacións manifesta claramente a percepción das carencias existentes en Galiza que tiñan os emigrantes, e, fundamentalmente, a inestimable e impagable contribución ao desenvolvemento socio-cultural e económico que significaron as súas achegas.

Falar da actividade dos distintos centros, casas, irmandades, etc., todas elas galegas e con estatutos similares en canto ás súas finalidades, sería motivo en si mesmo dunha tese. A pesares das dificultades polas que, a meirande parte delas pasan, a pesares das limitacións orzamentarias, a día de hoxe, xuño de 2019, o número de entidades galegas espalladas polo mundo e inscritas no Rexistro da Galegitude é de 182¹²⁶. Ben é certo que non todas están no seu millor momento; a modo de anécdota, desapareceu, entre outras, a Casa de Galicia de Nairobi (Kenia). No ano 2003 existía constancia, e polo tanto rexistro, de 284 entidades galegas en todos os continentes¹²⁷.

Pero non foron só as remesas de diñeiro, senón que o labor educativo e cultural dos nosos emigrantes foi inmenso tanto nos países americanos como na propia Galiza. Peña Saavedra¹²⁸ ten realizado unha exhaustiva e admirable análise da obra instructiva e cultural dos emigrantes galegos, a creación de escolas en Galiza (as chamadas “escolas de americanos”) espalladas por toda

consulta: 18/6/2019.

125 *Legado sociocultural da emigración galega*, cit., p. 195.

126 Centros galegos inscritos no rexistro da Galegitude, <https://emigracion.xunta.gal/>. Última consulta: 19/6/2019.

127 *A emigración: unha ollada dende Galicia*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2003.

128 Vicente Peña Saavedra, “As escolas de emigrantes, un proxecto educativo de valorización do patrimonio”, *EDUGA Revista Galega de Ensino*, nº 77, xaneiro-xuño 2019.

a nosa xeografía, escolas agrarias, centros experimentais, e tamén unha aportación arquitectónica grandemente innovadora: as “casas de indianos”¹²⁹, que chegaron co tempo a adquirir unha significativa dimensión simbólica.

Todo este tecido en moitos casos esmorece por falta de medios, arroallo para dirixilas e escaseza de medios económicos e loxísticos que puidesen ser propiciados dende Galiza, aínda que, como veremos, en moitos casos seguen a cumprir unha función de transmisión de información e de auténticas oficinas de carácter administrativo que suplen as carencias institucionais. No momento que vivimos, a Secretaría Xeral para a Emigración vén de anunciar a iniciativa que lle está a transmitir ás distintas sociedades, consistente no agrupamento de diferentes centros nunha única entidade para propiciar a súa viabilidade. Esta medida, aparentemente razoable, manifesta o alto risco da perda dunha parte dese patrimonio de titularidade galega –fundamentalmente os espazos físicos–; de aí a necesidade de regulamentar a blindaxe destes. Ao mesmo tempo, estáselles pedindo aos compatriotas emigrados que, pola súa condición tanto económica como de introdución social nos distintos países, actúen de auténticos embaixadores galegos, para que propicien o desenvolvemento de relacións comerciais entre Galiza e estes países, tanto para promover a exportación dende Galiza como para facilitar o establecemento de empresas galegas no exterior¹³⁰. Novamente, ponse en discusión a eficacia da Federación Empresarial de Galegos no Exterior que, ao longo do tempo, actuou para fomentar o tráfico comercial.

2.2.2. Envío de diñeiro ás entidades bancarias e caixas de aforro galegas: “as remesas”

Cómpre preguntarse se unha posible solución á crise que afecta ao Estado Español e, por suposto, a Galiza está nas posibles remesas de cartos que unha vez máis enviarán os novos emigrantes españois e galegos. Non é precisamente o obxecto deste estudo a análise económica deste impacto, pero tamén é verdade que, ante os recentes anuncios, non parece disparatado pensar en algo parecido:

“Las remesas de los españoles en el exterior crecen un 7%. Sumaron en junio 1.591 millones de euros y ya superan a las de los extranjeros residentes en España”¹³¹.

O que si é ben certo é que non só os envíos de recursos económicos que realizaron os emigrantes aos distintos lugares de procedencia significaron

129 *Casas de Indianos*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2000.

130 “Viaxe do Presidente da Xunta a Cuba”, *La Voz de Galicia*, 7/12/2013.

131 *La Voz de Galicia-Economía*, 7/10/2013.

na práctica un indiscutible aporte ao desenvolvemento educativo, cultural e social de Galiza, senón que grandes cantidades de diñeiro foron enviadas dende o exterior ás súas familias e que foron canalizadas a través das entidades bancarias e caixas de aforro.

Cando se fala de remesas, faise referencia a todas aquelas operacións de carácter económico que non fosen comerciais efectuadas polos emigrantes dende aqueles países onde se asentaran, os países de acollida. Case que sempre, o envío do diñeiro estaba vinculado á idea do retorno. É de salientar a figura do indiano, que se trataba daquela persoa que, despois de ter unha experiencia na emigración de éxito e fortuna, volvía con abundancia á súa terra de orixe, estando nalgún caso perfectamente identificado socialmente e mesmo significado polo tipo de vivenda que edificaba, que, en moitos casos, semellaba a aquelas propias do lugar de procedencia na América.

Non foron poucos os casos en que, cando se trataba de cantidades realmente importantes, as achegas se fixeron directamente a bancas europeas, xa fosen de Londres ou París, ou ben de Nova York, se estas era americanas. Ben é certo que en moitísimos casos estes envíos colaboraron de xeito fundamental á expansión das propias entidades bancarias galegas e notablemente tamén á expansión de negocio das caixas galegas. Estas remesas, tal como veremos máis adiante, significaron a posibilidade de mercar fincas tanto rústicas como urbanas e propiciaron os préstamos hipotecarios, así como todo tipo de actividades de carácter comercial.

Seguindo na liña descrita, estes envíos, que nun principio ían dirixidos ao pago do importe do billete da viaxe, que na meirande parte dos casos fora sufragado polo esforzo familiar, pasaron posteriormente a incentivar o gran desenvolvemento da agricultura, que sen dúbida operou como motor para a modernización do sector, mellorando as explotacións agrícola-gandeiras, aumentado notablemente a posibilidade de acceder á propiedade da terra e, mesmo, a posibilidade de mellorar as vivendas familiares, ben arranxándoas, ben construíndo outras novas.

Na etapa da ditadura franquista, despois da guerra, o evidente éxodo, que en si mesmo foi desgarrador e terrible, funcionou, a través do envío destas remesas, como un impagable recurso para o lento desenvolvemento socio-económico galego e español.

No ano 1959 introducíronse na economía de España algunhas modificacións de carácter liberalizador de certa importancia e, coincidindo con este fito, os envíos de remesas descendieron de xeito notable, incidindo tamén de forma significativa esta circunstancia no estancamento económico. Novamente ten que ser a emigración, neste caso aquela numerosa colectividade de galegos instalados en Europa (Alemaña, Suíza, etc.), quen propicie a recuperación da situación anteriormente estancada e, así, eses envíos

proporcionan unha estimable fonte de ingresos e a conseguinte creación de riqueza. Este fenómeno de carácter económico favoreceu a derivación dalgún destes recursos económicos ao impulso e desenvolvemento financeiro, á mellora do tecido industrial e ao abordaxe de melloras de carácter social, case que sempre a partires das iniciativas dos propios emigrantes, que detectaban, aínda dende a distancia, as carencias que existían nos seus lugares de orixe ou nacemento.

O fenómeno dos envíos de remesas, concretándose en entradas de divisas, veu a significar un elemento esencial de carácter económico, que actuou de elemento de carácter nivelador da balanza de pagos, incidindo sen ningún xénero de dúbidas máis que outros, como poderían ser aquelas outras entradas xeradas polo turismo, na mellora da situación da economía española. Como sinala un estudo ao respecto, “efectivamente, detémonos un momento neste aspecto económico, as remesas dos emigrantes foron decisivas para o equilibrio da balanza de pagos española”¹³².

O interese por promover a entrada de diñeiro resultou evidente por parte das autoridades do réxime, que aínda que non tiñan ningún tipo de recoñecemento para con estes cidadáns que efectivamente participaban de xeito notable na saída da lamentable situación económica existente, non poñían ningún tipo de reparo en promover a entrada das continuas achegas. Neste senso, incorporaron institucións, como o Instituto Español de Moneda Extranjera, que tiña como cometido o detalle das remesas atendendo a distintos conceptos: rendas do traballo, rendas e vendas de fincas no estranxeiro, auxilios familiares, turismo, donativos.

A partir dos anos corenta do século XX, a media das chamadas remesas era de 69 dólares por envíos ás familias, cantidades que aparentemente non eran importantes dende a perspectiva actual, pero que aportaron unha axuda impagable ás economías familiares. É verdade que non as sacaban da pobreza, pero non é menos certo que, no contexto daquela época, estas achegas supoñían na práctica un ingreso mensual que superaba con creces o salario de varios meses. Sen abandonar o destino dos recursos enviados ás familias, as remesas en xeral foron indispensables para promover unha fonda reforma no ámbito rural e agrícola e comezaron a diversificarse os cartos entre novas posibilidades inversoras. Así, o sector inmobiliario experimentou un pulo importante, tanto en cidades, vilas ou diversos municipios do medio rural¹³³. Ademais, aparecen tamén, e de xeito significativo, as contribucións da nova emigración a Europa, que, cunha tipoloxía de emigrante moi diferenciado

¹³² *A emigración galega*, Xunta de Galicia, Noia, 1992, p. 39.

¹³³ Dr. Abel Losada Álvarez, “Las relaciones económicas entre Galicia (España) y los países de América destino de su emigración”, ponencia presentada ao 49º Congreso Internacional de Americanistas, celebrado en Quito (Ecuador) os días 7-11 Xullo do 1997, Pontificia Universidad Católica del Ecuador, 1997.

en relación a aquel que optara por América, dirixiu os seus recursos de xeito claro cara ao sector inmobiliario, a través de compra ou inversión, todo isto realizado cunha visión curtopracista para o seu regreso á Terra e, polo tanto, para deixar de xeito definitivo á emigración.

Sen dúbida é hoxe unha realidade indiscutible a grande importancia que tivo o envío destas remesas tanto para a economía do Estado como, e de modo fundamental, para Galiza, aínda que desafortunadamente a canalización destes recursos non sempre se dirixiu a cubrir os déficits máis perentorios de Galiza. Cómpre, pois, facer unha breve aproximación aos montantes de diñeiro enviados.

Di, e di ben, o profesor Abel Losada que:

“El estudio del impacto de las remesas de la emigración en la sociedad y la economía de Galicia es el gran tema pendiente en el estudio de la emigración gallega y su impacto en los lugares de origen. Es verdad que los datos disponibles son escasos y los archivos bancarios no siempre de fácil acceso”¹³⁴.

Arredor do fenómeno da emigración e do envío masivo de remesas cara a Galiza constituíronse auténticas redes bancarias, ben sexan bancos consolidados ben sexan outros de carácter menor, pero de singular importancia. Con independencia de que fosen os grandes bancos existentes, naquelas datas, os que entenderon que as achegas da emigración, as remesas, lles producirían grandes beneficios, tamén pequenos bancos de carácter familiar foron quen de ter unha importancia enorme na recepción destes cartos e na súa posterior canalización. Así como é moi dificultoso acceder dun xeito rigoroso aos arquivos dos bancos para coñecer as entradas que tiveran nas distintas etapas máis importantes da emigración, fundamentalmente das procedentes de América, os pequenos bancos, moitos deles de carácter familiar, si nos dan unha aproximación ás cantidades recibidas.

Nesta liña de estudo, Ramón Villares tratou o fenómeno e, así, no seu libro *Propiedad de la tierra en Galicia* aborda o tema das remesas e da súa aplicación á redención dos foros, ao desenvolvemento agrícola ou ás inversións de carácter inmobiliario, entre outras. Villares analiza unha banca radicada en Chantada, Banca Benito de Soto, que dende 1914 é coñecida como a Banca de “Viuda de Benito de Soto”. Esta banca operaba non só na localidade onde estaba radicada, senón que tiña grande influencia en toda a zona. Este banqueiro iniciou a súa actividade como comerciante-banqueiro, xa que tiña unha tenda de tecidos e mercería á vez, actuando como prestamista, actividade que lle posibilitou facer préstamos a aqueles que querían emprender

¹³⁴ Abel Losada Álvarez, “Las relaciones económicas entre Galicia (España) y los países de América destino de su emigración”, cit. , p. 1.

a aventura da emigración. Mesmo, a Banca Soto foi correspondente do Banco de España e representante da Compañía Trasatlántica. Todo isto facilitoulle despois intermediar nos envíos de xiros dos emigrantes.

Os datos dos que se ten constancia polos libros teñen que ver, tamén, coas redencións forais sufragadas cos envíos de cartos da emigración e realizadas entre 1891 e 1935, e tamén cos asentos rexistrados dos xiros recibidos correspondentes á etapa que vai de 1893 a 1936. Esta importante información, xunto a outras, danos unha importante información sobre a cantidade enorme de diñeiro que se enviou a Galiza. Conclúe o profesor Villares, despois de analizar polo miúdo os asentos e xiros dicindo que “de estos datos cabe deducir que en términos macroeconómicos, se distribuían anualmente en Galicia, durante los tres primeros lustros de este siglo, unos 50 millones de pesetas”¹³⁵.

Tamén é de notable importancia a información que nos chega dos asentos das remesas enviadas a Galicia e recibidas pola banca, tamén familiar, Manuel Pérez Sáenz e Hijos de Pérez Sáenz, con domicilio social en Santiago de Compostela. A profesora Facal estudou este fenómeno das remesas e, entre outras consideracións, e aténdose aos arquivos e libros de efectos a pagar existentes desa banca, só nela, entre 1863 e 1899, recibíronse máis de 70 millóns de pesetas en concepto de xiros americanos pagados por MPS e Hijos de Pérez Sáenz, sendo os anos máis importantes, por cantidades, 1898, con 3.986.169 de pesetas, e 1897, con 3.470.927 pesetas. Os anos, neste período, en que os xiros foron de menor cantidade foron 1866, con só 12.332 pesetas, e 1867, con 53.513 pesetas¹³⁶.

Sendo certo que, dende as institucións oficiais, as informacións dos envíos de remesas foron practicamente inexistentes, no ano 1907 o ministro A. García Besada, disertando como conferenciante no Centro Gallego de Madrid, dixo o seguinte:

“En Galicia se ingresan anualmente entre cuarenta y cincuenta millones de pesetas en giros de cien, quinientas o como máximo mil pesetas, con ellas pagan los labradores las contribuciones al Estado, las rentas de la propiedad al señorío, compran aperos y semillas, reedifican la casa y redimen la suerte del servicio militar, a que tienen perfecto derecho mientras subsista el pobre y el rico. A estos 50 millones de pesetas, que anualmente ingresan por giros hay que agregar el capital que aportan a la patria personalmente”¹³⁷.

135 Ramón Villares, *Propiedad de la tierra en Galicia, Siglo XXI*, Madrid, 1998.

136 M.J. Facal Rodríguez, *Las remesas de emigrantes en Galicia recibidas en el siglo XIX a través de la Banca Manuel Pérez Sáenz e Hijos de Pérez Sáenz de Santiago de Compostela. Libros de efectos a pagar y mayores. Conferencia en Barcelona*, Universidade de Vigo, 2004.

137 V. Borregón Ribes, *Intervención do Ministro A. García Besada no Centro Gallego de Madrid no 1907*, Tipografía do Faro de Vigo, 1952, p. 186.

Cómpre sinalar outro aspecto que non por non estar contabilizado non é menos importante: moitos emigrantes facían as remesas directamente e en efectivo a través de familiares ou coñecidos que regresaban a Galiza, ben de vacacións, os menos, ou ben porque rematara o seu periplo emigratorio. Esta circunstancia, que podería non ter importancia, foi un conduto moi recorrido, e mesmo existen anécdotas relativas ao “transporte” dos billetes en embutidos, que se facía embutindo unha primeira parte con carne, introducindo os billetes e, despois, outra vez carne. Esta práctica deulles aos nosos emigrantes bastantes desgustos, xa que, cando se adoptaron as medidas de saúde pública con carácter internacional, en moitos casos eses “produtos financeiro-gastro-nómicos” foron requisados nas aduanas coa conseguinte perda irreparable.

Tamén pequenas cantidades foron enviadas –con moito risco– nos sobres que contiñan as cartas coas que se mantiñan en contacto cos familiares en Galiza, método este que non sempre conseguía o seu propósito¹³⁸. Lese nunha desas cartas:

“Pues Referente a lo que me dices que no mes escribias por no mandarme Dinero yo eso no te lo obligo puesto que eso a deser voluntad tuya yo es cierto que lo necesito como tu bien puedes comprenderlo pero tan poco quiero estar sin tener noticias tuyas por tan solo el motivo de que no me mandas dinero pues el Dinero no hes la felicidad completa de la vida yo como Dios Medea saluz para andar y no me tenga en una cama malo sera que de puerta en puerta no Reuna un pedazo de pan para mi sostenimiento y cuando la saluz me falte un Santo Hospital Sera conmigo Pues mi Querido hijo tambien te suplico que jamas por que no tengas Dinero para mandarme no dejes nunca de Escribirme puesto ques el unico Consuelo que me queda en esta bida que por mucha que sea sera bien poca dada la edad en que me encuentro “¹³⁹.

Este incesante fluxo de remesas enviadas polos emigrantes supuxo un enorme interese para a súa captación por parte das entidades bancarias da época. Mesmo algúns comerciantes galegos rexistrados como tales e incluso como “tendeiros” déronlle un xiro aos seus prósperos negocios que mantiñan esas datas para converterse en banqueiros, creando, nalgúns casos, as chamadas “bancas familiares”. Un exemplo destas transformacións prodúcese en Santiago de Compostela:

“Manuel Pérez Sáez es presentado en los padrones municipales de Santiago como un comerciante compostelano más. Así aparece inscrito

138 *Los cambios en la Balanza de Pagos y en la posición de Inversión Internacional en 2014*, Banco de España, Madrid, p. 14.

139 María Liliana da Orden, “A recuperación da experiencia da emigración galega na Arxentina: as cartas familiares e as fotos da emigración”, *Nova Escola Galega, Revista galega*, 13/7/2017, p. 9.

en 1871, como un santiagués de orixe foráneo que vivía en la plaza de Cervantes número 16 en compañía de su segunda esposa, sus dos hijos, un dependiente y una criada. Tendremos que esperar a finales de los años setenta para verlo registrado como banquero. Algo que, sin embargo, no sucederá nunca con su hijo Olimpio Pérez, responsable como se ha dicho de la ampliación de sus negocios financeiros”¹⁴⁰.

Non é polo tanto un fenómeno menor, xa que falar do total das remesas económicas procedentes dá emigración recibidas en relación a todo o territorio español dá pé a concluir que a importancia destes recursos enviados polos galegos a Galiza foi extremadamente alta e con notoria expectativa para a posible repercusión no desenvolvemento económico posterior, aínda que esta circunstancia tan favorable non sempre foi utilizada nese obxectivo prioritario. Así, moitos destes recursos foron parar a outras zonas, a través dos distintos negocios das entidades bancarias.

Pero, seguindo nesta liña de recadar información relativa aos envíos, distintos estudosos aportan novos datos que ilustran a importancia económico-social que supuxeron. Nesta liña, V. Borregón Ribes estima que se fixeron achegas de remesas a Galiza no 1925 por máis de 200 millóns de pesetas, que foron repartidas polas distintas provincias do seguinte xeito: A Coruña recibiu 145 millóns, Lugo 15, Ourense 14 e Pontevedra ao redor de 45¹⁴¹. Pódese deducir, e insistir, no que estas cantidades supuxeron para Galiza na mellora das condicións de vida dos familiares deses emigrantes e o aporte que supuxo á modernización do País e mesmo no conseguente proceso de incipiente industrialización.

Temos tamén que facer unha diferenciación entre as distintas remesas, xa que hai que entender a existencia de varios tipos delas, que non só foron as canalizadas polas redes bancarias, senón todas aquelas que, como xa vimos con anterioridade, supuxeron unha inversión en dotacións de ámbito cultural, de servizos, sanitarias, etc.

Dicia Lois Peña Novo no ano 1929 o seguinte:

“La mayoría de la emigración gallega no se desvincula de la tierra. La gran ilusión de todos ellos es reunir un capital para venir a disfrutarlo en el solar nativo. Así vemos en todas las aldeas y ciudades de Galicia emigrados «retirados» que han redondeado una fortuna y viven de sus rentas. Casi todos ellos han dejado el capital colocado en el país donde lo amasaron. Conocen los negocios de allá, desconocen en cambio los de

140 Isidro Dubert e Luisa Mª Muñoz Abeledo, “Mercados laborales, profesiones y ocupaciones en la Galicia Urbana durante la segunda mitad del siglo XIX. El mundo del comercio y los servicios en Santiago de Compostela”, *ADEH Revista de Demografía Histórica*, 2005, p. 47.

141 V. Borregón Ribes, *La emigración española a América*, cit., p. 23.

Galicia y no se aventuran a traer su fortuna para invertir en nuestra tierra por temor a disminuir una renta que ya consideran consolidada. Por eso también ellos reciben periódicamente las rentas e intereses de los negocios y valores que dejaron en tierras de América. Éste es también otro caudaloso renglón de dinero del emigrante que viene a fortalecer nuestra economía. Estos mismos emigrantes «retirados», cuando el volumen de sus rentas les permite seguir acumulándolas, las invierten siempre en valores americanos, especialmente valores de Deuda Pública. La cartera de valores americanos en poder de emigrantes gallegos asciende a bastantes centenares de millones de pesetas”¹⁴².

Dende o primeiro momento, as entidades bancarias entenderon o grande interese que para elas supoñían estes inxentes fluxos de diñeiro e, así, é moi sintomático que, cando no 1935 foron aprobados os estatutos da Federación das Caixas de Aforro, situaban entre os fins desa federación aspectos directamente orientados á captación deses fondos económicos xerados na emigración:

“Extender con carácter informativo estas relaciones a los Centros y Sociedades gallegas de América, a fin de estudiar la posibilidad de establecer delegaciones e Institutos de ahorro autónomos en las repúblicas americanas que ejerzan la tutela y protección de los ahorros de los emigrantes”.

Despréndese deste propósito da Federación de Caixas case un “espírito benefactor, altruísta e desinteresado”: exercer a tutela e protección dos aforros dos emigrantes.

Sen dúbida que acadaron as súas pretensións, xa que, ao longo de todos os países de América onde o número de emigrantes era abondoso, tamén o foi o número de sucursais bancarias, tanto de ámbito estatal como galegas, tendo singular implantación tamén as caixas de aforro. Mesmo, e seguindo ese “espírito de tutela”, en moitos casos estiveron, e nalgúns casos seguen estando, nos propios centros galegos, como é o caso do Centro Galego de Bos Aires ou o da Irmandade Galega de Caracas.

Con independencia de que non sexa doado coñecer de xeito rigoroso a cuantificación dos recursos enviados polos emigrantes galegos a Galiza, e noutros casos –en menor medida– ao resto do Estado, non é precisa moita reflexión para concluír que as remesas enviadas supuxeron unha inxección importantísima para o desenvolvemento de Galiza, e na medida da súa participación alícuota tamén para o Estado e para a balanza de pagos da época.

142 Lois Peña Novo, “El dinero del emigrante”, *El Pueblo Gallego*, 1929, citado por Carlos Sixirei, *Habaneros. Casas de Indianos*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2000, p. 28.

É de xustiza, pois, considerar que estes compatriotas, tamén por esta circunstancia, deben de ter recoñecidos dereitos de carácter social e tamén políticos, máxime cando se está a falar de dereitos universais e dun Estado de benestar xeneralizado para todos e todas. É aquí o cerne deste traballo: como, a quen e cales son os dereitos que lle poidan ser recoñecidos.

Para o remate deste apartado do envío de remesas, cómpre concluír cun estudo do profesor Abel Losada, que cita unha información aparecida nun xornal de temática específica da emigración, *Galicia en el mundo*, que di o seguinte:

“Ciertamente la información es muy escasa y en los balances de las instituciones financieras no aparecen desglosadas las imposiciones según el origen geográfico, a pesar de ello fuentes de las propias entidades bancarias señalaban que, en 1990, los fondos procedentes de la emigración depositados en Caixa Galicia eran alrededor de 150.000 millones de pesetas y en el Banco Pastor superaban ligeramente los 100.000 millones, como vemos el potencial crediticio e inversor es evidente. Dentro de las instituciones financieras hay que reseñar, también, los distintos intentos de creación de entidades bancarias en el exterior fomentadas por gallegos, posiblemente el caso más avanzado sea el del banco Galicia de Venezuela, proyecto que sin embargo se verá retrasado por la crisis bancaria que sufrió este país en mayo de 1994”¹⁴³.

Estamos a analizar os recursos provenientes da emigración, contabilizados e derivados a só dúas entidades bancarias e a algunha pequena de carácter familiar e local, pero, se temos en consideración a cantidade de bancos que entenderon que o negocio da recepción de remesas era francamente interesante, podemos concluír que as cantidades enviadas foron inxentes cara a Galiza, así como tamén aqueles outros envíos non computados que foron recibidos por outras entidades de ámbito galego e do resto do Estado, ademais de por aquelas outras que xa operaban nos distintos países de América.

A modo de ilustración, e para estudar os distintos fluxos de remesas procedentes do exterior, convén coñecer algunhas destas corresponsalías, casas de banca, bancos constituídos espallados por cada recuncho.

Así, entre 1880 e 1930, a aparición deste tipo de establecementos foi excepcional. Esta foi a etapa en que as primitivas casas de banca se converteron en bancos, sendo moito máis importante esta reconversión en entidades do Estado. Deste modo, e entre outros, Pedro Maseveu y Cía., Herrero y Cía., transfórmase no Banco Herrero; Florencio Rodríguez transfórmase no Banco de Gijón, promotor e primeiro conselleiro do posterior Banco Hispano

143 A. Losada Álvarez, “Las relaciones económicas entre Galicia (España) y los países de América destino de su emigración”, cit., p. 5.

Americano¹⁴⁴. Estas entidades, aínda que tiñan o seu ámbito de actuación noutras zonas do Estado, tamén foron receptoras de capitais das remesas dos galegos.

Probablemente foi a partir do 1910 cando o incremento de bancos se fixo máis notorio, e así tamén as casas pagadoras radicadas en España; por exemplo, e pola súa importancia, cabe destacar García Calamarte y Cía. de Madrid, Andrés Anglada de Barcelona, Sánchez Rivera y Cía. en Madrid, P. Alfaro y Cía. en Madrid ou Vidal Cuadra en Barcelona.

2.2.3. Envío de diñeiro para sufragar campañas políticas

Resulta merecente de subliñar, aínda que sexa de xeito breve, o seguimento que dende o exterior se fixo do acontecer político que se desenvolvía en Galiza, así como as achegas que dende a emigración se realizaron ás distintas campañas electorais, fundamentalmente aquelas realizadas por militantes ou simpatizantes das distintas organizacións que facían o seu traballo de expansión en Galiza. Así, e a modo de exemplo, no semanario do Partido Galeguista *A nosa terra* recóllese, baixo o título “O exemplo dos nosos irmáns emigrados”, o seguinte envío dende Bos Aires:

“Temos no noso poder dúas cartas nas que nos anuncian o envío de dous xiros, un de pesetas 1.238,55 recollidas na suscripción aberta pol-a O.N.R.G., e outro de 2000 que aporta o Frente único galeguista de esquerda constituído pol-a Fedredación de Sociedades Galegas e a O.N.R.G.... Vede algúns anacos de cartas recibidas que revelan o entusiasmo e preocupación d-estes galegos xenerosos e patriotas: «Estamos ao tanto do intre político español e dámonos perfecta conta do transcendental papel que lle toca xogar ao noso Partido Galeguista na loita electoral que se aveciña así como do enorme esforzo que terá de facer para responder aos outos intereses da Patria Galega»”¹⁴⁵.

Tamén neste mesmo semanario, baixo o titular “Fondo electoral. A Irmandade Galeguista de Montevideo”, aparece o seguinte:

“A irmandade Galeguista do Uruguay, avencellada ao Partido Galeguista, en carta recibida na Oficina do partido na que expresa o seu fondo entusiasmo pol-o galleguismo acompañou cheque por valor de pesetas 414 con que varios irmáns de Montevideo contribúen aos gastos electorales.

¹⁴⁴ *La emigración española en América*, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2009, pp. 39-40.

¹⁴⁵ *A Nosa Terra*, nº 401, 31/1/1936.

Os irmáns de Montevideo, como anteriormente os de Bós Aires, demostran d-este xeito canta é a súa preocupación a prol da laboura patriótica que o noso Partido anda a realizar”¹⁴⁶.

Estas contribucións realizábanas os militantes, simpatizantes ou, sinxelamente, aqueles que o facían por apoio solidario e por identificación como galegos e galegas. Nos exemplos descritos, maniféstase tamén un profundo pouso de sentimento de Galeguidade, expresado nas distintas cartas.

146 *A Nosa Terra*, nº 411, 24/4/1936.

CAPÍTULO 3.

RÉXIME XURÍDICO DA GALEGUIDADE

3.1. A Galeguidade nos Estatutos de Autonomía

3.1.1. O Estatuto de Autonomía de Galicia de 1936

O proxecto de Estatuto que fora aprobado pola Asemblea de Concellos celebrada en Santiago de Compostela a finais do ano 1932 foi apoiado maioritariamente en referendo o 28 de xuño de 1936, mais non foi aprobado polas Cortes, aínda que, iso si, fose admitido a trámite, mais o golpe de estado e a posterior guerra civil significaron que Galiza fose, dende os primeiros momentos, zona baixo control dos sublevados. As Cortes republicanas, que tiveran que trasladarse a Cataluña, admitiron a trámite o texto o 1 de febreiro do 1938, aínda que este volveu quedar aparcado.¹⁴⁷

Foi, posteriormente, aprobado polas Cortes republicanas en sesión celebrada no exilio, en México, en 1945. Aínda que non tivese ningunha repercusión nin recoñecemento, por razón obvias, ben é certo que sentou os precedentes para considerar a Galiza como nacionalidade histórica e así foi recoñecida cando se restableceu a democracia, gozando da vía privilexiada para o acceso a autonomía prevista na disposición transitoria segunda da Constitución.

En todo caso, e analizando o articulado do Estatuto do 1936, este non fai demasiadas consideracións relativas á Galeguidade, pero, en troques, a través do artigo 3, si se regulaba a adquisición da condición de galego. Tamén no Título II, denominado Poder Rexional, e nomeadamente no artigo 12, se explicita con claridade cal deberá ser o papel que se lles outorga a aqueles

¹⁴⁷ Proxecto de Estatuto do 1936, aprobado pola Asemblea de Municipios Galegos, aprobado en referéndum o 20/6/1936, entregado ao Presidente do Goberno o 15/7/1936, as Cortes Xerais aceptáronno a trámite en febreiro do 1938.

cidadáns que residan fóra do territorio á hora de participar na vida política de Galiza. Así, dise:

“Artigo 12.- Para os efectos deste título, unha lei especial da Rexión determinará a división electoral do seu territorio, sen contradicir a lexislación do Estado, e regulará a forma en que os galegos residentes no estranxeiro, que non perdesen a condición de españois, poderán estar representados na Asemblea”.

Abriáselles así aos compatriotas da emigración a posibilidade de participar na vida política, aínda que quedaba sen aclarar, derivándose a unha *lei especial*, a maneira en que este dereito se puidese facer efectivo, xa fose a xeito de representación delegada ou indirecta, ou mesmo mediante a representación directa na Asemblea. En todo caso, non parece que neste Estatuto se tivese a sensibilidade de introducir no texto algunha referencia relativa ao que hoxe entendemos como Galeguidade; si é certo que, a través do seu artigo 3, se establecían as canles para obter a condición de galego, pero estritamente dende unha perspectiva técnico-legal.

3.1.2. Estatuto de Autonomía de Galicia. Lei Orgánica 1/1981, do 6 de abril

O Estatuto de Autonomía de Galicia (Lei Orgánica 1/1981, do 6 de abril) foi aprobado, a través de referendo, polos galegos e galegas despois de ter sido convocado polo Real Decreto 2400/1980, do 7 de novembro. A consulta realizouse o 21 de decembro de 1980.

Unha lectura pormenorizada do documento, para coñecer as regras que definirían os dereitos e deberes de todos os galegos, permítenos interpretar, a través do seu articulado, cal foi a declaración de intencións que promove o Estatuto no que atinxe aos compatriotas emigrados, tanto na definición do marco onde se encadran como na homologación co resto dos que viven no territorio galego, a protección dos seus dereitos, a participación nas tomas de decisión permitidas ou, mesmo, a preservación ou non dos sinais identitarios de galegos a través da promoción da cultura, etc.

No Título Preliminar, no artigo 1, número 2, cando se di que “a comunidade autónoma, a través de institucións democráticas, *asume como tarefa principal a defensa da identidade de Galicia e dos seus intereses, e a promoción da solidariedade entre todos cantos integran o pobo galego*”, poderíamos interpretar que ese loable obxectivo tamén incluíría a aqueles que, tendo a condición de galegos, residen fóra do territorio.

Esta premisa debería ser exactamente así, se efectivamente consideramos aos galegos e galegas emigrados en pé de igualdade e dereitos co resto de cidadáns, consideración que ben podería deducirse do emanado do número 2 do artigo 3 dese mesmo título preliminar, cando di:

“Como galegos, gozan de dereitos políticos definidos neste Estatuto os cidadáns españois residentes no estranxeiro que tivesen a súa última veciñanza administrativa en Galicia, e acrediten esta condición no correspondente Consulado de España. Gozarán tamén destes dereitos os seus descendentes inscritos como españois, se así o solicitan na forma que determine a lei do Estado”.

Este punto non só homologa en dereitos a todos os nados en Galicia e os seus descendentes, senón que o fai extensivo a todos aqueles que, aínda non tendo nacido en Galicia, tivesen un vínculo administrativo por ter residido no País antes de marchar á emigración.

Tamén se podería deducir que todos aqueles emigrantes que marcharon ou seguen a marchar en contra da súa vontade poderían solicitar o amparo xurídico das institucións galegas para evitar ese transo. Tal consideración podería derivarse do plasmado no Estatuto, cando, no seu artigo 4, número 3, di o seguinte:

“Os poderes públicos da Comunidade Autónoma asumen como un dos *principios rectores da súa política social e económica, o dereito dos galegos a viviren e traballaren na propia terra*”.

Nunha interpretación literal do texto, poderíamos asegurar que calquera galego ou galega, calquera mozo ou moza que estea a marchar cara á diáspora en contra da súa vontade, por non ter atopado traballo na súa terra de orixe, podería demandar, como dereito esixible, que as institucións galegas lle garantisen un traballo e, fundamentalmente, que propiciasen a implantación de medidas socio-económicas para que este éxodo non se producise. Ou ben se asume, tal como di o enunciado do número 3 do artigo 4, que, en realidade, é un principio reitor das políticas que prioritariamente se deberán de implantar ou, sinxelamente, unha mera declaración de intencións. Desafortunadamente, a realidade manifesta que, en efecto, non é unha prioridade; na actualidade, a marcha de mozos cara á emigración así o acredita.

En relación á concepción de Galeguidade que se tivo no seu momento na elaboración do Estatuto, promóvese o recoñecemento do sentimento ás comunidades galegas do exterior. Así, no número 1 do artigo 7 explicitase:

“As comunidades galegas asentadas fóra de Galicia poderán solicitar, como tales, o recoñecemento da súa galeguidade entendida como o

dereito a colaboraren e compartiren *a vida social e cultural do pobo galego*. Unha lei do Parlamento regulará, sen prexuício das competencias do Estado, o alcance e contido daquel recoñecemento ás ditas comunidades, que *en ningún caso implicará a concesión de dereitos políticos*”.

Se antes, no artigo 3, número 2, o Estatuto consagra que, como galegos, “gozan de dereitos políticos”, cando se trata deses mesmos galegos, pero organizados en comunidades galegas asentadas fóra, explícitase taxativamente que “en ningún caso implicará a concesión de dereitos políticos”. Parece, pois, que a filosofía do texto permite a concesión de dereitos políticos só a título individual; en cambio, cando ese mesmo emigrante, que ostenta individualmente eses dereitos políticos que lle outorga o Estatuto, se asocia a través de comunidades galegas (irmandades, sociedades, centros), cando atesoura un caudal de experiencia a través do movemento societario construído, cando efectivamente está en condicións de poder participar no desenvolvemento do seu País, entón só se lle reserva un carácter representativo testemuñal, onde pode facer aportacións ou recomendacións que dificilmente terán unha concreción en normativas lexislativas que lles afecten. Véxase, como exemplo, as distintas recomendacións dos diferentes Consellos Galegos da Emigración celebrados.

No II Pleno do IV Mandato, celebrado en Oviedo en novembro de 2003, no relativo a dereitos civís e participación conclúese solicitando o seguinte:

“O Consello Xeral reitera unha vez mais ca LOREX debe ser modificada co fin de que os españois residentes no exterior podan exercer o selu dereito ao voto dunha maneira efectiva: nas mesas eleitorais abertas nos Consulados e Embaixadas, por correo, por voto electrónico, coa ampliación dos prazos de envío e recepción do voto así como a eliminación da *esixencia de ter que solicitar o voto para as eleccións municipais*”¹⁴⁸.

No III Pleno do IV Mandato, celebrado en Santiago de Compostela do 31 de maio ao 2 de xuño de 2004, tamén no que atinxe a dereitos civís e participación, recóllese a petición de ter no parlamento de Galiza unha representación da emigración¹⁴⁹. Nesta mesma liña, e sempre no apartado relativo a dereitos civís e participación, os membros do Consello Xeral insisten nas súas reivindicacións e, así, no VI Plenario do IV Mandato, instan “a celebración dunha sesión extraordinaria con representantes do Senado e do Congreso dos Deputados cunha axenda de traballo, onde, entre outros temas a discutir se

¹⁴⁸ *Acuerdos adoptados en el II Pleno del Consejo General de la Emigración celebrado en Oviedo*, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2003.

¹⁴⁹ *Acuerdos adoptados en el III Pleno del IV Mandato del Consejo General de la Emigración celebrado en Santiago de Compostela*, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2004.

plantexaría como urxentes: a representación parlamentaria da Emigración, a modificación da LOREX e o análise da Lei de nacionalidade”¹⁵⁰.

En todas e en cada unha destas xuntanzas a preocupación manifestada polos representantes dos emigrantes é recorrente nas demandas de máis dereitos políticos e sociais, así como a manifestación expresa dos reiterados incumprimentos na execución de acordos previos acadados. En 2007, nos acordos adoptados no VII Pleno do IV Mandato, agora tomados no Consello Xeral da Cidadanía no Exterior, reivíndícase a “implantación do voto en urna e que se axilicen os trámites legais e que se aporte unha dotación de medios e recursos par homoxeneizar os procedementos electorais para os cidadáns españois residentes no exterior”¹⁵¹.

Especialmente ilustrativa da preocupación que amosan os representantes dos galegos no exterior neste apartado específico, no que atinxe ao coidado de que os máis novos e as mulleres emigrantes galegas teñan un maior protagonismo e implicación, nas conclusións do XI Pleno do Consello de Comunidades Galegas de 2016 manifestan o seguinte:

“1. As comunidades galegas instamos á administración e as institucións de Galicia a apoiar este proceso mediante:

1.1. A realización de congresos e xuntanzas da xuventude galega no exterior para que sexan os propios mozos galegos os que subliñen as necesidades, inquedanzas e proxectos que poidan ter e desenvolver no ámbito asociativo da galeguidade e que tamén sirvan para una mellor orientación das políticas públicas de Galicia e as accións das propias comunidades galegas a favor da xuventude galega no exterior.

1.2. O fomento de actividades formativas cara a xuventude galega residente no exterior que incidan no coñecemento da historia, lingua e cultura galega e tamén na realidade social e económica de Galicia.

1.3. As comunidades galegas instamos a todas as sociedades galegas do exterior a abrir as súas portas á xuventude, con programas e actividades acaídos aos seus intereses. E a abrir a dirección das entidades á participación xuvenil nos casos en que esta non se producise.

1.4. Na medida que a situación económica de Galicia o permita, aumentar os orzamentos dedicados á promoción de actividades que fomenten a participación da xuventude galega no exterior, a súa

150 *Acuerdos adoptados en el VI Pleno del IV Mandato del Consejo General celebrado en Santa Cruz de Tenerife los días 26-28 de abril de 2006*, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2006.

151 *Acuerdos del IV Mandato del Consejo General de la Ciudadanía en el Exterior*, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2007.

formación e aliente a súa capacidade para axudar as propias comunidades galegas.

2. As comunidades galegas queren mostrar o seu total acordo na eliminación de calquera barreira na consecución da igualdade plena entre homes e mulleres. Sendo conscientes de que este é un proceso que debemos desenvolver de forma continuada, instamos as nosas propias entidades a que de forma activa promovan a plena integración da muller na vida asociativa das entidades, sen discriminacións nin xerando espazos específicos de participación que as separen dos procesos de toma de decisión e de representación.

3. As comunidades galegas instamos á administración e as institucións de Galicia a apoiar este proceso mediante:

3.1. Sendo exemplo destas políticas no seo dos propios organismos públicos e privados de Galicia.

3.2. Promovendo foros de debate entre as mulleres galegas do exterior que definan o alcance que as mulleres queren dar a este proceso.

3.3. Realizando estudos sociolóxicos, económicos e culturais sobre a situación da muller galega no exterior que sirvan para orientar as políticas públicas de Galicia e para promover o cambio cultural das comunidades galegas a favor da plena igualdade entre os homes e as mulleres de Galicia.

3.4. Na medida que a situación económica de Galicia o permita, aumentar os orzamentos dedicados á promoción de actividades que fomenten a participación da muller, a súa igualdade e mostren as capacidades das nosas mulleres residentes no exterior.

4. Instamos ás administracións de Galicia e as nosas propias comunidades a mellorar o intercambio de profesionais galegos entre os nosos países, facilitar o encontro dos nosos empresarios -estean onde estean-, servir de antenas para detectar oportunidades de negocio para os produtos galegos e para produtos foráneos nos mercados de Galicia, promover e presentar as realidades produtivas, económicas, culturais e turísticas de Galicia nas sociedades que nos acollen.

5. As comunidades galegas, volven a reiterar a necesidade de non esquecer a nosa historia, especialmente entre as novas xeracións e, polo tanto, voltamos a instar ao goberno de Galicia a implantar nos seus plans de estudos na ensinanza primaria e secundaria a necesidade de estudar a historia da emigración de Galicia e o seu presente. Un pobo

sen coñecemento da súa propia historia é un pobo que camiña cego na senda do futuro.

6. As comunidades galegas instamos aos concellos de Galicia a manter a súa vinculación coas comunidades galegas do exterior e especialmente con aquelas que os representan e levan dignamente os seu nome nos países que as acollen. Os concellos galegos deben ser responsables no envío de documentación de interese sobre as súas localidades as comunidades galegas, responder as súas comunicacións e peticións e manter informada as comunidades parroquiais, municipais e provinciais, o unas que haxa asociados veciños do seus concello sobre as actividades e programas que desenvolven a favor dos seus veciños.

7. As comunidades galegas instan a Xunta de Galicia a presentar nun prazo razoable un proxecto detallado para a creación da Medalla da Galeguidade¹⁵².

Parece cando menos nidia a preocupación amosada pola colectividade galega emigrante expresada por todos os canles establecidos legalmente. Outra cousa ben distinta é valorar se a execución, xa non digo total, senón parcial das demandas formuladas tivo reflexo nas medidas correctoras tomadas tanto polo Goberno do Estado como o da Comunidade Autónoma galega. A realidade é incontestable: débese ser mais xeneroso cos nosos compatriotas que lonxe da súa terra reclaman ser tratados e homologados como cidadáns galegos, máxime cando estes mesmos, aínda agora nunhas condicións de grande precariedade, están a facer un labor enorme para preservar o legado e a pegada galega no mundo.

Outro aspecto merecente de ser estudado é aquel que se refire ao feito de acadar a condición do recoñecemento da Galeguidade, privilexio que exclusivamente lles é atribuído ás comunidades galegas asentadas fóra de Galiza e, polo tanto, a todos e todas os galegos e galegas que están asociados. Pero, entón, todos e todas aqueles que non están incorporados aos censos das distintas sociedades, eses, tan galegos como calquera, non teñen dereito a ser recoñecidos como tales? Acaso existe diferenciación entre o que se realiza a prol do país, a promoción da súa cultura a través do movemento asociativo, e aquel sentimento e impulso que se puidese facer dende o ámbito íntimo e individual? Que ocorre con todos aqueles emigrados de primeira e segunda xeración que foron os auténticos promotores da subsistencia dos sinais de identidade do galego? Daqueles que, como sucedeu no Centro Galego de Bos Aires en plena crise do chamado “corralito”, tiveron que deixar de ser socios

¹⁵² *Conclusións do XI Pleno do Consello de Comunidades Galegas, La Habana, 27-28 de maio de 2016, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela 2016.*

por non ter recursos? É que acaso estes compatriotas, por mor da desgraza económica, deixaron de ser merecentes de ser tidos en conta na consideración do que implica o recoñecemento á Galeguidade?

É verdade que o expresado no Estatuto de Autonomía de Galicia introduce un concepto novidoso en relación con outras Comunidades Autónomas do Estado, incluso naquelas “–en principio máis sensibles ás políticas identitarias–, que encontrou paradoxicamente eco en posteriores Estatutos de Comunidades Autónomas sensibles ao fenómeno das súas propias diásporas e identidades colectivas”¹⁵³.

Seguindo o exemplo galego, distintos Estatutos de Autonomía, como o andaluz, asturiano, castelán-leonés, estremeño, canario, murciano, cántabro e castelán-manchego establecen canles para que os seus cidadáns no exterior poidan ter dereito a participar no ámbito cultural, a través das sociedades existentes no exterior. Por outra banda, estudosos profundaron en tratamentos de Dereito comparado (entre outros, Mariñas Otero¹⁵⁴) e, así, dende o análise e a perspectiva de outras Comunidades Autónomas ou de países descentralizados, ao longo do seu traballo aporta novos enfoques á interpretación do texto autonómico. Da súa análise dedúcese que precisamente o Estatuto galego fai importantes referencias ao tratamento da emigración, aínda que lle reconece unha perspectiva máis sentimental ca efectiva.

É de xustiza, pois, recoñecerlle ao noso Estatuto esta iniciativa pioneira, aínda que sería con posterioridade cando estas consideracións deberían estar presentes, nas leis que, tal como anuncia o artigo 7.1, correspóndelle establecer ao Parlamento de Galiza. Estoume a referir ás Leis da Galeguidade, pois foron dúas leis, a derradeira aprobada no ano 2013, e ambas as dúas, dende o meu punto de vista, significaron unha oportunidade inigualable de corrixir a situación actual de ambigüidade; en todo caso, estas normativas serán analizadas noutro apartado. Xa da Lei 4/1983, do 15 de xuño, de recoñecemento da galeguidade, tense salientado a posibilidade de participación da diáspora no que ten a ver con Galicia. Así, José Antonio Sarmiento Méndez, actual Letrado Maior do Parlamento galego, manifesta que :

“Existe unha valoración positiva do plantexado na antedita referida Lei” Ademais define a condición política de galego dun xeito que permite a participación dunha parte importantísima da cidadanía de Galicia no ser político autonómico, todos aqueles galegos que viven na

153 C. Aymerich Cano e C. Amoedo Souto, *Galeguidade e cidadanía. Unha revisión crítica*. cit., pp. 213-218.

154 Gerardo Mariñas Otero, *El Estatuto de autonomía para Galicia, de 6 de abril de 1981, estudio comparado con los de otras nacionalidades del Estado*, MM Soporto Gráfico, Madrid, 2000.

emigración e que atopándose moi lonxe da Galicia territorial forman parte do pobo galego”¹⁵⁵.

Tamén o propio Estatuto de Autonomía brinda a oportunidade de poder salvagardar, na medida do posible, o patrimonio consolidado a través do mundo, patrimonio froito do traballo e aportación desinteresada dos galegos emigrados. Neste sentido, no artigo 7, número 2, dise o seguinte:

“A Comunidade Autónoma poderá solicitar do Estado Español que, para facilita-lo disposto anteriormente [estase a referir ao recoñecemento da galeguidade], celebre os oportunos tratados ou convenios cos Estados onde existan tales comunidades”.

Convén salientar que existen estudos abondosos relativos a análise das posibilidades brindadas polo Estatuto de Autonomía galego. Dende o ámbito universitario xurídico, como non podía ser doutro xeito, existen abondosas aportacións analíticas do texto que, no caso que nos ocupa, precisamente son de especial relevancia. No traballo dirixido polo profesor José Luis Carro Fernández-Valmayor recóllense aportacións de singular interese; así Blanco Valdés, Botana Agra, Caamaño Domínguez ou Álvarez Pablos, entre outros, comentan con profusión o articulado do Estatuto, interpretación que permite observala dende múltiples prismas¹⁵⁶.

Ben é certo que os edificios situados nos distintos países e cidades do mundo non se poden expatriar, pero non é menos certo que se poden establecer acordos ou, mesmo, aplicar o principio de extraterritorialidade, que permitan garantir a supervivencia da titularidade galega destes bens inmobiliarios e por suposto dos inxentes fondos artísticos que neles existen. Convén insistir nas detectadas incipientes iniciativas privatizadoras de determinados servizos existentes e, o que é máis serio, na gravidade de que, en moitos casos, as directivas de centros asociativos estean formadas por xente de idade avanzada. De aí que, recoñecendo e aceptando a nova e lamentable emigración de mozos galegos, esta debería ser unha oportunidade para que estes se puidesen incorporar a este tecido asociativo, reflexión que deberá ser unha prioridade tanto para a Secretaría Xeral da Emigración da Xunta de Galicia como para a Dirección Xeral de Emigración do Estado Español.

¹⁵⁵ José Antonio Sarmiento Méndez, “Desarrollo legislativo do Estatuto. Organización Institucional”, *Sinopsis del Estatuto de Galicia*, Congreso de los Diputados, Madrid, 2003. <http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/CongresoPortal>. Última consulta: 22/7/2019.

¹⁵⁶ *Comentarios al estatuto de autonomía de la Comunidad Autónoma de Galicia*, dirixidos por José Luis Carro Fernández-Valmayor, Ministerio de Administraciones Públicas, Madrid, 1991.

3.2. A Galeguidade na lexislación ordinaria

Tal e como se analizou anteriormente, no Estatuto de Autonomía xa se albiscan os primeiros pasos para recoñecer –en certa medida– dereitos dos galegos residentes no exterior.

Por orde cronolóxica, a seguir, paso a analizar as distintas leis e decretos que se foron producindo relativos á Galeguidade e a súa funcionalidade, tentando recoñecer, interpretar e avaliar o seu resultado beneficioso, se así fose.

3.2.1. Lei 4/1983, do 15 de xuño, de recoñecemento da galeguidade

Nos primeiros pasos da andaina da Autonomía Galega, e no traballo de desenvolvemento do Estatuto de Autonomía, xurdiu esta Lei, que consta de 15 artigos, unha disposición adicional e unha disposición derradeira. No Proxecto presentado a debate, constaba de 16 artigos, unha disposición final e outra disposición transitoria. No decurso da tramitación, manifestouse un grao de interese e coincidencia notables. Agora ben, os posicionamentos verbalizados nos debates e a identificación da problemática existente que afectaba aos emigrantes no exterior non se compadecen co articulado: por unha parte, fálase de homoxeneizar en canto a dereitos a todos os galegos, con independencia de que residan no territorio galego ou ben se atopen no exterior, pero, de xeito nítido, establécense cláusulas limitativas desa mesma declaración de intencións.

Esta contradición xa se manifesta na propia exposición de motivos do Proxecto de Lei, onde se di con claridade:

“Xa que logo, a presente Lei desenrola o artigo 7 do Estatuto Autonómico de Galicia. Non implica a concesión de dereitos políticos ás Comunidades senón que establece canles de participación das mesmas na vida cultural e social de Galicia”¹⁵⁷.

Na Lei, xa rematada e votada, dise tamén na exposición de motivos:

“Desenvolvendo o artigo 7 do Estatuto de Autonomía, a presente Lei recoñece ás devanditas Comunidades a súa galeguidade, o que posibilita a súa inserción na vida social e cultural do pobo galego, sen que iso implique a concesión de dereitos políticos”.

Como se ve, aínda que na práctica as consecuencias dos dous textos virían a significar o mesmo, en aparencia no texto do Proxecto fálase de que se establecen canles de participación; en cambio, no texto final dáse a entender que a aprobación posibilitaba, de facto, a inserción na vida social e cultural.

¹⁵⁷ Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 93, do 2 de maio de 1983.

Iso si, en ambos os dous textos queda perfectamente claro que en ningún dos casos se concede ningún tipo de dereito de carácter político, conclusión que suscitou algunha pequena controversia no desenvolvemento e aprobación da Lei.¹⁵⁸

Tamén no Proxecto, o rótulo do seu Título Primeiro, é “Do recoñecemento da galeguidade das comunidades asentadas fóra de Galicia” e, nomeadamente no seu artigo 1 maniféstase a interpretación que os redactores lle daban ao concepto de Galeguidade:

“Artigo 1

Ós efectos da presente Lei, entenderase por galeguidade o dereito das Comunidades Galegas asentadas fóra de Galicia a compartiren a vida social e cultural do pobo galego”.

No texto final isto mesmo aparece reflectido do seguinte xeito:

“Artigo 1

Enténdese por galeguidade, ós efectos da presente Lei, o dereito das Comunidades Galegas asentadas fóra de Galicia a colaborar e compartir-la vida social e cultural do pobo galego”.

Como se ve, nesta derradeira proposta, aceptada, dáse un tímido paso adiante, xa que no Proxecto só se fala de compartir a vida social e cultural do pobo galego, mentres que agora, definitivamente, se lles dá a oportunidade de “colaborar”, aínda que isto sexa teoría, xa que esta posibilidade está reservada exclusivamente para os representantes elixidos cando estes formen parte dalgunha entidade asociativa. Polo tanto, temos que insistir en que aqueles que non estean inseridos no tecido asociativo non poden beneficiarse nin moito menos colaborar.

A simple vista, este enunciado denota o restritivo propósito que emana desta Lei. Cando se fala de que só terán dereito de ser merecentes de ser incluídos dentro do ámbito de aplicación as comunidades galegas do exterior, enténdese que só afecta a aqueles e aquelas que forman parte delas, membros do tecido asociativo existente. Pero, como queda esa inmensa maioría de galegos e galegas que, por distintas causas, non pertencen a ningunha? A pertenza ás distintas asociacións existentes é moitísimo menor en comparación con aqueles outros galegos espallados polo mundo que non participan, que mesmo en moitos casos son auténticos cidadáns anónimos que pululan polo mundo adiante, incluso en condicións lamentables; lembrarase que non todos e todas tiveron éxito na emigración. En calquera caso, débese destacar que no

158 Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, 15 Xuño do 1983, p. 2346.

ánimo dos lexisladores existían intencións de facer un bo texto; o entusiasmo nos debates e o acordo así o manifestan.

Así, na presentación do texto no pleno por parte do portavoz do relatorio maniféstase o seguinte:

“Imponse aquí, xa para terminar e ser moi breve a vontade de concordia, de achegamento de tódolos membros da ponencia e da Comisión, ós asesores, ós Grupos Parlamentarios, asesores non só do Parlamento senón dos propios grupos que estiveron presentes”¹⁵⁹.

Aínda que en ningún intre se tivese explicitado que era deber da máxima institución galega crear as condicións para que rematase o drama da emigración e encamiñarse a traballar para legislar, pensando no retorno, que daquela era unha realidade, no debate desta Lei da Galeguidade producíanse, cando menos, intervencións interesantes. Así sucede coa do Sr. Conselleiro de Traballo, Seguridade Social e Emigración, que, no inicio de presentación do texto, dicía:

“Señorías, o Estatuto de Autonomía de Galicia recolle a realidade dun pobo, cunha importante parte dos seus membros espallados polo mundo (...). Estes que poderíamos chamar principios inspiradores dunha tarefa común para engranar xuridicamente os sentimentos de unidade, entrañados no fondo da alma galega, rematan na fermosa utopía estatutaria de fixar, como principio rector dos poderes políticos da Comunidade Autónoma, *o dereito dos galegos a viviren e traballaren na súa terra* (...) na suma dos esforzos de todos para facermos posible a convivencia de tódolos galegos en paz e benestar dentro da Nosa Terra (...) a de traballar abondo, a de traballar forte, para que este obxectivo se poida facer realidade algún día”¹⁶⁰.

Nesta declaración de principios poderíase albiscar unha intencionalidade de modificar as cousas, de tal xeito que o fenómeno da emigración, en certa medida, fose unha preocupación sincera. Nesta sesión do debate fixéronse algunhas consideracións sobre a interpretación do que debería entenderse como dereitos adquiridos, non tanto polo mero feito de estar incorporado a unha determinada sociedade, centro, etc., senón polo simple feito de ser galego, apelando para iso á condición de cidadáns españois e, polo tanto, cos mesmos dereitos ca aqueles que viven no seu territorio, poñéndose, polo tanto, en cuestión, o non recoñecemento de dereitos políticos, tal como se desprende da lectura do artigo 7 da Lei. Tamén nesta intervención non pasou desapercibido o manifestado con anterioridade e, así, o intervinente Camilo

159 *Diario de sesión do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/1983, p. 2330.

160 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/1983, p. 2330.

Nogueira Román dixo que, estando de acordo co expresado polo conselleiro no referente ao dereito de viviren na súa terra, debería aparecer na propia Lei. Ao mesmo tempo, reclamaba que a Xunta se dirixise ao Estado

“...para que realmente como cidadáns españois e galegos, os galegos emigrantes participen na vida política de Galicia, pero non como Comunidade, senón como cidadáns, en exercicio dos dereitos individuais que lles pertencen”¹⁶¹.

Aparecen discrepancias, as menos, en canto ao texto, e desta intervención despréndese que se podería ser máis ambiciosos nesta Lei.

Na réplica á anterior intervención, o deputado Piñeiro Sánchez, membro da Comisión encargada da elaboración do texto normativo, xustificou o articulado polas limitacións que afectan ao Parlamento de Galicia no seu labor lexislativo, pero, iso si, manifestou que, dende calquera punto de vista, esta Lei debería ser moito mais ambiciosa. Así, dixo o seguinte:

“Para ir máis alá, nós o que tiñamos que aprobar aquí –se tivéssemos esa vontade e esa posibilidade, que está por riba da vontade– era dicir, non soamente que os galegos retornasen á terra, senón facer xa un proxecto de lei que facilitase o retorno e que facilitase un posto de traballo”¹⁶².

Da análise detida desta reflexión poderíamos deducir que non existía unha verdadeira vontade, cando menos dunha parte do hemiciclo, ou ben que as limitacións competenciais condicionaron notablemente as pretensións máximas que, dalgún xeito, modificarían e mellorarían notablemente o resultado final. O que si é certo é que no ánimo de todos –a Lei non tivo ningún voto en contra– existía un sentimento común de recoñecemento dunha realidade existente dos múltiples galegos e galegas emigrados que non se tivera en consideración dende o punto de vista normativo ata ese momento, á hora de recoñecelos como tales e sacalos, cando menos, do esquecemento, e de que, dalgún xeito, con independencia da calidade do regulado, puidesen sentirse minimamente reparados.

Seguindo na liña das intervencións anteriormente expostas, sempre se tentou, con boa intención, facer unha interpretación positiva e, mesmo, recoñecer aspectos novidosos e interesantes que puidesen ser de utilidade abundosa. Todos os voceiros dos grupos políticos representados e, polo tanto, responsables da elaboración e aprobación da Lei, mostraron a intención de profundar na mellora do propio contido emanado do texto, alegando que existían posibilidades e garantías suficientes para seguir traballando nesa dirección.

161 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/1983, p. 2336.

162 *Diario de sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/2018, p. 2338.

Na quenda de explicación de voto, o deputado Pablo González Mariñas manifestaba, entre outras cousas, o seguinte:

“Declaro que esta lei non é un mero conxunto de píos desexos; pola contra está chea de fórmulas, chea de termos coercitivos, imperativos para a Comunidade Autónoma galega. Mesmo bordeando a imperfección técnico-xurídica, inclúese unha Disposición Adicional, que practicamente remata a lei, que resalta xustamente a canle financeira para facer realidade os seus mandatos...”¹⁶³.

Seguindo as intervencións das súas señorías, todas elas amosaron unha grande felicidade polo resultado do seu traballo e mesmo lle dedicaron á Lei gabanzas, cando menos excesivas, en canto á súa eficacia e efectos positivos para aqueles que puidesen ser beneficiarios dela.

O deputado Aurelio Miras Portugal, que con posteridade foi nomeado Conselleiro de Emigración –foi, por certo, o único polo de agora, xa que do organigrama do Goberno galego desapareceu esta consellería para ser novamente secretaría xeral–, na mesma liña que os que o precederon na defensa do texto, non escatimou en poñer de relevo a importancia do que se estaba aprobando:

“Eu coido que esta lei chega no intre exacto, porque primeiro tiñamos nós que recobra-la soberanía, que non se podía recobrar mentres non estivese artellado o Estado actual, é dicir, o Estado das Autonomías”¹⁶⁴.

Da lectura da intervención poderíamos concluír que o ter aprobado o Estatuto de Autonomía significaba, na práctica, a posibilidade de exercer a plena soberanía e, polo tanto, de decidir, sen ningún tipo de “corsé”, sobre aquelas materias que fosen de interese específico para os galegos e as galegas. En verdade, esta exposición manifestaba só un mero desexo e, así, na continuación do seu discurso, ponse na súa xusta medida o estado da situación:

“...non chegamos a ter soberanía, e chegamos a ter dignidade, e chegamos a ter personalidade e identidade nós mesmos. Este foi o intre exacto en que nós podíamos dar imaxe fóra. Antes –é triste dicilo– non eramos ninguén para acercarnos ós de fóra”¹⁶⁵.

Dedúcese desta interpretación da realidade que a aprobación da Lei da Galeguidade marcaría un antes e un despois no trato e relación cos compatriotas na diáspora ou, mellor dito, con aqueles e aquelas que estivesen asociados nalgunha das entidades existentes no exterior, xa que o resto, a

163 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/1983, p. 2346.

164 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/1983, p. 2348.

165 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/1983, p. 2348.

grande maioría, non tiña ningunha posibilidade de ter amparo polo ámbito de aplicación da Lei. Tamén se desprende dunha reflexión sobre o anteriormente dito que, ata ese día, ningunha autoridade ou institución, xa fose española ou galega, tivera demasiado interese por coñecer a realidade emigratoria galega, así como a escasa ou inexistente aportación que se fixera para coñecer a situación ou, mesmo, para paliar solidariamente as calamidades que puidesen padecer os nosos compatriotas, que, como xa vimos, tanto contribuíron, no seu conxunto, ao desenvolvemento socio-económico de Galiza.

Como achegas á Ponencia e a Comisión que examinaron o Proxecto de Lei, convén salientar as realizadas dende a propia emigración. Recibíronse noventa respostas á solicitude de aportacións que se fixera dende Galiza, dende o Parlamento onde se estaba xestando a Lei. Daquela demanda de colaboracións, produciuse unha primeira aproximación á cantidade de comunidades galegas existentes, sexa cal fose a súa denominación (fogares galegos, irmandades, centros, etc.). No momento da aprobación da Lei, e como resultado desas contestacións e aportacións, foi posible elaborar un primeiro censo no que aparecían 24 comunidades galegas en España, 24 en Europa, 42 en América. Este censo, que non era exacto e que se foi ampliando notablemente, manifestaba sen ningún tipo de dúbida cal era, ata a aprobación da Lei, o escaso coñecemento do que sucedía no exterior en relación ao tecido asociativo existente, que, na maior parte dos casos, funcionaba sen ningún tipo de apoio, tutela e protección por parte dos organismos e institucións.

A modo de conclusión da análise desta Lei, convén facer xustiza en relación coa importancia que tivo. Cando menos, foi pioneira dentro do Estado das Autonomías; non acaso, nalgunha das demais Comunidades Autónomas tamén existían e seguen a existir censos importantes de emigrados. Outra cousa foi o resultado da aplicación da Lei, aínda que, para pronunciarse sobre a súa eficacia ou non cómpre analizar –tal como se fará con posterioridade– os distintos momentos en que se fixeron seguimentos e valoracións da mesma. Neste sentido, pódense adiantar as distintas interpretacións que se fixeron, por parte dos lexítimos representantes deste tecido, que, iso si, xa o eran por mandato da propia Lei. Estoume a referir ás conclusións dos distintos Consellos Xerais da Emigración ou ben ás avaliacións realizadas dende os distintos Consellos de Residentes no Exterior.

A Lei, en definitiva, ven de obxectivar o concepto de Galeguidade expresado no artigo 7 do Estatuto de Autonomía. Segundo González Mariñas, na súa explicación de voto no Parlamento, a Lei ¹⁶⁶“é moi orixinal, non ten precedentes e dalgún xeito abre un portelo para que Galicia poida asomarse ao exterior sen interferencias abusivamente obstativas, amparadas na competencia exclusiva que o artigo 149.1.2 da C.E. atribúe ao Estado na materia”.

166 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, 15/6/1983, p. 2345.

3.2.2. Decreto 2/1987, do 8 de xaneiro

O Decreto 2/1987, do 8 de xaneiro, polo que se adscribe o Rexistro de Comunidades Galegas asentadas fóra de Galicia á Dirección Xeral de Relacións coas Comunidades Galegas e se establece o procedemento para solicita-lo recoñecemento da galeguidade e a posterior inscrición no Rexistro, consagrou claramente o principio da necesidade de ter recoñecida a Galeguidade para ter acceso a algún beneficio. Como queira que para obtela é necesario ser unha “entidade, sociedade, irmandade, etc.”, para obter algún tipo subvención ou axuda –estas só están dirixidas á totalidade dos inscritos– e para beneficiarse dela haberá que estar incluído dentro do ámbito da sociedade. Queda, pois, claro que xa se comezaba a facer unha significativa diferenza entre os galegos e as galegas que están dentro do movemento asociativo e aqueles outros, a maior parte deles, que non o están e que, polo tanto, non teñen ningunha posibilidade de acceso aos posibles beneficios que se derivan de ter o recoñecemento de Galeguidade. Convén salientar que só, e como máximo, un 10% dos emigrantes espallados polo mundo están inscritos nalgunha sociedade. Así, no artigo 4 do Decreto dise:

“O recoñecemento da galeguidade é condición necesaria para obtención de subvencións e outras axudas que poidan otorga-los organismos dependentes da Xunta de Galicia e para a adquisición e disfrute dos dereitos recoñecidos na Lei de Galicia 4/83”

3.2.3. Decreto 4/1987, do 8 de xaneiro

O Decreto 4/1987, do 8 de xaneiro, polo que se aproba o Regulamento de organización e funcionamento do Consello de Comunidades Galegas, manifesta xa no seu artigo 1 cales son os cometidos do propio Consello: “é o órgano colexiado de representación das comunidades galegas asentadas fóra de Galicia”. Sendo, efectivamente, un órgano de representación importante, en cambio, cando se trata de entender cales ían ser os cometidos, non cabe ningunha dúbida de que só se lle encomendaban traballos de asesoramento e que as súas reunións só terían carácter deliberativo: “...*con carácter deliberante e funcións consultivas* o consello *asesorará* á administración autonómica para os efectos de cumprir-los fins establecidos na mencionada lei”.

3.2.4. Decreto 195/1991, do 30 de maio

O Decreto 195/1991, do 30 de maio, polo que se modifica o regulamento de organización e funcionamento do Consello de Comunidades Galegas, é unha

nova expresión do carácter limitativo para a maior parte daqueles que, non estando incluídos como socios nalgunha entidade, quedan excluídos de ter posibilidades de goce daquelas oportunidade que lles brinda o ter o recoñecemento de Galeguidade. Na disposición adicional deste Decreto ábrese a posibilidade de que nalgunha comunidade de residentes no exterior na que convivan galegos como socios con outros que non o son, é dicir, sociedades ou entidades que nin tan sequera teñan no seu nome rexistrado como centro galego, irmandade galega, etc., e nas que sexa maioritaria a presenza de galegos asociados, de xeito excepcional, a Administración autonómica galega poida concederlles beneficios. Novamente, existe un claro baleiro en relación a ese 90% de emigrantes que non están asociados¹⁶⁷.

3.2.5. Decreto 261/1992, do 17 de setembro

O máis salientable do Decreto 261/1992, do 17 de setembro, polo que se amplía a composición da Comisión Delegada do Consello de Comunidades Galegas, é a existencia dun número de asociados para ter presenza permanente na devandita Comisión Delegada. Aínda que se fala de que, a través desta normativa, o lexislador contempla que con este tope queda ampliada a propia Comisión Permanente, a existencia a estas institucións máis de 50.000 asociados parece excesivo e limitativo para moitas entidades.

3.2.6. Lei 7/2013, do 13 de xuño, da galeguidade

Pásase agora a analizar a Lei 7/2013, do 13 de xuño, da galeguidade, que derrogou tanto a Lei 4/1983, do 15 de xuño, de recoñecemento da galeguidade, como os distintos Decretos descritos anteriormente.

Despois de 30 anos da aprobación da primeira Lei, a do ano 1983, os lexisladores deberían ter feita unha análise pormenorizada do que foron as excelencias daquela, así como de todos os aspectos manifestamente mellorables e, polo tanto, susceptibles de modificación. Porén, a impresión que se ten dende o inicio da tramitación da nova Lei é que non se manifestou, en ningún momento, un ánimo sincero para mellorar o establecido ata entón. Convén salientar que a Lei do ano 83 fora aprobada por unanimidade, o que manifestou claramente o interese de acordo, con independencia das lexítimas visións que sobre o alcance e ambición da Lei se tivese e se tentara melloralas

¹⁶⁷ “Disposición adicional. As comunidades de residentes no exterior [non especifica que teñan o seu carácter de galegas] (...) nas que a presenza de galegos sexa maioritaria poderán, excepcionalmente, acceder a beneficios que ó abeiro da lei de recoñecemento da galeguidade outorgue a administración autonómica, sempre que contén coa resolución aprobatoria motivada da secretaria xeral para as relacións coas comunidades galegas”.

a través das distintas emendas que realizaron os voceiros dos grupos parlamentarios que participaron na súa elaboración, debate e posterior aprobación.

Estamos, pois, en condicións de avaliar a súa eficacia. Non pode pasar desapercibido o interese en cambiar a Lei, expresado en todas as sesións do Consello de Comunidades Galegas. Se os representantes lexítimos dos emigrantes propoñen unha radical modificación, cando menos debería facer pensar que os obxectivos propostos na Lei do 1983 non cumpriran as expectativas, polo menos na súa totalidade.

O que resulta máis rechamante é que, novamente, se insiste en legislar en exclusiva para aqueles e aquelas que se atopan dentro do ámbito do movemento asociativo, circunstancia que beneficia só a un aproximado 10% dos compatriotas na diáspora. Sábese perfectamente que unha inmensa maioría está fóra de comunidades asociativas e, polo tanto, sen ningunha posibilidade de serlle recoñecida a súa Galeguidade, aspecto que resulta tremendamente inxusto, xa que pode darse a circunstancia de que moitos e moitas emigrantes non quixesen, por vontade propia, ser asociados a algunha das sociedades existentes no exterior, aínda que non é menos certo que moitos e moitas deles non teñen ningunha posibilidade de acceder a esas asociacións pola súa situación económica, e, como veño repetindo, son uns auténticos “invisibles” que moran en grandes cidades, fundamentalmente en América.

Non é o mesmo ser emigrante en Europa que selo en calquera lugar dos distintos continentes e é ben sabido que en todos existen galegos e galegas. A proximidade, a distancia, a comunicación e información relativa a Galiza resulta máis doada para aqueles que residen en Suíza, Reino Unido ou Alemaña; aqueles que están en América, en cambio, teñen máis dificultade para coñecer e participar do que acontece en Galiza.

Non se corrixe, pois, no novo texto o dereito a participar na vida política como galego de dereito. Conságrase definitivamente o carácter excluínte para aqueles galegos e galegas que non están en fogares, sociedades, irmandades, etc.

No momento da aprobación desta nova Lei xa se coñecía a eficacia dos distintos programas e axudas puntuais ofertados dende Galiza e con cargo aos presupostos da Xunta e, polo tanto, aos recursos de todos os galegos e as galegas. Sabíase, por exemplo, que determinadas axudas asistenciais de emerxencia non sempre tiveron unha xustificación clara, pois non sempre os máis necesitados tiveron acceso a elas. A modo de exemplo, cando se produciu a catástrofe en Caracas por mor das inundacións e derrubamento dunha ladeira do Cerro Ávila, que afectou tamén a moitos cidadáns galegos que tiñan propiedades inmobiliarias na Guaira, o dispositivo solidario creado na Irmandade Galega de Caracas, sita en Mari Pérez, detectou algún caso en que se demandaba axuda por destrución o danos considerables en inmobles,

cando estes eran a segunda vivenda ou *chalet* de recreo. Sendo lexítimo laiarse deste efecto lesivo no seu patrimonio, resulta máis razoable priorizar na axuda a aqueles e aquelas que perderan o único que tiñan. En todo caso, novamente a solidariedade e axudas realizadas polos galegos son dignas de resaltar.

Todas aquelas posibilidades, ofertadas pola Secretaría Xeral de Emigración, Consellería de Emigración despois e novamente Secretaría, tamén foron amplamente criticadas. Aducíase que, en moitos casos, as ofertas realizadas dende Galiza, como, por exemplo, os programas de reencontros ou campamentos para mozos que viaxaron a Galiza, non sempre seguían uns criterios obxectivos de adxudicación e, novamente, cómpre dicir que estes eran inexistentes para a grande maioría, xa que as informacións e condicións para ser beneficiario normalmente figuraban expostas nas sociedades. Resulta incontestable que a fórmula prevista de difusión, cando menos, foi insuficiente. No seu momento, recomendóuselle ao Goberno galego que se fixesen as convocatorias de axudas tamén a través dos xornais de maior tirada existentes nos distintos países. Analizando o articulado na nova Lei, non se atopa ningún elemento corrector; mesmo se introduce máis confusión cando se fai o recoñecemento da Galeguidade a entidades colaboradoras. Así, pódese verificar que serán titulares beneficiarios dalgún programa quen sexan descendentes de galego pero con dobre nacionalidade, por exemplo, galego-española e coreana.

Baixo a xustificación de “fortalecer, a través de la unión patrimonial y de sus asociados, las propias comunidades gallegas y, por otra, proteger el patrimonio gallego, especialmente el cultural, fuera de Galicia”¹⁶⁸, a nova Lei introduce e promove a fusión de determinadas entidades e asociacións existentes. Para xustificar esta medida, exemplariza co acontecido en determinadas etapas álxidas da emigración; así, e a modo de exemplo, a Federación de Sociedades Galegas radicada en Bos Aires foi produto dunha fusión de varias delas.

Lonxe de ser beneficiosa esta fusión, promove indirectamente a desaparición de entidades existentes coa conseguinte perda patrimonial. Non é o mesmo o tecido asociativo existente en Europa, onde a maior parte das entidades están radicadas en edificacións en réxime de aluguer, que todas aquelas espalladas por América, de titularidade exclusivamente galega, pagadas con recursos dos asociados e que hoxe valen auténticas fortunas. Que vai pasar co patrimonio que se deixe de utilizar por algunha fusión? Poden producirse iniciativas para a explotación destes espazos por parte de entidades privadas? Como é posible que non se consagre nunha Lei o patrimonio existente? Precedentes xa existen; despois de máis dun século, o Centro Galego de

¹⁶⁸ *Crónicas de la emigración*, 5/7/2013, <http://www.cronicasdelaemigracion.com/>. Última consulta: 1/7/2019.

Bos Aires deixa de ter control galego: na actualidade esta suxeito á lexislación sanitaria arxentina. O Centro Galego de Bos Aires é unha institución que actuaba como auténtica embaixada galega; este edificio senlleiro, de uso socio-sanitario, foi marca inequívoca dos sinais de identidade galegos, referencia para os galegos e galegas residentes na capital porteña: “na década dos 50 do século pasado, este centro tivo que establecer lista de espera para incorporar novos socios, de tal demanda existente”¹⁶⁹. Mesmo no hospital, e para poder visitala, permanece tal como estivo no intre do seu pasamento a habitación onde faleceu Castelao e tamén nas súas dependencias están algúns dos seus cadros máis significativos.

O exemplo descrito, sendo suficientemente explícito, é un máis de todos os existentes polo mundo adiante, de xeito que parecería urxente e necesario que se lexislase tamén contemplando esta realidade, e non deixala de xeito laxo e sen precisión. Mesmo deberíase acudir á ficción xurídica chamada extraterritorialidade co obxecto de establecer os pertinentes acordos diplomáticos para que todos este establecementos localizados en países estranxeiros fosen considerados como prolongacións do país propietario, como xa así sucede con consulados, embaixadas, bases militares ou ben buques ou aeronaves.

A nova Lei, na súa exposición de motivos, liquida o tema, tocándoo tanxencialmente nunha mera declaración de intencións; por certo, apreciación de boas intencións que aparece de xeito notable a través do seu articulado. Neste caso dise o seguinte:

“Esta lei promove a unión ou fusión de entidades galegas cun dobre obxectivo: por unha banda fortalecer, a través da unión patrimonial e dos seus asociados e asociadas, as propias comunidades galegas e, por outra, *protexer o patrimonio galego, especialmente o cultural fóra de Galicia*”¹⁷⁰.

A Lei en vigor non amosa en ningún momento un interese protector e defensor deste patrimonio e, insisto, mesmo denota unha certa indiferenza diante da posibilidade real de que, cando menos, certos edificios poidan ser susceptibles de ser alleados e, polo tanto, pasar a mans privadas. No ámbito sanitario, algún centro de titularidade galega xa ten privatizado algún servizo, tales como determinadas especialidades médicas que son xestionadas de xeito autónomo e privado en recintos das sociedades creadas polos galegos e co seu esforzo e aporte económico.

Pola contra, e como novidade, faise especial fincapé en potenciar as relación económico-empresarial entre este sector radicado en Galiza e aquel outro conformado polos galegos empresarios no exterior. Non parece mala

169 A. Luxilde, *El drama de la Quinta Provincia gallega*, La Voz de Galicia, A Coruña, 2003, p. 18.

170 *Boletín Oficial do Parlamento de Galicia*, nº 120, 13/6/2013, p. 29163.

idea; agora ben, debería establecer unha metodoloxía radicalmente diferente da existente ata a data de aprobación do texto. Malia que en ningún momento se mencione, nin se avalíe a súa eficacia, esta iniciativa de colaboración empresarial xa existiu dende o principio da aplicación da Lei do 1983 a través da FEGAEX, a Federación de Empresarios Galegos no Exterior, instrumento que amosou a súa ineficacia notable e de aí a súa pronta desaparición na práctica. É de esperar que se teñan outro tipo de orientacións ao respecto desta posible colaboración e fuxir do fracaso anterior.

Dentro das liñas mestras ou eixes da nova Lei, esta contempla o marco, aínda que non o explicita de xeito claro, en que “se desenvolverán as actuacións en materia de retorno que permitan a integración social, cultural e laboral dos galegos que decidan retornar a Galicia”.

Será moi difícil para un galego de primeira xeración, que son os menos, e para outro de segunda integrarse nos hábitos e cultura galegos? Con franqueza, entendo que ese non será o problema máis preocupante; probablemente si o sexa atopar traballo, sobre todo para aqueles máis de 83.000 mozos e mozas que tiveron e teñen que coller o camiño da emigración e pretender regresar o máis axiña posible, realidade que parece que non se ten en consideración nesta lei. Basicamente, deberase entender que este novo drama emigratorio, por mor da crise, ten que ser transitorio e excepcional, pero, en todo caso, esta nova realidade deberá propiciar que, cando menos, na súa estadia fóra de Galiza, estes mozos poidan participar da vida asociativa existente no exterior, dándolles o protagonismo necesario para que lles sexa atractivo. Non se percibe esa prioridade; será porque eses posibles membros das sociedades trocaren substancialmente o existente ata agora?

A falta de acordos, a diferenza da Lei do 1983, foi a tónica xeral en todo o proceso de debate; é salientable o escaso tratamento e importancia que se lle deu a esta nova Lei. Nesta situación, non foi de estrañar que non tivese máis apoio que aquel que recibiu do partido propoñente, que ostentaba a maioría na cámara, aínda que na presentación do debate de totalidade, do entón Proxecto, se dicía o seguinte por parte de quen presentaba o texto para debate:

“Señorías, no ano 1983 os deputados e deputadas que aprobaron esta lei dicían o seguinte: «Os deputados que tivemos a sorte e mais a honra de traballar neste proxecto de lei non o fixemos dende a defensa rixida de posturas e opinión persoais, senón dun xeito aberto na procura dun texto que fose expresivo da inquedanza de todos por esa Galicia que está espallada polo mundo».

Polo tanto, dende aquí, e en nome do Goberno galego, apelo a ese mesmo talante para modernizar o que é unha lei que busca fortalecer

as relacións entre os galegos que estamos aquí e os galegos que están no resto do mundo”¹⁷¹.

Resultou evidente que esta apelación ao acordo non tivo ningún éxito, xa que nos debates previos non se chegou a acordos que así o fixesen posible, mais, pola contra, dende o primeiro momento das intervencións dos voceiros dos distintos grupos intervinrentes, plasmáronse claras diferenzas. Así, e na quenda do portavoz do BNG Sr. Jorquera Caselas, entre outras cousas dise:

“...no proxecto de lei non se contempla o desenvolvemento dos dereitos dos cidadáns no exterior a participar nos asuntos públicos do noso país (...) como promover e participar en iniciativas legislativas populares, poder dirixirse ao Valedor do Pobo ou realizar peticións aos poderes públicos de Galiza”¹⁷².

Seguía o Sr. Jorquera na súa intervención na quenda de réplica para defender a súa emenda de devolución do texto:

“E xa conclúo dicindo que xa temos rexistrada unha emenda parcial a este proxecto de lei, na que instamos o Goberno galego a que no prazo máximo dun ano presente ante esta Cámara unha lei da *ciudadanía galega no exterior*”¹⁷³.

Na mesma liña crítica das intervencións parlamentarias, o portavoz de Alternativa Galega de Esquerda, Sr. Ron Fernández, entre outras consideracións, manifestou as súas reservas e discrepancias en relación á dimensión económica, que, segundo a súa interpretación, aparecía con bastante frecuencia:

“...na lei do 1983 non figuraba en ningunha das súas páxinas a dimensión económica, agora podemos recontar a presenza deste campo sémico até en 32 ocasións (...). Por iso vostedes optan por ampliar a tipoloxía de entidades galegas a entidades que poden moi ben non ter ningunha persoa galega membro da mesma, ou mesmo deixan de definir –deixándoo para un posterior regulamento, que só produce inseguridade– organización ou asociación de empresarios que pode que só por comerciar con Galicia poderían ser recoñecidas pola súa galeguidade”¹⁷⁴.

A Sra. Soneira, representante do PSdeG-PSOE, entre outras cousas que propuxo, referiuse a que, por mor da Lei 52/2007, do 26 de decembro, pola

171 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 18, 9/4/2013, pp. 14 e 15.

172 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 18, 9/4/2013, p. 16.

173 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 18, 9/4/2013, p. 26.

174 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 18, 9/4/2013, p. 17.

que se recoñecen e amplían dereitos e se establecen medidas a prol de quen padeceron persecución ou violencia durante a guerra civil e a ditadura (Lei de memoria histórica), máis de 400.000 persoas no mundo solicitaron ser españois por vínculos familiares -netos, fillos- con españois que emigraron no seu día por distintos motivos, esencialmente por motivos políticos. Di a Sra. Soneira, que, na data en que se estaba a producir o debate, xa 300.000 persoas adquiriran a condición de españois, manifestando maioritariamente a súa ascendencia galega. Textualmente, ao fío desta aportación, critica o texto cando refire que:

“Este proxecto de lei non fai ningunha referencia nin pon un só artigo que trate de incorporar a todo ese colectivo ao proxecto común de Galicia. E voulles dicir que non son dos que dormen debaixo dunha ponte, non son dos que van pedir unha pensión non contributiva. Hainos deputados, maxistrados, periodistas, deportistas de elite, empresarios de éxito, escritores, artistas. E queren seguir vinculados con nós. E resulta que o Goberno galego cre que esa xente non merece formar parte do acervo común de Galicia”¹⁷⁵.

Como se ve a través destes extractos das distintas intervencións, as lexítimas discrepancias nunca se recibiron dende un interese de consenso para un posible acordo que puidese sintetizar algunha das aportacións ou ben aceptar algún dos rexeitamentos expresados no aínda Proxecto de Lei. Partíase de posturas radicalmente opostas que fixeron que non se fose quen de chegar a ningún tipo de consenso que permitise aprobar unha Lei que, partindo de Galiza, fose un instrumento útil para os compatriotas do exterior.

Na quenda de intervencións, a Sra. Prado, en nome do Partido Popular, que apoiaba ao Goberno que presentaba esta lei, manifestaba as excelencias da normativa sometida a debate, como non podía ser doutra maneira, e anunciaba que, por *diversos motivos*, o Grupo do Partido Popular non ía apoiar as emendas á totalidade propostas.

Expurgando o expresado pola Sra. Prado na súa exposición, ten, na miña opinión, relevante importancia o relativo á consecución de determinados dereitos por parte dos galegos emigrados:

“Os cidadáns galegos no exterior non son contribuíntes na súa ampla maioría ao fisco español, e tendo en conta que o número de galegos con condición política se acerca aos 500.000, e cos seus familiares poden chegar aos dous millóns, ¿sería asumible pola nosa comunidade autónoma unha prestación de servizos universal aos galegos residentes no exterior? Estes cidadáns participan nas súas sociedades de acollida

¹⁷⁵ Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, 9/4/2013, p. 19.

dos sistemas de previsión social alí establecidos, nalgúns casos iguais ou mellores dos que gozamos na nosa comunidade autónoma e noutros sensiblemente inferiores”¹⁷⁶.

Sendo entendible, ata certo punto, o expresado pola intervincente en nome do grupo de goberno, non é menos certo que, precisamente, se estaba nunha sesión de carácter lexislativo, na que se podían establecer as medidas correctoras para aqueles, por certo moitísimos, que non teñen acceso aos dispositivos socio-sanitarios, se existisen, nesa multitude de países onde están espallados. Polo tanto, deberíase ter a sensibilidade de telos en consideración a través das disposicións que puideran incorporarse no articulado da Lei.

Como é posible entón que, cando se trata de procesos electorais, se diga que son galegos a todos os efectos e que a experiencia nos indica que novamente debemos modificar a Lei Orgánica do Réxime Electora Xeral, para lles facilitar o voto, e mesmo derrogar a recente reforma daquela no que atinxe ao voto rogado? En que quedamos? Son galegos titulares de dereitos só ás veces? Poderíanse articular medidas que paliasen, en certa medida, a situación de indefensión e desamparo que moitos galegos e galegas están a sufrir? Rotundamente si, pois é posible establecer convenios, normativas e axudas, tal como definirei na parte de conclusións.

Esta é lei que está en vigor, a normativa que é de aplicación na actualidade. Desafortunadamente non achega nada novo que se poida extraer dunha lectura pormenorizada do texto. Coido que se perdeu unha oportunidade magnífica para realizar, partindo da experiencia acumulada en tres décadas de existencia da antiga Lei do 1983, coas súas partes positivas e imperfeccións, un catálogo de dereitos que fosen rigorosamente explícitos. É deplorable poñer, outra vez, en valor unhas meras disposicións que sistematicamente apelan a que poderán “regularse con posterioridade”.

Seguen pois, os emigrantes a ser “unha clase social diferenciada” a todos os efectos, pero, iso si, unha reserva de votantes apetecible, aínda que isto signifique que se poida condicionar un resultado electoral e, mesmo, determinar o nome dun alcalde ou alcaldesa, ou ben incidir na cor política que governe calquera institución de goberno: neses casos somos todos iguais, aínda que non tributen ao fisco ou aínda que non figuren nos padróns dos distintos concellos, coa correspondente redución de ingresos para estes.

3.2.7. Decreto 66/2014, do 23 de maio

A Lei 7/2013, da galeguidade, deixou moitos dos seus aspectos a desenvolver regulamentariamente. Algúns dos máis importantes son os relativos

¹⁷⁶ *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 18, 9/4/2013, p. 24.

á tipoloxía das entidades galegas asentadas fóra de Galiza que poden ser recoñecidas, aos requisitos que deben cumprir as comunidades galegas e os centros colaboradores da Galeguidade, nomeadamente no relativo ao seu arraigo, número mínimo de socios e destino do seu patrimonio en caso de disolución (materia do Título I da Lei), así como as funcións e organización do Rexistro da Galeguidade e a inscrición das entidades galegas asentadas fóra de Galiza (materia do título IV).

Por medio do Decreto 66/2014, do 23 de maio, polo que se regula o recoñecemento e revogación da condición de comunidade galega e de centro colaborador da galeguidade, o Rexistro da Galeguidade e o seu funcionamento, levouse a cabo este desenvolvemento regulamentario de maneira minuciosa, nun texto de 47 artigos, dúas disposicións adicionais e unha transitoria.

No que atinxe á tipoloxía das entidades galegas fóra de Galiza, poderán ser recoñecidas nalgunha das seguintes categorías: comunidades galegas; centros colaboradores da galeguidade; federacións de entidades e comunidades; centros de estudo e difusión da cultura galega. Tamén poderán ser recoñecidas, pero só para o efecto de acceder ao Rexistro da Galeguidade, as redes sociais relacionadas coa Galeguidade.

No que fai ao recoñecemento das entidades, considéranse “comunidades galegas” as entidades sen ánimo de lucro, asentadas fóra de Galiza e constituídas por galegos e galegas, con personalidade xurídica no territorio no que están asentadas e que teñan por obxecto principal os labores de protección, instrución ou lecer dos galegos e as galegas residentes fóra de Galiza e dos seus descendentes, e/ou o mantemento ou fomento dos lazos culturais, sociais ou económicos con Galiza.

Os centros colaboradores da galeguidade son aquelas entidades legalmente constituídas fóra de Galiza, sen ánimo de lucro, que teñen por obxecto nos seus estatutos o mantemento ou recuperación dos lazos, culturais, sociais ou económicos con Galiza e que desenvolvan algún dos fins que se recollen no artigo 7 da Lei da Galeguidade.

No relativo ao Rexistro da Galeguidade, a inscrición no mesmo das entidades ás que lle sexa recoñecida a súa Galeguidade como comunidades galegas, ou a súa condición de centros colaboradores da galeguidade, realizarase de oficio pola Secretaría Xeral de Emigración. A inscrición das federacións de entidades galegas, dos centros de estudo e difusión da cultura galega, así como a das redes sociais, realizarase a instancia de parte, mediante a correspondente solicitude de inscrición.

CAPÍTULO 4.

A APARICIÓN DUNHA NOVA EMIGRACIÓN: OS MOZOS FORMADOS

A realidade é teimuda, e agora, nos anos que vivimos, aparece outra vez unha nova emigración que afecta fundamentalmente á xente máis nova, mozos formados que, emulando aos seus avós, teñen que coller outra vez as maletas, aínda que agora non sexan de madeira e cartón, aínda que non sexa tan traumática a marcha polo avance dos medios de comunicación e de transporte. Porén é, sen dúbida, unha nova desgraza, o desarraigo pola marcha á incerta aventura a países con culturas tan diferentes das nosas. A ilusión de obter mellores expectativas económicas e de vida obriga a este novo éxodo, sen que as autoridades competentes sexan capaces de crear en Galiza as condicións socio-económicas e laborais que impidan a fuga daqueles e daquelas que o fan, non por aventura, senón porque o seu País de orixe non lles pode garantir unha vida laboral digna.

O círculo da emigración volve ser curioso: estes novos emigrantes e os futuros a curto e medio prazo na meirande dos casos están ben capacitados e están formados precisamente co esforzo e as achegas económicas que fixeran os seus pais e avós a Galiza para contribuír ao seu desenvolvemento, achegas que precisamente tiveron a súa orixe no esforzo do traballo na emigración. Moitos dos futuros emigrantes tiveron sen dúbida que formarse sen o agarimo da vivencia diaria dos seus pais. Novamente hai que saír “facer as Américas”, pero esta vez diante dunha economía globalizada, “sen alma”, con contratos chamados *mini-jobs*, etc.

Os datos de marzo do 2013 sinalan a crúa realidade. Nos últimos catro anos, 2009-2013, abandonaron a Comunidade Autónoma galega 80.213 persoas que fixaron a súa residencia no exterior. Da provincia da Coruña 26.059, de Pontevedra 21.246, da provincia de Ourense 18.087 e da de Lugo 14.821. Só no ano 2012, tiveron que emigrar máis de 18.000 galegos e galegas, o que significou un incremento do 4%. Se nos atemos ás preferencias

dos españois, os países aos que se quere emigrar son Arxentina, Francia, Venezuela e Alemaña, aínda que en termos relativos onde máis se incrementou a presenza de españois foi en primeiro lugar Ecuador, seguido de Chile, Perú e Colombia, e nestas preferencias tamén se atopan incluídos os galegos e as galegas.

Sobe a emigración ostensiblemente no Estado español, e singularmente en Galiza. No que atinxe á pirámide poboacional, os datos de emigración entre os máis novos son preocupantes, tanto dende o punto de vista sociolóxico como demográfico, xa que, dada a situación actual, o retorno a Galiza semella, cando menos, difícil a medio prazo. O regreso nunhas condicións de vivir desafoadamente non está moi doado. Dende 2008 a 2013 tiveron que abandonar o territorio galego 43.000 mozos de entre 16 e 29 anos, e digo tiveron porque son poucos os casos nos que a busca do modo de desenvolver a súa experiencia vital de traballo fose voluntaria. Vigo é a cidade que aporta máis mozos emigrantes, 5.548, Coruña 4.870, Ourense 2.653, Santiago 2.192, Lugo 2.097, Pontevedra 1.640, Ferrol 1.615, Vilagarcía 682 e Narón 533.

Coincidindo co Día da Patria Galega de 2015, o xornal *El Faro de Vigo*¹⁷⁷ publicou un especial que, baixo o título “Día de Galicia 25 de Xullo 2015”, conmemoraba a data facendo lembranza de distintos aspectos que nos caracterizan como galegos e poñendo estes en valor. Dentro deste especial, a xornalista Alba Lago publicou un artigo específico sobre “A nova emigración galega” que no subtítulo di que “Actualmente existen 152.059 galegos vivindo no estranxeiro. O número de emigrantes aumentou un 30% desde o 2009”.

A reportaxe inclúe reflexións de mozos e mozas galegos e galegas emigrantes que verten as súas opinións diante do fenómeno migratorio que o están a vivir en primeira persoa.

Así, Alberto Fernández, enxeñeiro aeronáutico, galego residente en Colonia (Alemaña), di que “ao retornar a Galicia, reflexiono sobre o que perdo ao ter marchado”. Brais Álvarez, economista residente en Florencia (Italia) comenta que “medrei coa idea de non deixar nunca Galicia”. Sara Fernández, bioquímica, residente en Silicon Valley (California, Estados Unidos), sinala que “pedimos a comida online e as fins de semana hai sesión de Skype cos avós”.

É, pois, lóxico pensar que a existencia dunha nova fase emigratoria non parece que sexa un fenómeno coxuntural, nin que faga pensar que sexa transitorio e breve. Sendo certo que as novas tecnoloxías achegan ás comunicacións entre as familias de aquí e de acolá ou que o nivel cultural permite un desenvolvemento persoal distinto nestes novos emigrantes que naqueles outros que partiran nos primeiros tempos do auxe migratorio, non é menos certo que a existencia desta nova realidade non debe facernos perder a sensibilidade

¹⁷⁷ El faro de Vigo, Especial Día de Galicia 25 Xullo 2015, Edita; Faro de Vigo, 2015.

polo que significa a partida da súa Terra para todos aqueles e aquelas que o están a facer.

Os datos manexados con anterioridade permítennos facer unha comparación cos reflectidos en datas moito máis recentes. Os anuncios dunha “nova fase económica mais favorable” poderían dar pé a ser optimistas, é dicir, poderíamos pensar que a emigración vai en descenso. Lonxe de visualizar unha tendencia que atenuase a sangría migratoria, os datos actuais, desafortunadamente, indican todo o contrario. A emigración galega segue a incrementar; así, aténdose aos datos subministrados polo portal da Secretaría Xeral de Emigración, a secuencia dos últimos anos é a seguinte: 2010, 401.068; 2011, 425.216; 2012, 445.812; 2013, 463.812; 2014 479.558; 2015, 493.970; 2016, 503.840; 2017, 511.830; 2018, 516.489. Por provincias, e tomando este último ano, 2018, temos os seguintes datos: A Coruña, 179.524; Lugo, 72.610; Ourense, 113.681; Pontevedra, 150.674, sendo estes os últimos subministrados a data de hoxe, xuño de 2019. Polo tanto, o número de galegos no exterior é de 516.489 e a secuencia do incremento ata o de agora é imparabile¹⁷⁸. Diante deste novo panorama, e no tema que nos ocupa, é necesario e urxente poñer en valor todo o dispositivo societario espallado polo mundo para ofertarlles a estes novos emigrantes a posibilidade de dispoñer da oportunidade participativa no exterior. Desafortunadamente, esta realidade bota por terra o que dixemos antes de que o fenómeno emigratorio rematara e, mesmo, tamén obrigaría a modificar substancialmente a Lei 40/2006, do 14 de decembro, do Estatuto da cidadanía española no exterior, xa que, tal como manifesta na súa Exposición de Motivos, nomeadamente no número 12 do seu punto I:

“...coa chegada da democracia-, se comeza a producir un fenómeno de signo contrario ao da emigración: o regreso ou retorno dos españois emigrantes e as súas familias ao noso país, debido, en gran medida, á recesión económica que sofre Europa nos anos setenta, así como á crise económica que atravesan determinados países de Iberoamérica”

Esta reflexión, sendo certa no seu momento, xunto coas medidas reflectidas na Lei, non se axusta á nova realidade que estamos a vivir: novas penalidades económicas en Galiza, España e en Europa, nova situación en países emerxentes de América e nomeadamente en Brasil, Ecuador, Chile, Perú, etc., que medran de xeito rápido, en definitiva, nova situación que está a propiciar o novo éxodo dos galegos e galegas. Resulta evidente que é hora non só de pensar nas condicións de vida dos emigrantes retornados, que efectivamente ten que ser coidada e legislar nesta liña. Agora cómpre establecer de

¹⁷⁸ Xunta de Galicia, Secretaría Xeral de Emigración, *A Emigración e a Cidadanía Galega no Exterior en cifras-Evolución da poboación galega residente no estranxeiro 2010-2018*. <https://emigracion.xunta.gal/>. Última consulta: 22/6/2019.

xeito urxente normativas e convenios que dean amparo aos novos emigrados; polo tanto, non cabe dúbida da necesidade de adiantarse aos acontecementos e de establecer canles de participación e protección que contemplan o novo panorama. Cómpre, pois, revisar a lexislación actual, tal como se recollerá na fase de conclusións.

Facendo da necesidade virtude, debería-se tomar esta triste circunstancia como unha oportunidade para os centros no exterior, analizando esta nova realidade, facendo as actividades dos entes asociativos atractivas para os novos e novas emigrantes e que sexan eles mesmos os que tomen as rendas destas institucións, modernizándoas, e eliminando calquera viso de posible utilización partidaria –que se están a producir en moitos casos–, en definitiva, volvendo novamente á idea de sentirse protexido no afastamento compartindo a nosa forma de vida galega e os nosos costumes.

Ata hoxe, non se analizou o impacto desta incorporación de novos e novas emigrantes por parte das autoridades, pero ben é verdade que, en moitos casos, ese tránsito na emigración, desafortunadamente, tampouco vai ser curto no tempo e, polo tanto, poderían ser eles o futuro para a garantía de preservación da Galeguidade, ben a través dun novo pulo do movemento asociativo actual esmorecente, ben pensando fórmulas distintas ás existentes. Neste sentido, poderían tamén seren eles os que collesen o relevo nas directivas dos centros espallados polo mundo, iso si, contando coa súa visión e alternativas sobre o modelo asociativo actual, mudando, se fose preciso, o existente e partindo dunha visión que lles correspondería a eles trasladar a un xeito de planificación estatutario e de actividades que fose atractivo e que se puidese conciliar –se cabe– co existente.

Sen dúbida, o nivel de formación e o grao de comunicación actual servirán de incentivo para establecer fórmulas que permitan a eses novos compatriotas expatriados arrouparse a través do movemento asociativo existente ou ben crear outros espazos de vivencia con culturas que afortunadamente para eles xa non son tan estrañas neste mundo cada vez máis globalizado e uniforme, situación diferente da realidade que se atoparon os seus avós e, en moitos casos, tamén os seus pais na súa etapa como emigrados. Pero tamén os novos escenarios son distintos aos vividos ata agora para eles e, en moitos casos, tremendamente insolidarios e hostís. Sen dúbida, esta posibilidade de participación dos nosos mozos, homes e mulleres tamén forzosos emigrantes, podería ser unha garantía de supervivencia dos sinais identitarios e culturais do noso País, de Galiza.

**SEGUNDA PARTE
ESPECIAL REFERENCIA
AO VOTO EMIGRANTE**

CAPÍTULO 5.

O VOTO DOS “RESIDENTES AUSENTES”. O VOTO EMIGRANTE EN GALICIA. A ESTRATEGIA ELECTORAL ARTICULADA NA EMIGRACIÓN GALEGA

5.1. Consideracións xerais

Durante o século XIX, a emigración galega (non só a Castela, senón tamén a Portugal e outros países) foi “mercancía laboral, directamente económica”. A creba da orientación mercantilista dos Gobernos españois (a maior poboación, maior riqueza) determinou un cambio de rumbo radical. O antigo Reino de Galicia, superpoboado e cultivado en exceso, era campo aboado para a fuxida. Sen industria, sen apenas labranza, cun embrionario mundo artesanal, cunha forte presión fiscal sobre o mundo rural, a Galicia non lle quedaba outra saída que a emigración. Era ademais unha emigración que atopaba moitas dificultades nos países americanos, case todos eles en vías de emancipación. Tan grave chegou a ser a situación que se prohibiu ou se lle puxeron moitos atrancos á emigración ás colonias dado o mal trato que recibían os emigrantes e os riscos e vexames a que se vían expostos a causa das guerras intestinas que asolaban aqueles países. Foi unha Real Orde de 16 de setembro de 1853¹⁷⁹ a que levantou a prohibición e regulou as condicións que debían reunir os que pretendesen emigrar. Esta Real Orde regulou a emigración dos canarios, pero unha posterior, de 7 de setembro de 1856, ampliouna a todos os españois¹⁸⁰. Ao seu abeiro, produciuse unha defección en masa do campesiñado galego, non de certo a causa da súa incapacidade, senón da incuria e ineptia dos gobernantes.

O emigrante galego convértese así en “carne de traballo” para frutificar as terras americanas. José López de la Vega é quen de escribir por entón un documento aterrador, que titula xustamente “El tráfico de carne gallega al

¹⁷⁹ Real Orden Circular do Ministerio de Gobernación de 16 de setembro de 1853.

¹⁸⁰ José A. Vidal Rodríguez, “La emigración gallega a Cuba”, *Trayectos migratorios, inserción y movilidad laboral 1898-1968*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2005, p. 33.

Río de la Plata”¹⁸¹. Galicia foi chamada daquela “la imbécil China de España”; tamén “o Senegal de Europa, que surte los mercados que bañan las ondas del Plata”¹⁸². Os nosos emigrantes substituían aos escravos negros, eran vendidos e tratados como aqueles antano e, peor aínda, sometidos en Nova Orleáns “a la codiciosa explotación que no eran capaces de soportar los africanos”.

Pero a historia galega é cíclica nisto. A vella traxedia vital da “carne de traballo” mudouse co tempo nunha dependencia máis lene, aínda que dependencia e aparentemente democrática. O poder non está xa tanto no traballo, senón no voto. A emigración comeza a ser outra mercancía, “carne de voto”.

A participación electoral dos emigrantes en Galiza constitúe un exemplo de manual de exercicio da enxeñería electoral, allea á evolución dos fluxos migratorios e produto dun xogo descarnado de intereses das elites políticas e dos da propia diáspora. A demanda de votar desde o estranxeiro xurdiu como reivindicación da emigración galega a comezos do século XX. Non se fixo efectiva durante os momentos de maior volume do éxodo cara ao exterior, que foron anteriores á instauración do autogoberno e coincidiron en parte do tempo con réximes ditatoriais, como foron os dos xenerais Miguel Primo de Rivera e Francisco Franco. Recoñeceuse xa nos últimos momentos da emigración masiva cara a Europa, a partir de 1976¹⁸³. A finais do século XX e comezos do XXI, o sufraxio dende o estranxeiro disparouse en Galiza ata niveis descoñecidos no mundo¹⁸⁴ e foi xa cando o que imperaba era a corrente de retorno e mesmo unha feble chegada de inmigrantes, mentres os galegos de primeira xeración no estranxeiro eran minoría na diáspora. Xa nesta década, cando volveu haber un fluxo migratorio considerable cara ao exterior, aínda que non fose tan forte como no pasado, produciuse unha moi forte caída da participación dos expatriados, ata niveis mínimos e con taxas de abstención escandalosamente elevadas, superiores ao 95% do censo.

O que en Galiza se denomina popularmente como voto emigrante é coñecido no ámbito académico co nome de voto no estranxeiro, nome que designa un proceso electoral celebrado no territorio dun país foráneo, destinado aos cidadáns que viven fóra do seu Estado de orixe ou de nacionalidade. O voto no estranxeiro non forma parte do contido mínimo do sufraxio universal, da configuración indispensable para considerar que un país ten eleccións libres e democráticas. Ninguén discute, por exemplo, que Grecia sexa un

181 José López de la Vega, “El tráfico de carne gallega al río de La Plata”, *El Ateneo. Periódico de intereses materiales, ciencias, artes y literatura*, nº 25, 29/9/1859, pp. 1-4.

182 María Rosa Saurín de la Iglesia, “Una epifanía de la patria: «Galicia. Revista Universal de este Reino» (1860-65)”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, tomo XLVII, fascículo 113, 2000, p. 140.

183 Marcela García Sebastini, “La idea de España de los emigrantes en Argentina (1900-1940)”, 54 *Congreso Internacional de Americanistas. Construyendo diálogos en las Américas*, Viena, 2012, p. 14.

184 Anxo Luxilde, “Los votos de la Santa Compañía errante”, en *Fraga después de Fraga*, La Voz de Galicia, S.A., A Coruña, 2001, p.89.

país democrático porque non permite a participación dos seus expatriados. Pódese discutir por outros factores, como polo condicionamento que os mercados, o Fondo Monetario Internacional e a Unión Europea exercen sobre os seus procesos electorais, pero non polo feito de que en Grecia os residentes no estranxeiro estean excluídos das votacións polo feito de non vivir no territorio grego. Aínda que xa sexan maioría os estados que instauraron o voto no estranxeiro¹⁸⁵, este segue sen ser unha parte indiscutible do sufraxio universal. Como tampouco hai uns estándares definidos das súas características, tanto a súa introdución como a súa regulación convértense nun campo aberto para a enxeñería electoral, para a aplicación de lexislacións que, nas nacións cunha ampla diáspora, adoitan ser produto dos cálculos das elites políticas, como amosa dunha forma reveladora a experiencia galega.

5.2. Evolución histórica

A cuestión da participación electoral dos residentes no estranxeiro ten unha longa tradición histórica en Galiza, ata o punto de que o primeiro Estatuto de Autonomía, o de 1936, é un dos textos xurídico-políticos de maior antigüidade a nivel comparado no que se reconece, aínda que potencialmente, o dereito ao sufraxio dos emigrantes:

“A los efectos de este título, una ley especial de la región determinará la división electoral de su territorio sin contradecir la legislación del Estado y regulará la forma en que los gallegos residentes en el extranjero, que no hayan perdido la condición de españoles, podrán estar representados en la Asamblea”.

Así di o artigo 12 do devandito Estatuto, que non se chegou a aplicar debido a que tres semanas despois do referendo se produciu o golpe militar. A participación dos emigrantes era unha posibilidade que ficaba aberta, a través dunha apelación á opción de que estes elixisen os seus propios representantes, como, por exemplo, se fai en Portugal desde 1975.

Este artigo 12 do Estatuto do 1936 foi o produto dun prolongado proceso que se iniciou en 1905, cando dous emigrantes de Bos Aires se presentaron ás eleccións ao Congreso dos Deputados. Eran o republicano asturiano Rafael Fernández Calzada¹⁸⁶, que concorreu polo distrito de Madrid, e o monárquico

¹⁸⁵ *Elecciones en el país de origen*, <https://europa.eu/youreurope/citizens/residence/elections-abroad/home-country-elections/>. Última consulta: 14/7/2019.

¹⁸⁶ Marcela García Sebastini, *Entre la búsqueda de identidades y la representación política de sus intereses: el caso de la élite de españoles en la Argentina moderna. De emigrantes a la Argentina a diputados en las Cortes de Madrid*, Universidad Complutense, Madrid, 2011, pp. 1-2.

galego Anselmo Villar Amigo¹⁸⁷, que o fixo pola circunscrición de Corcubión. Consegurían ser deputados anos despois, mentres a demanda de participación dos expatriados se concretaba e formalizaba. En 1913 o I Congreso da Confederación Española en Arxentina pediu que os españois de América tivesen os seus propios escanos nas Cortes, no Congreso ou, polo menos, no Senado¹⁸⁸.

Esta iniciativa amosaba a situación dos españois en Arxentina, que non se nacionalizaban e procuraban no país de orixe a actividade política que non tiñan no de acollida, dinámica que se reflectía nas páxinas de *El Diario Español* de Bos Aires, o principal impulsor desta reivindicación nas primeiras décadas do século XX. Era unha versión adiantada do que hoxe se coñece academicamente como a política transnacional, que é o froito da construción de espazos de intervención dos emigrados nos seus dous territorios de referencia, o de partida e o de chegada. Naquel momento, o voto no estranxeiro empezábase a desenvolver no mundo, mais ficaba restrinxido a grupos profesionais concretos. Non sería ata xa avanzada a segunda posguerra mundial cando se empezaría a permitir o voto dos emigrantes do estranxeiro, coas lexislacións pioneiras de países como Indonesia¹⁸⁹ e Colombia¹⁹⁰. Así, a demanda de participación electoral dos españois de América estaba adiantada ao seu tempo, se ben ía detrás da que formularon, cuns anos de anticipación, os italianos.

Como a maioría dos españois de América eran galegos, foi un feito natural que esta reivindicación se galeguizase. En 1920 fíxose a primeira proposta para que os emigrantes tivesen presenza nas deputacións provinciais galegas e logo na II República, cando se encetou o primeiro proceso autonómico, xurdiu a cuestión de que contasen cos seus propios escanos no Parlamento de Galicia, unha materia obxecto de polémicas e de cambios na redacción do proxecto de Estatuto. O propio Castela referiuse a ela, xa no exilio, como un asunto que debía ser decidido polos emigrados, para sinalar de que forma se desexaban integrar na futura asemblea lexislativa galega. O artigo 12 do Estatuto de 1936 reapareceu na elaboración do Estatuto de 1981, mais o intento de crear unha circunscrición específica para o exterior no Parlamento de Galicia decaeu na tramitación nas Cortes Xerais.

Naquel momento, en 1979, os españois residentes no estranxeiro xa lo-graran ver incorporar o seu dereito ao sufraxio activo á Constitución de 1978,

187 S.G. Real, “Malpica recordó a Villar Amigo, uno de los grandes personajes de la emigración gallega”, *La Voz de Galicia-Carballo*, 2/1/2019.

188 *I Congreso de la Confederación Española en la Argentina*, S. Torner, Buenos Aires, 1913.

189 Alan Wall, *Indonesia: un sistema con una larga experiencia de voto en el extranjero en las misiones diplomáticas*, Instituto Federal Electoral de México, Distrito Federal, 2008, p. 62.

190 Nidia Restrepo de Acosta, *Colombia: representación de los emigrantes en el Congreso*, Instituto Federal Electoral de México, Distrito Federal, 2008, p. 85.

que no seu artigo 68.5 establece o voto para as eleccións ao Congreso dos Deputados. Era un recoñecemento en principio só teórico, fillo dun complexo proceso que se iniciou xusto despois da morte do Xeneral Franco e que inaugurou a tendencia da actual democracia española a usar a diáspora como unha reserva electoral, que se abra ou pecha ao antollo das maiorías parlamentarias que hai nos momentos chave, que adoitan coincidir con situacións de previsibles mudanzas na correlación de forzas.

A comezos de 1976 os emigrantes en Europa reclamaron participar no proceso de democratización de España. Era a voz do éxodo das últimas décadas, eloxiado polo franquismo como fornecedor de divisas. O Goberno de Adolfo Suárez deulles todas as facilidades para participar no referendo da Lei para a Reforma Política, de decembro de 1976, porque estimaba que apoiarían o seu proxecto político e para que non contasen como abstencionistas, pois figuraban nos censos dos seus lugares de orixe. A intención de facilitar a participación tornouse en pesadelo, neste senso, é reflexada a situación por Baldomero Cores Trasmonte¹⁹¹, e dí o seguinte:

“A esperanza posta por miles de emigrantes na súa posible participación política, cando se deixou corre-la voz de que podían votar no referendun pra aproba-la lei de Reforma Política no día 15 de Nadal de 1976, caeu a rodar polo chan entre o desconcerto i-a vergoña, coando atoparon que as normas electorales impedían o sufraxio activo a quen non estivera rexistrado no censo electoral. O Real Decreto conflundía ós emigrantes, porque no artigo 22 parecía deducir-se que o impreso consular substituía a inscrición no censo electoral, pro non era así...”

Esas facilidades convertéronse en grandes atrancos ante as eleccións lexislativas do 15 de xuño de 1977, baixo o cálculo, bastante certo, de que eses emigrantes de Europa, que eran os que figuraban nos censos, ían votar á esquerda. Velai o momento inaugural da enxeñería electoral española no exterior.

Durante o Goberno da UCD, ata 1982, consolidouse ese escenario de máximo recoñecemento legal e case imposibilidade de participar desde o estranxeiro. Esa lexislación teórica levou a que o voto no estranxeiro fose recoñecido en todos os ámbitos, para todo tipo de eleccións, lexislativas españolas, autonómicas, municipais e referendos, o que foi sementando o camiño para crear o que cos anos acabaría por ser visto como a bomba electoral do exterior. Tamén sucedeu iso mesmo co Censo Electoral de Residentes Ausentes (CERA), nacido nesta época, que supuña sobre o papel grandes facilidades para votar unha vez se estaba incluído nel, o que se facía a petición

¹⁹¹ Baldomero Cores Trasmonte, *O libro negro da Galicia Electoral*, Imprenta Minerva, Santiago de Compostela, 1978, p.101.

do interesado. Era un sufraxio por correo, sen garantía ningunha, pero daba igual, porque apenas había votos, que tiñan moi difícil chegar a tempo porque se contaban na noite electoral, mesturados co resto, o que os privaba de calquera visibilidade.

As cousas empezaron a mudar a partir da chegada ao Goberno da forza entón dominante no estranxeiro, o PSOE, que prometera facer efectivo o dereito ao sufraxio. A maioría absoluta socialista traducíuse na aplicación dunha primeira medida que, se ben foi vista na diáspora como insuficiente, abriu o viero da activación da participación electoral desde o estranxeiro. Consistiu en adiar o recento do exterior cinco días e facelo, xa por separado, nas xuntas electorais provinciais, segundo estableceu o artigo 75.10 da LOREX. A consecuencia foi que agromou a participación desde o estranxeiro que antes era na práctica inexistente, como dicía Felipe González antes de se converter en Presidente do Goberno. Non existía non só porque era moi baixa, senón porque non se sabía nin de canto era, pois non hai ningún dato oficial anterior a 1985. O PSOE podía aprobar esta ampliación do sufraxio para os expatriados porque, a diferenza do que sucedía con UCD, esta o favorecía, aínda que nin o necesitaba nin nese momento o cálculo fose relevante. Así, o voto no estranxeiro en España apareceu na escena política xa en 1985, nas eleccións autonómicas galegas, nas que se estivo á expectativa do recento en Pontevedra porque estaba en xogo un escano que, se ben non decidía a gobernabilidade, tiña certa importancia aritmética. Xa era unha realidade medible numericamente. A diáspora achegaba entón ao 0,8% dos sufraxios galegos.

A partir de aí a participación dos expatriados foi medrando de forma sostida, aínda que sen dispararse, ata o 1,7% dos sufraxios que houbo nas eleccións autonómicas galegas de 1993, nas que se deu a significativa primeira vitoria no exterior do PP, que, da man de Manuel Fraga, despregara desde a Xunta unha forte actividade no estranxeiro, aínda que no conxunto do Estado o PSOE seguía a ser a forza dominante, con máis do 50% nas eleccións xerais dese mesmo ano, as más competidas ata entón en España. É nese contexto no que se produciu o primeiro gran cambio no modelo de voto exterior español, ao introducirse na lexislación a que era a gran reivindicación que os representantes da diáspora formulaban a través da canle de participación que se abría coa creación do Consello Xeral da Emigración. Este órgano consultivo da Administración do Estado reclamaba a inscrición de oficio, a inclusión automática no censo electoral, para paliar o baixo nivel de peticións que formulaban os expatriados. Como sucedeu noutros moitos países, a realidade da baixa participación da diáspora chocaba coas desmesuradas previsións que fixeran as elites políticas e os medios de comunicación. E en España pesaba a lembranza do pecado orixinal das manobras do Goberno da UCD nos primeiros anos da Transición. Aínda así, froito da oposición do

grupo de presión dos diplomáticos, a maioría socialista resistíase a aceptar esa demanda, que si era avalada polo PP. Porén, na reforma electoral de 1995 aprobouse a inscrición de oficio que ía duplicar o censo electoral, unha medra que debía beneficiar ao PSOE con vistas ás eleccións xerais de 1997. Mais o Goberno de Felipe González viuse obrigado a adiantalas a 1996, polo que xa sería o novo Executivo, o de José María Aznar, o que aplicaría o cambio lexislativo, do que sacaría partido.

Entre 1995 e 2011 viviuse a etapa de auxe do voto no estranxeiro en España, especialmente en Galiza, a Comunidade Autónoma de procedencia da maioría dos expatriados españois. Así, nas eleccións autonómicas galegas de 1997, o recuento posterior dos votos procedentes da emigración deulle ao PPdeG de Manuel Fraga un escano mais pola provincia da Coruña no Parlamento de Galicia¹⁹². Era un voto total, automático e descontrolado. Era total porque os residentes no estranxeiro podían participar en calquera caste de procesos electorais. Era automático porque así se facía tanto a inscrición no censo, a partir dos desfasados rexistros de matriculares consulares, como o envío da documentación electoral, agás no caso das eleccións municipais, nas que había que realizar unha solicitude previa, o chamado “voto rogado”¹⁹³. E era descontrolado porque non había ningún control sobre o censo, que de feito se encheu con milleiros de mortos, e tampouco había garantía ningunha na emisión do sufraxio, que se facía a través dos servizos de correos estranxeiros, aínda que tamén existise a posibilidade, pouco utilizada, de depositar os sobres nos consulados. Nas eleccións xerais gañaba sempre o partido que estaba no poder, mentres que podían existir situacións dunha elevada competitividade nas eleccións autonómicas, se eran de cores distintas as forzas gobernantes na Comunidade Autónoma e no Goberno do Estado. Documentáronse casos de votos en nome de mortos. Apareceron noticias de tráfico de sacas de votos e de redes de captación masiva de sufraxios en América, sobre todo na Arxentina. O escándalo multiplicouse nas eleccións autonómicas galegas de 2005, cando o 6,3% dos sufraxios chegou do estranxeiro e cando o desenlace estivo pendente do recuento do exterior na provincia de Pontevedra, que finalmente non alterou a perda da maioría absoluta polo PPdeG de Manuel Fraga¹⁹⁴.

Desde aquel momento existiu en Galicia, e no conxunto de España, un clima de opinión moi maioritario en prol da reforma do modelo do voto exterior. Esa demanda de cambio centrouse en primeira instancia en introducir as mínimas garantías do sufraxio libre, directo e segredo que establece

192 Xosé Manuel Pereiro e Xosé Hermida, “Los votos de los emigrantes dan a Fraga un escaño mas en Galicia”, *El País*, 24/10/1997.

193 Marta Barandela, “Historia del voto rogado, el sistema que ha hundido la participación electoral de los españoles en el extranjero”, <https://www.eldiario.es/>. Última consulta: 2/07/2019.

194 “El PP, a un escaño de la mayoría absoluta en Galicia a la espera del voto emigrante”, *El País*, 20/6/2005.

a Constitución, mais tamén foi derivando á discusión de quen podía exercer o dereito ao voto, unha vez que no electorado do exterior predominaban as segundas e terceiras xeracións, xa nadas no estranxeiro. O PSOE chegara no 2004 ao Goberno central coa promesa de modificar o modelo, para introducir garantías, mais foi gañando tempo, mentres o PP era o que erguía a bandeira da pureza electoral que antes desprezaba. Os populares promoveron o establecemento dun control pioneiro, o da obrigatoriedade de axuntar o DNI ao sobre de votación. Isto provocou a primeira caída do volume de sufraxios do exterior, que representaron o 4,5% nas eleccións autonómicas galegas do 2009, o primeiro sinal do devalo da participación electoral da diáspora.

Ao longo do 2010 populares e socialistas chegaron no Congreso dos Deputados a un acordo para reformar o voto exterior español¹⁹⁵. Foi un pacto de desarme no exterior, de desactivación da bomba electoral do estranxeiro, froito dos medos mutuos dos dous grandes partidos, nunha nova conxuntura de mudanza no Goberno do Estado, do que ía saír o PSOE e ao que ía volver o PP. Os populares temían que o PSOE lles puidese quitar algúns escanos nas seguintes eleccións xerais, que dificultasen a súa maioría absoluta. O medo dos socialistas era de máis longo alcance, de cara ao que puidese ocorrer en futuros procesos electorais, como as eleccións autonómicas galegas, cando o PP estivese instalado no poder e dispuxese da posibilidade de utilizar ao seu favor o censo do estranxeiro que se estaba a disparar pola nacionalización masiva de netos de emigrantes. As ameazas que percibían as direccións de PSOE e PP eran maiores que os beneficios que crían poder acadar, de xeito que chegaron a un compromiso para reducir de forma substancial o volume de votos emitidos alén das fronteiras, diminución na que estaban de acordo outros partidos como o BNG, que nunca se viu envolto nos escándalos electorais da diáspora e que desde había tempo avogaba por restrinxir un sufraxio que lle era desfavorable.

A reforma aprobada no 2011¹⁹⁶ vendeuse como unha modificación da lexislación para establecer maiores garantías, mais estaba deseñada polos dous partidos responsables das irregularidades dos lustros anteriores, que o que procuraban en realidade era restrinxir a participación electoral dos expatriados que, como froito das súas propias políticas, era descontrolada e potencialmente perigosa para a forza non gobernante en España, tanto polos seus efectos en Comunidade Autónomas con altas proporcións de electores no estranxeiro, como Galicia e tamén Asturias e Canarias, como nalgunha circunscrición na que se podía resolver todo por unha cativa diferenza de

195 Fernando Garea, "PSOE y PP negocian para que los emigrantes solo puedan votar para el Senado", *EL País*, 2/4/2010.

196 Lei Orgánica 2/2011, do 28 de xaneiro, pola que se modifica a Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeral.

papeletas, como sucedera na illa de Formentera a finais dos anos 90. O peche da reserva electoral do exterior produciuse xusto no momento en que España, como o resto dos Estados do sur da zona euro, se volvía converter nun país de emigración, de expulsión de man de obra que fuxía da crise e se dirixía de novo ás zonas máis prósperas do continente. Confirmábase así a desconexión do voto no estranxeiro respecto aos fluxos migratorios e a súa dependencia dos cálculos e manobras das elites políticas.

5.3. Unha ollada comparada

As últimas estatísticas internacionais sinalan que hai unha maioría de países, case seis de cada dez, que permiten votar aos seus expatriados, aínda que en condicións e situacións ben diferentes en cada caso. Hai unha tendencia crecente a que cada vez sexan máis os Estados que aproben esta participación. Por exemplo, en 2014 púxose en marcha o voto no estranxeiro en Turquía e Costa Rica¹⁹⁷ e aprobouse en Chile¹⁹⁸, despois de varios lustros de forte debate. E tamén hai casos de Estados cunha lexislación moi restritiva que a flexibilizaron, como pasou en México, o paradigma do estudo deste tipo de sufraxio polo enorme tamaño da súa diáspora, concentrada nun só país, Estados Unidos. En Europa a participación electoral dos expatriados tense confirmado como unha realidade na grande maioría dos países, con recentes ampliacións, como a creación dunha circunscrición específica para a cámara baixa do Parlamento francés. E a experiencia da primavera árabe tamén reflicte como nos procesos de democratización adoita aparecer de xeito natural o recoñecemento do dereito ao sufraxio dos residentes no estranxeiro.

Neste contexto, o caso español e galego amosa unha tendencia de signo contrario á dominante no eido internacional, ao terse producido nos últimos anos unha forte redución do volume de sufraxios e do seu peso no total. Se nas eleccións autonómicas galegas de 2005 chegou do estranxeiro o 6,3% dos sufraxios emitidos, en 2012 esa porcentaxe caeu ao 0,9%, co que ficou nun nivel similar ao que había en 1985. Non obstante, houbo algún caso de países nos que se teñen pechado canles de participación dos expatriados, como ocorreu nas Illas Cook despois dun gran escándalo electoral. E tamén hai polo menos un exemplo de abolición do voto estranxeiro, como sucedeu en Armenia. Tamén segue habendo estados onde os expatriados non poden votar, como Grecia, ou nos que só se lles recoñece ese dereito a determinados grupos de servidores públicos, como funcionarios ou soldados, caso de India e Irlanda.

197 Carlos Navarro Fierro, “Estudios electorales en perspectiva internacional comparada”, *El voto en el extranjero en 18 países de América Latina*, Instituto Nacional Electoral, México D.F., 2016, pp. 16 e 25.

198 Carlos Navarro Fierro, “Estudios electorales en perspectiva internacional comparada”, cit., p. 16.

Nese xa grupo maioritario de Estados nos que os seus cidadáns poden votar desde o estranxeiro, a tendencia maioritaria é a de facelo na convocatoria máis importante, a presidencial en sistemas presidenciais, como ocorre en Perú ou Brasil, e a lexislativa nos sistemas parlamentarios, como sucede en Alemaña ou o Reino Unido¹⁹⁹. Hai Estados que autorizan o voto en varias eleccións, como sucede nos sistemas semipresidenciais como o francés e o portugués, nos que a diáspora pode votar tanto para elixir o Presidente como para nomear os seus representantes no Poder lexislativo. E tamén hai Estados con sistemas presidencias, como Colombia e Arxentina, nos que os expatriados teñen dereito a participar tanto nas eleccións do Xefe do Estado como nas do Parlamento. Sexa cal for a combinación, o habitual é que a diáspora poida votar na elección máis importante de cada país. E a norma xeral é que non poida facelo en ámbitos territoriais inferiores, como sería o das Comunidades Autónomas. Así, Alemaña non reconece o sufraxio para as eleccións nos seus Estados, nin Portugal o permite nas das súas rexións autónomas de Madeira e das Azores. Tampouco adoita haber voto no estranxeiro nas eleccións municipais, como si sucedía en España ata a reforma do 2011. De todos os xeitos, si hai exemplos de experiencias de participación electoral da diáspora en ámbitos territoriais inferiores, como sucede en Estados Unidos ou en México, onde hai varios Estados que o permiten.

A variedade de procedementos existentes no mundo obsérvase tamén á hora de configurar o censo. O máis rechamante é o caso de Romanía, onde non hai un censo e os votantes teñen que facer unha declaración xurada de que non van participar noutro sitio. Pero o habitual é que o expatriado teña que solicitar a súa inclusión no censo, en ocasións renovándoa cada certo tempo ou para cada elección, como pasa en México²⁰⁰ ou Bolivia. Son moi poucos os países que teñen a inscrición de oficio para as súas diásporas, como sucede en España, Italia, Bielorrusia e Perú. E hai regulacións específicas con criterios restritivos para poder ser elector, da vontade de retorno que se pide en Filipinas á esixencia de ter tido a residencia dentro do país nalgún momento que hai en Suecia, pasando pola caducidade dun número máximo de anos de estadía no exterior que existe en Gran Bretaña e varias das súas colonias e tamén en Alemaña.

No que atinxe á emisión do voto, aínda que estea empezando a aparecer o sufraxio por internet, seguen a existir basicamente as dúas modalidades clásicas, por correo ou nunha urna, instalada nos Consulados, Embaixadas ou centros especificamente habilitados. Este procedemento, o de emitir o sufraxio

199 Anxo Luxilde, "Más de tres décadas de voto emigrante (1976-2008)", en *Ciudadanos españoles en el mundo. Situación actual y recorrido histórico*, Anuario España Selecta S.L., Vigo, 2008, p. 272.

200 Lorenzo Córdova Vianello, "Prólogo" a *El voto en el extranjero en 18 países de América Latina*, Instituto Nacional Electoral, México D.F., 2016, p. 8.

en persoa, é o máis estendido no mundo e o maioritario en rexións como Latinoamérica. En Europa predomina o voto por correo, aínda que tamén hai sistemas mixtos e exemplos de sufraxio en urna, como o de Romanía.

Hai, por último, unha tendencia en auxe aínda que minoritaria de permitir que os expatriados elixan os seus propios representantes, con circunscripcións específicas para o exterior. Este modelo existe nunha ducia de países, como Portugal, Francia, Italia, Túnez, Ecuador ou República Dominicana. Hai algún exemplo desa circunscripción para a diáspora en parlamentos territoriais, como o do Estado mexicano de Chiapas, aínda que non é nada común. En Portugal intentouse introducir nos estatutos das rexións autónomas das Azores e Madeira, tanto para os residentes no exterior como do resto de Portugal, mais non prosperou.

5.4. A situación actual

España é un dos países do mundo máis xenerosos á hora de recoñecer o dereito ao voto dos seus residentes no estranxeiro e uns dos que pon máis restricións para facelo efectivo. Esta evidente contradición reflíctese na taxa de abstención do 96,7% que houbo no estranxeiro nas eleccións ao Parlamento de Galicia de 2012 e que contrasta co 65,3% de 2005, no momento de máxima participación, e do 77,3% de 2009. Nas eleccións autonómicas galegas de 2016 a abstención acadou un 98%; de máis de 446.000 inscritos como residentes ausentes, soamente 10.777 remitiron o seu sufraxio en tempo e forma²⁰¹. Desde que se aplicou a reforma do 2011 en España adoita haber unha abstención nas eleccións do exterior superior ao 95% do censo, unha taxa da que só se ten noticias que se teña dado nalgunha ocasión na diáspora de Honduras. É o produto dunha forma de lexislar á española, froito de radicais movementos pendulares, sen ningunha modulación e cunha técnica moi deficiente, xa que, se o que querían os principais partidos era restrinxir a achega electoral dos expatriados, deberían ter empezado por modificar as condicións da súa inclusión no censo. Pero non se fixo así, senón que se mantivo o sistema automático, mentres se estendeu a todas as convocatorias o procedemento de voto rogado que xa existía nas municipais, eleccións estas nas que, en aplicación da mellor das lóxicas da cidadanía local, foron excluídos os residentes no estranxeiro.

“Voto rogado, voto roubado”, denuncian as organizacións da diáspora española, que argumentan que un dereito fundamental como o do sufraxio

201 David Lombao, “El PP obtiene el 49% del voto emigrante gallego con un 98% de abstención”, *elDiario.es*, 3/10/2016, <https://www.eldiario.es/>. Última consulta: 2/7/2019.

activo non se roga²⁰², esquecendo que na gran maioría dos países existe a obriga de efectuar algunha solicitude, ou varias, para ser considerado elector desde o estranxeiro. O problema español é que a petición se fai sen tempo, pois menos de dous terzos das solicitudes se adoitan converter en votos. Pode ser que eses prazos tan estreitos teñan un efecto disuasorio, mais xa desde que entrou en vigor a reforma o nivel de peticións foi inferior ao 10%, o que indica que, se antes chegou a haber taxas de participación superiores ao 30%, nunha parte considerable eran produto das accións artificiais das maquinarias dos partidos e das Administracións estatal e autonómica. É certo que co novo modelo teñen desaparecido as antes moi frecuentes informacións xornalísticas sobre irregularidades, co que se cumpriría o obxectivo de establecer maiores garantías, aínda que en realidade esa maior limpeza se deba máis ben á perda de interese por parte das organizacións políticas, pois no sistema, cun voto postal, segue a haber fendas, que farían posible que houbera fraude, aínda que agora sexa moito máis complicado, pois fai falla ter a documentación do elector para cumprir o trámite de rogar o voto²⁰³.

Despois de lustros alimentando a burbulla do voto no estranxeiro, retornouse a unha situación moi parecida á dos primeiros anos da Transición. Os expatriados españois teñen recoñecido o dereito ao sufraxio e incluso figuran no censo electoral, pero son moi poucos os que o exercen, debido a que os censos están inflados artificialmente e a que unha parte significativa dos que queren votar non pode facelo, pola imposibilidade de cumprir cos trámites de solicitar a documentación, recibila e mandar de volta a papeleta por correo ata o martes anterior á elección, ou entregándoa no Consulado de mércores a venres. A diáspora española é hoxe unha fábrica enorme de abstención, o que non impediu o paradoxo de que xa coas novas normas se producise a primeira situación na que a cor dun Goberno cambiou polo resultado no estranxeiro, como sucedeu nas eleccións autonómicas anticipadas do Principado de Asturias de marzo de 2012²⁰⁴.

Sen dúbida, segue hoxe a ser motivo de debates recorrentes en relación cos dereitos políticos todo o que ten que ver co exercicio do voto dos emigrantes, fundamentalmente, tal como se explicitou con anterioridade, pola incesante incorporación numérica ao CERA, que leva ao paradoxo de que en distintos municipios sexa superior o número de inscritos naquel que o de veciños que residan no propio municipio. Así, antes da reforma da LOREX que impediu exercer o voto nas eleccións municipais se se está inscrito no CERA, producíase a posibilidade de que fosen os residentes non ausentes

202 “Derecho robado. La Ley actual hace casi imposible votar a los que viven en el extranjero”, *El País*, 13/2/2019.

203 Alexis Romero, “Como sobrevivir al voto rogado, el sistema que ha expulsado de las urnas a casi medio millón de españoles”, *Público*, 4/3/2019, <https://www.publico.es/>. Última consulta: 3/7/2019.

204 “El voto emigrante da al PSOE un escaño clave en Asturias y a la UPyD la llave”, *El Mundo*, 28/3/2012.

os que determinasen a elección dun determinado alcalde ou alcaldesa nuns comicios locais. Pero segue a suscitar grandes dúbidas que tamén poidan condicionar a elección dun Presidente da Comunidade Autónoma cando se trata de eleccións autonómicas.

A realidade descrita, que por si soa debería facer saltar todas as alarmas no que atinxe á interpretación do que significa residencia e cidadanía e, polo tanto, á súa aplicación ao exercicio dun dereito como é o voto, e probablemente a falta de garantía da limpeza do proceso nas súas distintas fases, esixe un estudo pormenorizado que leve a concluír de xeito rigoroso o que, dende a legalidade e o sentido común, sexa lóxico para determinar a conveniencia de que se lexisle na dirección de permitir, ou non, que os emigrantes teñan dereito a voto, de si deben facelo en determinados procesos ou ben explorar outro tipo de fórmulas atendendo á lexislación comparada, como oportunamente indicarei na fase de conclusións.

Existen moitos especialistas que teñen estudado esta problemática. Estes, sobre a base das experiencias comparadas aplicadas noutros países, conclúen que se debe corrixir a situación actual en canto a limpeza escrupulosa do proceso de votación e a preservación dos dereitos dos residentes no exterior para exercer o seu dereito a voto, así como estudar en que procesos electorais o deberían facer efectivo. Anxo Luxilde pon de manifesto o seguinte dilema:

“El voto en urna ofrece las mayores garantías de transparencia, pero es caro y dificulta la participación. El voto por correo es susceptible de manipulación, pero es más barato y favorece la participación”²⁰⁵.

Ben é verdade que en pouco axuda a prestixiar esta modalidade de votación a múltiple casuística existente e que de forma constante impacta na sociedade a través de informacións relativas a fraudes, falecidos que poden votar, compras de sacas, axentes electorais, etc.²⁰⁶. Antes de calquera proceso electoral emerxe a problemática, sen que se tomen medidas correctoras que eviten este patente desprestixio do “voto do exterior” na súa expresión máis promocionada e, polo tanto, máis exercida, que é exercer o voto a través dos diferentes servizos de correos dos diferentes países, en moitos deles de carácter privado e sen ningún tipo de control de tránsito e vixilancia das sacas que conteñen os sobres de votación.

Se a esta xa de por si preocupante realidade lle engadimos que o escrutinio do voto dos emigrantes se realiza con posterioridade ao día das votacións, o problema alcanza una dimensión moito máis grave. Xa que logo,

²⁰⁵ Anxo Luxilde, “Más de tres décadas de voto emigrante (1976-2008)”, cit., p. 273.

²⁰⁶ Parlamento de Galicia, Ponencia encargada de elabora-lo proxecto de Dictame sobre o estudio da situación dos emigrantes galegos, “Punto único: Inicia-la redacción do proxecto de Dictame, propostas dos distintos grupos políticos”, 11/6/2001, documento con rexistro xeral 49970.

todas as reservas apuntadas son de por si soas suficientemente importantes para ser merecentes dunha corrección. Téñase presente que uns resultados axustados poden ser determinados polo que resulte dunha elección realizada en moitos casos a miles de quilómetros de distancia e por galegos e galegas que, nunha porcentaxe grande, e no mellor dos casos, fai moitos anos que non residen no País galego, pero tamén nunha porcentaxe nada desprezable por galegos e galegas que, tendo esa condición recoñecida por lei, nunca estiveron en Galiza. Iso si, un mariñeiro que se atopa faenando o día da elección fóra do territorio onde debe exercer o seu dereito, se non o fixo con anterioridade na modalidade regrada a través do correo, non ten ningunha posibilidade de participar.

Galiza está permanentemente diminuindo a súa representación democrática (concelleiros, deputados no Parlamento galego, deputados e senadores) pola perda de habitantes-residentes nos distintos municipios²⁰⁷. Moitos municipios de Galiza están a perder recursos económicos procedentes do reparto estatal pola diminución de habitantes-residentes. É pois, evidente, que ambas as dúas situacións negativas descritas son a resultante da perda de residentes e da diminución dos censos nos diferentes municipios afectados. Pois ben, pola contra, existe outro censo, o CERA, que de forma incesante medra, iso si, só para efectos de homologar o dereito a exercer o voto dos residentes no territorio e dos que residen fóra, coa repercusión que iso comporta, pero en ningún caso para computalos a efectos de corrixir esa tendencia descrita con anterioridade de perda de representación e recursos acadados por número de habitantes que, para ser computados, deben ser empadroados e residentes no territorio.

De ser novidosa esta situación, daría en si mesma para una tese, pero desgraciadamente non o é, porque parte dese hipotético traballo está realzado, xa existe, a diagnose está feita, os mecanismos correctores expostos, a casuística recoñecida, as marxes normativas están verificadas, os afectados escoitados, a descrición das contradicións deste proceso coñecidas e avaliadas. Está, pois, practicamente feito o traballo que debe existir na planificación dunha tese, pero non é tal, porque non existe a alternativa novidosa que achegue as conclusións finais que comporta un traballo de investigación. En definitiva, non existe interese de concluír por parte daqueles que dende as maiorías parlamentarias teñen a capacidade de modificar a lei aplicable. Convén salientar, para entender o fío condutor deste traballo, o interese que, dende o meu punto de vista, se tivo, e se segue a ter, en legislar en todo aquilo relativo á Galeguidade e á súa consecución como dereito, relacionándoo de maneira máis ou menos clara ou velada co fomento do exercicio do dereito

207 Elisa Lois, "La caída demográfica en 21 municipios deja a Galicia con 45 ediles menos que en 2015", *El País-Pontevedra*, 13/5/2019.

a voto, así como en emitir as avaliacións destes procesos en función de cal sexa a posición política que se teña, sendo a interpretación dun xeito cando se ostenta o Goberno ou radicalmente diferente cando se está na oposición. Como se ve, apélase continuamente á condición de galego e galega, “que tanto fixeron por Galiza”²⁰⁸, para xustificar, ou non, o dereito a votar, aínda que este se exerza, non sempre, nas mellores condicións de transparencia e fiabilidade. Sen ese plus de estar no ámbito de aplicación da Lei de Galeguidade, sería dificilmente xustificable o apelar a ese dereito pretendido, iso si, reclamado con insistencia dende todos os ámbitos galegos representados no exterior.

208 José Ramón Campos Álvarez, “La emigración gallega a América (1880-1930)”, *MINIUS*, II-III, 1993-1994, p. 145.

CAPÍTULO 6.

FÓRMULAS PARA A REPRESENTACIÓN POLÍTICA GARANTIDA DOS RESIDENTES NO EXTERIOR

En España, e nomeadamente en Galiza, o impacto do voto dos residentes ausentes acadou a súa máxima expresión e importancia, e tivo e ten unha incidencia enorme. Cando se trata de recoñecer, nunha análise comparativa, as distintas iniciativas e lexislacións existentes, os estudosos desta temática non dubidan en indicar que España, no que ao sistema electoral en relación coa emigración se refire, “é un dos máis inclusivos do mundo e o máis xeneroso dos países do seu entorno, tanto de Europa como de Latinoamérica”²⁰⁹.

Era o español o sistema con máis posibilidades para os residentes no exterior, o menos limitativo e de aplicación para calquera dos procesos electorais que se celebrasen en territorio español, se ben a reforma da LOREX de 2011 puxo cinto a este estado de cousas.

Aínda sendo España a que hoxe suscita maior interese para estudar o fenómeno, secularmente territorio con altas taxas de emigración, non foron precisamente os lexisladores españois os pioneiros en incorporaren fórmulas que permitisen a participación dos seus residentes no exterior.

Os precedentes temos que buscalos en 1862, cando se estaba librando a guerra de secesión norteamericana; nesas datas, Wisconsin regulou o voto dos soldados que estaban nas fronteiras de batalla. Con posterioridade, en 1890, tamén estableceu unha regulación Nova Zelandia, neste caso cunhas normativas exclusivamente dirixidas aos mariñeiros que estaban a faenar. En 1902, Australia estableceu as condicións regulamentarias para poder realizar o voto por correo²¹⁰.

Profundando un pouco máis no exposto con anterioridade en relación cos precedentes, en España, a principios do século XX, faise a primeira

209 Anxo Luxilde, “Más de tres décadas de voto emigrante (1976-2008)”, cit., p. 269.

210 Andrew Ellis, *Historia y política del voto en el extranjero*, IDEA Internacional, México D.F., 2008, p. 50.

tentativa. Tratábase naquel momento de propiciar que representantes de dúas tendencias políticas, monárquicos e republicanos, postulasen a dous candidatos españois que residían en Bos Aires. Presentáronse, pois, o Sr. Anselmo Villar Amigo, galego monárquico, que foi candidato por Corcubión, e Rafael Fernández Calzada, republicano que se presentaba por Madrid²¹¹. Calzada non acadou escano de deputado neste proceso, ao parecer por motivos poucos claros; Villar, que si saíu elixido, non chegou a tomar posesión, xa que, cando tivo a posibilidade de recoller a súa acta, xa rematara a lexislatura. Con posterioridade, ambos os dous chegaron a ser deputados: en 1907 Calzada saíu elixido e Villar en 1911 tivo acta parlamentaria polo distrito coruñés de Muros. Ten, polo tanto, o Sr. Calzada a honra de ser sido o primeiro deputado procedente da emigración, do exterior.

Na Ditadura do Xeneral Primo de Rivera, e no ano 1926, entre os días 11 e 13 de setembro, promoveuse a participación dos españois no exterior. Así, Primo de Rivera, para tentar buscar apoio e lexitimidade, permitiu que neses días, tanto nas Embaixadas como nos Consulados, se participase a través de firmas de apoio no chamado Plebiscito Nacional, permitíndose por primeira vez tamén a participación das mulleres²¹². Ben é certo que esta experiencia no exterior non tivo o resultado esperado, xa que, fronte ao 50% de participación no territorio español, tan só foi do 3% no exterior.

Xa en 1976, o 29 de novembro, por mor do Referendo da Reforma Política, os españois e galegos que estaban no exterior tiveron, por primeira vez, a posibilidade de votar; non era en si un proceso electoral, pero si tentaron consideralo como tal. Poderían emitir o seu voto todas as persoas se tiñan cumpridos 21 anos. En todo caso, esta posibilidade de participar naceu con certo engano, xa que, aínda que efectivamente neste proceso puideron participar, non o puideron facer nas primeiras eleccións democráticas.

En xaneiro de 1978 creouse o Censo de Españois Residentes Ausentes (CERA), denominación un tanto estraña. Aténdose a este precedente legal, a Constitución Española incorporou esta posibilidade de participación dos españois residentes no exterior. Así, no seu artigo 68.5 di que “son electores e elixibles tódolos españois que estean en pleno uso dos seus dereitos políticos. A Lei reconecerá e o Estado facilitará o exercicio do dereito a sufraxio dos españois que se atopen fóra de España”.

Con independencia da existencia do CERA, o seu desenvolvemento efectivo aínda tardou uns anos en facerse efectivo, de xeito que podemos concluír que a posibilidade efectiva de votar para os emigrantes se estableceu

211 Jordi Barbeta, “Una tesis doctoral demuestra la manipulación política del voto exterior en España”, *La Vanguardia*, 17/1/2011.

212 Paloma Díaz Fernández, *La dictadura de Primo de Rivera, una oportunidad para la mujer*, UNED, Madrid, 2005, p. 180.

a partir de 1985, estando no Goberno do Estado o Partido Socialista Obrero Español e sendo o Presidente Felipe González. A partir deste momento, a polémica suscítese permanentemente ata os días que andamos, sendo, nos distintos procesos electorais, unha constante a controversia sobre a oportunidade ou non de facilitar o dereito a sufraxio para os “residentes ausentes”.

Como se sinalou, distintos países en todos os continentes habilitaron fórmulas para permitir a representación política dos seus nacionais nas tomas de decisión. Así, e referíndonos a países do entorno europeo onde as situacións poidan ser similares en canto ao número de residentes no exterior, existen distintas fórmulas normativizadas. Italia garante aos seus residentes no estranxeiro –a través dunha emenda constitucional do 2000– a representación xa sexa na Cámara de Deputados, nos que lles asigna 12 escanos, ou no Senado, con 6 escanos. O veciño Portugal, que tamén conta cunhas importantísimas porcentaxes de residentes no exterior, teno resolto e, así, os emigrantes portugueses teñen representación na Cámara de Representantes dende o ano 1976²¹³. A fórmula que adoptaron foi a de dividir aos portugueses no exterior en dous distritos, un para Europa e outro para o resto do mundo. A cada distrito asígnanlle dous representantes, pero sempre que se emitan máis de 55.000 votos; no caso contrario –que se emitan menos votos–, asígnase un só representante por distrito. En Francia, que sen dúbida non é un exemplo comparable, polo número menor de residentes no exterior, dun xeito indirecto, tamén, e dende 1948, os seus electores no estranxeiro poden influír na elección dun número determinado de senadores e, así, dende 1983, o número posible ascende a 12 senadores.

Non só estes países máis próximos a nós teñen resolto a participación dos seus nacionais residentes no exterior; outros, de distintos continentes, tamén teñen previsto, a través das súas regulamentacións, cal é a participación e cal é o número de representantes que, de xeito directo, teñen presenza nas diferentes cámaras nas súas lexislaturas nacionais. No seguinte cadro faise unha análise comparativa, tanto do número de escanos atribuídos como da porcentaxe que representan en relación ao total.

Probablemente, Cabo Verde sexa o país máis “xeneroso”, en canto destina unha porcentaxe importante de número de escanos, en relación ao total existente: 6 cadeiras reservadas para os seus emigrantes, o que significa o 8,3% dun total de 72 representantes²¹⁴. Convén tamén salientar cales son as porcentaxes de nacionais deste país que residen no exterior, que sen dúbida inflúen na decisión política de permitir esta representación.

213 *Voto en el extranjero*, ACE, Red de conocimientos electorales, <http://aceproject.org/>. Última consulta: 19/7/2019.

214 Kristel Castillo, “¿Por qué no a la circunscripción de peruanos migrantes?”, *Ciencia Política*, volumen 11, n° 22, 2016, pp. 54-55.

Representación política dos electores estranxeiros en distintos países.

Número de escanos e porcentaxe do total:

Arxelia 8 (2.0%, 389)

Cabo Verde 6 (8.3% de 72)

Colombia 1 (0.6% de 166)

Croacia 6 (3.9%, 152)

Ecuador 6 (4.6%, 130)

Francia 12 (3.6%, 331)

Italia 12 (1.9%, 630)

Mozambique 2 (0.8%, 250)

Portugal 4 (1.7%, 230)

No Estado Español urxe abordar reformas con rigor e de xeito urxente; as situacións de descontrol vividas reiteradamente en Galiza, por recorrentes, así o demandan, aínda que non só no noso territorio existe desconfianza e sentimento de opacidade no proceso de “captación-emisión” dos votos dende o exterior. Cómpre salientar o ocorrido nas Illas Baleares no ano 2001, co escándalo producido na campaña para as eleccións autonómicas coñecido como “Caso Formentera”²¹⁵ ou “Operación Mapau”²¹⁶, que mesmo deu lugar á constitución dunha Comisión de investigación do Parlament balear.

Timidamente, propúxose, seguindo en certa medida o modelo italiano, a posibilidade de crear unha circunscrición específica para os residentes no exterior, circunscrición que neste caso sería a 53. En España, ao ser as circunscricións as súas provincias, esta nova sería na práctica como unha nova “provincia”. Esta posibilidade sen matizar abre en si varios problemas. O primeiro deriva da incorporación de máis de 1,6 millóns de españois no exterior á nova “circunscrición-provincia” a que coa actual lei teñen dereito, o que significaría un resultado nada desprezable de 8 escanos, representación que, por importante, xeraría gran malestar en determinados partidos políticos e tamén, como non, na cidadanía residente no territorio do Estado. Outro dos problemas que xurdiría se, sen máis precisións ou matices, se implantase unha circunscrición que tivese un número de escanos asignados en función do número de inscritos, sería como evitar aquilo que se pretende evitar (se é que se quere), é dicir, que aquelas persoas que residen fóra e que, polo tanto, teñen un coñecemento cativo ou inexistente da realidade do país de orixe poidan condicionar a elección. Resulta evidente que 8 representantes significaría unha cantidade suficiente para preocuparse. Outra cosa podería ser crear a circunscrición, pero asignándolle un determinado número de representantes

215 “Caso Formentera/Operación Mapau”, dossier da información publicada no xornal *Diario de Mallorca* do 16/3/2001 ao 6/4/2001.

216 Felipe Armendáriz, “Mapau, la condena de los menos culpables”, *Diario de Mallorca*, 4/11/2014.

maís reducido, o que significaría que, en puridade e aténdose á normativa actual, non sería unha demarcación similar á provincia.

Probablemente tamén a análise pormenorizada da tendencia de preferencias no sentido do voto realizado por parte das forzas políticas que tradicionalmente veñen colleitando a meirande parte dos sufraxios do residentes no exterior marcará a iniciativa da viabilidade desta proposta.

Todo se pode aventurar; exemplos existen de distintos métodos para rendibilizar partidariamente os votos. Mesmo, e non en escasas ocasións, se redeseñaron e se redeseñan fronteiras das circunscricións electorais co obxecto de incorporar a elas “zonas afíns” e evitar zonas onde se sabe que existían moitos votantes discrepantes. Esta realidade é bastante frecuente nos Estados Unidos de América; de feito, alí esta práctica coñecese como Gerrymandering, polo apelido de Elbrigde Gerry, Gobernador do Estado de Massachusetts a principios do século XIX, fervente practicante e defensor do redeseño de distritos electorais²¹⁷.

²¹⁷ “Gerrymandering. La manipulación legal de las elecciones que puede tener los días contados”, *La Vanguardia*, 20/6/2017.

CAPÍTULO 7.

O CENSO ELECTORAL DE RESIDENTES AUSENTES (CERA)

Como é sabido, o Censo Electoral de Residentes Ausentes (CERA) relaciona os españois inscritos que están no estranxeiro e que reúnen os requisitos para ser electores. Polo tanto, cando se dan as condicións para incorporarse a este censo, permite exercer o dereito a votar nas eleccións autonómicas, xerais, municipais e ao Parlamento Europeo.

Varias son as razóns para que este censo experimentase un espectacular incremento en Galiza. Por unha banda está o declive socio-económico dos países, basicamente en América e especialmente nos do cono sur, que no seu momento foron receptores de emigrantes galegos e o conseguinte impacto nas economías dos nosos compatriotas que non fixeran “as Américas” e que agora, moi maiores, se encontran moi desprotexidos e ven que o feito de non perder o vínculo con España e Galiza podería, en certa medida, paliar a súa precaria situación, facendo valer a súa condición de español e galego. Tamén hai que considerar as campañas e programas instaurados polos distintos Gobernos do Estado, Comunidades Autónomas, Deputacións, concellos, etc., que promoven este interese en non desvincularse. Sen dúbida, as posibilidades de viaxe, xa sexa do propio interesado ou ben dun fillo, neto ou parente, facilitan o grao de coñecemento, sentimento de pertenza e recuperación de vínculos afectivos. Cómpre lembrar que, cando viaxaban a América os emigrantes de primeira xeración, no seu partir amosábanse verdadeiros sentimentos de duelo familiar, xa que, pola experiencia doutros casos, era moi probable que xa non se volvesen ver fillos con pais, tíos, irmáns, etc. Afortunadamente, o saír dunha ditadura, o desenvolvemento socio-económico e cultural e o incremento da información dirixida ao exterior dende España e dende Galiza, coa aparición das novas tecnoloxías de comunicación, influíron no interese en recuperar lazos que non só xerasen sentimentos emotivos, senón que tamén xerasen dereitos.

Pero o elemento dinamizador que incentivou e mesmo propiciou de xeito non gratuíto o interese por incorporarse ao CERA foi a percepción e constatación de determinados partidos políticos de que existían fóra do territorio do Estado inxentes bolsas de posibles votantes, que ademais mantiñan –e manteñen– una posición de respecto ao Goberno do Estado, xa que as distintas campañas institucionais dirixidas ao exterior non tiveron nin teñen en conta a explicación didáctica de cal é a realidade socio-política xa sexa do Estado, das Comunidades Autónomas ou dos concellos: de aí o grao de descoñecemento –perfectamente inducido– que desta realidade se ten en determinadas zonas onde están radicados os emigrantes galegos. Se a este factor lle engadimos a confusión calculada que se produce en todas as visitas que se realizan ao exterior, entre o institucional e o partidario, obtemos que persoas que, nalgúns casos fai máis de 40 ou 50 anos que deixaron terra, sexan vítimas propiciatorias para poder “influír” nelas, “orientalas” ou, mesmo, facilitarlles a emisión do voto sen que teñan que saír da súa casa²¹⁸.

É, polo tanto, imprescindible para poder acceder a este número de galegos e galegas no exterior e orientar o sentido da súa participación nos procesos electorais que estean inscritos no CERA, inscrición, por certo, demandada e incrementada fundamentalmente nos devanditos procesos electorais. En cambio, a mesma non serve para detectar a aqueles que, caendo en desgraza nunha grande urbe como pode ser Bos Aires, São Paulo ou Caracas, son uns auténticos “desaparecidos”, pero, se cabe con máis razón, seguen a ter unha saudade da terra profunda e, nestas situacións de grande precariedade, a nostalxia fainos levar unhas vidas especialmente penosas. Así, Vicente Peña Saavedra dinos que “la emigración, a pesar de la quiebra traumática en el devenir de los años fue incapaz de consumir el desarraigo pleno de su comunidad matriz. Antes al contrario, contribuyó a afianzar, aún más si cabe, los nexos con ella desde la distancia”²¹⁹.

En todo caso, en Galiza a incorporación ao CERA continúa a ser espectacular e non segue a tendencia doutras Comunidades Autónomas. Será que os galegos e galegas emigrados no exterior tiveron amnesia do sentido de pertenza ao País durante moitísimos anos e que agora o recuperaron de súpeto e todos á vez? Podería ser.

Segundo datos da Oficina do Censo Electoral, no período comprendido entre o 1 de xaneiro de 2008 e o 1 de xaneiro de 2009, o CERA rexistrou 91.515 altas, o que significa, nunha análise comparativa co resto das Comunidades

218 Carlos Zubillaga, “Participación política: bases para su estudio”, *Historia general de la emigración española a América*, vol. 1, Josefa Vega, Jesús Oyamburu e Pedro Antonio Vives (editores), Quinto Centenario, Madrid, 1992, p. 372.

219 Vicente Peña Saavedra, “Educar: el compromiso de la añoranza fecunda. Entre la filantropía docente de los indianos y la obra escolarizadora de las Sociedades de Instrucción (S.S. XVI-XXI)” en *Ciudadanos españoles en el mundo*, Anuarios España Selecta, Vigo, 2008, p. 57.

Autónomas no mesmo período de tempo, que os emigrantes e as emigrantes con dereito a voto en Galiza aumentan nun ano o triplo que nas demais Comunidades con máis censados.

Tomando como referencia para analizar o incremento das incorporación ao CERA os anos comprendidos entre 2002 e 2009, por ser precisamente o ano 2001 especialmente controvertido en canto a posibles irregularidades, que, advertidas, puideron cambiar a tendencia alcista no incremento, a realidade foi que, lonxe de minorarse a incorporación, esta seguiu a tendencia.

Evolución nos anos en que o Censo Electoral de galegos residentes no estranxeiro se incrementou notablemente.

Datos a 1 de xaneiro de cada ano:

Ano	Total	A Coruña	Lugo	Ourense	Pontevedra
2002	275.400	101.035	33.518	61.206	79.641
2003	280.344	102.169	34.129	62.797	81.249
2004	294.920	106.463	36.651	65.989	85.817
2005	307.167	110.547	38.724	68.140	89.756
2006	307.895	110.889	39.123	67.919	89.964
2007	316.998	112.885	40.460	70.187	93.286
2008	325.266	115.090	42.161	72.014	96.001
2009	334.330	117.465	43.847	77.250	98.768

Da análise da evolución nos seguintes anos ata finais do 2018, obsérvase que a tendencia continúa exactamente igual:

Ano	Total	A Coruña	Lugo	Ourense	Pontevedra
2010	348.613	122.461	46.493	77.658	102.001
2011	368.643	128.692	50.714	82.501	106.736
2012	388.856	135.186	54.740	86.925	112.005
2013	404.949	140.275	57.407	90.355	116.912
2014	419.058	144.890	59.879	93.325	120.964
2015	431.912	149.197	62.112	96.080	124.523
2016	440.357	152.276	63.347	97.688	127.046
2017	448.245	155.050	64.693	99.212	129.290
2018	452.996	156.648	65.642	100.004	130.702

Estas cifras do CERA, lonxe de diminuír ou estancarse, seguiron a subir e, así, co censo pechado a 1 de xaneiro de 2019, o número de españois-galegos

residentes no exterior con posibilidades de exercer o dereito a sufraxio en Galiza eran os seguintes :

Total	A Coruña	Lugo	Ourense	Pontevedra
456.668	157.993	66.556	100.304	131.815

Facendo unha comparativa, e seguindo a secuencia de cada seis anos, podemos observar o continuo incremento de incorporacións sucesivas, que no caso galego alcanza cantidades enormes de compatriotas. Así, á data de 1 de decembro de 2002, o censo por provincias galegas era o seguinte:

A CORUÑA:	102.045
LUGO:	34.064
OURENSE:	62.718
PONTEVEDRA:	81.074
TOTAL:	279.901

Co censo pechado a 1 de decembro de 2008, os números de inscritos no CERA eran os seguintes:

A CORUÑA:	117.421
LUGO:	43.882
OURENSE:	74.202
PONTEVEDRA:	98.629
TOTAL:	334.134

Tamén co censo pechado a 1 de decembro de 2014, os números de inscritos no CERA eran os seguintes:

A CORUÑA:	148.949
LUGO:	61.987
OURENSE:	95.915
PONTEVEDRA:	124.270
TOTAL:	431.121

Precisamente o 11 de marzo de 2014 someteuse á consideración do Pleno do Congreso dos Deputados a Proposición de Lei do Parlamento de Galicia

de modificación da Lei Orgánica 5/1985, de 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeral, para posibilitar a homoxeneización do procedemento de voto das persoas residentes no exterior co aplicable ao resto dos cidadáns:

“Na quenda a favor interveñen as señoras Díaz Pérez, no nome do Grupo Parlamentario da Alternativa Galega de Esquerda; Soneira Tajés, do Grupo Parlamentario dos Socialistas de Galicia, e Prado del Río, do Grupo Parlamentario Popular de Galicia. En quenda de fixación de posicións interveñen o señor Álvarez Sostres as señoras Oramas González-Moro e Fernández Dávila, do Grupo Parlamentario Mixto; o señor Esteban Bravo, do Grupo Parlamentario Vasco (EAJ-PNV); a señora Lozano Domingo, do Grupo Parlamentario de Unión Progreso y Democracia; o señor Nuet Pujals, do Grupo Parlamentario de IU, ICV-EUiA, CHA: La Izquierda Plural; as señoras Surroca i Comas, do Grupo Parlamentario Catalán (Convergència i Unió), e Silva Rego, do Grupo Parlamentario Socialista, e o señor Prada Presa, do Grupo Parlamentario Popular no Congreso.

Sometida a toma en consideración da proposición de Lei do Parlamento de Galicia, de modificación da Lei Orgánica 5/1985, de 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeral, para posibilitar a homoxeneización do procedemento de voto das persoas residentes no exterior co resto dos cidadáns (Orgánica), apróbase por 302 votos a favor, máis 3 votos telemáticos, 305; e 11 abstencións”²²⁰.

Parecía, pois, que agora si se tomaban decisións de calado que afectaban positivamente, tanto no aspecto de mellora do procedemento como de prestixiar a participación dos galegos e galegas residentes no exterior.

Cinco anos mais tarde e co censo pechado a 1 de maio do ano 2019, os números de inscritos no CERA son os seguintes:

A CORUÑA:	158.613
LUGO:	67.003
OURENSE:	100.955
PONTEVEDRA:	132.630
TOTAL:	459.201

Como se pode observar, lonxe de diminuír o número de inscritos, o incremento segue a ser importante, con independencia do fenómeno do retorno

²²⁰ Cortes Generales, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Lexislatura, ano 2014, nº 185, pp. 4-17.

de emigrantes. Na actualidade, e probablemente co impacto que significa o novo “rebrote” migratorio dos mozos galegos e de persoas xa non tan novas, o número de incorporados ao censo é notable. No ano 2017 falábase de que “un de cada cinco españois que vive no estranxeiro é da comunidade. A diáspora dispárase un 33% dende o ano 2009”²²¹.

A modo de resumo, hai que significar que, no CERA, no relativo a galegos residentes no exterior e con dereito a incorporarse no censo, dende o ano 2002 ata o 2014 inscribíronse 149.892 persoas máis e de 2014 a xuño do 2019 fixérono 40.610, cifras que, cando menos, debería provocar unha análise e a toma de decisións normativas, dirixidas a modificar as condicións daqueles que teñen dereito, en función da súa relación co territorio, neste caso cos distintos municipios galegos, ou vínculos de residencia e cidadanía, entre outros.

Para tentar de entender o interese que se poida ter para que os galegos e galegas residentes ausentes exerzan o dereito a voto en determinados procesos electorais, cómpre coñecer a data de hoxe, nos días que vivimos, cal é a situación destes posibles compatriotas que participen. Nunha Galiza que perde poboación, fundamentalmente no interior, os datos do CERA co censo pechado a 1 de xaneiro e 1 febreiro deste ano 2019 son os seguintes:

Número de electores por provincia de inscrición:

Censo pechado a 1/1/2019		Censo pechado a 1/2/2019	
A CORUÑA:	157.993	A CORUÑA:	158.144
LUGO:	66.556	LUGO:	66.640
OURENSE:	100.304	OURENSE:	100.388
PONTEVEDRA:	131.815	PONTEVEDRA:	131.930
TOTAL:	456.668	TOTAL:	457.102

O importante número de posibles votantes manifesta en si mesmo a necesidade imperiosa de darlle a calquera cambio na LOREX un tratamento normativo especialmente rigoroso e preciso, onde as experiencias similares noutros lugares do mundo, así como a verificación de posibles resultados satisfactorios das mesmas, indiquen o camiño a seguir. A unha semana de rematar o período de sesión do Congreso dos Deputados, o 15 de febreiro de 2019, os Grupos Parlamentarios Socialista e Confederal de Unidos Podemos-En Comú Podem-En Marea, presentaron unha Proposición de Lei Orgánica de reforma da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeral, para a

²²¹ Manolo Rodríguez, “Los gallegos en el exterior alcanzan la cifra más alta de la historia”, *La Opinión*, 16/3/2017.

regulación do exercicio do voto polos españois que viven no estranxeiro²²². Os acontecementos de carácter político, é dicir, o último adianto electoral, deixou aparcado todo aquilo que ten que ver coa iniciativa de eliminación do voto rogado²²³.

222 *Boletín Oficial de las Cortes Generales*, XII Legislatura, nº 370-1, 15/2/2019.

223 “Podemos y Ciudadanos piden disculpas por la no derogación del voto rogado, mientras PP y PSOE se culpan entre ellos”, *Europa Press*, 26/2/2019, <https://www.europapress.es/>. Última consulta: 8/7/2019.

CAPÍTULO 8.

RECOMENDACIONES E INICIATIVAS DENDE INSTITUCIÓN, ORGANISMOS E SOCIEDADES

8.1. Consideracións xerais

Conforme os resultados electorais no exterior suscitaron verdadeira alarma, fundamentalmente pola multitude de casos de falta de garantía no proceso, ante o incesante incremento do CERA e da posibilidade de que condicionase o resultado final de determinados procesos electorais, en distintos ámbitos e no decurso dos últimos anos xurdiron iniciativas tendentes a corrixir esta situación. Ben é verdade que non sempre coa forza requirida. Así, na esfera política, a intensidade das propostas de establecer medidas correctoras vén directamente relacionada coa situación do mapa político existente en cada momento: deste modo, cando o partido que goberna en Galiza é distinto ao que ostenta o poder no Goberno do Estado, fanse continuas demandas insistindo na necesidade de arbitrar medidas que garantan o proceso do voto no exterior, para, acto seguido, cando en Madrid e en Galiza o partido gobernante é do mesmo color político, estas peticións atenúanse ou, sinxelamente, esquécense, obedecendo isto a que existe a certeza de que o éxito nas votacións no exterior ten que ver co partido que ostente o poder en Madrid. En definitiva, de todas as iniciativas presentadas e que se pasan a describir, o máis salientable é que non lograron modificar a situación e, por suposto, non foron quen de introducir cambios na LOREX que disipasen as dúbidas para que o voto dos residentes ausentes se exercite nas óptimas condicións de transparencia e legalidade. Iso si, conseguiron que a situación actual signifique na práctica un notable recorte do dereito de voto para todos aqueles galegos emigrados que o veñen demandando, pero que se atopan con enormes dificultades polo tan cuestionado requisito de “rogar o voto”²²⁴.

²²⁴ Carlos Ponzón, “Nunca tan pocos gallegos emigrados pidieron votar en unas generales. Las dificultades del voto rogado convierten en residual la participación exterior”, *La Voz de Galicia-Vigo*,

Ben é certo que dende a representatividade lexítima dos galegos e as galegas no exterior a través do Consello Xeral da Emigración, dende a representación daqueles nas Cortes do Estado, dende a Cámara de representación galega, o Parlamento de Galiza, e tamén agora dende a sociedade no seu conxunto, mediante unha plataforma constituída para tal efecto, se presentaron diversas iniciativas tendentes a solucionar a problemática. Pasamos a describir as máis salientables, quedando ben patente o escaso interese que se mostrou en lograr solucións.

8.2. Recomendacións dos distintos Plenos do Consello Xeral da Emigración

O I Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, celebrado en Madrid os días 13, 14 e 15 de Xullo de 1998, en relación cos dereitos civís e participación e no referente ao acordo sobre propostas presentadas, acordou o seguinte:

“A Comisión de Dereitos Civís e Participación, diante da imposibilidade, e por falla material de tempo e acceso á documentación, de analizar a fondo as propostas presentadas polos Conselleiros ao I Pleno do III Mandato do Consello, que polo seu contido entran no ámbito da competencia de dita Comisión, decide, unha vez estudado o documento a que se refire o acordo anterior, tratar no próximo pleno as que a continuación se relacionan por entender que as mesmas recollen cuestións xa plantexadas en plenos anteriores: (...) Representación parlamentaria (...). Cauces de Participación (...). Sobre o Censo Eleitoral de Residentes Ausentes (...)”²²⁵.

No II Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, celebrado en Madrid os días 16, 17 e 18 de Novembro de 1998, supostamente debería abordarse o comprometido no plenario anterior, pero non foi así e só se analizou o relativo ao Censo Electoral de Residentes Ausentes. Así é como quedou recollido na acta:

“Dereitos Civís e Participación:

1.1. Información sobre o grado de cumprimento do Informe da Subcomisión para o Estudio da Situación dos Españóis Emigrantes.

O Consello Xeral da Emigración mandata ao seu Presidente para que se dirixa aos portavoces dos distintos grupos parlamentares para

18/4/2019.

225 Acordos adoptados polo I Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, Madrid, 13-15 do 1998, I. Dereitos Civís e Participación, p. 1.

informarse dos temas recollidos no Informe da Subcomisión par o Estudio da Situación dos Españoles Emigrantes, aprobado por unanimidade polo Pleno do Congreso dos Deputados e instar ao seu mais urxente desenvolvemento.

1.5. Censo Electoral de Residentes Ausentes (CERA)

O Consello Xeral da Emigración considera que é necesario a culminación do proceso de envorcado do rexistro de Matrícula Consular no CERA, e para elo solicita que se instrumenten os medios para que nos máis breves prazos de tempo se complete a inscrición de oficio”²²⁶.

Efectivamente, non se trataron os temas pendentes e presentados polos Conselleiros no I Pleno, agás o referente ao CERA, en relación co cal se propuxo eliminar trabas burocráticas para favorecer a incorporación ao mesmo.

No III Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración xa apareceron con total claridade as preocupacións que expoñen os representantes dos emigrantes e, así, na Comisión de Dereitos Cívís e Participación, no apartado 1.3, Prioridades de desenvolvemento lexislativo/administrativo en materias de competencia do Consello Xeral da Emigración, dise:

“O Consello Xeral da Emigración acorda mandar ao seu Presidente para que na forma que considere mais oportuna traslade ao Congreso e Senado e aos partidos políticos as prioridades establecidas por este Consello en plenos anteriores, das cales unha grande parte foron recollidas no Informe da Subcomisión para estudar a situación dos españois que viven fóra, que foi aprobado polo Pleno do Congreso dos Deputados o 23 de Xuño de 1998 e que se concretan nos seguintes: Nacionalidade: Modificación da lexislación en materia de nacionalidade. Procesos electorais”²²⁷.

Con maior contundencia e claridade manifestáronse os Conselleiros representantes dos galegos e as galegas no exterior no V Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, celebrado en Madrid os días 22, 23 e 24 de maio de 2000. Así, en materia de Dereitos Cívís e Participación, propuxeron sen ambaxes o seguinte:

“1.1. Modificación da Lei Orgánica 5/1985 sobre Réxime Electoral Xeral.

226 Consello Xeral da Emigración, Acordos adoptados polo II Pleno do III Mandato, Madrid 16-18 novembro do 1998, p. 6.

227 Consello Xeral da Emigración, Acordos adoptados polo III Pleno do III Mandato, I. Dereitos Cívís e participación, A Toxa (Pontevedra), 26-28 abril de 1999, p. 12.

O Consello Xeral da Emigración, baseándose nas numerosas resolucións adoptadas en Plenos anteriores deste Consello e tendo en conta a aprobación unánime do Pleno do Congreso dos Deputados do Informe “A situación dos emigrantes españois residentes no estranxeiro” presentado na súa Sesión de 23 de xuño de 1998, que recollía a modificación da LOREX co fin de posibilitar realmente o voto dos españois en igualdade de condicións aos que viven en España, considera que chegou o momento de poder exercer de forma efectiva os nosos dereitos constitucionais de participación electoral e por iso esixe a tramitación urxente da modificación de devandita lei, que debe concluír no prazo máximo desta lexislatura.

Estima que as modificacións a introducir deben ser, polo menos, as seguintes:

1. Constitución de mesas electorais nas embaixadas, consulados e en establecementos habilitados para exercer dito dereito.
2. Ampliación dos prazos de envío e recepción do voto para aqueles que opten por exercer o dereito de voto por correo.
3. Supresión do requisito de solicitude previa do voto nas eleccións municipais.
4. Subvencionar o envío de propaganda electoral por correo aos electores do exterior, como se subvenciona dito envío aos electores residentes en España.
5. Que se habiliten orzamentos destinados a informar institucionalmente sobre os distintos procesos electorais nos medios de comunicación locais.
6. Que tanto nas oficinas da Administración no exterior como nas entidades españolas que se poñan a disposición se habiliten paneis de información electoral destinados aos partidos políticos que concorran ás eleccións.
7. Garantir que a propaganda electoral dos diferentes partidos políticos sexa emitida nos medios de comunicación (de titularidade pública) españois destinados ao exterior.
6. Actualización permanente do CERA.
7. A Administración deberá establecer convenios de correo, para o envío do material electoral e recepción do voto de resposta pagada, cos países que aínda non o teñen”²²⁸.

228 Acordos adoptados polo V Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, Madrid, 22-24 maio do 2000, p. 29.

A contundencia e claridade con que se expresan e a utilidade do amplo traballo dos plenarios nestes temas de modificacións lexislativas da LOREX quedan diluídas no nulo eco que teñen no ámbito competencial das tomas de decisións de carácter lexislativo e proba diso constitúea o novo acordo adoptado polo seguinte VI Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, celebrado en Madrid os días 13, 14 e 15 de Novembro do 2000, no que, novamente, os acordos en materia de dereitos civís e participación conclúen o seguinte:

“O Consello Xeral da Emigración no seu Sexto Pleno do III Mandato reafirma a súa vontade de seguir pedindo ao goberno e aos poderes lexislativos que poñan en práctica as xustas reclamacións descritas nos acordos do V Pleno de maio deste ano, aprobadas por este consello. O Consello segue a insistir en que é imprescindible que o Goberno e Parlamento indiquen prazos e metas concretas para a realización de estes acordos”²²⁹.

Resulta evidente que non se tiveron en conta ningunha das recomendacións realizadas polo máximo órgano de representatividade dos cidadáns galegos que residen fóra do territorio galego.

Destas peticións e requirimentos xa se pode determinar a preocupación dos residentes no exterior no que atinxe á diferenza e fiabilidade do exercicio do voto: ao demandar mesas para votación, paneis para coñecer as distintas opcións e procesos electorais, información rigorosa a través das canles públicas existentes ou actualización permanente do CERA (para depurar as baixas por falecementos) manifestan claramente que existe un abismo entre os procesos celebrados no territorio do Estado e o que se produce nos diferentes países do mundo e, fundamentalmente, en América. Os residentes no exterior, na súa maioría, están molestos polo tratamento que se dá ao exercicio do seu voto, pero tamén son conscientes das múltiples imperfeccións destes procesos e, por iso, sen renunciar ao que eles consideran o seu dereito constitucional, tamén propoñen medidas correctoras que, en todo caso, son garantistas en certa medida do propio proceso. Non obstante, o nulo eco destas propostas fai que sexa de dubidosa utilidade o papel do Consello Xeral, ao carecer de competencias e ser un órgano meramente deliberativo e consultivo.

Sendo certo que non se tiveron en conta as reiteradas reclamacións dos galegos emigrados, na Galiza, pola contra, novamente a clase política amosou un interese aparente en solucionar as trabas que inviabiliza, en grande medida, a posibilidade de exercer o dereito ao voto. Neste senso, esperábase maior

²²⁹ Acta dos Acordos adoptados polo VI Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración en materia de dereitos civís e participación, Reiteración de acordos adoptados no V Pleno, Madrid, 13-15 de novembro de 2000.

implicación nesta dirección de abordar o tan cuestionado “voto rogado”, pero non se observa ese interese nos últimos plenos do agora Consello de Comunidades Galegas e, así, no X Pleno deste órgano, celebrado en Santiago de Compostela os días 28 e 29 de xuño de 2012, non aparecen nos relatorios nin nas conclusións demandas específicas nesa dirección. Timidamente, na quenda de intervencións protocolarias, Aurelio Miras Portugal, ex-Conse lleiro de Emigración da Xunta de Galicia, na súa condición de Director Xeral de Migracións do Goberno do Estado, fixo mención á problemática tan debatida e recorrente da necesidade de eliminar o trámite do voto rogado:

“Sendo as 17:00 horas incorpórase ao Pleno o Director Xeral de Migracións do Ministerio de Emprego e Seguridade Social, D. Aurelio Miras Portugal.

Fai un recoñecemento a todos os presentes, singularizado no seu amigo, o secretario xeral da Emigración, D. J. Santiago Camba Bouzas, que aínda sendo un home do «establishment», dende sempre dixo non ao voto rogado para a emigración, poñendo de manifesto que sempre soubo dicir «non» a todo aquilo que fose un atranco para todos os presentes, os verdadeiros protagonistas destes actos”²³⁰.

Máis recentemente, no último Pleno do Consello de Comunidades Galegas, celebrado os días 27 e 28 de maio de 2016 na cidade da Habana, nos debates e nas conclusións non se reivindicaron medidas lexislativas para corrixir a actual situación. Así, malia a insistente preocupación polo tema que nos ocupa, non aparece nas conclusións ningunha referencia á reivindicación de dereitos civís, participación, petición de cumprimento de acordos anteriores non executados, posible representación parlamentaria, canles de participación, solicitudes de modificacións lexislativas, cambios normativos, propostas sobre o CERA, etc.²³¹.

8.3. A creación no Parlamento de Galicia da Comisión Especial non Permanente de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos

Coincidindo coa situación de crise económica que estiveron e están a vivir determinados países de América, fundamentalmente no cono sur, e tamén co desastre humano derivado do desprendemento nas zonas de Caraballeda e A Guaira en Venezuela, e toda vez que nestas zonas vive unha importante

²³⁰ Acta do X Pleno do Consello de Comunidades Galegas, celebrado en Santiago de Compostela os días 28-29 de xuño de 2012, p. 10.

²³¹ Conclusións do XI Pleno do Consello de Comunidades Galegas, La Habana, 27-28 de maio de 2016, <https://emigracion.xunta.gal/es/la-secretaria/ccg/xi-pleno-del-consello-comunidades-galegas>. Última consulta: 7/7/2019.

colectividade de galegos e galegas, propúxose no Parlamento de Galicia a posibilidade de crear unha Comisión Especial non Permanente de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos.

Transcorridos preto de oito meses, por fin, en abril de 2000, aprobouse a creación da devandita Comisión, co seguinte obxectivo:

“Artigo 1. A Comisión Especial non Permanente de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos créase co obxecto de deseñar propostas que permitan a execución de programas para levar a cabo cos emigrantes galegos”.²³²

Tamén no apartado VI, artigo 13.1, da resolución de creación da Comisión dise:

“A Comisión elaborará un proxecto de ditame que conterá as conclusións ás que se chegue. Tamén poderá elaborar unha memoria na que figuren a metodoloxía seguida, as materias utilizadas e outros datos de interese sobre a materia”²³³.

A Comisión comezou os seus traballos cunha metodoloxía consistente na recompilación de documentación, experiencias doutras comunidades autónomas, experiencias doutros países en relación coa existencia de programas dirixidos aos seus nacionais no exterior, comparecencias en sede parlamentaria de persoas e autoridades que tivesen que ver coa problemática da emigración e, por último, con determinadas viaxes para coñecer *in situ* a problemática existente; estes realizáronse a Europa e a América.

Nas comparecencias que se produciron no Parlamento de Galicia, e segundo se desprende das actas, cando se lles preguntou aos comparecentes sobre a situación da transparencia ou non da emisión do voto dende o exterior, todos sen excepción coincidiron en que era necesario regulamentar con rigor este tema, incluíndo propostas de modificación do articulado da LOREX. Sen dúbida, unha das manifestacións máis contundentes sobre os temores da limpeza na emisión do voto dende o exterior foi a realizada polo propio Presidente do Consello Xeral da Emigración nese momento –con posterioridade sería deputado dese mesmo Parlamento de Galicia– co gallo da súa comparecencia o día 20 de outubro de 2003. Diante da Comisión Especial non Permanente, logo das preguntas de membros da mesma relativas a se el consideraba que o actual sistema de votación por correo dende o exterior non ofrecía garantías, contestou o seguinte:

232 Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 552, V Lexislatura, 28/6/2000, p. 23566.

233 Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 552, V Lexislatura, 28/6/2000, p. 23567.

“Calquera pode votar por varias persoas, xa que non é necesario identificarse (...). ¿Que o sistema dá para iso? Claro que o dá. Eu mañá vou ao correo, son amigo dun do correo, agarro unha bolsa de sobres, lévoa á miña casa e voto por 100 ou 200. Esa posibilidade está; ocorra ou non ocorra, pero aí está (...). Hai una elección en España, que a ese señor do correo lle importa tres “belines” e resulta que lle chegan 160.000 sobres. ¿El que ten que facer? Agarrar e tomar tres veces o persoal. ¿Entón que reparten? ¡O que poden repartir! Iso hai que contemplalo. Ninguén fala diso.

Entón, as pilas de bolsas quedan no correo. ¿Por que? Porque o correo non ten previsto que poidan caer a repartir 200.000 sobres, cando non tiñan previsto un reparto diario de 5.000 ou 6.000. Nada.

Entón, eu lle digo: a xente que está na emigración na maioría dos casos pensan coma eu que o sistema non funciona, que o sistema non é claro. Entón debemos modificalo.

Pero volvamos ao mesmo, tratemos de modificalo e, se é posible, darlle participación e protagonismo a quen o teñen que ter. Non pensemos, señora, que a emigración sexa unha cesta para colleitar votos. Iso remata exactamente como cando corta a herba: hai que esperar a que se reproduza; chea a cesta, pero o prado quedou baleiro. Que quede algo no prado.

Se nós non somos quen de darlle a esa xente que vota máis que dicirlle “prepárense, que en tal data hai eleccións”, e este señor manda un sobre que en moitos dos casos non sabe a quen, por ese camiño non imos ben”²³⁴.

Sen dúbida, este tipo de declaracións, efectuadas neste caso polo representante máximo dos emigrantes españois e galegos no exterior, adquire singular importancia, en primeiro lugar pola contundencia que se desprende delas; en segundo, por ser realizadas precisamente na cámara de representación dos galegos e as galegas e diante duns comisionados que teñen como cometido elaborar un ditame sobre as inquiredanzas dos compatriotas no exterior; e, fundamentalmente, porque tales declaracións poñen de relevo que todas as recomendacións e suxestións feitas dende o suposto máximo órgano de representatividade dos emigrantes españois e galegos no exterior nunca se tiveron en conta, e mesmo evidencia o carácter exclusivamente “protocolario” e meramente consultivo que tivo e ten o antes chamado Consello Xeral da

234 Comparecencia de José Manuel Castelao Bragaña, Presidente do Consello Xeral da Emigración na Comisión Especial non Permanente para o Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, 20/10/2003, <http://mediateca.parlamentodegalicia.gal/>. Última consulta: 22/7/2019.

Emigración e agora nominalmente denominado Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior.

Unha primeira reflexión sobre estes aspectos permite extraer conclusións sobre a operatividade das normativas existentes relativas á participación institucional dos españois no estranxeiro. Comezando polo Real Decreto 1339/1987, do 30 de outubro (modificado polo Real Decreto 597/1994, do 8 de abril, e polo Real Decreto 2022/1997, do 26 de decembro, e definitivamente derogado polo Real Decreto 1960/2009, de 18 decembro), no seu preámbulo sinalábase:

“O sistema constitucional vixente, os cambios normativos producidos e a propia transformación da realidade social fan que quedaran desfasados e de imposible aplicación os órganos de participación establecidos na Lei de emigración, do ano 1971. A experiencia ante unha década de xuntas consulares electivas no estranxeiro, con funcións moi delimitadas, fai aconsellable consagrar unha norma de rango adecuado aos principios básicos que regulen esta canle de participación dos españois residentes no estranxeiro”.

Esta solemne declaración faría pensar nun principio que agora efectivamente, a través dos Consellos de Residentes Españoles (CREs) e do antigo Consello Xeral da Emigración, se poría en valor o papel destes órganos e, por suposto, que se terían en conta as propostas dos seus compoñentes.

Así, os Consellos de Residentes, que son órganos consultivos das oficinas consulares, estando, polo tanto, no ámbito do Ministerio de Asuntos Exteriores, fórmanse por elección democrática en todas as circunscricións consulares onde haxa polo menos 700 españois inscritos no CERA. Por ser electos polos seus compatriotas, os membros dos Consellos obteñen una legitimidade que antes non tiñan as xuntas consulares, mais os CREs non son órganos representativos, senón órganos administrativos de carácter consultivo.

Tamén se convocou ás distintas centrais sindicais e todas foron explícitas sobre a participación electoral, enmarcando as súas consideracións na valoración da situación dos emigrantes galegos no exterior. Así se pronunciaba a UXT:

“Participación electoral.- Han de promoverse as modificacións legislativas necesarias para que os galegos residentes no estranxeiro inscritos no CERA (Censo Electoral de Residentes Ausentes) integrado por 295.185 persoas –censo do ano 2000– poidan exercer o seu dereito ó voto dunha forma efectiva e coas máximas garantías de transparencia, liberdade e proximidade.

É imprescindible, como primeiro paso, unha maior preocupación por parte da Administración por garantir que o Censo de emigrantes sexa

verídico e se leven a acabo as revisións mensuais do CERA (tal como establece a normativa vixente) para que os Censos estean actualizados.

Entre o resto de medidas susceptibles de ser adoptadas estarían as seguintes: garanti-lo voto directo en mesas electorais constituídas en embaixadas e consulados, mellora-lo procedemento do voto por correo de tal maneira que cada voto emitido en tempo e forma sexa efectivamente escrutado evitándose o risco de fraude, amplia-los prazos de recepción e envío de voto, etc.”²³⁵.

Nas viaxes, tanto a Europa como a América, dunha Comisión creada para detectar as carencias socio-sanitarias dos emigrantes, situación que é lóxica e perfectamente relatada polos representantes do movemento mutualista e societario existente, tamén, e con moita preocupación, aparece a problemática da transparencia do voto dos emigrantes e as interferencias e réditos políticos. Así, demandáronselles aos membros da Comisión medidas que paliasen estas irregularidades, mesmo polo propio prestixio da colectividade galega no exterior, que se pon en tela de xuízo cando se desenvolve calquera proceso electoral.

Especialmente importante son as manifestacións das autoridades consulares –precisamente polo seu carácter diplomático–, as cales, no caso que nos ocupa, non tiveron ningunha reserva en describir a situación dende as súas propias vivencias. Recollendo textualmente as manifestacións dos Cónsules Xerais de España en Bos Aires, Londres e Zürich, dixeron que “non existen garantías no voto emigrante”²³⁶.

Se en si xa son preocupantes as apreciacións destas autoridades consulares, a máis contundente foi a realizada polo Cónsul Xeral de España en Salvador de Baía (Brasil), polas graves implicacións que ten sobre unha posible instrumentalización das axudas proporcionadas polas autoridades galegas para lograr beneficios políticos. Así, o Sr. Cónsul fala do “vinculador político” que, viaxando regularmente a Galiza, mantén un nivel de dependencia político-administrativa entre o Goberno galego e os partidos políticos, moi especialmente con aqueles que sustentan os Gobernos, e a colectividade, o que fai que os límites entre a acción do goberno e a militancia política estean permanentemente confusos nunha sorte de endogamia política perversa, de tal maneira que, mesmo os propios dirixentes das entidades, nas visitas periódicas de altos cargos das distintas Administracións públicas, nunca saiban

235 Luisa Cid López, responsable do Centro de Atención a Emigrantes retornados, UXT de Galicia, comparecente na Comisión Especial non permanente para o Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos do Parlamento de Galicia, Santiago de Compostela, 15/10/2004.

236 Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/2001, documento co nº de rexistro 19.485.

se as fan en calidade de cargo público e institucional ou como responsables orgánicos dos correspondentes partidos.

Parece, pois, claro que o manifestado polas autoridades consulares, que non son sospeitosas de ser parte interesada, bota luz sobre a realidade do que está a suceder coa captación e posterior emisión do voto dos residentes no exterior. Existe, daquela, unanimidade sobre a necesidade de establecer elementos correctores, lexislativos e técnicos que eliminen dunha vez por todas as suspicacias que se teñen sobre a limpeza destes procesos. Porén, resulta cando menos sorprendente que, diante de tantas evidencias, non se teña corrixido esta situación, que non só dana ostensiblemente os propios procesos, senón que, e fundamentalmente, lesiona seriamente a imaxe e os dereitos dos residentes no exterior.

Como era preceptivo, a Comisión elixida a tal efecto polo Parlamento de Galicia redactou un informe final que debería ser presentado na mesma cámara onde se aprobara a súa constitución; sorprendentemente, este nunca se presentou, xa que a maioría parlamentaria entendeu que non era necesario nin prioritario.

En todo caso, todos os grupos parlamentarios presentes na Comisión fixeron o seu traballo e, polo tanto, tiraron tamén as súas conclusións. Aínda que non foi posible un ditame consensuado, en moito casos, como veremos, a diagnose e o establecemento de medias correctoras foi moi coincidente.

Curiosamente, existe unha ampla coincidencia nas propostas presentadas no relativo ao exercicio do voto emigrante e, así, o grupo Esquerda de Galicia propuxo:

“Garantir a limpeza do voto nas eleccións:

1. Reforma da lei orgánica de réxime electoral, a fin de permitir o voto nas embaixadas, consulados, institucións comunitarias, así como introducir plenas garantías no voto por correo.
2. Mentres esta reforma non se produce, sería necesario habilitar e ampliar as instalacións, que baixo cobertura consular permitan que o actual voto por correo se puidera substanciar nestas instalación públicas e baixo control das mesmas, e coa participación de representantes ou apoderados das diversas forzas políticas.
3. Solicitamos ó Goberno central que poña en marcha os mecanismos necesarios para garantir a depuración dos censos de residentes ausentes, axeitándoos á realidade e evitando así que consten nos mesmos

persoas xa falecidas ou que por diversas circunstancias xa non ostenten a condición de emigrantes”²³⁷.

O Grupo Parlamentario dos Socialistas de Galicia PSdeG-PSOE, nas súas conclusións e no apartado dereitos civís e políticos (Parlamento de Galicia, 29 de maio do 2001), defendeu:

“Promove-las modificacións lexislativas que fosen necesarias para que o exercicio do voto emigrante se faga en condicións de transparencia, liberdade e proximidade en consulados, embaixadas ou centros habilitados ó efecto, así como a ampliación dos prazos legais que faciliten a participación nos procesos electorais a través do voto por correo”.

O Grupo Parlamentario do Bloque Nacionalista Galego (BNG) defendeu dentro das súas propostas de resolución (Parlamento de Galicia, 29 de maio de 2001) o seguinte:

“A Xunta de Galiza deberá incidir ante o goberno do estado español a fin de modificar a Lei de Réxime Electoral para que dun xeito efectivo as emigrantes e os emigrantes poidan exercer o seu dereito ao voto con plenas garantías e en igualdade de condicións que as galegas e os galegos residentes na Galiza”²³⁸.

O Grupo Parlamentario do Partido Popular de Galicia, dentro das súas iniciativas, propuxo (Parlamento de Galicia, 29 de maio de 2001):

“A comisión considera que se deben producir os cambios necesarios para que os votos dos galegos no exterior se poidan producir en igualdade de condicións cós residentes no país, a tal efecto considérase que os prazos para emitir o voto por correo deberán ser ampliados, así como ampliar os convenios coas oficinas de correos dos países de residencia dos galegos no exterior, tamén se deberá posibilitar o voto na sede das embaixadas, dos consulados, e en aqueles locais que teñan a consideración de territorio no exterior inscritos no censo de residentes ausentes.

A Comisión considera que debe abordarse a reforma do Senado, como cámara de representación territorial, débese estudar a posibilidade de que os residentes no exterior puidesen estar representados por

237 Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/ 2001, documento co nº de rexistro 19.485.

238 Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/ 2001, documento co nº de rexistro 14.489.

senadores elixidos pola emigración entre aqueles de nacionalidade española con residencia habitual no exterior”²³⁹.

Constatada esta grande coincidencia por parte de todos os grupos parlamentarios, só quedaba xa a presentación, debate e probable aprobación, cando menos, de partes importantes do ditame e, nomeadamente, no que atinxe ao voto no exterior e implantación de urnas en embaixadas, consulados, etc. Parecía que desta vez existía un interese común cando menos por parte dos lexítimos representantes dos galegos e as galegas para rematar coa situación irregular e sospeitosa que se viña sucedendo, pero isto non foi así, e non sendo tratada a cuestión en ningún pleno antes de que rematase o período de sesións, esgotado este sen terse debatido, convocouse de xeito extraordinario a Deputación Permanente do Parlamento de Galicia o día 17 de xullo de 2001 co seguinte e único punto da orde do día: “Habilitación do mes de xullo para que a Comisión Especial non Permanente de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos remate o seu ditame”²⁴⁰.

Debatida nunha sesión tremendamente tensa, segundo se desprende do *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*²⁴¹, a solicitude de habilitación do mes de xullo de 2001 para emitir o ditame da Comisión Especial non Permanente de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos foi rexeitada polos votos dos parlamentarios do Grupo Parlamentario do Partido Popular, que ostentaban naquel momento maioría absoluta. Tamén convén salientar que nesas datas, xullo do 2001, era ano de eleccións ao Parlamento de Galicia, e tamén existía coincidencia de cor política: o partido que gobernaba tanto en Madrid como en Galiza era o mesmo.

Realmente foi unha grande oportunidade perdida, que fai pensar seriamente se realmente se ten interese por parte de determinados partidos políticos en cambiar a situación actual e dar transparencia real ao voto emitido dende o exterior ou se, pola contra, hai que concluír que, en función de posibles réditos electorais, se manifestan dun xeito ou doutro dependendo da súa posición na gobernabilidade do Estado.

8.4. Iniciativas posteriores no Parlamento de Galicia

Con independencia da constitución da Comisión Especial non Permanente para o Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos e do seu frustrado ditame, paralelamente establecéronse na cámara autonómica galega distintas

239 Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/ 2001, documento co nº de rexistro 14.495.

240 *Boletín Oficial do Parlamento de Galicia* nº 795, V Lexislatura, 13/7/ 2001.

241 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 8, V Lexislatura, serie: Deputación Permanente, 17/7/2001.

propostas e, entre elas, convén salientar a presentada en marzo de 2001: solicitude de creación dunha Comisión de Investigación sobre as actividades da Xunta de Galicia e da Administración galega en relación co exercicio do voto por parte dos residentes ausentes²⁴². O resultado foi negativo e, polo tanto, non se constituíu ningunha comisión.

Porén, probablemente fose a Proposición de Lei de Modificación da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xullo, do Réxime Electoral Xeral a iniciativa máis rigorosa que se aprobou no Parlamento de Galicia en relación coa emisión do voto dos emigrantes no exterior²⁴³. Esta proposición de lei constaba dun único artigo de modificación da Lei Orgánica 5/1985, do 9 de xuño, do réxime electoral xeral, así como dunha disposición transitoria e dúas derradeiras. Tratábase, pois, de establecer correccións na LOREX, fundamentalmente orientadas a darlle transparencia a este voto tan cuestionado. Esta iniciativa supoñía que, de ser aprobada, sería derivada ás Cortes Xerais para a súa toma en consideración e debate posterior, como está establecido por lei para as Comunidades e Cidades Autónomas.

Neste debate, todos os grupos políticos fixeron fincapé na necesidade de garantir a transparencia e, fundamentalmente, de propiciar que a emisión do voto se realizase en urna. No ditame da comisión tamén houbo acordo dos grupos e, así, referendouse cunha votación por unanimidade dos 72 deputados e deputadas presentes na cámara o día 15 de xullo de 2008. Así mesmo, no decurso do debate, instábase ao Goberno do Estado, como urxente e prioritario, a maior celeridade para a tramitación desta proposición de lei, axiliando os trámites. Presumíase que esta iniciativa se debatería rapidamente, pero non foi así (o debate en Madrid produciuse en 2014, como analizaremos con posterioridade); pola contra, si que, cando menos, debeu propiciar que se lexislase neste sentido, xa que si se aprobou unha nova Lei Orgánica, a 2/2011, do 28 de xaneiro, pola que se modificou a LOREX.

242 *Boletín Oficial do Parlamento de Galicia*, V Lexislatura, nº 741, 11/4/2001.

243 *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, nº 133, VII Lexislatura, 24/6/2008.

CAPÍTULO 9.

A REGULACIÓN VIXENTE DO VOTO DOS RESIDENTES NO EXTERIOR E AS INICIATIVAS PARA A SÚA REFORMA

9.1. A Lei Orgánica 2/2011, do 28 de xaneiro, pola que se modifica a Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xullo, do Réxime Electoral Xeral

Diante da situación tan controvertida sobre todo o proceso do voto emitido dende o exterior, cunha afectación en todo o Estado, pero particularmente en Galiza, a Comisión Constitucional do Congreso dos Deputados, despois de ter en conta as propostas realizadas por todos os grupos parlamentarios, propuxo elevar ao Pleno a creación dunha Subcomisión para traballar na liña de establecer as modificacións pertinentes da LOREX no seu conxunto, pero tamén con significativos cambios no que atinxe á emisión do voto dende o exterior. Esta Subcomisión realizou o seu cometido en ano e medio de traballo e 20 xuntanzas, se ben é certo que o desenvolvemento das súas sesións non foi sempre continuo. Así, e motivado polas fortes presións do mundo da emigración e posicionamentos claros de distintos persoeiros como os Presidentes das Comunidades Autónomas de Asturias e Canarias, manifestándose sempre, e dende o primeiro momento, en contra da eliminación do que consideraban dereitos obxectivamente consolidados, a Subcomisión mesmo aprazou a presentación das súas propostas no relativo ao voto emigrante. Con posterioridade, e sobre a base das distintas aportacións dos grupos políticos representados nas Cortes, recolléronse e incorporáronse ao ditame recomendacións realizadas a través dun informe do Consello de Estado, así como as aportadas pola Xunta Electoral Central; non obstante, tamén, e en gran medida, se rexeitaron as propostas que viñan precisamente do exterior, é dicir, dos propios afectados, dos emigrantes.

O 30 de xuño de 2010 foi aprobado o ditame pola Comisión Constitucional. Neste traballo non só se tocaron modificacións relativas ao voto emigrante; na aprobación de todo o documento, contou co voto en contra de IU-ICV e a

abstención de Coalición Canaria, tendo especial relevancia o voto particular proposto polo BNG e Coalición Canaria, que manifestaron as súas obxeccións á regulación do voto emigrante.

Como dicíamos, esta esperada modificación da LOREX afectou a diversos aspectos, pero no tema que nos ocupa adquiren especial interese aquelas modificacións ou engadidos que teñen que ver coa incorporación da obriga de solicitar o voto, “voto rogado”, para participar nos procesos electorais que se celebran no Estado Español e a nova normativa na que se explicita a necesidade de estar inscrito no Censo de Españoles Residentes en España para votar nas eleccións municipais.

Cumpridos os trámites regulamentarios, os cambios aprobados reflíctese do seguinte xeito no preámbulo da Lei Orgánica 2/2011, do 28 de xaneiro, pola que se modifica a Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xullo, do Réxime Electoral Xeral:

“I. (...) O informe da subcomisión, aprobado pola Comisión Constitucional con data do 30 de xuño de 2010, propuxo a modificación de diferentes preceptos da LOREX atendendo ás propostas presentadas polos grupos parlamentarios, así como aos informes presentados polo Consello de Estado e a Xunta Electoral Central (...).

III. (...) Seguindo as instrucións da Xunta Electoral Central, régúlase un procedemento moi garantista (...).

Pola súa vez, seguiuise, ademais, a recomendación do Consello de Estado, para unir indefectiblemente o exercicio do dereito de sufraxio en eleccións municipais, locais e forais á condición de veciño dun municipio, tal e como dispón o artigo 140 da Constitución española e, por tanto, figurar inscrito no Censo de españois residentes en España (...).”

Merece a pena reflexionar sobre a motivación do texto aprobado, xustificalo e mesmo amplificar o grao de acordo; contou coas contribucións dos distintos grupos políticos, que, cando menos, en certa medida viron reflectidos os seus desexos de cambios normativos, cos informes facilitados polo Consello de Estado e tamén cos procedentes de Xunta Electoral Central, á que, neste caso, e con maior razón, se lle deberían ter en consideración relevante as súas aportacións, xa que, pola súa experiencia acumulada, era a máis acaída para corrixir determinados vicios da LOREX antes da reforma. Estaban, pois, todos os aspectos favorábeis –agás as propostas dos emigrantes– para que a reforma significase un éxito.

Na súa parte dispositiva, di o seguinte:

“Artigo único. Modificación da Lei orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do réxime electoral xeral.

A Lei orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do réxime electoral xeral, modifícase nos seguintes termos:

Un. Inclúese un punto 3 ao artigo 2 coa seguinte redacción:

«3. No caso de eleccións municipais, incluídas as eleccións a cabidos, a consellos insulares, ao Consello Xeral do Val d'Arán e a xuntas xerais, é indispensable para o seu exercicio figurar inscrito no Censo de españois residentes en España.»²⁴⁴

(...)

Vinte e oito. O artigo 75 queda redactado do seguinte modo:

«Artigo 75. Exercicio do voto por persoas que viven no estranxeiro.

1. Nas eleccións a deputados, senadores, membros das asembleas lexislativas das comunidades autónomas, membros das asembleas das cidades autónomas de Ceuta e Melilla e deputados ao Parlamento Europeo, cando neste último caso se opte pola elección en España, os españois inscritos no censo dos electores residentes-ausentes que viven no estranxeiro deberán formular mediante impreso oficial a solicitude de voto dirixida á correspondente delegación provincial da Oficina do Censo Electoral, non máis tarde do vixésimo quinto día posterior ao da convocatoria. O dito impreso será remitido aos españois inscritos no mencionado censo, sen prexuízo de estar dispoñible desde o día seguinte ao da convocatoria electoral nas dependencias consulares e de se poder obter por vía telemática (...).”

No relativo á imposibilidade de que as persoas non inscritas no censo de residentes en España voten nos procesos municipais, incorporouse a valoración do efecto e situación de aveciñamento, e de aí que se exclúa aos inscritos no CERA nas votacións para eleccións municipais (locais), xa que para estes procesos condiciónase o dereito de voto ao empadramento. En certa medida, o lexislador pretendeu homologar en dereitos ás persoas que viven en España ou Galiza, xa que estes, no caso de se trasladaren a residir a outra cidade ou vila, poderán –ao estar empadroados- emitir nestes lugares o seu voto nun proceso de eleccións locais; no caso dos emigrantes radicados nas distintas cidades e vilas do exterior onde foron acollidos, poden –non en todos os casos– votar nas eleccións municipais onde residen decotío.

²⁴⁴ Lei Orgánica 2/2011 de 28 de Xaneiro, BOE nº 25, de 29 xaneiro do 2011.

Resulta evidente que esta reforma significou, na práctica, unha limitación ao dereito consolidado de sufraxio de todos os españois emigrantes e nomeadamente, e atendendo ao seu importante número, unha importantísima restrición para os emigrantes galegos nos procesos electorais municipais.

Se se ten en consideración que o dereito de voto-sufraxio activo se adquire pola nacionalidade, cabería concluír que os galegos, que tamén son nacionais españois, terían dereito inescusable ao exercicio do voto, con independencia de que vivan-residan no exterior, pero é precisamente o concepto de residencia que se introduce no novo número 2 do artigo 2 da LOREX o que lle fai dar un xiro importante, pero cando menos discutible. Así, tamén convén analizar unha parte do informe emitido polo Consello de Estado na fase de traballo e ponencia desta Lei Orgánica 2/2011. No informe dise o seguinte:

“Si el derecho de sufragio en las elecciones municipales se distancia de la nacionalidad para vincularse a la residencia, una coherente aplicación de tal principio llevaría a que los extranjeros residentes en España votaran en el municipio de su residencia y no en el de su nacionalidad; pero también que los españoles que residen en el extranjero votaran en el país en el que residen, y no en España, al menos mientras no vuelvan a residir aquí”²⁴⁵.

Seguindo as distintas argumentacións para xustificar a retirada do dereito de voto nos procesos electorais municipais a residentes españois no exterior, convén analizar o estudado e referido por Pauner Chulvi sobre o criterio de residencia, no senso de que “la nacionalidad es el status que condiciona la participación en el ejercicio de la soberanía”²⁴⁶.

Emanada desta aseveración, a titularidade dos dereitos políticos pertence exclusivamente aos nacionais, sen prexuízo de que os estranxeiros poidan exercer este dereito nos procesos electorais municipais. O Tribunal Constitucional di que, nestes casos, non se trata de órganos representativos que ostentan potestades emanadas da Constitución e dos Estatutos de Autonomía e ligadas á titularidade polo pobo español da soberanía. Seguindo esta liña argumental, si existiría a posibilidade de limitar o exercicio do sufraxio activo aos españois-galegos residentes no exterior, precisamente nos procesos municipais, ao aplicarlles o criterio de residencia. O artigo 140 da Constitución Española di que:

245 Informe del Consejo de Estado de 24 de febrero de 2009 sobre las propuestas de modificación del régimen electoral general, p. 44.

246 Cristina Pauner Chulvi, “Reflexiones constitucionales sobre la propuesta limitativa de sufragio de los emigrantes”, *Corts. Anuario de Derecho Parlamentario*, nº 19, 2007, p. 201.

“Os concelleiros serán elixidos polos veciños do municipio mediante sufraxio universal, igual, libre, directo e secreto, na forma establecida pola lei. Os alcaldes serán elixidos polos concelleiros ou polos veciños”.

Aparece, pois, unha primeira controversia entre os conceptos de nacionalidade, residencia e cidadanía, que separa, cando menos, nacionalidade e residencia.

A aprobación da modificación da LOREX cambia en boa medida a mecánica de votación, e, sen dúbida, introduce alteracións substanciais que van na dirección de darlle máis seguridade e transparencia: antes da modificación, no procedemento, os que estaban inscritos no censo CERA recibían no seu domicilio a documentación (certificado de inscrición no CERA, papeletas e sobres de votación, sobre maior dirixido á Xunta Electoral correspondente, salvo nas eleccións municipais, en que o voto era rogado). Non era necesario por lei a identificación do elector. Podíase enviar o sobre á Xunta Electoral por correo certificado non máis tarde do día anterior ás eleccións ou entregándoo persoalmente na Oficina consular na que se atopase inscrito, non máis tarde de sete días antes da data das eleccións. Os españois e galegos no exterior podían votar nas eleccións autonómicas, municipais, xerais e europeas.

Despois da modificación da lei, os electores españois inscritos no CERA que vivan no estranxeiro e desexen participar en procesos electorais, ademais de por correo postal o fax, poderán solicitar o voto por internet a través da sede electrónica do Instituto Nacional de Estatística (INE). Para iso, a Oficina do Censo Electoral incluírá no impreso de solicitude, que remite de oficio a cada elector inscrito no censo electoral vixente para unhas eleccións ao domicilio co que figura inscrito no rexistro de matrícula consular, unha clave de tramitación telemática (CTT), xerada para cada elección e cada elector, con esa única finalidade.

Tanto para solicitar o voto como para votar o elector ten que identificarse. O voto entón pode realizarse :

- Por correo. Pode enviarse non máis tarde do quinto día antes da data das eleccións. Para iso, enviarase toda a documentación electoral nun sobre dirixido á Oficina Consular de Carreira ou Sección Consular da Misión Diplomática na que o elector estea inscrito, por correo certificado.

- En urna. Debe exercerse o mércores, xoves e venres anteriores ao día da elección. Os electores que opten por depositar o voto en urna entregarán persoalmente os sobres naquelas Oficinas ou Seccións Consulares nas que estean inscritos ou nos lugares que se habiliten. Identificaranse diante do funcionario co pasaporte, DNI ou coa certificación de nacionalidade ou de inscrición no Rexistro Civil Central, entregarán un dos certificados de inscrición no CERA previamente recibido e depositarán o sobre dirixido á

Xunta Electoral competente unha vez que o funcionario estampe nel o selo da Oficina Consular coa data do seu depósito. Agora, coa reforma da lei, os españois-galegos poden votar nas eleccións autonómicas, xerais e europeas, pero en cambio non votan nas eleccións municipais.

Tal e como se reflectiu con anterioridade, xa dende a súa tramitación, a reforma da LOREX, no que atinxe ao voto, foi moi criticada, fundamentalmente dende o ámbito dos emigrantes. A través das organizacións que representan a este colectivo, foron denunciados os aspectos que consideraban lesivos e que interpretaban, e seguen mantendo, que vulneran dereitos consolidados. As manifestacións expresada mostraron unha grande decepción, por considerar a reforma un ataque frontal contra os emigrantes. Algunha reforma era a todas luces necesaria; outra cosa que convén analizar é se existiu o necesario grao de consenso coas partes implicadas ou se, pola contra, sería necesario profundar en aspectos máis importantes que permiten a participación real dos emigrantes no devir político do seu País de orixe.

O cerne da discrepancia dos emigrantes coas modificacións da LOREX no relativo ao exercicio do voto dende o exterior non radica fundamentalmente no impedimento de votar nas eleccións municipais, que tamén; sobre todo, interpretan como unha secuencia de trabas burocráticas o chamado proceso da solicitude de votación, o voto rogado. Os emigrantes veno como un instrumento disuasorio para exercer o dereito de sufraxio e consideran que este método significará, na práctica, que a medio prazo a participación dos emigrantes sexa cando menos anecdótica. Interpretación hainas para todos os gustos, mais é ben certo que, cando menos, búscase o control sobre o proceso e fundamentalmente a súa limpeza.

Esta reforma parece que establece máis garantías. Outra cousa é a lexitimidade xurídica da nova norma e, así, mesmo cualifícase de inconstitucional (existe un recurso interposto perante o Tribunal Constitucional).

Con independencia do anterior, non convén perder a perspectiva de posibles intencionalidades políticas que poderían ter motivado algúns dos artigos e mesmamente a incorporación do voto rogado. Estas posibles interferencias de carácter político non son exclusivas de España, polo que cómpre analizar dende distintas experiencias de restrición ou maiores trabas para a participación nos procesos de votación en distintos lugares. A análise comparativa faise sobre a hipótese xeral do interese por parte de determinados grupos políticos ou de presión na xeneralidade dos procesos, e non se refire exclusivamente ás votacións referentes aos expatriados ou emigrantes no exterior.

Así, se manifesta na práctica a intencionalidade de promover a restrición do dereito a participar en procesos electorais por exemplo nos Estados Unidos. Apréciase en distintas iniciativas na Cámara de Representantes unha

tendencia normativa dirixida non precisamente a garantir e profundar na democracia, senón, todo o contrario, é dicir, limitar, reducir ou poñer trabas para a participación electoral tentando diminuíla. De feito, nesa mesma Cámara de Representantes estadounidense, a práctica e estratexia política da maioría conservadora, “vixiada” polo “Tea Party”, así o manifesta. O que parecía unha blindaxe institucional contra a tiranía da maioría veuse erosionando nos últimos anos coa emerxencia de movementos que se moven por fóra dos partidos, con orientacións contrapostas, como o mencionado “Tea Party” ou “Occupy Wall Street”, fundamentalmente orientados a incidir nas capas sociais máis desfavorecidas²⁴⁷. Estas sospeitas, segundo Juan Agulló, teñen unha clara verificación. En tal sentido, reproduce unha declaración efectuada por un dos representantes e fundador do Consello para o Cambio Lexislativo (ALEC), que non é máis que un grupo de presión norteamericano que se está a significar nos últimos tempos por ter sido o promotor de múltiples iniciativas lexislativas nesta dirección. Así se manifestaba este representante: “a nosa incidencia nas eleccións incrementase significativamente cando a poboación de votantes se reduce”²⁴⁸.

Esta reflexión relativa a unha posible intencionalidade “perversa” nas restricións para o exercicio do voto, no que afecta a España e, polo tanto, para os efectos dunha menor participación, baséase nunha realidade incontestable, que é a verificación da incidencia da abstención nos resultados finais nos procesos electorais, que fundamentalmente benefician aos partidos maioritarios e en especial a aqueles de ideoloxía conservadora.

En todo caso, e con independencia da interpretación xurídica, das críticas e da análise realizada, sen dúbida esta reforma normativa debería significar, na práctica, unha culminación positiva da maior parte das demandas dos partidos políticos e, sobre todo, das daqueles dous maioritarios, PP e PSOE, cando, de xeito recorrente –iso si, principalmente cando as estimacións dos posibles resultados electorais procedentes da emigración non lles eran precisamente favorables–, argumentaban para a súa pretensión de cambios normativos que non parecía normal que persoas que, nalgúns casos, non coñecían o seu municipio, puidesen decidir e poñer a unha determinada corporación. Mais non se pode perder de vista o que sistematicamente sucedeu en Galiza no referente a este dereito e, en particular, as sospeitas de falta de limpeza na tramitación e emisión do voto, circunstancias non imputables en ningún dos casos aos emigrantes.

247 Jorge Hernández Martínez, “Dinámica partidista, proceso electoral e ideoloxía: tendencias y contradicciones en los Estado Unidos”, *Revista de Estudios Migratorios*, nº 5, 2017, p. 18.

248 Juan Agulló, “El voto rogado, un peligro precedente”, *Rebelión. Periódico dixital*, 5/1/2012, www.rebelión.org/. Última consulta: 22/7/2019.

Datos ilustrativos do acontecido coa emisión do voto en determinados procesos electorais foron unha constante no coñecemento da sociedade galega e amplamente difundidos polos medios de comunicación. A modo de exemplo, e para ilustrar a afectación do voto do exterior na configuración do mapa político en Galicia, cómpre reflectir sobre o sucedido en 2007 na provincia de Pontevedra. Neste proceso, o axustadísimo resultado fixo que a cor política da presidencia da Deputación se dirimise por un número de votos moi cativo. Así, foi determinante o escrutinio do voto emigrante, que, por certo, se realiza con posterioridade ao día da elección e, polo tanto, xa cun coñecemento total do emitido neste caso en toda a provincia pontevedresa. Así, foi moi significativo o ocorrido no municipio de Cerdedo, no que, por 200 votos do exterior, se determinou nun sentido o resultado total da provincia, e, polo tanto, a presidencia da Deputación de Pontevedra, sendo un municipio cun padrón de 2.300 habitantes e un dos seis concellos de Pontevedra con máis electores no exterior (1/3 do censo) nese intre.

Tamén na provincia de Pontevedra, en Silleda, con aproximadamente 9.200 veciños con dereito a voto, 2.255 pertencían no ano 2003 a emigrantes; neste ano o recento dirimiuse no Xulgado. Tamén en 2007, neste mesmo municipio, estando en disputa a cor política do oitavo concelleiro, coa importancia conseguinte para o establecemento de posibles maiorías ou alianzas, foi de novo determinante o escrutinio do voto exterior; neste caso o Partido Popular conseguiu 150 papeletas e o PSdeG-PSOE 50.

Na provincia de Ourense tamén existen concellos que tiveron igual ou máis número de electores na emigración que os que residían no termo municipal: Beariz, Boborás, Avión, etc. En Bande o CERA constituíu o 50% do total de 4.000 persoas con dereito a voto.

Poderíamos continuar coa ilustración da realidade constante das incidencias nos procesos electorais nos distintos municipios galegos; desafortunadamente, non hai máis que achegarse aos xornais para coñecer a distinta casuística que relatan. Pero, en todo caso, convén insistir en que esta realidade descrita foi precisamente a que motivou a modificación da LOREX por parte das organización políticas representadas nas Cortes e, insisto, co visto bo daqueles que por ter máis representación tiñan nas súas mans a oportunidade lexislativa. Pois ben, ao parecer, os resultados dos distintos procesos electorais bota por terra o obxecto da reforma e os seus posibles beneficios, precisamente para aqueles que, tendo unha ampla maioría, apoiaron a reforma.

As expectativas e resultados obxectivables do impacto da modificación da LOREX non deixaron de se facer notar, particularmente en Galiza, onde, polo importante número de posibles votantes no exterior, poderían ter unha significativa incidencia nas eleccións do 2012, proceso que xa estaba suxeito a modificación da LOREX e, polo tanto, á aplicación do “voto rogado”. Así,

as expectativas ían medrando canto mais próximas estaban as eleccións. O que previamente xa estaba confirmado era que só un 7,68% dos galegos no exterior fixeran a solicitude para poder votar nestas eleccións, é dicir, de case 400.000 galegos e galegas as residentes no exterior, tramitaron a solicitude para poder votar só 30.526. Este dato non quere dicir que todos eles exerceran ese dereito, só que o solicitaron. Nas anteriores eleccións autonómicas galegas de 2008 votara o 31% do censo CERA; agora só o 7,68% solicitou o voto.

Coa anterior lexislación, a última participación da emigración nunhas eleccións xerais fora dun 31%. Pois ben, agora nas eleccións ás Cortes do Estado de 2011 a participación caeu ata un 4,95 %. Inmediatamente as críticas non se deixaron esperar e os resultados de participación da emigración, ao baixar de maneira notable, dispararon os comentarios, botando por terra as posibles “excelencias” da reforma:

“A clave do embrollo chámase Voto Rogado. Trátase dun sistema electoral quen non só resulta moralmente discutible, constitucionalmente dubidoso e socialmente odiado polos case dous millóns de persoas que o padecen: en realidade, é un precedente politicamente moi perigoso, a medio/largo prazo, para o resto da cidadanía española viva onde viva”²⁴⁹.

Esta importante baixada vén dar a razón aos máis interesados, aos emigrantes, pero tamén fixo saltar as alarmas precisamente entre aqueles que promoveran a modificación da LOREX. Unha cousa é certa: tanto aqueles que de xeito non disimulado aspiraban á eliminación do dereito de voto dos emigrantes, ben que a reforma cumpriu, en certa medida, as súas aspiracións, como aqueles outros que, de xeito non contraditorio, aspiraban a darlle transparencia ao proceso, pero permitindo o dereito de xeito claro, viron que a reforma foi un fracaso. En todos os casos, na actualidade, e despois de verificar na práctica o resultado da aplicación da nova norma, pódese concluír que en ningún dos casos se tiña fomentado de xeito honesto a cultura de participación antes da reforma, xa que, de ter sido o exercicio de voto unha aspiración e práctica xeneralizada, fomentada e promovida de xeito honesto por parte das autoridades, sería asumida co paso do tempo como tal por parte do colectivo e, se o exercicio deste dereito se producise de xeito normal e habitual, non sería tan escandalosa a baixada de participación, con independencia do complicado do proceso. O que manifestan os resultados abstencionistas é que ata agora o obxectivo pretendido por parte dalgúns partidos que se presentaban nos distintos procesos ía máis dirixido á promoción da votación masiva cara á súa forza, aínda que non se tivesen as garantías mínimas de limpeza

249 Juan Agulló, “El voto rogado, un peligroso precedente”, cit.

do proceso ou, dito doutro xeito, promoveuse un tipo de votación sinxela, non garantista, que permitía que, a través de procesos nos que o elector, en multitude de casos, non tiña nin tan sequera o control do seu propio voto emitido, este puidese ser manipulado. Esta grave conclusión é referendada pola práctica cotiá, e así é recoñecida por parte de todos os galegos e españois, xa que as gravísimas incidencias detectadas foron transmitidas polos distintos medios de comunicación: sacas de voto desaparecidas, votos manipulados, votos de persoas xa falecidas, votos en sedes de partidos políticos no exterior, recollida de sobres de votación en determinados eventos electorais, etc. Por certo, ningún dos casos descritos nos medios de comunicación foi denunciado por inexistente ou inxurioso diante dunha instancia xudicial.

En calquera caso, o que si se pode concluír é que a reforma, que só incidía en establecer un maior control sobre o proceso, non convenceu a case ninguén, non satisfizo as aspiracións dos emigrantes (máis ben veu a darlle a razón na diagnose que facían algúns relativa a que a máis requisitos, menor participación), non convenceu ao lexislador e, fundamentalmente, aínda que debería satisfacer as pretensións dos partidos que con maior poder de decisión promoveron a iniciativa, tampouco a estes lles pareceu que a aplicación da reforma da LOREX cumprise os seus obxectivos. Pero, en todo caso, o que si deberá ser motivo de satisfacción para aqueles que promoveron esta reforma, feita nos termos descritos, é o chegar á conclusión de que antes non se producía o proceso de votación cun mínimo de rigor, limpeza e obxectividade, circunstancia que, cando menos, os deberá deixar tranquilos de conciencia polas consecuencias do seu cambio lexislativo. Pero as cousas non son así, o debate vólvese situar en que todas as forzas políticas, pero singularmente os partidos maioritarios, que tradicionalmente acadan unha votación no exterior moi estimable, e, fundamentalmente aquel partido que ostenta o poder (xa que historicamente existiu unha relación directa do voto da emigración dirixido ao partido que ostenta o poder no Goberno do Estado e da Comunidade Autónoma) teñen que afrontar a contradición seguinte: ou máis participación con escaso control democrático ou menos participación, pero máis transparente e rigorosa.

9.2. Proposición de Lei de reforma da LOREX presentada polo PSOE no Congreso dos Deputados

Con posterioridade, o PSOE, o 3 de maio de 2012, presentou no Congreso dos Deputados unha Proposición de Lei de reforma da LOREX, que basicamente reproduce a mesma filosofía que a proposición non de lei presentada en Galiza. Na súa parte dispositiva, insta ao Goberno do Estado a que, a través da iniciativa, se promova a creación dunha circunscrición única para

a emigración, se suprima a necesidade de solicitar o voto (voto rogado), se promova a votación en sedes diplomáticas ou oficinas consulares e se promova tamén o voto electrónico.

Parece, pois, que ambos os dous partidos maioritarios estaban novamente en condicións de emendar a plana e de volver á situación do inicio, aínda que puidese existir algunha diferenza ou discrepancia; así o PP pretendía suprimir o voto rogado para aqueles que votasen en urna nos consulados e mantelo para aqueles que o fixesen por correo, mentres que o PSOE ía máis alá e pretendía suprimir en todos os casos o requisito previo de solicitar o voto.

9.3. Proposición non de lei aprobada no Parlamento de Galicia o 27 de xuño de 2012²⁵⁰

Se nos atemos ao establecido na nova norma, debería ser suficiente e non serían necesario máis reformas, mais non é así precisamente. En Galiza, onde temos máis emigrantes no exterior, onde se produciron tradicionalmente a detección de escandalosas irregularidades, o 27 de xuño do 2012 o Parlamento aprobou cunha ampla maioría (63 votos a favor e 12 en contra) unha proposición non de lei, consensuada polo PP e polo PSdeG-PSOE, para que a Xunta de Galiza instase ao Goberno do Estado a que modificase a LOREX para que “os cidadáns españois residentes no exterior dispoñan das mesmas condicións para exercer o seu dereito a voto có resto de cidadáns”.

A consecución da reforma da LOREG levou un importantísimo tempo para a súa plasmación nun texto, precisamente por mor de múltiples consideracións enfrontadas e distintos intereses non expresados, pero ao final logrouse. Non obstante, despois do primeiro resultado avaliativo da reforma, sen dar tempo a promover a práctica democrática de solicitar o voto para participar, sen “darlle outra oportunidade á reforma” explicándolles aos emigrantes coa antelación suficiente e antes de calquera proceso próximo o obxecto da nova norma, pretendíase volver empezar outra vez, reclamándose que a reforma suprimise a obrigatoriedade de solicitar o voto. Unha vez máis demándase o sufraxio en urna con mesas electorais e, como non, a ampliación de prazos. Que sucedeu pois? Que se quere primar, a transparencia ou o número de votantes? Quen ten a responsabilidade deste fracaso normativo? Cales son as novidades desta nova iniciativa? Ao parecer, unha antiga pretensión, debatida e non plasmada en ningunha regulamentación, é a novidade que aparece nesta proposición non de lei: a creación de circunscripcións específicas para os españois-galegos que viven fóra de España-Galiza; pídesse, polo tanto, ao Goberno do Estado que busque as fórmulas xurídicas e políticas

²⁵⁰ Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 650; Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, VIII Lexislatura, nº 143, p. 105.

que o fagan posible. PP e PSdeG-PSOE din neste texto que a circunscrición da emigración facilitaríaa a representación directa dos residentes no exterior e o voto persoal en urna.

Cando menos, a pretensión de elección directa é unha novidade, pero non é menos certo que bota por terra aquela outra que xa experimentaran ambos os dous propoñentes, PP e PSdeG-PSOE, que foi a de incluír nas súas listas e en postos de saída a emigrantes do exterior. Convén lembrar que o PP tivo un emigrante electo no Parlamento de Galicia e tamén o PSdeG-PSOE un senador elixido nas listas galegas. Que ocorreu, que non cumpriron as expectativas? Que resulta difícil compaxinar o traballo nun Parlamento coa residencia en Bos Aires?

9.4. Toma en consideración da Proposición de Lei de modificación da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeral do Parlamento de Galicia

Resultado daquela iniciativa formulada e aprobada por unanimidade o 15 de xullo de 2008 no Parlamento de Galicia, por fin, e despois dun “tempo prudencial” de cinco anos, debateuse no Congreso dos Deputados a proposta galega²⁵¹. Con novos protagonistas, con distinta configuración da representación na cámara galega e, como veremos, con argumentos totalmente distintos dos expresados naquel momento no debate celebrado no Parlamento de Galicia, agora, despois de terse producido procesos electorais suxeitos á nova regra emanada da LOREX, levouse a cabo unha defensa distinta da que se tiña producido. As modificacións, ao meu xuízo garantistas, para o exercicio do dereito a voto dende o exterior ao parecer xa non valían. Coñecidas as porcentaxes de participación real, manifestamente inferiores ás rexistradas cando non existía a obrigatoriedade de solicitar o voto, os argumentos que foran formulados en Galiza xa non se mantiveron en Madrid e veuse a desdicirse do aprobado no 2011 coa modificación da LOREX. Novamente, invocouse o agravio comparativo que representa a dificultade que significa solicitar o voto con respecto aos que vivimos no territorio galego ou español e así se manifestou cando, sen rubor, se dixo que o voto rogado é un claro inconveniente. Tratábase de darlle transparencia a un proceso tremendamente deslexitimado establecendo medidas correctoras e agora o problema radica en que unha pequena premisa previa, que é solicitar o dereito a votar, se converte nun problema. Non é unha manifestación de madurez que calquera poida exercer o dereito ou non, segundo a súa vontade?

251 *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, pp. 6-18.

As súas señorías, non todas, pero en maior medida aqueles portavoces que representaban aos grupos maioritarios, non esconderon o interese en volver modificar a LOREX, revisando, fundamentalmente, o que atinxe ao voto rogado; é mais, nalgún caso manifestaron sen reservas a necesidade de suprimilo.

Na Galiza xa se celebraran eleccións ao Parlamento. O resultado de participación foi o seguinte: nestas eleccións, celebradas o 21 de outubro de 2012, máis de 397.000 persoas que viven fóra de Galiza tiñan dereito a voto, case un 20% do censo total; delas solicitaron o voto 30.524 compatriotas no exterior e, destes, exercitaron ao final o dereito a votar 12.954. En xaneiro de 2014, ano en que se produciu o debate, o censo CERA seguiu aumentando e xa eran 419.000 as persoas que podían votar. Con este panorama, con este “caladoiro” de votos, non é de estrañar que non se tivese rubor en dicir que, se se tivese que cambiar novamente a lei, faríase sen máis; aquí non habería grandes discrepancias entre aqueles grupos que historicamente se nutren deste apoios.

Nese sentido, merece a pena subliñar o teor dalgunha das intervencións emitidas neste Pleno:

“Una reforma que nació con muy buena intención pero que se ha revelado como ineficaz, ya que también la consecuencia, estoy segura, no deseada de esta reforma ha sido una caída espectacular en la participación de nuestros ciudadanos residentes en el exterior y un malestar generalizado por la metodología del ejercicio del voto (...)”.²⁵²

“Lo dificultoso del proceso, sobre todo porque estamos hablando de personas mayores de sesenta y cinco años (...) debemos señalar que en muchos países americanos los sistemas de correo no son eficaces (...) no es porque no quieran votar, sino porque el sistema que está actualmente implementado no se lo permite o bien se lo dificulta (...) porque efectivamente el voto rogado es una de las medidas que más ha dañado el principio de igualdad de los españoles que consagra el artículo 14 de la Constitución y ha supuesto un recorte flagrante de los derechos de los ciudadanos españoles que viven en el exterior (...)”²⁵³

“Además, queda pendiente y sin resolver una propuesta histórica, la creación de tres circunscripciones electorales en el exterior –la de Europa, la de América y la del resto del mundo– con el fin de que los españoles residentes en el extranjero puedan elegir a sus propios

252 Paula Prado del Río, parlamentaria do Partido Popular no Parlamento de Galicia, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p. 7.

253 Rozano Domingo, Unión Progreso y Democracia, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p. 11.

representantes en las Cortes Generales en este Congreso y en el Senado (...)”²⁵⁴.

“Es necesario abrir ese debate para replantearse el actual sistema de voto rogado (...)”²⁵⁵.

“Nos preocupa porque se puede aprovechar esta propuesta para dar un paso atrás en una legislación que, además de garantizar el derecho a voto de la ciudadanía en el exterior, garantiza que se elimine o sea mucho más difícil de ejercer el fraude electoral, fraude señorías (...) es razonable que la gran mayoría de ustedes no lo haya percibido ni vivido como lo hemos percibido y vivido nosotros. Que votaran personas inscritas en el CERA que habían muerto hacia meses o años no era en Galicia, señorías, anecdótico sino alarmante; que llegaran a las mesas electorales decenas, cientos de sobres con sus correspondientes votos con la misma letra y la misma dirección tampoco era cuestión anecdótica en las mesas electorales de Galicia en la contabilización del voto de la emigración (...) que desde nuestro punto de vista puede volver la legislación electoral a tiempos en los que, como en Galicia, personas que no hayan nacido ni vivido nunca en nuestro país puedan decidir quien les va a gobernar”²⁵⁶.

Queda ben claro, con algunha excepción, cal era a intencionalidade que tiñan os lexisladores en relación coa vixencia da reforma da LOREX realizada no ano 2011. Probablemente estivésenos de novo diante dunha proposta de cambio da LOREX no sentido de involucionar, cando menos, no que atinxe ao voto rogado.

Resulta difícil establecer calquera tipo de traballo nesta temática cando non se pode albiscar unha normativa sólida e con permanencia no tempo. Resulta, pois, obvio que mesmo dificulta enormemente este traballo, cando menos no que se refire ao voto emigrante, máxime cando se trata de facer unha nidia interpretación das normativas existentes e posibles críticas ou parabéns.

Entendo que, neste caso, se a intención fose modificar o existente, non serían tantas as dificultades para realizalo, nin tantos tempos de espera para pólo sobre a mesa e debatelos²⁵⁷. En todo caso, cómpre rematar interpretando

254 Nuet Pujals, grupo Izquierda Plural, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p.12.

255 Surroca i Comas, grupo catalán de Convergència i Unió, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p. 13.

256 Fernández Davila, grupo mixto, BNG, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p 9.

257 De feito, a LOREX ten sido obxecto das seguintes reformas: reforma do 4 de abril de 1987, reforma do 15 de marzo de 1991, reforma do 4 de novembro de 1992, reforma do 31 de marzo de 1994, reforma

que, por enriba do lexítimo e desexable principio de transparencia e eliminación de reservas en prol da transparencia na emisión do voto dende o exterior, poden primar novamente a procura de réditos electorais.

9.5. O voto rogado. Debate recorrente dunha posible eliminación

Parece evidente que a escasa participación nos procesos electorais nos que se pode facer o uso da solicitude para votar, é dicir, a utilización da fórmula do voto rogado, está detrás do inusitado interese que teñen as distintas forzas políticas en eliminalo e, polo tanto, en facer unha nova modificación da LOREX. Os grandes partidos non amosan moitas diferencias en relación á posibilidade de eliminalo. É certo que a participación nos distintos proceso electorais dos residentes ausentes en xeral, e nomeadamente en Galiza, é manifestamente cativa. Esta realidade, entre outras, sen dúbida está detrás das propostas das modificacións lexislativas para “corrixir” esta tendencia. Non é menos certo que esta tendencia, en certa medida, pon de manifesto o desexo de computar unha porcentaxe de votantes que poderían modificar un determinado resultado electoral. Coñecedores pola realidade empírica de que o comportamento deste colectivo estatisticamente favorece en maior medida aos grandes partidos, son precisamente estes os que en maior medida amosan o seu interese na eliminación do voto rogado.

Pero non só son os partidos políticos os que manifestan unha visión do actual sistema a través do voto rogado. Cómpre coñecer o que, dende a colectividade emigrante, se pensa ao respecto. Así, xa entre os Acordos do II Pleno do VI Mandato do Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior, no punto de debate na materia de dereitos civís e participación, conclúuse coa petición da eliminación do voto rogado²⁵⁸.

Tamén, e na mesma dirección de amosar a súa discrepancia coa situación derivada da necesidade de solicitar o voto en vez de que fose de oficio, os acordos da Comisión Delegada das Comunidades Galegas na súa xuntanza celebrada o 12 e 13 de decembro de 2017 en Celanova, Ourense, avogan pola eliminación do voto rogado.²⁵⁹

Seguindo nesta liña, no Foro sobre a Emigración celebrado o 14 de decembro dese mesmo ano 2017 en Ourense, o Secretario Xeral de Emigración,

do 24 de marzo de 1995, reforma do 31 de maio de 1997, reforma do 6 de xullo de 1998, reforma do 12 de maio de 1999, reforma do 29 de xuño de 2002, reforma do 12 de marzo de 2003, reforma do 30 de novembro de 2003, reforma do 24 de marzo de 2007, reforma do 10 de outubro de 2007, reforma do 5 de novembro de 2010, reforma do 30 de xaneiro de 2011, reforma do 8 de setembro de 2011, reforma do 1 de abril de 2015 e reforma do 2 de novembro de 2016.

258 Acta do II Pleno do VI Mandato do Consello Xeral da Cidadanía no Exterior, Dereitos Civís e Participación, Madrid, 17-18 xuño de 2013, p. 20.

259 Acta da Comisión delegada das Comunidades Galegas no Exterior, Celanova, 12-13 de decembro de 2017, p. 17

Sr. Rodríguez Miranda, expresou publicamente a disposición de tentar de influír para que a eliminación lexislativa do voto rogado cumpra as pretensións dos galegos e galegas no exterior que así o manifestaran: “Rodríguez Miranda pide una modificación del sufragio rogado porque no se garantiza el derecho a votar”²⁶⁰.

Ben é certo que existe unha enorme diferenza entre o que pensan os emigrantes en Europa en relación ao do restos de emigrantes galegos espallados polo mundo. A proximidade, o contacto coa realidade galega máis frecuente, fan que os galegos emigrados a Europa teñan un comportamento distinto á hora de expresar con maior rotundidade o rexeitamento a este modo de votación.

Da importancia e preocupación que dende á política manifestan distintos representantes, é interesante mencionar o expresado polo, naquel intre, apenas nomeado Ministro de Asuntos Exteriores, Josep Borrell. Así o 10 de xuño de 2018, aos tres días de tomar posesión do seu cargo, anunciou no espazo televisivo da 6ª *El objetivo* que a primeira iniciativa lexislativa que sometería ao Consello de Ministros sería “a modificación da LOREX, eliminando o voto rogado”.

Distintos articulistas especializados en materia emigratoria tamén fan énfase na problemática do voto rogado. Alexis Romero, en *Público*, fala desta problemática²⁶¹. Tamén este mesmo articulista escribe sobre o tema baixo o título “La falta de consenso de los partidos eterniza una reforma electoral de calado” e comeza a súa exposición relativa ao voto rogado dicindo que “PSOE y Podemos registran una propuesta para suprimir el voto rogado antes de mayo del 2019”²⁶². Manuel Sánchez, na súa plataforma de espazo público titula un artigo “Sánchez se compromete en Chile a reformar cuanto antes el voto en el exterior”.

Parece, pois, que o tema que nos ocupa non é menor. Outra cousa ben distinta é o tratamento que lle queira dar a quen lle corresponde a toma de decisións de carácter normativo.

260 Foro de *La Región*, Ourense, 14/12/2017.

261 Alexis Romero, “Como sobrevivir al voto rogado, el sistema que ha expulsado de las urnas a casi medio millón de españoles”, *Público*, <https://www.publico.es/>. Última consulta: 10/7/2019.

262 Proposición de Lei de reforma da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do Réximen Eleitoral Xeral, *Boletín Oficial de las Cortes Generales*, nº 370-1, 15/2/2019.

CAPÍTULO 10.

DOUTRINA ADMINISTRATIVA E XURISPRUDENCIAL SOBRE O VOTO DOS RESIDENTES NO EXTERIOR

Ademais da interpretación sobre a transparencia da emisión do voto dende o exterior exposta por distintos colectivos, asociacións, emigrantes ou autoridades consulares –por certo, ben abundosa e prolixa en argumentos–, existe unha doutrina administrativa establecida polas Xuntas Electorais Provinciais (XEP), que teñen competencias no seu ámbito territorial para dirimir conflitos derivados da aplicación da lexislación electoral, e, con rango superior, a Xunta Electoral Central (XEC), que, entre moitos outros cometidos, ten o de dar instrucións ás respectivas Xuntas Provinciais á hora de interpretar a normativa vixente. Esta doutrina, como non podía ser de outro xeito, é variadísima e nela mestúranse instrucións confusas, nuns casos contraditorias e noutros claramente valedoras da limpeza, legalidade e fiabilidade dos procesos electorais no exterior e, nomeadamente, da emisión do voto dun xeito libre, secreto e garantido.

Un primeiro exemplo vén motivado polo recurso presentado por unha forza política pola posible vulneración dos preceptos legais consagrados na LOREX, relativo á inclusión do certificado de inscrición no censo, xa que este extremo non se tería cumprido en determinados votos emitidos dende o exterior nas eleccións ao Parlamento de Galicia de 1997.

O artigo 75.3 da LOREX establece que estes electores exercerán o seu dereito de voto conforme ao procedemento previsto no parágrafo terceiro do artigo 73 e enviarán o sobre dirixido á Xunta Electoral competente para o seu escrutinio por correo certificado. A remisión ao parágrafo terceiro do artigo 73 impón que o elector “incluírá o sobre ou sobres de votación e o certificado [refírese ao de inscrición no censo] no sobre dirixido á Mesa e remitirao por correo certificado”.

Aténdose a literalidade do devandito artigo 73, estaría fóra de calquera dúbida a aceptación e anulación da votación dos electores inscritos no censo

especial de residentes ausentes realizado pola Xunta Electoral de A Coruña –a denuncia foi realizada diante desta xunta provincial coruñesa–, cando, entre a multitude de irregularidades constatadas, se manifesta e verifica que un tal Rivas, domiciliado na rúa Escala nº 956, Lanús (Bos Aires, Arxentina), emitiu os envíos certificados RR 026258208-AR, RR 026258199-AR, RR02658185-AR²⁶³. Esta evidencia, resultado dunha comprobación nin sequera minuciosa dos envíos, demostra ben ás claras a falta de garantías do proceso de votación. Ponse de manifesto que as cautelas que a LOREX establece para garantir o carácter persoal do voto por correo (necesidade de apoderamento notarial cando non se realice persoalmente polo elector) desaparecen no voto por correo dos residentes ausentes, por canto os funcionarios de correos do Estado de residencia do elector non realizan, e seguramente nin teñen por que, comprobación ningunha da identidade do elector e de quen realiza o envío para ver se é efectivamente a persoa que figura no remite.

A Xunta Electoral Provincial de A Coruña desestimou o recurso apelando a determinadas instrucións emanadas da Xunta Electoral Central do 3 de novembro de 1989, 7 de decembro de 1989, 26 de abril de 1993 e 17 de xuño de 1993, entre outras, nas que se dispón que se terá que considerar válido “o voto emitido por residentes ausentes ao que non se acompaña certificación de inscrición no censo, sempre que consten suficientemente os datos identificativos do elector mediante o remite do sobre ou mediante o boleto para o reintegro dos gastos efectuados”²⁶⁴.

Esta interpretación, dende meu punto de vista inxenua, ignora que calquera persoa ou “axente electoral”, se pretende manipular o sentido do voto, facéndoo por outro ou outros, tamén coñece o nome daquel ou daquela polo que vai emitir o seu voto e, polo tanto, non parece difícil reflectir este extremo no remite ou ben incorporar o xustificante co nome da persoa concreta para recuperar o gasto derivado do envío. Non se amosa moi complicada esta dedución aplicando simplemente o sentido común.

Con posterioridade, na Sala do Contencioso-Administrativo do Tribunal Superior de Xustiza de Galicia, esta mesma organización política, o 4 de novembro de 1997, presentou recurso contencioso-electoral “contra o acto de proclamación de electos ditado pola Xunta Electoral provincial da Coruña o día 1 de novembro dos correntes”. Este recurso contencioso-contencioso administrativo, núm. 2099/1997, foi desestimado pola sentenza da Sección 1ª da devandita Sala núm. 763/1997, do 21 de novembro, a cal, non obstante, di no seu fundamento de dereito terceiro:

263 Samuel Rodríguez López, reclamación (ex art. 108.2 LOREX) contra o escrutinio xeral realizado pola Xunta Electoral Provincial de A Coruña, 25/10/1997, punto 11.

264 Resolución da Xunta Electoral Provincial de A Coruña de 25/10/1997.

“O artigo 73 da LOREX dispón, en efecto, no seu número 3 que «unha vez que o elector teña escollido ou, de ser o caso, enchido a papeleta de voto, introducirla nun sobre de votación e pecharao. Incluirá o sobre de votación e o certificado no sobre dirixido á Mesa e remitirao por correo certificado no prazo que para os residentes-ausentes sinala el artigo 75, no seu parágrafo 2», precepto que establece cunha claridade meridiana e sen dúbida que o elector debe incluír o sobre coa votación e o certificado censual no sobre que dirixa á mesa Electoral, polo que «in claris non fit interpretatio» constituíndo a que neste extremo realiza a Xunta Electoral Central e é aceptada no caso de Autos pola Xunta Provincial da Coruña infracción do mesmo, -por canto é unha norma de dereito necesario, cuxa intelixencia non se pode flexionar, e como tal unha rituaria garantía da efectividade e personalidade do voto, que en todo caso hase de extremar- en mérito á cal a irregularidade que se denuncia devén en invalidante, como alega con razón a actora, en lugar de non invalidante, como de adverso se sostén; logo dita Xunta Electoral Provincial non debeu computar como válidos os votos que aquí resultan cuestionados”.

No seu fundamento de dereito cuarto engade:

“En atención, así e todo, a que o artigo 113 número 2, alínea d) da Lei 5/1985 establece como principio de todo o noso sistema electoral o de que só procederá a nulidad da elección celebrada naquela ou aquelas Mesas que resulten afectadas por irregularidades invalidantes (e coa conseguinte) necesidade de efectuar nova convocatoria nas mesmas, hase de sinalar para o caso de autos que aínda que os indicios de irregularidade alegados pola forza política recorrente como ocorridos no proceso da Mesa de litis, existen na forma deducible das actuacións, non constitúen elementos de xeneralidade respecto dos diferentes puntos de procedencia dos votos correspondentes, que permitan á Sala chegar á convicción de que a votación da Mesa en conxunto non supuxo o reflexo dos que devandito colectivo de electores quixera manifestar.

Por todo o cal procede desestimar o recurso interposto”.

A Sala establece neste pronunciamento un complicado equilibrio, ao dar a razón á vulneración do dereito de voto persoal só nos casos detectados, sen cuestionar o escenario escandaloso por falta de transparencia no que transcorre todo o proceso das votacións no exterior e, fundamentalmente, fóra de Europa

Outra reclamación similar neste mesmo proceso electoral das eleccións autonómicas galegas de 1997 efectuouse na Xunta Electoral

Provincial de Pontevedra, tamén por computarse como válidos sobres de votación que non contiñan o preceptivo certificado censual. O resultado foi igualmente desestimatorio; de novo, a argumentación é contraditoria e, así, nos fundamentos de dereito segundo e terceiro da resolución, dise:

“O artigo 19.1 da LOREX establece que é competencia da XEC «unificar os criterios interpretativos das Xuntas Electorais Provinciais e, no seu caso, da Comunidade Autónoma, en aplicación da normativa electoral».

Sen dúbida, os argumentos da reclamación feita diante de nós gozan dunha solidez xurídica indubidable, na medida que o precepto que se cita na reclamación –art.73 LOREX– non prevé que o seu paladino mandato admita excepcións. Máis aínda cando a propia XEC no seu acordo de 7 de nadal de 1989 proclama o «carácter excepcional» desa interpretación. Como así mesmo é de salientarmos a eventual discordancia de tal criterio co rigor esixible para o suposto de emisión de voto por correo de residentes non ausentes.

E igualmente non se lle escapa a esta XEP que a referencia ó favorecemento do exercicio do dereito o voto necesita contrarrestarse coas esixencias de seguridade xurídica e transparencia no proceso electoral para as que son funcionais as formalidades legais no acto de remiti-lo voto.

Terceiro: Así e todo, este órgano da Administración electoral non pode descoñecer o vinculante criterio da XEC, máis atendendo a que a estimación do recurso non suporía a variación do resultado electoral no atinxinte á proclamación de candidatos electos.

Xa que logo, vistos os artigos citados, esta Xunta Electoral Provincial
DECIDE

Desestima-la reclamación movida pola Sra. Representante do (...) e non dar lugar a declara-la anulación da votación dos electores inscritos no censo electoral de residentes ausentes nesta Provincia”²⁶⁵.

Nestas resolucións, efectuadas no mesmo proceso electoral, motivadas as reclamacións polo mesmo feito de non incluír no sobre a acreditación de figurar inscrito no censo, nin tan sequera existe unha coherencia interpretativa dos feitos, e así desestímase a presentada na Xunta Electoral de Pontevedra coa argumentación de que a estimación do recurso non suporía variación no

²⁶⁵ Resolución da Xunta Electoral Provincial de Pontevedra con referencia AC-20, 24/10/1997.

resultado electoral final. A da Coruña xustifícaa en virtude de que entende que é suficiente para a acreditar a identificación do elector o remite do sobre ou o boleto para o reintegro dos gastos efectuado polo envío.

Iso si, en todos os casos non se dubida da impecable argumentación desenvolvida en todas e cada unha das reclamacións.

A Xunta Electoral Central, en reunión celebrada o día 23 de febreiro de 1998, acordou someter ás entidades políticas con grupo parlamentario no Congreso dos Deputados unha exposición verbo da procedencia de manter ou revocar o criterio sentado por ela na súa Instrución do 3 de novembro de 1989 e demais acordos reiteradores da mesma, antes citados²⁶⁶. No correspondente prazo de alegacións, a maioría das entidades políticas (non a totalidade) pronunciáronse a favor da revogación do aludido criterio sobre “requisitos do voto dos electores inscritos no censo especial de residentes ausentes”.

Esta Instrución, por certo, non motivada por un proceso de reconsideración autónoma, senón por unha sentenza ditada pola Sala do Contencioso-Administrativo do Tribunal Superior de Xustiza de Galiza, aínda que xa coñecida pola Instrución do 23 de febreiro de 1998, foi redactada nos seguintes termos na reunión do 15 de abril de 1998:

“Primeiro.- Queda revogada a Instrución da Xunta Electoral Central do 3 de novembro de 1989 sobre requisitos do voto dos electores inscritos no CERA, quedando igualmente revogados os acordos do 7 de decembro de 1989, Instrución do 26 de Abril de 1993 e acordo do 13 de Xuño de 1994, en canto se opoñan ao previsto na presente Instrución.

Segundo.- Para a validez do voto dos electores inscritos no CERA, en toda clase de eleccións será requisito inescusable que no sobre dirixido á Mesa se inclúa o certificado de inscrición no citado censo electoral especial, remitido a cada elector pola Oficina do Censo Electoral.

Terceiro.- A presente Instrución publicarase no Boletín Oficial do Estado e remitirase, con ocasión dos próximos procesos electorais, ás Xuntas Electorais Provinciais, para o seu coñecemento e, nas eleccións municipais, darase traslado ás Mesas Electorais, así como ás Xuntas Electorais de Comunidades Autónomas; notificarase tamén ás entidades políticas con Grupo Parlamentario no Congreso dos Deputados.

Pazo do Congreso dos Deputados, 20 de abril de 1998”.

Esta Instrución, non apoiada por unanimidade, só corrixe a ambigüidade interpretativa consciente e existente, pero nin tan sequera serviu para poñer de acordo ao conxunto de actores que participan nun proceso electoral e, así,

²⁶⁶ Xunta Electoral Central, expediente 321/98, 23/2/1998.

en distintos procesos posteriores, e en distintas Comunidades Autónomas, incluída Galiza, volvéronse producir conflitos. Nas eleccións ao Parlamento de Galicia de marzo de 2009 volveuse reproducir o escándalo e, neste caso, na provincia de Ourense o voto do exterior, o voto da emigración, modificou a asignación de escanos a favor dunha formación política que non os tiña asignados no escrutinio do propio día 1 de marzo do 2009.

Sería tan complicado modificar os prazos de emisión de voto no exterior con antelación suficiente para que todos os votos (os do exterior e os emitidos no territorio galego) puidesen ser escrutados nun só acto? É moi complicado pensar que, dende que se produce a votación no territorio en xornada electoral e o posterior escrutinio do voto dos inscritos no CERA, podería manipularse o sentido dese voto, ou ben literalmente ser cambiado? Pois si, certamente é posible, e eu atreveríame a aseveralo, coñecendo o funcionamento de determinados servizos de correos en distintos países nos que, en moitos casos, non existe ningunha garantía de custodia e privacidade e, noutros, estes mesmos servizos son de titularidade privada.

Novamente, a ambigüidade e pouca contundencia que manifestan tanto as Xuntas Electorais Provinciais como a Central e, por suposto, as organizacións políticas, que, en definitiva, teñen a capacidade lexislativa para poñer orde, fan pensar que o que está a suceder non é produto da fatalidade nin dun feito concreto aparecido nun determinado momento nun determinado país receptor de emigrantes, neste caso galegos e galegas. Esta situación obedece a un “deixar facer” produto dunha reflexión puntual e meditada na que tal estado de despropósitos é un bo escenario para tratar os emigrantes e as emigrantes galegos como “reserva electoral” propicia e o CERA como “caladoiro”. Contando cun aparato importante de “vinculadores políticos”²⁶⁷ e “axentes electorais” e, sobre todo, co control partidario das directivas dos centros galegos no exterior, pódese conseguir, sen ningunha dúbida, que eses potenciais votantes se inclinen a favor dunha determinada opción política, aínda que nunca pisaran territorio español ou galego e, por suposto, os métodos da captación deses votantes fagan ruborizar a calquera persoa.

Onde radica o problema, para que despois de ter vivido antes o proceso electoral de marzo do 2009, no que se verteron “ríos de tinta” denunciando a situación e se apelou a modificacións lexislativas inmediatas (falábase de que xa en marzo se posibilitaría o voto en urna no exterior), non se adoptase ningunha iniciativa neste sentido? Onde están as iniciativas parlamentarias que poderían estar presentadas no Congreso dos Deputados para facer modificacións lexislativas na LOREX?

²⁶⁷ Propostas do PSdeG-PSOE para a redacción do proxecto de dictame da Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, documento con nº de rexistro 19.488, 6/6/2001.

Na data de hoxe a situación non variou, pero xa estamos en condicións de aseverar que os recorrentes conflitos que presenta o voto dos residentes ausentes inscritos no CERA, cando menos, e no caso de que se non se restrinxise –polo menos en determinados procesos– a emisión do voto, obrigarían a unha regulación moito mais estrita e garantista, non só para que o voto destes residentes ausentes reúnan os requisitos indispensables de secreto, liberdade e carácter persoal, senón incluso, e indo máis alá, para que o antedito CERA –non suficientemente depurado e revisado, e en cambio incrementado notablemente nos últimos anos– non se utilizase, como se dixo con anterioridade, como “reserva” estratéxica de votos susceptibles de variar o senso dun proceso electoral.

Cidadáns de terceira o cuarta xeración deciden co seu voto a composición dun Parlamento, ou mesmo poden determinar a composición dun Goberno dunha Nación que en moitos casos non coñecen nada ou case nada. A solución a este contrasentido pasaría por aclarar o sentido da dobre nacionalidade: non debería permitirse exercer as dúas simultaneamente, senón que, ao igual que sucede noutros ámbitos, o exercicio dunha delas deixaría a outra nun estado latente. Dito doutro xeito: o exercicio do dereito político de sufraxio no Estado de residencia debería impedir exercitar ese mesmo dereito no Estado Español, no que non se reside e do que se ostenta, xunto con outra, a nacionalidade.

A Xunta Electoral Central debería, por medio dunha instrución interpretativa do artigo 2.1 da LOREX, aclarar este extremo, establecendo en que supostos os españois que ostenten ademais outra nacionalidade son titulares do dereito de sufraxio activo, e, polo tanto, poden ser inscritos no CERA. Debería tamén, para o proceso de votación dos inscritos no CERA, esixirse, como mínimo con idéntico rigor, os mesmos requisitos que para o voto por correo dos residentes no territorio do Estado.

Así, a especialidade da solicitude a que fai referencia o artigo 73.3 da LOREX vese substituída para os residentes ausentes polo envío da documentación pertinente de oficio pola propia Administración electoral. Visto o elevado índice de abstención dos inscritos neste censo especial, sería necesario equiparar ambos os dous réximes do voto por correo; é dicir, que tamén os inscritos no CERA deban solicitar persoalmente a documentación necesaria para o exercicio do dereito de sufraxio activo. Deste xeito, ao tempo que se procedería a un evidente aforro de fondos públicos, estableceríase un sistema de demostración do interese dos residentes ausentes polo proceso electoral de que se trata, interese necesario e que as altas taxas de abstención e, en xeral, o desinterese polas cuestións do país –por outro lado comprensible– daqueles que naceron ou, polo menos, pasaron fóra del a maior parte da súa vida mostran que non teñen moitos dos que figuran inscritos no CERA.

Cando menos, a precampaña e campaña electoral fóra do territorio español debería rexerse polas mesmas normas (en materia de publicidade partidaria e de prohibición de publicidade institucional nos medios de comunicación social) que as que imperan no territorio do Estado. Mesmo certas peculiaridades poden esixir regras específicas e máis estritas, como o control por parte da Administración electoral das viaxes institucionais a países nos que residan colectividade de residentes galegos ou españois, que na inmensa maioría dos casos se converten en verdadeiros actos de propaganda electoral pagados con fondos públicos ou, á inversa, das viaxes pagadas a residentes ausentes –nomeadamente de idade avanzada– para volver ao país en época preelectoral ou electoral. A obriga de dar conta á Administración electoral dos actos de propaganda –partidaria o institucional– realizados fóra do territorio do Estado constituiría –sen necesidade de reformar a LOREG– un instrumento eficaz para o desenvolvemento deste labor de control.

No caso de mesas electorais nas Embaixadas e Consulados, inescusablemente deberían estar presentes nelas interventores e apoderados, acreditados polas distintas candidaturas concorrentes.

Estas instrucións da Xunta Electoral Central, que deberían ser comúns para todas as Xuntas Provinciais do Estado, non sempre son interpretadas do mesmo xeito. Así, a Sala do Contencioso-Administrativo da Audiencia Territorial de Granada emitiu a sentenza nº 999/1990, derivada do recurso nº 1002/1990, tamén relativa á anulación de votación por falta de presentación de documento acreditativo, sentenza moi garantista do proceso electoral, xa que, neste caso, se trataba da non presentación do DNI, pasaporte ou permiso de conducir nunha mesa situada en territorio español cando o presidente e os vocais daquela manifestaron que os votantes lles eran coñecidos. Se esta aplicación estrita do deber de identificarse se produce aquí, onde probablemente fose certo que si coñecían a eses veciños, como se pode permitir a non identificación fidedigna a miles de quilómetros de distancia? A sentenza mencionada di literalmente:

“A Sala anula a votación de cinco mesas porque o Presidente e Vocais permitiron a votación de electores sen a presentación do DNI, Pasaporte ou Permiso de Conducir, porque lles eran coñecidos e en razón a que o número de votantes sen a identificación que esixe a Lei podía afectar ao resultado da elección”

Ben é certo que, cando menos, unha alarma tan xeneralizada en relación coa falta de garantías na emisión do voto emigrante esixiría unha pronta re-acción dos poderes públicos para remediar tal estado de cousas.

CAPÍTULO 11.

RELACIÓN ENTRE OS DEREITOS SOCIAIS E POLÍTICOS DOS EMIGRANTES GALEGOS

Tamén dende a chamada sociedade civil xorden constantes críticas e artigos que amosan a súa preocupación polo tratamento que se está a dar aos emigrantes galegos e galegas en xeral:

“O pasado 12 de Febreiro foi constituída en Compostela unha plataforma cidadá que baixo o lema «Se resides, decides» traballará por conseguir a reforma en profundidade da actual Lei Orgánica de Réxime Electoral Xeral (LOREG, 5/1985) que regula o dereito de sufraxio e o seu exercicio.

A iniciativa aspira a dar resposta ao amplo sentir cidadán crítico coas manifestas eivas do actual sistema electoral, que reconece dereito pleno a colectivos que residen no exterior e cuxo único vínculo co país consiste precisamente no exercicio do dereito a voto –e todo o que ese exercicio leva aparelado– ao tempo que mingua, ou directamente nega, dereitos a colectivos que residen de forma permanente no país (mariñeiros, penados, inmigrantes).

Trátase como é sabido dun problema que a nosa sociedade arrastra desde hai moito tempo e que nos últimos anos adquiriu proporcións que dificilmente pode admitir unha sociedade que se reclama democrática.

Co seu lema, «Se resides, decides», a plataforma deixa claro que entende que o voto ha de ser un dereito de residencia, non de sangue e, nese sentido, traballará para que o exercicio dese dereito sexa recoñecido de maneira efectiva a todas as persoas que residen de forma estábel e permanente na nosa comunidade. Traballará así mesmo para que os dereitos que se recoñezan ás persoas de orixe galega que residen

de maneira permanente no estranxeiro se regulen de acordo con esa situación”²⁶⁸.

Aparece, pois, curiosamente a través dunha plataforma social e civil, a diferenciación entre a axuda e recoñecemento de dereitos no ámbito social, cultural e socio-sanitario aos compatriotas galegos e galegas no exterior e, especialmente, a aqueles e aquelas que viven unha situación de precariedade extrema e, por outro lado, o cuestionamento do dereito ou non ao exercicio do voto.

Se a equiparación de dereitos en relación coa emisión do voto por parte dos residentes no exterior é un dos problemas serios que se antolla de difícil solución, ao non existir unha clara vontade de arranxo, non deberá ser menor a preocupación por solucionar as carencias que en materia socio-sanitaria están a padecer moitos e moitas deles nos países onde residen, sendo esta situación de vulnerabilidade propia para mesturar a solidariedade coa compra de vontades. En todo caso, a aqueles e aquelas que no seu momento foron xenerosos con Galiza, agora que en moitos caso necesitan o máis elemental, é obriga de ben nados corresponderlles cando máis o precisan.

Correspóndelle en primeira instancia ao Goberno do Estado instaurar programas e legislar no sentido de que, sendo cidadáns españois, tamén a Constitución os homologa como tales en dereitos.

No ano 2000, no mes de outubro, aprobouse por unanimidade no Pleno do Congreso dos Deputados instar ao Goberno a adoptar unha serie de actuacións tendentes a mellorar a situación económica e social dos emigrantes españois para, así, avanzar no camiño da súa igualación efectiva cos residentes no exterior. Como é habitual, e sendo, como non, receptivos e sensibles a esta problemática, non adoita estar na escala de prioridades dos distintos gobernos a de establecer cambios normativos para que se equiparen en dereitos, quedando, como case sempre, en declaracións de intencións que se acentúan en vésperas de novos procesos electorais.

Por outra banda, vén sendo moi habitual a constante peregrinación – tamén en épocas electorais– case sempre de cargos institucionais, deputados, senadores, deputados provinciais e multitude de alcaldes, que, sen dúbida con interese electorais, pero tamén de boa fe, comprometen recursos autonómicos, provinciais ou municipais en beneficio dos máis necesitados no exterior e, así, se financian programas de carácter asistencial, cultural ou, mesmo, se implementan recursos no exterior de certa envergadura (centros de maiores, centros de día, etc.). Estas axudas son a todas luces xustas, pero en moitos casos dificultan o normal desenvolvemento dos orzamentos en determinados concellos con recursos limitados.

268 Declaración fundacional da plataforma *Se resides, decides*, febreiro de 2009.

Pero se, efectivamente, de equiparar se trata, por que non se computan os residentes no exterior aos distintos efectos xa previstos na lexislación vixente e que, debido a unha interpretación parcial e restritiva da mesma, se aplican en exclusiva aos cidadáns residentes no interior do Estado?

Esta discriminación dos emigrantes españois, non directamente ordenada polas leis, senón xustificada por unha determinada interpretación destas, é seriamente prexudicial para determinados territorios como Galiza, que teñen unha gran cantidade de emigrantes –case un 11% da súa poboación está na emigración–. Galiza, tendo ese número de compatriotas emigrados, está a perder representación democrática, perde deputados no Congreso, perde senadores, perde concelleiros en determinados municipios e perden, a Comunidade Autónoma e as entidades locais, recursos económicos correspondentes aos ingresos tributarios do Estado e todo porque está a perder poboación. Se os residentes no exterior poden determinar a elección do presidente dun país, por que están nun censo á parte (o CERA) e non computan nos distintos municipios aos que pertencen?²⁶⁹.

Non existe, aparentemente, impedimento para que nos conceptos manexados pola LOREX referidos a “poboación de dereito” (art. 162.3), “habitantes” (arts. 165.4, 175.2, 184.1, 187.3), “residentes” (arts. 179.1 e 204.1) ou “poboación” (art. 184.1) se inclúisen tamén aos cidadáns residentes no exterior.

En relación coa Lei Orgánica 8/1980, do 22 de setembro, de Financiamento das Comunidades Autónomas (LOFCA) non debería existir problema para que no “coeficiente de poboación”, que se manifesta no art. 13.1 como unha das variables para concretar a porcentaxe de participación das Comunidades Autónomas na recadación de impostos estatais, fosen tidos en conta tamén os cidadáns residentes no exterior. Tamén, e pola mesma xustificación, se pode defender tal tratamento respecto do concepto “número de habitantes de dereito cada municipio” empregado polo texto refundido da Lei Reguladora das Facendas Locais, aprobado polo Real Decreto Lexislativo 2/2004, do 5 de marzo (TRLRHL).

Interpelado o Goberno do Estado sobre a posibilidade desta incorporación, que paliaría a perda de representación democrática que está a suceder, nomeadamente en Galiza, e que fornecaría en certa medida os recursos económicos, a contestación do Secretario de Estado de Relacións coas Cortes foi a seguinte:

“Cando se fai mención á poboación de dereito e ao padrón municipal, a LRHL refírese ao que se acaba de definir e non a outro, sen posibilidade de inclusión dos españois residentes no estranxeiro que constan nun

²⁶⁹ Pregunta por escrito dirixida ao Goberno de España, Congreso dos Deputados, nº 033923, 21/05/2001.

padrón específico e separado do citado padrón municipal, xa que non se dan neles as condicións necesarias para formar parte deste (art. 15 da Lei Reguladora de Bases de Réxime Local e 93 a 106 do Regulamento de Poboación e Demarcación Territorial das Entidades Locais).

Ademais das razón xurídicas que impiden a interpretación extensiva, hai razón puramente teóricas que, no caso exposto da participación nos ingresos do Estado, tamén impiden a inclusión dos españois residentes no estranxeiro, xa que, ao non ser usuarios habituais dos servizos públicos locais, non poderían incluírse no núcleo estable que, para estes efectos, representa a poboación de dereito. Ao considerarse este criterio de reparto, que por obxectividade debe reunir os requisitos de oficialidade, dilixencia que a Lei define, esta busca unha correlación entre financiación e necesidades de gasto das entidades locais. Necesidades que veñen determinadas, en grande parte, pola demanda de servizos públicos concorrente en cada entidade, e que está indubidablemente determinada polos potenciais usuarios dos mesmos, é dicir, as respectivas poboacións de dereito, non podendo considerarse a estes efectos, a persoas que, aínda sendo españois, residen habitualmente no estranxeiro”²⁷⁰.

En liñas xerais, a meirande parte dos emigrantes consultados están en contra de que se lles restrinxan dereitos, pero convén tamén coñecer cal é a realidade da colectividade, facendo unha profunda diferenza entre os emigrantes en Europa e os de América.

Os emigrantes en Europa, por razóns lóxicas de proximidade e información, teñen un coñecemento máis amplo sobre o que sucede, coa garantía ou non deste proceso de votación, aínda que non se escapa a opacidade do mesmo. Así, aparecen casos de votos de persoas xa falecidas ou ben, como no caso de Zürich, un cidadán puxo de relevo que el puido votar por varias persoas incluídas no CERA. Pero América é caso á parte; por unha banda, está a dificultade de coñecer o día a día por mor do afastamento e, por outra, a dificultade de acceder á información, se esta persoa non frecuenta algúns dos dispositivos societarios existentes, xa que basicamente a información circula nestes ámbitos. Un galego o unha galega fóra do circuíto e con poucas posibilidades económicas é un autentico descoñecido nunha grande urbe.

Por outra banda, as directivas dos distintos centros galegos, sociedades, irmandades, etc., con independencia do seu obxecto fundacional loable, sempre estiveron, e seguen na actualidade, moi condicionadas pola militancia

270 Ministerio da Presidencia, Secretaría de Estado de Relacións coas Cortes, resposta á pregunta escrita 033923, “Medidas para conseguir a igualdade real entre os emigrantes e os demais cidadáns”, nº 184, 25/05/2001.

ou simpatía política dos seus membros; de aí que non sempre as apreciacións emitidas dende o exterior sexan asépticas, entendendo como tal que non estean influídas polo interese partidario de determinadas opcións –coincidentes coas dos directivos– que emiten a súa valoración dende o territorio do Estado.

En todo caso, con independencia de que poida existir controversia en relación coa restrición de dereitos políticos, como o do voto en determinados procesos, o que si que existe é unanimidade no exterior de que os emigrantes queren votar. Nos distintos Plenos do Consello da Cidadanía Española no Exterior é recorrente a insistencia nesta reivindicación e, mesmamente, no último pleno celebrado constituíuse unha subcomisión dentro da Comisión de Dereitos Cívís e Participación para que, logo de analizar a situación actual, prepare unha proposta de conclusións dirixidas ao pleno:

“LOREX. O Consello Xeral, á vista de acordos anteriormente adoptados sobre a reforma da LOREX de 2011, considera que actualmente se producen as seguintes circunstancias:

- Existe unha Subcomisión do Congreso levando a cabo unha revisión da Lei e dos efectos producidos pola citada reforma, entre eles no voto dos españois do exterior.
- Así mesmo, suscítanse dúbidas sobre as propostas anteriores, en aspectos tales como os sistemas de voto electrónico. Considera, polo tanto, que debe levarse a cabo unha actualización de tales acordos e do establecemento dos aspectos prioritarios que teñen que atenderse en relación co voto exterior. Para elo, unha Subcomisión da Comisión de Dereitos Cívís e Participación realizará esta tarefa a través de comunicación a distancia, coas aportacións do resto dos compoñentes da devandita comisión delegada e, logo da aprobación pola mesma, presentará un documento de propostas ao Pleno”²⁷¹.

Esta reserva sobre a posibilidade dun novo cambio normativo colleu máis forza cando o Presidente Rajoy propuxo a posibilidade dun cambio normativo para que fose a lista máis votada a que gobernase. Inmediatamente o Secretario Xeral do PSOE dixo que, en todo caso, calquera cambio nesa dirección debería levar implícito a modificación da lei no senso da supresión do chamado “voto rogado”. Pola súa parte, os emigrantes seguían a reivindicar os seus dereitos de participación en todos aqueles ámbitos, políticos,

²⁷¹ Acordos do II Pleno do VII Mandato do Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior, celebrado en Madrid os días 25-26 de xuño de 2018.

asociativos, así como nos foros onde se poden manifestar²⁷². Díciase que antes da reforma electoral de decembro de 2010 votaba un de cada tres galegos no exterior e despois só o facía un de cada 100. Nas eleccións europeas de 2014 unicamente votou un 1,36%. Os galegos emigrantes que tiñan a posibilidade de exercer este dereito eran mais de 400.000 e votaron 5.820, mentres que nas eleccións autonómicas de 2012 o fixeran 13.000 e nas eleccións xerais 16.000. A modo de exemplo, nas eleccións das que saíu elixido Presidente do Goberno o Sr. Rajoy, soamente votou un 4,2% dos emigrados galegos, mentres que no mesmo tipo de proceso electoral, cando repetiu o segundo mandato o Sr. Rodríguez Zapatero, exerceron o voto o 36,3%; a diferenza é de 32 puntos porcentuais.

Sendo certos os datos expostos, o debate preséntase como interminable, pero en ningún dos casos, ata agora, se propuxeron medidas correctoras que propiciaran a participación, respectando escrupulosamente os mecanismos de control do exercicio do voto que eliminen as graves disfuncións descritas con anterioridade. Non só os dous grandes partidos recoñecen sen rubor o fracaso da reforma, senón que dende todas as instancias fanse críticas na mesma dirección.

As demandas por parte dos emigrantes seguen vivas e, se cabe, máis estruturadas e fundamentadas. Os emigrantes representados no Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior maniféstanse continuamente nos distintos plenos nesta dirección; así, en materia de dereitos civís e participación continúan a demandar “representación parlamentaria propia” e consideran inaceptable que a reforma da LOREX que eliminou a participación dos españois no exterior nas eleccións municipais. Manifestan que non se pode eliminar un dereito baseado nun mandato constitucional, na práctica durante 30 anos e nunha reinterpretación máis restritiva dun termo clave, “veciño”, fundamento principal da reforma. En relación co voto en urna, entenden por tal o establecemento de mesas electorais tal e como a lexislación española prevé e como se constitúen en España, pero tendo en conta as peculiaridades que xorden no exterior, co fin de garantir a custodia durante o proceso electoral. En canto a medios para votar, din o seguinte: é obriga prioritaria do Estado Español buscar e atopar o medio máis idóneo para que o cidadán español no exterior poida exercer seu dereito a voto sen impedimento técnico de ningún tipo. En relación co voto exterior, o Pleno ratificou o Acordo Marco sobre esta materia aprobado polo Pleno no V Mandato e, de forma máis específica, no que atinxe ao voto rogado, esixiu a eliminación do mesmo²⁷³.

272 Carlos Punzón, “La emigración vuelve a la carga para exigir poder votar sin limitaciones”, *La Voz de Galicia*, 3/8/2015.

273 Acta dos acordos do II Pleno do VI mandato do Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior, Madrid, 17-18 de xuño de 2013.

As novas demandas e o interese amosado polos grandes partidos teñen relación coa proximidade doutros comicios, como foron no ano 2019 as eleccións xerais e autonómicas, motivo que tamén, sen dúbida ningunha, modificou notablemente as posicións mantidas con anterioridade, propiciando unha clara intencionalidade de modificar novamente a LOREX, nomeadamente no que atinxe ao voto rogado. Ata agora, a posibilidade está enriba da mesa, pero non se acompaña de ningunha das medidas que puidese deixar fóra de calquera dúbida as reservas detectadas e denunciadas en relación coa opacidade e falta de garantías no propio desenvolvemento do proceso, por certo críticas que tamén foran realizadas deste todas as institucións que representan aos emigrantes, neste caso galegos.

Se tomamos en consideración as propostas que se recollen dos distintos plenos do Consello Xeral da Cidadanía dos Españois no Exterior, parecería que os emigrantes van un pouco por diante dos lexisladores e, así, en xuño de 2010 propoñían o seguinte:

“O voto electrónico. Exposición de motivos.

O Consello Xeral leva máis de 15 anos solicitando que o Goberno programe probas xeográficas suficientemente extensas, repetidas e dispersas en diversas zonas con vistas ao exercicio do voto electrónico dende o exterior. Sabemos que é unha forma de voto utilizada xa, e con éxito, en diversos lugares do mundo e consideramos que podería ser sumamente interesante podelo introducir nas votacións españolas. Ata agora só se nos fixeron promesas e dado explicacións sobre algúns intentos tímidos e limitados que, ao parecer, non foron base suficiente nin teñen aportado datos bastantes, para provocar informe detallado a este Consello. Conviría que o Goberno tivese frecuentes contactos co Consello Xeral para valorar regularmente e conxuntamente a evolución do proxecto. Así mesmo, o Pleno debería contar cun informe actualizado en cada unha das súas sesións.

O Pleno acorda:

Instar ao Goberno a que poña en marcha de inmediato plans piloto, con prazos, obxectivos a alcanzar e lugares onde experimentalos, de xeito que, tralas probas pertinentes, se poda implantar a breve prazo o voto electrónico a través de Internet. Solicitar informe dos resultados obtidos despois de cada elección con probas piloto de voto electrónico e das análises comparativas que se establezan”²⁷⁴.

²⁷⁴ Acta do IV Pleno do V Mandato do Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior, Madrid, 7-8 de xuño do 2010.

Os emigrantes en xeral, representados nos distintos organismos establecidos para o tratamento das problemáticas específicas que lles afectan, no cabe a mínima dúbida que van por diante do que se analiza e se produce normativamente nas distintas cámaras lexislativas.

CONCLUSIÓNS

Os galegos participamos, no concerto universal, da experiencia migratoria como un pobo máis. O noso solar patrio configurouse paseniñamente coa trama e o urdido de liños e las que teceron un cobertor denso e multicolor de pobos e xentes que se estenderon dende tempos pretéritos ata hoxe polos montes, vales, penichairas e rías do noso País. Chegaron comunidades alleas que se fundiron, logo de conflitos e alianzas, cos que se tiñan instalado aquí anteriormente e tal proceso foi continuo e recorrente. A nosa historia máis recente fálanos de movementos seculares de ritmo estacional de labregos desprazados para vender a súa forza de traballo en terras relativamente achegadas; emigración temporal de ciclo curto, de cuadrillas de segadores desprazados no verán ás terras cerealeiras do interior peninsular. Logo, e coexistindo con esta emigración andoriña, América foi destino soñado por tantas xentes e comunidades de Europa, “El Dorado” tardío para xentes do común.

Para os galegos, como para os asturianos, vascos, italianos, irlandeses ou poloneses, a emigración foi, e é, unha experiencia compartida polos que a viviron e polos que, sen vivila en carne propia, a sentiron e a senten aínda hoxe como conciencia incorporada ao devir dos seus días e das súas horas. A emigración marcounos a todos, informando o noso xeito de ver o mundo, de ollármonos a nós mesmos e de ver aos demais. Podemos dicir que a emigración teceu, nunha parte non cativa, a identidade contemporánea dos galegos. A emigración constitúe hoxe un activo esencial do noso patrimonio cultural e configura e proxecta a nosa maneira de estar no mundo.

Debe facerse mención aparte a que non convén esquecer que, sendo certo que a moitos emigrantes galegos foilles ben na súa arriscada experiencia, é dicir, traballando moito, algúns efectivamente obtiveron a súa recompensa, fixeron “as américas”, malia que todos tiveron que pasar as súas penalidades, moitos outros, probablemente os máis, non tiveron a mínima fortuna e

pasaron e seguen a pasar moitísimas estreiteces que fan que a amargura do fracaso mesmamente lles impida o retorno á súa terra de orixe. Os riscos e a utopía desta repetida aventura reflíctense maxistralmente nas *Cousas* de Castelao: “e papa volverá rico? -Abonda con que veña san, meu fillo”; “en América hai tendas nas que podes entrar en coiro e saír vestido de ministro”²⁷⁵.

Para ilustrar a modo de exemplo cal era a situación nalgúns lugares onde se radicaban os emigrantes galegos, cito a carta que lle enviou o Cónsul de España en Valparaíso ao Ministro Plenipotenciario de España en Santiago de Chile o 26 de maio de 1907:

“Al llegar a Talcahuano, se les entrega en el acto o lo más pronto posible el pasaje por ferrocarril y que cada uno «busque su madre gallega». En Valparaíso no hay albergue ni hospedería para inmigrantes, se trata de establecer uno en la población Vergara que dista de Valparaíso doce kilómetros, mientras tanto el inmigrante se encuentra tirado por las calles sin tener que comer por la falta absoluta de recursos, las autoridades no se preocupan ni mucho de este asunto”²⁷⁶.

Estas realidades desafortunadamente eran máis habituais do normal. Existían emigrantes que tiñan a fortuna de ser reclamados por un familiar ou veciño que lle daba acubillo, pero, en moitos caos, situacións como as descritas polo Cónsul eran demasiado normais nas distintas cidades de chegada, pasando terribles penurias ata que atopaban o seu primeiro traballo. Sendo isto percibido polo resto, podería dicirse que a detección destas dramáticas vivencias foi o que motivou a creación das redes solidarias, aínda hoxe en actividade.

Nalgún caso, as situacións tan evidentes de mal trato e de penuria que tiñan que soportar os emigrantes tiñan eco na prensa local dos distintos lugares. Así o xornal *El Liberal* o 17 de maio de 1907 incluía esta curiosa información, que non deixaba tampouco en bo lugar ao articulista, cando se trataba de facer unha descrición do que sucedía, aínda que foxe realizando consideracións de carácter racista:

“Los españoles son tratados en las obras con menos consideración que los negros; se les castiga sin piedad y, siendo de suyo los trabajos penosísimos, se les obliga a hacer más de lo que razonablemente pueden. Se les alimenta con productos averiados de calidad ínfima”²⁷⁷.

275 Castelao, *Cousas da vida*, Editorial Galaxia, Vigo, 1961, volumen 1, debuxo nº 3.

276 Archivo General de la Administración (AGA), Legación Chile, caixa nº 9293.

277 “Los españoles en Panamá”, *El Liberal*, 17/5/1907.

Esta crúa descrición pon de relevo unha constante na emigración galega, constante arrastrada e soportada dende cando menos mediados do século XIX. Na dramática desbandada dos anos oitenta dese século, saían de Vigo e a Coruña trescentos ou catrocentos pasaxeiros a semana. Familias enteiras vendían as terras, pechaban as casas, deixando as chaves ao cura, sen saber se volverían, fuxindo do cacique, do usureiro, do recadador, do xuíz ou do titular do foro. A travesía era temible, amoreados nas bodegas dos barcos e a chegada era aínda máis azarosa, sen traballo, sen acubillo, sen axudas.

A praga desta maldición repetiuse ciclicamente como un infausto “ritornello”. Entre 1911 e 1930 saíron de Galiza cara a América 733.176 galegos e entre 1946 e 1960, 286.437, particularmente dende os portos de A Coruña e Vigo. Os nomes dos “Magallanes”, “Begoña”, “Sierra Córdoba”, “Montserrat”, “Monte Umbe”, “Guadalupe” ou “Marqués de Comillas” foron para os galegos tan familiares como os de “Carmela” ou “Farruco”, mentres no porto ficaba xente que non puidera embarcar; ficaba coa dor da marcha e a case imposible volta dos queridos:

“Adiós que che me embarco
desta terra para outra,
coa auga dos meus ollos
lavarás a miña roupa”²⁷⁸.

Despois das exposicións descritas e máis ou menos acaídas, cabe concluír que, cando falamos de dereitos, galeguidade e voto dos galegos residentes no exterior –aínda que aparentemente tamén se poderían estudar de xeito individualizado calquera deles– nos últimos tempos, pódense analizar en Galiza sen necesidade de disocialos. Cando se fala de galeguidade de xeito institucional, inescusablemente referímonos, en grande medida, aos compatriotas na diáspora, aínda que tamén calquera galego ou galega que nunca saíra da súa terra poida ter o sentimento tan enraizado como calquera; porán, a propia lexislación autonómica é meridianamente clara á hora de determinar os obxectivos pretendidos e o seu ámbito de aplicación.

Galeguidade e dereitos dos emigrantes, políticos e sociais, están presentados en ambas as dúas leis da galeguidade que se aprobaron ata o momento, aínda que, polo expresado, ningunha delas, dende o meu punto de vista, cumpriu as expectativas iniciais e reflectidas polos seus lexitimos representantes. De aí que xa se está en condicións de introducir modificacións a modo de conclusións que poidan mellorar a actual situación:

²⁷⁸ José Casal Lois, *Colección de Cantares Gallegos*, Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, 2001.

1.- É necesario superar o estado actual normativo. Sería imprescindible establecer unha nova lei que reinterpretase e actualizase a de Galeguidade aprobada; unha nova lei que se ocupe de xeito total das problemáticas existentes. Non abonda con abordar tan só aquelas que teñen que ver co aspecto cultural; deben incorporarse os aspectos de carácter económico, do eido laboral e tamén do aspecto político, e hai que facelo sen ningún tipo de reservas, o que leva implícito tratar e falar de nacionalidade, fuxindo de posicións aprioristas resistentes e predeterminadas, dándolle un carácter máis explícito a todo aquilo que poida realmente ser verificable e de interese. Debe superarse a ambigüidade do articulado da lei actual, para así identificar os aspectos relevantes en canto aos dereitos dos que poderían ser beneficiarios por ser galegos, aínda que non vivan no territorio. É necesario fuxir daquelas formulacións, discursos e actuacións de carácter paternalista que se tiveron e que, desafortunadamente, seguen vixentes e que propician as actuacións de carácter clientelar, desiguales e propensas á utilización como xeito de obter réditos políticos da emisión do voto dende o exterior.

Para isto, é fundamental establecer uns acordos básicos entre os que estamos dentro e aqueles que residen fóra, baseados nunha actitude cívica adiantada, dende unha cultura cidadá nova e novidosa, que non suscite desconfianza, que sexa franca e que remate nun grande consenso que se poida plasmar nun ordenamento ambicioso, homologable aos máis adiantados, pretensión que conta cun amplo desexo daqueles máis interesados, os nosos compatriotas do exterior da Galiza. É, pois, necesario un amplo e sincero acordo político que permita establecer unha Lei da Cidadanía Galega no Exterior, que emende o actualmente regulado. Nesta estarían definidos os dereitos que realmente se lles poderían outorgar aos galegos e ás galegas residentes no exterior, tanto no ámbito social como no político, adecuando as posibilidades normativas á realidade daqueles que están no exterior e que, en moitos casos, non pensan no retorno e que tampouco, obxectivamente, poderían ter as mesmas prestacións de carácter socio-sanitario, por exemplo, que as persoas que vivimos en Galiza e podemos ser beneficiarios das atencións dispensadas nos dispositivos existentes. En todo caso, moitas das alternativas que se expresarán posteriormente neste punto incidirían de forma positiva en tentar unha mínima aínda que significativa equiparación.

2.- Mención especial merece o enorme patrimonio material e cultural espallado polo mundo, de incalculable valor e que debe ser inescusablemente protexido e preservada a garantía de que continúe baixo titularidade galega, xa que foi sufragado integramente coas contribucións realizadas polos galegos e galegas. Na actualidade existen xa graves problemas que fan real a posibilidade de que se perda patrimonio de incalculable valor.

2.1.- Coñecedores de que comezan a percibirse experiencias negativas neste sentido, é imprescindible establecer acordos e convenios internacionais Estado Español-Xunta de Galicia e autoridades dos distintos países receptores de emigrantes galegos nos que se atopan establecementos ou obras de arte de titularidade galega, que permitan garantir a súa permanencia, bo estado de conservación e garantía de titularidade, apelando, de ser o caso, á figura xurídica de extraterritorialidade, admitida en Dereito Internacional. Un claro exemplo da necesidade de actuar nesta dirección maniféstase na situación, aparentemente irreversible, que está a atravesar o Centro Galego de Bos Aires, que a data de hoxe perdeu a titularidade galega, o que podería ser un preludio do que pasará co resto do patrimonio galego no exterior.

2.2.- É ben coñecido que, entre as múltiples obras de todo tipo realizadas polos compatriotas emigrantes, sen dúbida, e xunto coas iniciativas de tipo societario, lúdico e cultural, destacan as socio-sanitarias, que responden a unha das preocupacións prioritarias cando se trataba de incorporar novos dispositivos. Así, hoxe son perfectamente verificables as instalacións realizadas por todas partes. As instalacións existen e a precariedade é evidente; é, pois, urxente poñer en valor estes establecementos, propiciando o uso para o que foron destinados na súa orixe ou para actividades formativas e académicas.

É, pois, perfectamente factible establecer convenios e acordos entre as Universidades galegas e aquelas radicadas nos distintos países onde existan centros sanitarios ou similares de titularidade galega que permitan desenvolver actividades docentes e formativas nestes espazos, articulando, a través das respectivas Facultades de Medicina, de Enfermaría ou ben de Traballo Social, aqueles estudos que poderían implantarse. Ao mesmo tempo, propiciaríase e fomentaría a participación nestes programas formativos dos propios descendentes dos emigrantes, así como dos posibles alumnos galegos que optasen a estudos no estranxeiro. A Xunta de Galicia establecería axudas e bolsas de estudos para este estudantado.

A modo de exemplo, poderíase instituír no Hospital do Centro Galego de Bos Aires unha cátedra de medicina que levase o nome de Daniel R. Castelao. No centro galego da Habana tamén poderíase instaurar algo similar.

2.3.- Como queira que se ten constancia de que moitos galegos, socios de entidades que eles mesmos contribuíron a manter, e coincidindo coa situación de crise e precariedade que están a vivir en distintos países, tiveron que darse de baixa como pertencentes a estas sociedades, irmandades, centros, etc., lugares que na súa maior parte ofertaban, e ofertan, aos seus asociados atención médico-sanitaria ou servizos sociais a través de centros de día ou residencias de

válidos ou asistidos, a Xunta de Galicia e o Goberno do Estado deben tentar paliar, na medida do posible, esta situación.

De aí que deba establecerse a figura do “socio vitalicio”, que significaría que todos aqueles socios e socias que acreditasen a súa pertenza como asociado durante un determinado número de anos –que deberá concretarse– e que tivesen que darse de baixa por non poder pagar a cota correspondente, puidesen reincorporarse a estes centros novamente como asociados, sufragando a Xunta de Galicia e o Goberno do Estado o custe da cota correspondente a través da instauración de liñas de subvencións establecidas a tal efecto.

2.4.- Resulta evidente que se trata de facilitar medidas de carácter socio-sanitario no exterior e, neste mesmo sentido, non se pode esquecer o resto de establecementos, xa sexan específicos de carácter sanitario especializado ou de ámbito ambulatorio, que tamén deben ser orientados a promover estes servizos. Estes centros existentes cunha utilidade específica, xunto co resto, que poden perfectamente orientarse para estes cometidos, cómpre optimizalos. Polo tanto, débense establecer convenios específicos, tutelados polas autoridades correspondentes –Xunta, Estado–, para que, cedendo o uso destes establecementos a entidades públicas ou privadas de carácter socio-sanitario dos distintos países onde estean radicados, estes dean determinadas prestacións aos galegos e galegas que figuren como socios e tamén naqueles casos que non o foran, pero nos que a situación de necesidade sexa evidente. Para o efecto, as autoridades galegas e españolas negociarían o prezo do complemento deste servizo, establecendo, se fose o caso, a creación de liñas de axudas específicas para estes cometidos.

Sen ningún xénero de dúbida, unha poboación moi envellecida, de primeira e segunda xeración de emigrantes, tamén no exterior, ten as mesmas patoloxías e necesidade de atención, en moitos casos por ser dependentes, que aqueles e aquelas que residen en Galiza. Cómpre tamén establecer, na medida do posible, as medidas correctoras que permitan acceder a unha carteira de prestacións similar á existente na Galiza. Como é unha utopía tentar darlle o mesmo rango de dereitos que emanan da Lei 39/2006, do 14 de decembro, de promoción da autonomía persoal e atención ás persoas en situación de dependencia –aínda que cada vez menos eficaz e sometida a recortes considerables–, non é menos certo que, dende Galiza e España, é de xustiza tratar de establecer unha certa equiparación.

Neste sentido, hoxe estase en condicións de establecer coas entidades públicas ou privadas dos distintos países receptores de emigrantes galegos os correspondentes acordos de colaboración, permitindo á utilización destes espazos existentes de titularidade galega para o establecemento de centros de día e residencias de válidos e asistidos. No caso de acordo mutuo, o pago

polo uso destas instalacións de titularidade galega permitiría o uso gratuíto a determinado número de asociados e, para o resto dos socios e galegos e galegas que non o fosen, formalizaríanse condicións específicas que contarían co apoio solidario e orzamentario dos Gobernos galego e español.

Nesta mesma dirección, a existencia de centros de carácter intermedio pola súa dimensión é enorme. De aí que a optimización destes debe ser, tamén, unha das prioridades. Sen descartar a diversidade de actividades que ofertan, case todos permiten unha diversificación ampla e, aténdose precisamente a esa urxente necesidade de darlles atención social aos compatriotas emigrados, a Xunta de Galicia, a través da Secretaría Xeral de Emigración, xunto coa Dirección Xeral de Emigración do Goberno do Estado, deben establecer unha liña de axudas específica para a reconversión de determinados espazos dos centros de titularidade galega en centros de día, así como propiciar axudas para a contratación de persoal específico.

2.5.- Se a dispersión xeográfica é un gran problema na Galiza á hora de desprazarse para a utilización de determinados servizos, non o é menos naquelas grandes urbes nas que viven os nosos compatriotas polo mundo adiante. Falamos de prestación de servizos de centros de día aproveitando os espazos existentes, pero é evidente que hai que desprazarse a eles. Por iso, débense establecer prioridades en relación ás partidas orzamentarias dirixidas aos galegos no exterior; neste sentido, dende Galiza priorizaríase, a través de subvencións, o fomento da adquisición por parte dos centros de titularidade galega de vehículos para o transporte adaptado. Así mesmo, solicitaríase colaboración ás entidades crediticias e de aforro de ámbito español e galego radicadas nos distintos países receptoras de emigrantes galegos para que, a través dos seus programas de acción social, fixesen contribucións económicas para a adquisición destes vehículos adaptados.

2.6.- Se se asume con rigor a nova realidade, a da nova emigración que afecta aos mozos, e tamén a aqueles que xa non o son tanto, débense incorporar medidas para que, na medida do posible, estes se incorporen ás sociedades, participando das directivas, se fose o caso, ou utilizando os dispositivos existentes. De aí que a Xunta de Galicia debe informar de xeito rigoroso da existencia das sociedades galegas espalladas por calquera recuncho do mundo, así como incorporar programas dirixidos a estes novos emigrantes, para que, a través do establecemento de convenios de colaboración entre a Xunta e as distintas sociedades, centros, etc., que así o consideren, poidan utilizar as súas instalacións para fins formativos, de comedor ou de carácter residencial.

2.7.- Partindo da realidade de que o movemento asociativo existente no exterior aglutina a moitísimos compatriotas e que nestes centros é de mais fácil

acceso a información que provén do Estado e de Galiza, existe outra tremenda realidade, a de que unha grande cantidade de xente, ao estar fóra de calquera dispositivo, descoñece esa información, sobre todo a que atinxe a prestacións das que podería beneficiarse, chámense liñas de axudas, viaxes, etc.

Xa que logo, a Xunta de Galiza e o Goberno do Estado deben habilitar espazos de información e atención nos centros asociativos existentes no mundo, para todos aqueles galegos que non teñan a condición de membro daqueles. Ao mesmo tempo, toda aquela información de interese contrastado dirixida os galegos residentes no exterior, tería que ser difundida pola Xunta de Galiza a través de anuncios publicados nos xornais de maior tirada daqueles países onde se atopen compatriotas galegos e que puidesen ter interese no ofertado.

3.- Pasando xa a establecer conclusións no referente ao exercicio do voto dos emigrantes, cómpre ser taxativo e rigoroso cando se trata de definir quen debe votar, como, cando e en que condicións. Tradicionalmente, dende a conquista do sufraxio universal (é dicir, superadas as limitacións de clase e de sexo), considérase que deben ser titulares do dereito de sufraxio as persoas maiores de idade, residentes no territorio sobre o que a autoridade obxecto de elección exerce o seu poder e nacionais do Estado a que esa autoridade pertenza.

Só como excepción, algúns ordenamentos estenden este dereito aos nacionais que residan fóra do territorio estatal, recoñecemento que adoita, polo demais, facerse de forma limitada e condicionada a que esa residencia no exterior non teña carácter permanente ou non se prolongue alén dun certo número de anos, a que o nacional residente no exterior naceuse ou residise nalgún momento en territorio estatal, en definitiva, a que a persoa manteña “laços de efetiva ligação à comunidade nacional”, tal e como esixe a Lei portuguesa para a elección do Presidente da República. Dende este punto de vista, a LOREX española, que só fai depender a titularidade do dereito de sufraxio da nacionalidade, supón un caso excepcional.

Como xa se apuntou, a LOREX española vincula nacionalidade e sufraxio activo. Todos as persoas con nacionalidade española son titulares do dereito de sufraxio activo, residan dentro ou fóra do territorio estatal e, neste segundo caso, sen condicionarse o recoñecemento deste dereito a ningunha outra condición (ter nacido ou residido en territorio estatal, a duración da estadía ou da residencia no exterior, non ter recoñecida outra nacionalidade, etc.).

Desde o meu punto de vista, deberían ser titulares do dereito de sufraxio activo de xeito xeral e, polo tanto, tamén os galegos emigrados, os cidadáns españois residentes no exterior desde que acrediten (a) que naceron en territorio español ou que residiron nel polo menos cinco anos de forma ininterrompida

ou dez en períodos diversos e (b) que non poden exercer o dereito de sufraxio no seu país de residencia.

Expostas as posibilidades actuais para exercer o voto dos emigrantes nos distintos procesos que acontecen en Galiza ou España, non é menos certo que as deficiencias da reforma do 2011 e a realidade da nova emigración ao estranxeiro deberían obrigar a facer unha reforma integral do modelo do voto exterior español que garantise o dereito a participar dos emigrantes dos nados en Galiza e que se foron durante as vagas migratorias do século XX ou durante a dos últimos anos.

Cómpre actuar con criterios realistas, baixo a evidencia empírica de que é polo xeral unha minoría a que participa. As expectativas desmesuradas conducen a frustracións que alimentan a moi perigosa espiral que levou á desfeita española da inscrición de oficio. Baixo esta premisa, deberíase, en primeiro lugar, revisar os criterios de inscrición no censo, co principio de restrinxila aos nados en Galiza (ou en España para as eleccións xerais e doutras Comunidades Autónomas) e tamén aos descendentes que tiveron nalgunha ocasión a súa residencia aquí, como por exemplo os netos de emigrantes que viñeron fuxindo do “corralito arxentino” e logo regresaron aos seus lugares de orixe. Para iso, a ferramenta ideal é a esixencia de demostrar que se tivo nalgún momento a residencia en Galiza, seguindo o exemplo de Suecia.

Mentres continúe sen haber garantías suficientes para o voto electrónico telemático, para conseguir unha emisión do sufraxio con garantías e sen grandes custes, evitando a instalación das 52 urnas que serían necesarias en cada Consulado para eleccións ao Congreso dos Deputados, o mellor sería utilizar a rede de Embaixadas e Consulados de España como rexistros electorais nos que, cuns prazos amplos de varias semanas, o elector poida recoller a documentación electoral e depositar nese mesmo momento o seu voto, cuxa xestión non correría a cargo de empresas postais estranxeiras sen posibilidade de controlar, senón de funcionarios sometidos ás leis españolas.

Despois, o recuento deberíase facer o mesmo día que o do resto de votos para evitar o espellismo dun poder de influencia desmesurado dos expatriados.

As devanditas propostas tentan, todas elas, afirmar o principio democrático de que son as persoas que viven nun territorio, e, por tanto, gozan –ou padecen– dos servizos públicos que nel se prestan e que sosteñen cos seus impostos, as que deben escoller ás autoridades chamadas a gobernalas, conxugándoo cun recoñecemento, limitado, dun dereito de opción aos cidadáns que, mantendo na actualidade ou tendo no pasado recente unha ligazón efectiva co país, malia residiren no exterior, decidan exercer o seu dereito de sufraxio no Estado español e non no seu país de residencia.

Trátase deste modo de impedir a existencia de “supercidadáns”, é dicir, de persoas que por teren a nacionalidade de diversos países ou por outras

razóns poden votar en todos eles. Esta situación, ampla e duramente criticada polos galegos residentes no País, podería evitarse dun xeito doado, con tal de aplicar, no ámbito electoral, os mecanismos xa previstos noutros convenios bilaterais, como, por exemplo, os de seguridade social. Bastaría con cruzar os censos electorais, poñamos por caso, español (ou galego) e arxentino e non recoñecer o dereito de sufraxio activo aos nacionais españois que estean inscritos no censo electoral arxentino.

Resulta imprescindible manifestar de forma nidia, e cunha mesma visión honesta de todos os axentes “interesados”, como se debe votar. Probablemente a mala conciencia e, dígase todo, os recorrentes escándalos ligados ao voto dos residentes no exterior provocaron que a xenerosidade (e falta de control) inicial se convertese, de forma progresiva, nun procedemento electoral máis garantista.

Deste modo, os evidentes excesos provocados pola non disociación entre nacionalidade e dereito de sufraxio, por máis que nisto algo se avanzase coa limitación do dereito de sufraxio nas eleccións municipais aos residentes no termo municipal correspondente (art. 2.3 LOREX), corríxense, aínda que non sempre de forma correcta, a través dun procedemento electoral máis gravoso e menos accesíbel que o establecido para os electores residentes en territorio estatal, xa analizado noutros lugares deste traballo. Os resultados da reforma da LOREX de 2011, en termos de participación do CERE, son evidentes. O novo sistema supón unha participación moito máis baixa que o anterior. O que cabería preguntarse é se aquela participación era real; é dicir, se eran os propios votantes os que emitían o voto ou se eran outros os que votaban por eles.

Sexa como for, e non sendo excesivamente criticábel ao meu ver que lles supoña aos residentes no exterior un procedemento de votación un pouco máis gravoso que o establecido para os residentes en territorio estatal, como mostra dese maior interese que deben acreditar, substitutivo daquela proba de “ligação efetiva” esixida, como vimos, por outros ordenamentos, seguen a faltar garantías. Quen controla as sacas de votos á falta de apoderados das diferentes candidaturas? Quen controla o desenvolvemento –e o financiamento– da campaña electoral desenvolvida no exterior?

Outra das controversias en relación co voto radica na determinación dos procesos electorais en que deben votar os emigrantes. Como xa vimos, tanto o ordenamento español como outros sistemas comparados modulan o alcance do dereito de sufraxio activo en función do tipo de convocatoria de que se trate. Semella que a exclusión dos residentes no exterior nas eleccións municipais debe ser mantida. E debe indicarse tamén que, malia non establecer especialidade ningunha neste sentido a Lei Orgánica 2/1980, do 18 de xaneiro, sobre regulación das distintas modalidades de referendo, a práctica

indica que nestes –ou nas consultas referendarias a eles asimilables– o dereito de sufraxio tende a se recoñecer en termos máis amplos que os recoñecidos para as convocatorias electorais. A casuística, con todo, é diversa: na consulta catalá do 9 de novembro de 2014 puideron participar os cataláns residentes no exterior que previamente se inscribisen; no referendo escocés do 15 de setembro do mesmo ano, porén, esta posibilidade foi expresamente vetada polo Goberno británico.

Dun ou doutro xeito, *lege ferenda*, semella que esta gradación -máis restricións nas eleccións locais e máis xenerosidade nos referendos, coas outras convocatorias electorais situadas nun lugar intermedio– debería manterse.

En todo caso, e dado o meu lóxico escepticismo en relación cunha nova modificación da LOREX, para, novamente, permitir o voto masivo dende o exterior, aínda que sen ningunha garantía, non se pode desbotar a posibilidade dunha modificación da actual LOREX no sentido de que, de xeito definitivo, se lles puidese dar a opción participativa a través da creación de circunscricións específicas para os emigrantes, modelo existente en países como os xa sinalados na tese, mesmo da contorna máis próxima. Eu non son partidario da creación dunha circunscrición única para á emigración, pero, de levarse a cabo unha nova modificación máis permisiva e laxa da lei, levaría inescusablemente a que se debese propoñer, xa que, de repetirse as situacións xa coñecidas, significaría na práctica a aceptación formal dun xeito de participación perverso, exento de calquera mínima garantía ética e formalmente ilegal.

4.- Os galegos fomos, somos e seguiremos sendo emigrantes, aínda que espereamos que nunca máis emigrantes forzosos. Cada un de nós na nosa vida e historia familiar podería aportar unha experiencia abondosa e contrastable, cada un de nós podería facer a súa interpretación do éxodo que padecemos e poderíamos explicar a emigración dende moitísimos prismas, todos eles claros e verificables, pero todas as experiencias, as dos que fixeron “as américas”, as dos que caeron en desgraza, as dos que xamais regresaron, son recentes de lembranza e estudo. Por todo isto, fago miña a petición formulada en abril de 2019 en Santiago de Compostela, co gallo da entrega das medallas do Parlamento de Galicia, nesta ocasión dedicadas á Emigración, por Dona Beatriz Carballo, representante da asociación civil “Hijos del Ayuntamiento de Zas” en Arxentina, no seu discurso de agradecemento, cando instou ao Goberno galego a que adoptase o acordo de introducir nos plans de estudos no nivel que considerase conveniente a materia de “Historia da emigración galega”.

A emigración foi, e segue a ser, un drama. Os emigrantes foron en certa medida utilizados como “reserva de votos” de grande utilidade e posibilidades

reais de determinar gobernos ou alcaldías e probablemente se seguirá a insistir nesa perversa tentación manipuladoras, pero ben é certo que, dende a distancia, se tiveron e se teñen apreciacións moi diferentes da realidade, en moitos casos inxustas e deformadoras desta. Cómpre, pois, facer xustiza e poñer en valor o papel extraordinario e impagable que desenvolveron os emigrantes.

O seu compromiso co Galiza, na grande maioría dos casos, foi teimudo e verificable, a rede solidaria creada é hoxe recoñecida por todos os países onde estiveron e están radicados, e as contribucións de todo tipo recibidas dende á emigración teñen aínda hoxe unha verificación práctica ao longo e ancho do territorio galego. Probablemente, visitar algunha das colectividade existentes en calquera sitio do mundo trocaría en multitude de casos a apreciación que se ten do que supuxo o traballo pola preservación dos sinais identitarios galegos. O traballo realizado tamén permanece e o agarimo e disposición con que te acollen pode dar algunha pista de como foi o apoio que se deu a moitos galegos e galegas, tamén emigrantes, que non tiveron a fortuna de “facer as Américas”.

Vaia o meu recoñecemento a todos eles e a todas elas, emigrantes todos que constituíron unha clase social diferenciada.

BIBLIOGRAFÍA

- Amarelo de Castro, Fernando, *A galeguidade un sentimento común*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1995.
- Andrade Cobas, José Ramón, *Galleguidade en Argentina*, Xunta de Galicia, 1999.
- Arostegui, J. *Largo Caballero. el tesón y la quimera*. 2013
- Asamblea Regional de Ayuntamientos, 17, 18, 19 Diciembre 1932. Tipografía "El Eco" Santiago de Compostela, 1932.
- Aymerich Cano, Carlos e Amoedo Souto, Carlos, "Galeguidade e Cidadanía. Unha revisión crítica", *O feito diferencial galego no Dereito*, Museo do Pobo Galego, Santiago de Compostela, 2004.
- Beiras Torrado, Xosé Manuel, *O atraso económico da Galiza*, Santiago de Compostela, Edicións Laiovento, 1997
- Beiras Torrado, Xosé Manuel, "Cousas sobre Castela". Comisión Xalgarete. Asociación Xuvenil Amencer. Ourense, 2001.
- Barreiro Fernández, X.R. (1983): "Historia de la cultura gallega. siglos xix y xx". A Coruña. Gamma.
- Barreiro Rivas, Xosé Luis, "La demografía de Galicia en perspectiva política. Orígenes y causas del problema y confección de una agenda de prioridades", Xornadas O reto demográfico de Galicia, EGAP, 2012, pp.13-32.
- Beramendi Justo, *Vicente Risco no nacionalismo galego*. Santiago de Compostela. Edicións do Cerne. 1981.
- Bernini Fernando, "Cementerio Central de Montevideo. 12/07/2016.
- Blanco Rodríguez Juan Andres (Editor), *El asociacionismo en la emigración española a América*. UNED Zamora, Junta de Castilla y León, Salamanca 2008
- Borregón Ribes, Vicente, Intervención do Ministro A. García Besada no Centro Gallego de Madrid no 1907, 1952.
- Borregón Ribes, Vicente, *La emigración española a América*.
- Cagiao Vila, P. *Muller e Emigración*". Santiago. Xunta de Galicia.
- Campos Alvarez, *La emigración gallega en América (1880-1930*

- Casas de Indianos, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2000.
- Castelao, A. Daniel Rodríguez, "Alba de Gloria". Discurso do día de Galiza. Festival do Centro Galego de Bos Aires, 1948.
- Castelao, A. Daniel Rodríguez, "Os debuxos. Estampas da emigración".
- Castelao, A. Daniel Rodríguez, *Sempre en Galiza*, Bos Aires, 1944.
- Castillo, Kristel "¿Por qué no a la circunscripción de peruanos migrantes?", *Ciencia Política*, volume n 11, n° 22, 2016, pp. 54-55.
- Castro Plácido R., *La saudade y el ante en los pueblos célticos. Prólogo de M. Portela Valladares*. Imprenta de El Pueblo Gallego, Vigo, 1928
- Castro Xabier, *O galeguismo na encrucillada republicana*. Deputación Provincial de Ourense, 1985
- Centro Betanzos de Buenos Aires, "100 años Betanzos 1905-2005. Una fecunda historia", Buenos Aires, 200
- Consello da Cultura Galega, *As escolas da emigración*.
- Consello da Cultura Galega. Sección de Antropoloxía Cultural, *Galicia e a sega en Castela o longo dos tempos*.
- Consello da Cultura Galega, Rosalia de Castro, *Cantares Galegos. Campanas de Bastavales*.
- Costa Rico Antón, *Los emigrantes gallegos a América y el impulso a la educación, 1879-1936*.
- Comisión non Permanente, para o estudio dos problemas dos emigrantes galegos, Parlamento de Galicia. Anexo da acta.
- Congreso dos Deputados, *Diario de Sesións*. Sesión Plenaria n° 173, 11 de Marzo do 2014.
- Consello Xeral da Emigración, *Actas do I Pleno do III Mandato. Actas do II Pleno do III Mandato. Actas do VI Pleno do III Mandato*.
- Córdova Vianell Lorenzo, "Prólogo" a *El voto en el extranjero en 18 países de América Latina*, Instituto Nacional Electoral, México D.F., 2016, p. 8.
- Cores Trasmonte, Baldomero, "A Constitución da Galeguidade", Xunta de Galicia, 1995.
- Cores Trasmonte, Baldomero, Intervención no Congreso Mundial da Emigración de Ramón Otero Guldris en Vigo 1976, 1995.
- Cores Trasmonte, Baldomero, *Libro negro de Galicia electoral*, Santiago de Compostela, Federación de Libreros de Galicia, 1978. Imprenta Minerva, Santiago de Compostela, 1978, p. 101.
- Cores Trasmonte Baldomero, *Ciencia e galeguidade na II República*. Xunta de Galicia. Santiago de Compostela, 1989
- Cores Trasmonte, B "Dereito Autonómico de Galicia. Xerais. Vigo.. (1987):
- Cortezón, D. (1959): "De la Saudade y sus formas". Nueva York. Casa de Galicia.
- Cuadrado Moure, Arturo, *Acta do Congreso Mundial da Emigración Galega*, Vigo, 1976.
- Andrew Ellis, *Historia y política del voto en el extranjero*, IDEA Internacional, México D.F., 2008, p. 50.
- Díaz Fernández, Paloma, *La dictadura de Primo de Rivera, una oportunidad para la mujer*, UNED, Madrid, 2005, p. 180.
- Díaz Rogelio, *Historia del Centro Gallego 1ª edición*. Buenos Aires. 1940
- Estevez, Jose Lois, *Esencia da Galeguidade. A nosa diáspora. Da emigración á galeguidade*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1996.

- Facal Rodríguez, Mª Jesus, "Las remesas de emigrantes en Galicia recibidas en el siglo XIX a través de la banca Manuel Perez Saenz e hijos de Perez Saenz de Santiago de Compostela". *Libros de efectos a pagar y mayores*. Universidad de Vigo, 2004.
- Fernandez Vazquez Marcial, *Gracian*. Mestre de Ferrol exiliado en México.
- G. Reigosa Carlos, Javier del Valle Inclán y José Monleón, *A morte de Valle-Inclán, o ultimo esperpento*. Ézaro 1998 e rescatado por Edicións Xerais.
- Garcés Sanchez Fco., *Prolegómenos del Estatuto de Galicia*. Dereito Básico, programa para maiores, segundo curso, 2012.
- García López, J. R., *Calculo de los giros de América entre 1906 e 1910*, 1992.
- García Sebastiani, Marcela, "La eficacia de las redes y los resultados de los vínculos: las élites emigrantes españolas en la Argentina (1862-1923)", *Revista Complutense de Historia de América*, 2005.
- García Sebastini Marcela, "La idea de España de los emigrantes en Argentina (1900-1940)", 54 *Congreso Internacional de Americanistas. Construyendo diálogos en las Américas*, Viena, 2012, p. 14.
- García Sebastini, Marcela "La idea de España de los emigrantes en Argentina (1900-1940)", 54 *Congreso Internacional de Americanistas. Construyendo diálogos en las Américas*, Viena, 2012, p. 14.
- García Sebastini, Marcela, *Entre la búsqueda de identidades y la representación política de sus intereses: el caso de la élite de españoles en la Argentina moderna. De emigrantes a la Argentina a diputados en las Cortes de Madrid*, Universidad Complutense, Madrid, 2011, pp. 1-2.
- Garrido Medina, Luis, "Quienes se van de España y qué hacemos para que vuelvan", *El País*, 2/04/2013.
- Gerry Ebrigde, Gobernador de Massachusetts entre 1810-1812. Wikipedia.
- Gonzalez Beramendi, J., *Ideoloxía e política en Vicente Risco*. Grial nº 86, 1984
- Gonzalez Mariñas Pablo, *Territorio e identidade: Galicia como espacio administrativo*. Xunta de Galicia. Santiago de Compostela, 1994.
- González Mariñas, Pablo, "A voltas coa galeguidade". *O terceiro Estatuto Galego. Propostas desde a ciencia política*, Santiago de Compostela, Tórculo Edicións, 2006.
- González Reboredo, X.M. (2010): "Emigración". en "Diccionario de etnografía e antropoloxía de Galicia". Vigo. Nigratrea.
- Gonzalez Reboredo, X.M., *Etnicidade e nacionalismo*. Coordinador do Simposium internacional de Antropoloxía. Consello da Cultura Galega.
- Historia del Hospital de Caridad, hoxe Hospital Maciel de Montevideo.
- INE, Instituto Nacional de Estadística. Oficina del censo Electoral: CERA Censo electoral de españoles residentes en el exterior; INE. Ine.es/oficina_censo/cifras_electores,html
- Iglesia de Nuestra Sra. Del Carmen o Iglesia del Cordón, Montevideo.
- Iglesia Católica de Montevideo, *Casas de retiro y encuentros*.
- Informe do Consello de Estado sobre modificación da LOREG*, 24/02/2009.
- Insua, José, "A conveniencia de que os tres orfeons se mantúvesen unidos". *El Diario Español*, Buenos Aires, 31/10/1906.
- "Intervención do deputado Piñeiro Sánchez", *Diario de sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, p. 2338.

- “Intervención do deputado Pablo González Mariñas”, *Diario de sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, p. 2346.
- “Intervención do deputado Aurelio Miras Portugal”, *Diario de sesións do Parlamento de Galicia*, nº 40, p. 2348.
- Instituto Federal Electoral Mexicano, Fundación Internacional IDEA. Informes de 2002 e 2007. Junta electoral da provincia de Pontevedra.
- La Emigración española en América*. Fundación directa. Ministerio de Trabajo e Inmigración, 2009, pp. 39-40.
- L, Landeira Ricardo, *La saudade en el renacimiento de la literatura gallega*. Galaxia, Vigo, 1970
- Legado sociocultural da emigración galega, Xunta de Galicia 2002.
- Lugris Ramón, *Vicente Risco na cultura galega*. Galaxia, Vigo 1963.
- Lois Estévez, José, *Esencia de Galeguidade. A nosa diáspora. Da emigración á galeguidade*, Xunta de Galicia.
- Losada Álvarez, Abel, *Acta do 49º Congreso Internacional de Americanistas*. Ponencia “Las relaciones económicas entre Galicia (España) y los países de América destino de su emigración”, 1997.
- Losada Álvarez, A. : “Las relacións económicas entre Galicia y los países de América destino de su emigración”. Xunta de Galicia, Santiago de Compostela.
- Losada Dieguez, A., *No día de Galicia*, En ANT nº 61, A Coruña, 1918
- Lugilde, Anxo, “*Más de tres décadas de voto emigrante (1976-2008)*”, Ciudadanos españoles en el mundo, Grupo España Exterior, 2008.
- Lugilde, Anxo., *El drama de la Quinta Provincia gallega*, La Voz de Galicia, A Co
- Lugilde, Anxo “Los votos de la Santa Compañía errante”, ruña, 2003, p. 18. en., Fraga después de Fraga, La Voz de Galicia, S.A., A Coruña, 2001, p.89.
- Gerardo Mariñas Otero, *El Estatuto de autonomía para Galicia, de 6 de abril de 1981, estudio comparado con los de otras nacionalidades del Estado*, MM Soporto Gráfico, Madrid, 2000.
- Marx, Karls. *Miseria de la filosofía*. Pax. 257. Ed Jucar
- Ministerio de la Presidencia. Secretaría de Estado de Relaciones con las Cortes. Pregunta escrita. Congreso 184/012069/0000.
- Ministerio de Trabajo y Emigración. Secretaría de Estado de Emigración e Inmigración. *La emigración española en América*, Madrid, 2009.
- Miscelania Mindoniense, *El amor prohibido de Pascual Veiga*.
- Montagut Contreras Eduardo, *El Partido Galeguista*. Andalan.
- Monterroso Devesa, X.Mª, (1988): “*A emigración en Castelao*”. Montevideo. Patronato da Cultura Galega.
- Naranjo Orovio, Consuelo, *España a través del espejo: una nueva imagen de las Instituciones Culturales españolas en América*, Grupo España Exterior, 2008.
- Nieto Pena, Xesús, *O sentimentocósmico da Patria*, ANT nº 418, 1936
- Núñez Seixas, Xosé Manuel, *Icones Litteraires et stéréotypes sociaux. L'Image des émigrants galiciens en Argentine (1800-1960)*, Université Franché-Comté, 2013.
- Núñez Seixas, Xosé Manuel, *O galleguismo en América*. Sada, Edición do Castro, 1992.
- Núñez Seixas, Xosé Manuel, *Las patrias ausentes*. Estudio sobre Historia y memoria de las migraciones ibéricas 1830-1960. Genuve Ediciones 2014.

- Núñez Seixas, Xosé Manuel, *Emigrantes, caciques e indianos. O influxo sociopolítico da emigración transoceánica en Galicia (1900-1930)*, Vigo, Edicións Xerais, 1998
- Otero Pedrayo, Ramón, *Polos vieiros da saudade*. Galaxia. Vigo. Sen data.
- Otero Pedrayo Ramón, *Os tempos son chegados*.
- Otero Guldreis Fco.,
Congreso Mundial da emigración galega. Samil-Vigo 1970.
- Panorama comparado del voto en el extranjero*. Idea Internacional/IFE 1, pp. 31-33. 2) Voto en el extranjero, p. 32.
- Pauner Chulvi, C., "Reflexiones constitucionales sobre la propuesta limitativa del derecho de sufragio de los emigrantes", p. 201.
- Paz Andrade, Valentín, *A galeguidade en Guimaraes-Rosa*. Edicións do Castro, Sada-Coruña, 1978.
- Perez Leira, Lois, Ramón Suarez Picallo, *o primeiro deputado da emigración*, Grupo de Comunicaciópñ Galicia en el Mundo, Vigo 2008.
- Piñeiro, Ramón et alter, *La saudade*. Galaxia; Vigo. 1953
- Piñeiro, Ramón, *Filosofía de la saudade*. Galaxia, Vigo 1984
- Porteiro Garea, Luis, *A morriña creadora*. En ANT nº 61, A Coruña, 1918
- Prólogo a Plácido R. Castro, *La saudade y el arte en los pueblos célticos*.
- Paz Andrade, Valentín, *A galeguidade na obra de Guimaraes Rosa*, 1978.
- Peña Novo, Lois, *El dinero del Emigrante*, El Pueblo Gallego, 1929, citado por Carlos Sixirei, *Habaneros*, Casas de Indianos, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2000 tamen en Ediciones Laiovento, 1999.
- Peña Saavedra, Vicente, "As escolas que viñeron de alen mar", *Revista da Facultade de letras, Historia*, III série, 2002, vol. 3, pp. 245-262.
- Peña Saavedra, Vicente, *Escuelas de americanos*, Instituto de Estudios Miñoráns [tese de doutoramento].
- Peña Saavedra, Vicente, "Educar: el compromiso de la añoranza fecunda", *Ciudadanos españoles en el mundo*, Vigo, Grupo España Exterior, 2008, p. 55.
- Perez Gonzales-Pueyo Losa (1982): *Las CCAA ante el Derecho Internacional*. en "Constitución, CCAA y Derecho Internacional". Santiago.
- Piñeiro, Ramón. (2001): "Filosofía da Saudade". A Coruña. La Voz de Galicia.
- Porteiro Garea, Luis, *A morriña creadora*, xornal A Nosa Terra, nº 61, 191
- Restrepo de Acosta Nidia, *Colombia: representación de los emigrantes en el Congreso*, Instituto Federal Electora de México, Distrito Federal, 2008, p. 85.8
- Risco, Vicente, *O sentimento da terra na raza galega*. NÓS, boletín Mensual da Cultura Galega, nº 1, Ourense.
- R. Castro, Plácido, *La saudade y el arte en los pueblos célticos*.
- Rodríguez Diaz, Rogelio, *Historia del Centro Gallego*, Buenos Aires, 2000, 2ª edición, Ancla Editores, Buenos Aires, 2000.
- Rof Carballo, J. *La emoción del paisaje en el hombre gallego*. GRIAL nº 11, 1966
- Torres Queiruga, A. (1981), *Nova Aproximación a unha Filosofía da Saudade*. Vigo. Real Academia Galega.
- Torres Queiruga A., *Discurso de ingreso en la Real Academia Galega*, 1980.

- Sanchez Millares Eduardo e Vazquez Villanueva Graciana, *Medio Siglo de la Historia del Centro Gallego de B. Aires*.
- Suárez Picallo, Ramón, *O primeiro deputado da emigración*, Lois Pérez Leira, Vigo, Grupo de Comunicación Galicia en el Mundo, 2008.
- Torres Queiruga, A. Discurso de ingreso na Real Academia Galega. *Nova aproximación a unha filosofía da saudade*, Real Academia Galega, A Coruña.
- Vales Failde, Xabier, *Acta da IV seman social previa ao IV Congreso da emigración leccións "La emigración gallega"*, Santiago de Compostela, 1971.
- Vazquez Martinez Alonso, *Galicia e a seitura en Castela*, en Glez. Reboredo e Sierra Rodriguez Xosé Carlos: *Galicia e a sega en Castela ó longo dos tempos*. Consello da Cultura Galega. Xunta de Galicia, pax. 150
- Vázquez Villanueva, Graciana, *A Galeguidade*, Xunta de Galicia, Grupo Nós Buenos Aires, 1996.
- Vicente Viqueira, Johan, *Alma gallega*, en *Ensayos y Poesías*. Revista NOS, Ourense
- Vilar Ponte, Antón, *Almas mortas*, Ferrol, Edicións Céltiga, 1922.
- Vilar Ponte, Antón. *La importancia de la galleguidad; e ¿Existe o no existe la saudade?*. En Pensameento e Sementeira, Leiciós de patriotismo galego. Edicións Galicia, do Centro Galego de Bos Aires, Instituto Argentino de Cultura Gallega.
- Villares, Ramón, *Propiedad de la tierra en Galicia. 1500-1936*, 1982.
- Wall, Alan, *Indonesia: un sistema con una larga experiencia de voto en el extranjero en las misiones diplomáticas*, Instituto Federal Electoral de México, Distrito Federal, 2008, p. 62.
- Zubillaga Barrera, Carlos A. *Los cruceiros del Montevideo antiguo*, Ediciones del Patronato de Cultura Gallega. Montevideo, 1967.
- Zubillaga Barrera, Carlos, "Participación política: bases para su estudio", *Historia general de la emigración española a América*, vol. 1, Josefa Vega, Jesús Oyamburu e Pedro Antonio Vives (editores), Quinto Centenario, Madrid, 1992, p. 372.

OUTRAS FONTES DOCUMENTAIS

A emigración: *Unha ollada dende Galicia*. Censo de entidades galegas no exterior. Consellería de Emigración. Xunta de Galicia. D.L.: C/1836/03.

A emigración galega, Xunta de Galicia, Noia, 1992

Acordos adoptados no II Pleno do Consello Xeral de la Emigración celebrado en Oviedo, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2003.

Acordos adoptados no III Pleno del IV Mandato do Consello Xeral da Emigración celebrado en Santiago de Compostela, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2004.

Acordos adoptados no VI Pleno del IV Mandato do Consello Xeral celebrado en Santa Cruz de Tenerife os días 26-28 de abril de 2006, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2006.

Acordos do IV Mandato do Consello Xeral da Cidadanía no Exterior, Ministerio de Trabajo e Inmigración, Madrid, 2007.

Acordos adoptados polo I Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, Madrid, 13-15 do 1998, I. Dereitos Cívís e Participación, p. 1.

Acordos adoptados polo V Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración, Madrid, 22-24 maio do 2000, p. 29.

Acordos do II Pleno do VII Mandato do Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior, celebrado en Madrid os días 25-26 de xuño de 2018.

Actas das sesións do Parlamento Galego. Proposición non de Lei de axudas aos emigrantes en Arxentina (06/PNP-000054), do 13/3/2002.

Acta dos Acordos adoptados polo VI Pleno do III Mandato do Consello Xeral da Emigración en materia de dereitos cívís e participación, Reiteración de acordos adoptados no V Pleno, Madrid, 13-15 de novembro de 2000.

Acta do X Pleno do Consello de Comunidades Galegas, celebrado en Santiago de Compostela os días 28-29 de xuño de 2012, p. 10.

Acta do II Pleno do VI Mandato do Consello Xeral da Cidadanía no Exterior, Dereitos Cívís e Participación, Madrid, 17-18 xuño de 2013, p. 20.

- Acta da Comisión delegada das Comunidades Galegas no Exterior, Celanova, 12-13 de decembro de 2017, p. 17.
- Acta dos acordos do II Pleno do VI mandato do Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior, Madrid, 17-18 de xuño de 2013.
- Acta do IV Pleno do V Mandato do Consello Xeral da Cidadanía Española no Exterior, Madrid, 7-8 de xuño do 2010.
- A emigración galega a América do Sur, Hercules de Ediciones, A Coruña, 2013.
- Agullo, Juan, *Voto Rogado, un precedente peligroso*. Rebelión, sociólogo e periodista. Licenza de Creative Commons, 5/01/2012.
- Albo Francisco. *Belarmino Fdez. Un empresario de Sober que hizo historia en Brasil*. La Voz de Galicia de Lemos, 31/05/2017.
- Alexis Romero, “*Como sobrevivir al voto rogado, el sistema que ha expulsado de las urnas a casi medio millón de españoles*”, Público, <https://www.publico.es/>. Última consulta: 10/7/2019.
- A Nosa Terra. *Semanario do Partido Galeguista*, nº 401, 31 de xaneiro do 1936, nº 411, 24 de abril de 1936.
- Ansedo Estraviz, Alberte, *Maio lingüístico e cultural: rito, rogativa, festa, roga?*, Terra e Tempo xornal dixital, Santiago de Compostela, 26/4/2011.
- Armendáriz Felipe, “*Mapau, la condena de los menos culpables*”, Diario de Mallorca, 4/11/2014.
- Banquete de Conxo. Barrio de Conxo, Santiago de Compostela, 12/03/1856.
- Barandela, Marta, “*Historia del voto rogado, el sistema que ha hundido la participación electoral de los españoles en el extranjero*”, <https://www.eldiario.es/>. Última consulta: 2/07/2019.
- Barbeta, Jordi, “*Una tesis doctoral demuestra la manipulación política del voto exterior en España*”, La Vanguardia, 17/1/2011.
- Bianchi, Daniel, *Elementos para una tipología de los pobres asistidos en el Hospital de Caridad*, Revista Complutense de Historia de América, Montevideo 2001.
- Boletín Oficial de las Cortes Generales, XII Lexislatura, nº 370-1, 15/2/2019.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 93, 2 de maio de 1983.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 120, 13/6/2013, p. 29163.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 552, V Lexislatura, 28/6/2000, p. 23566.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 552, V Lexislatura, 28/6/2000, p. 23567.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia nº 795, V Lexislatura, 13/7/ 2001.
- BOE de 24 de xullo. Vid. Declaración 1/1992 de 1 de xullo.
- BOE de 23 de abril de 1998, nº 97, p. 1357. Congreso dos Deputados, 20 de abril de 1998.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 120, 13 de xuño de 2013, p. 29163.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, V Lexislatura, nº 741, 11/4/2001.
- Boletín Oficial do Parlamento de Galicia, nº 650; *Diario de Sesións do Parlamento de Galicia*, VIII Lexislatura, nº 143, p. 105.
- Borregón Ribes, Vicente, “*La emigración española a América*”, *Faro de Vigo*, 1952.
- Campos Álvarez, José Ramón, “*La emigración gallega a América (1880-1930)*”, *MINIUS*, II-III, 1993-1994, p. 145.
- Carro Fernández-Valmayor José Luis, *Comentarios al estatuto de autonomía de la Comunidad Autónoma de Galicia*, Ministerio de Administraciones Públicas, Madrid, 1991

- Carré Feliberto, *La sociedad “Vivero y su comarca”, celebra los cien años de su asentamiento en Cuba*, Galicia en el Mundo 17/12/2010.
- Cisneros Luces, César, una vida dedicada al periodismo, Secretaría Xeral de Emigración, Presidencia, Xunta de Galicia, Portal Galica Aberta.
- Caso Formentera/Operación Mapau”, dossier da información publicada no xornal *Diario de Mallorca* do 16/3/2001 ao 6/4/2001.
- Cid López, Luisa ,Responsable do Centro de Atención a Emigrantes retornados, UXT de Galicia, comparecente na Comisión Especial non permanente para o Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos do Parlamento de Galicia, Santiago de Compostela, 15/10/2004.
- Comparecencia de José Manuel Castelao Bragaña, Presidente do Consello Xeral da Emigración na Comisión Especial non Permanente para o Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, 20/10/2003, <http://mediateca.parlamentodegalicia.gal/>. Última consulta: 22/7/2019.
- Conclusións do XI Pleno do Consello de Comunidades Galegas, La Habana, 27-28 de maio de 2016, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela 2016.
- Consello da Cultura Galega, Casa escola de Vilaquinte, *As escolas da emigración. Un proxecto de arquivo da emigración galega*.
- Consello Xeral da Emigración, Acordos adoptados polo II Pleno do III Mandato, Madrid 16-18 novembro do 1998, p. 6.
- Consello Xeral da Emigración, Acordos adoptados polo III Pleno do III Mandato, I. Dereitos Cívicos e participación, A Toxa (Pontevedra), 26-28 abril de 1999, p. 12.
- Cortes Generales, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Lexislatura, ano 2014, nº 185, pp. 4-17.
- Cortezón, Daniel, *De la saudade y sus formas*. Casa de Galicia de Nueva York. Faro de Vigo, 1960
- Crónicas de la emigración*, 5/7/2013, <http://www.cronicasde laemigracion.com/>. Última consulta: 1/7/2019.
- Costa Rico, Antón, *Los emigrantes gallegos a América y el impulso ala educación (1879-1936)*, Revista Brasileira de Historia e Educacao, nº 16, 2008.
- Declaración fundacional da plataforma *Se resides, decides*, febreiro de 2009.
- Derecho robado. “*La Ley actual hace casi imposible votar a los que viven en el extranjero*”, El País, 13/2/2019.
- De Gabriel Narciso, *Emigración e alfabetización en Galicia*, Historia de la Educación. Revista Universitaria, 1985.
- Dominguez Perez Concha e Viruela Martinez Rafael, *Cadenas y redes en el proceso migratorio español*. Universitat de Valencia, Departamento de Geografía.
- El Correo Gallego, *La diáspora de Dodro: 95 años haciendo patria*. 8/12/2013.
- Escafeira, Rogelio. Emigrante en México e empresario en Galiza.
- Estatuto de Autonomía de Galicia de 1936. Título II. Poder Regional. Artigo 12.
- Diario de sesións do Parlamento de Galicia, nº 8. V Lexislatura. Serie Deputación Permanente.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, 9/4/2013, pp. 14 e 15.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, 9/4/2013, p. 16.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, 9/4/2013, p. 26.

- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, 9/4/2013, p. 17.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, 9/4/2013, p. 19.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, pp. 14 e 15, 17, 19, 24.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 8, V Lexislatura, serie: Deputación Permanente, 17/7/2001.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, pp. 2346, 2330, 2333.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, 15 Xuño do 1983, p. 2346.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 18, 9/4/2013, p.
- Diario de sesión do Parlamento de Galicia, nº 40, 15/6/1983, p. 2330.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, 15/6/1983, p. 2336.
- Diario de sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, 15/6/2018, p. 2338
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, 15/6/1983, p. 2346.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, 15/6/1983, p. 2348
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 40, 15/6/1983, p. 2345.
- Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, nº 133, VII Lexislatura, 24/6/2008. Diario de Sesións do Parlamento de Galicia, Sesión Plenaria, 14 de xullo de 2008.
- Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados, Pleno y Deputación Permanente, X Lexislatura, nº 185, 11/3/2014, pp. 6-18.
- Disposición adicional. As comunidades de residentes no exterior [non especifica que teñan o seu carácter de galegas] (...) nas que a presenza de galegos sexa maioritaria poderán, excepcionalmente, acceder a beneficios que ó abeiro da lei de recoñecemento da galegidade outorgue a administración autonómica, sempre que contén coaresolución aprobatoria motivada da secretaria xeral para as relacións coas comunidades galegas.
- Dominguez Perez Concha e Viruela Martinez, Rafael, *Cadenas y redes en el proceso migratorio español*, Sriptá Nova, Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales, <http://www.ub.edu/geocrit/sn-94.htm>.
- Dopico, Montse, *Una emigración que luchó contra los tópicos sobre los gallegos*, *El mundo-Galicia*, 14/7/2011,
- Dubert, Isidro e Muñoz Abeledo, Luisa M^a, *Mercados laborales, profesiones y ocupaciones en la Galicia urbana durante la segunda mitad del siglo XIX. El mundo del comercio y los servicios en Santiago de Compostela*, ADEH, Revista de Demografía Histórica, 2005,
- “Economía”, *La Voz de Galicia*, 7/10/2013.
- El Faro de Vigo, Especial *Día de Galicia 25 Xullo 2015*, Edita; Faro de Vigo, 2015
- Elecciones en el país de origen, <https://europa.eu/youreurope/citizens/residence/elections-abroad/home-country-elections/>. Última consulta: 14/7/2019.
- El tiempo de los trasatlánticos, Crónicas de Vigo, VigoEmpresa.com.
- “El voto emigrante da al PSOE un escaño clave en Asturias y a la UPyD la llave”, *El Mundo*, 28/3/2012.
- “El PP, a un escaño de la mayoría absoluta en Galicia a la espera del voto emigrante”, *El País*, 20/6/2005.
- Fernandez Belarmino, *un empresario de Sober que hizo historia en Brasil*, *La Voz de Galicia-Lemos*, 31/5/2017.

- Fernández Davila, grupo mixto, BNG, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p 9.
- Ferreiro Abelleira Xosé Fco., *Feijóo non permita que se perda o Centro Galego de Bos Aires*. La Región de Ourense, A Tribuna. 16/01/2018 .
- Foro de *La Región*, Ourense, 14/12/2017.
- Garea Fernando, “PSOE y PP negocian para que los emigrantes solo puedan votar para el Senado”, *EL País*, 2/4/2010.
- Gerrymandering. La manipulación legal de las elecciones que puede tener los días contados”, *La Vanguardia*, 20/6/2017.
- Gonzalez Martin Gerardo, *Congreso Mundial de la Emigración Gallega*. El País, 8/06/1976. *La Voz de Galicia*, “Emigración”, 3 de agosto de 2008.
- Hernández Martínez, Jorge, “Dinámica partidista, proceso electoral e ideología: tendencias y contradicciones en los Estado Unidos”, *Revista de Estudios Migratorios*, nº 5, 2017, p. 18.
- Informe del Consejo de Estado de 24 de febrero de 2009 sobre las propuestas de modificación del régimen electoral general, p. 44.
- La diáspora de Dodro: *95 años haciendo patria*, El Correo Gallego, 8/12/2013.
- Lei Orgánica 2/2011, do 28 de xaneiro, pola que se modifica a Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do Réxime Electoral Xeral,
- Legado sociocultural da emigración galega, Consellería de Emigración e Cooperación Exterior, Xunta de Galicia, C.2.747/02
- Lei Organica 2/2011. Preámbulo, apartado I e III. Españoles Residentes en España.
- Lei Orgánica 2/2011 de 28 de Xaneiro, BOE nº 25, de 29 xaneiro do 2011.
- Lei 40/2006 de diciembre, del Estatuto de la Ciudadanía española en el exterior.
- Lence José R., redactor do xornal El Diario Español de Buenos Aires, artigo publicado o 3/11/1906.
- Liliana da Orden, María, A recuperación da experiencia da emigración galega na Arxentina: as cartas familiares e as fotos da emigración, Nova Escola Galega, R vista Galega, 13/7/2017.
- Elisa Lois, “La caída demográfica en 21 municipios deja a Galicia con 45 ediles menos que en 2015”, *El País-Pontevedra*, 13/5/2019.
- Lombao, David “El PP obtiene el 49% del voto emigrante gallego con un 98% de abstención”, *el Diario.es*, 3/10/2016, <https://www.eldiario.es/>. Última consulta: 2/7/2019.
- López de la Vega, José “El tráfico de carne gallega al río de La Plata”, El Ateneo. Periódico de intereses materiales, ciencias, artes y literatura, nº 25, 29/9/1859, pp. 1-4.
- Los cambios en la Balanza de Pagos y en la posición de Inversión Internacional en 2014, Banco de España, Madrid.
- Lozano Domingo, Unión Progreso y Democracia, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p. 11.
- Migrantólogos. Blog de participación política de los migrantes, 9/04/2012.
- Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación, *Ayudas extraordinarias para emigrantes gallegos retornados* 2018.

- Ministerio da Presidencia, Secretaría de Estado de Relacións coas Cortes, resposta á pregunta escrita 033923, “Medidas para conseguir a igualdade real entre os emigrantes e os demais cidadáns”, nº 184, 25/05/2001.
- Navarro Fierro Carlos, “Estudios electorales en perspectiva internacional comparada”, *El voto en el extranjero en 18 países de América Latina*, Instituto Nacional Electoral, México D.F., 2016, pp. 16 e 25.
- Navarro Fierro, Carlos, “Estudios electorales en perspectiva internacional comparada”, cit., p. 16.
- New York Times, 01/04/2012.
- Nuet, Pujals, Grupo Izquierda Plural, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p.12.
- Olveira Ramos, Armando, *Cristo del Cordal y cruceiro del Cementerio Central, testigos silenciosos de la presencia gallega en Uruguay*, Crónicas Migrantes y Publicaciones, Montevideo, Uruguay, armandolveira.blogspot.com.
- Paula Prado del Río, parlamentaria do Partido Popular no Parlamento de Galicia, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p. 7.
- Parlamento de Galicia, Ponencia encargada de elabora-lo proxecto de Dictame sobre o estudio da situación dos emigrantes galegos, “Punto único: Inicia-la redacción do proxecto de Dictame, propostas dos distintos grupos políticos”, 11/6/2001, documento con rexistro xeral 49970.
- Peña Saavedra, Vicente “Educar: el compromiso de la añoranza fecunda. Entre la filantropía docente de los indianos y la obra escolarizadora de las Sociedades de Instrucción
- Pereiro, Xosé Manuel e Hermida Xosé, “Los votos de los emigrantes dan a Fraga un escaño mas en Galicia”, *El País*, 24/10/1997.
- Plenario do Consello de Comunidades Galegas. Actas, *La Voz de Galicia: Crónicas de la emigración*, abril de 2010.
- “Podemos y Ciudadanos piden disculpas por la no derogación del voto rogado, mientras PP y PSOE se culpan entre ellos”, *Europa Press*, 26/2/2019, <https://www.europapress.es/>. Última consulta: 8/7/2019.
- Ponencia da Federación de Sociedades Galegas, Buenos Aires: *Pasado da Emigración Galega*. Actas do primeiro Congreso da Emigración, Consello da Cultura Galega.
- Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/2001, documento co nº de rexistro 19.485.
- Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/ 2001, documento co nº de rexistro 14.489.
- Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/2001, documento co nº de rexistro 19.485. Santiago de Compostela, 2006.
- Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, Parlamento de Galicia, Proxecto de Ditame, 11/6/ 2001, documento co nº de rexistro 14.495.
- Ponzón, Carlos, “Nunca tan pocos gallegos emigrados pidieron votar en unas generales. Las dificultades del voto rogado convierten en residual la participación exterior”, *La Voz de Galicia-Vigo*, 18/4/2019.
- Ponzón, Carlos “La emigración vuelve a la carga para exigir poder votar sin limitaciones”, *La Voz de Galicia*, 3/8/2015.

- Pregunta por escrito dirixida ao Goberno de España, Congreso dos Deputados, nº 033923, 21/05/2001.
- Primeiro Congreso da Emigración. Acta da intervención da Federación de sociedades galegas en Buenos Aires. R/ Chacabuco.
- Primer Plenario de la Ciudadanía Española en el Exterior. *Intervención del exministro Caamaño*.
- Propostas de Esquerda de Galicia. Membro da comisión para o estudo da situación dos emigrantes galegos. Actas da sesión no Parlamento de Galicia. 29/05/2001.
- Propostas do PSdeG-PSOE. Membro da comisión para o estudo da situación dos emigrantes galegos. Actas da sesión no Parlamento de Galicia. 29/05/2001.
- Propostas do BNG. Membro da comisión para o estudo da situación dos emigrantes galegos. Actas da sesión no Parlamento de Galicia. 29/maio/2001.
- Propostas do PP. Membro da comisión par o estudo da situación dos emigrantes galegos. Actas da sesión no Parlamento de Galicia, 29/05/2001.
- Propostas do PSdeG-PSOE para a redacción do proxecto de dictame da Ponencia de Estudio da Situación dos Emigrantes Galegos, documento con nº de rexistro 19.488, 6/6/2001.
- Proposición de Lei de reforma da Lei Orgánica 5/1985, do 19 de xuño, do Réximen Eleitoral Xeral, *Boletín Oficial de las Cortes Generales*, nº 370-1, 15/2/2019.
- Protocolo de la Escribanía del Juzgado Ordinario. Anos 1838 e 1939, Archivo General de la Nación Uruguay.
- Proxecto de Estatuto de 1936, aprobado pola Asamblea de Municipios Galegos, aprobado en referendun o 20/6/1936, entregado ao Presiden de do Goberno o 15/7/1936, as Cortes Xerais aceptáronno a trámite en febreiro do 1938.
- Real Academia Galega (RAG), Sección, Historia-Historia da Academia. <https://academia.gal/historia>.
- Real Orden Circular do Ministerio de Gobernación de 16 de setembro de 1853.
- Resolución da Xunta Electoral Provincial de A Coruña de 25/10/1997.
- Resolución da Xunta Electoral Provincial de Pontevedra con referencia AC-20, 24/10/1997.
- Revista de Hermandad Gallega de Venezuela en Caracas, sección: *Historia de la Hermandad*.
- Rocio Gauza Denise, *Asociacionismo microterritorial gallego y vínculos intersocietarios: Algunas reflexiones sobre el centro Betanzos de B. Aires 1941-1965*.
- Rodríguez, Manolo “Los gallegos en el exterior alcanzan la cifra más alta de la historia”, *La Opinión*,
- Rodríguez López, Samuel, reclamación (ex art. 108.2 LOREX) contra o escrutinio xeral realizado pola Xunta Electoral Provincial de A Coruña, 25/10/1997, punto 11. 16/3/2017.
- Romero, Alexis, “Como sobrevivir al voto rogado, el sistema que ha expulsado de las urnas a casi medio millón de españoles”, *Público*, 4/3/2019, <https://www.publico.es/>. Última consulta: 3/7/2019.
- Secretaría Xeral de Emigración, Presidencia, Xunta de Galicia, Cesar Cisneros Luces, *una vida dedicada al periodismo*.
- Secretaría Xeral de Emigración, *Lineas de ayuda para el año 2019*.
- S.G. Real, “Malpica recordó a Villar Amigo, uno de los grandes personajes de la emigración gallega”, *La Voz de Galicia-Carballo*, 2/1/2019.
- (S.S. XVI-XXI)” en *Ciudadanos españoles en el mundo*, Anuarios España Selecta, Vigo, 2008, p. 57.

- S. Torner, *I Congreso de la Confederación Española en la Argentina*, Buenos Aires, 1913
- Saurín de la Iglesia María Rosa, “Una epifanía de la patria: «Galicia. Revista Universal de este Reino» (1860-65)”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, tomo XLVII, fascículo 113, 2000, p. 140.
- Sarmiento Méndez, José Antonio, “Desarrollo legislativo do Estatuto. Organización Institucional”, *Sinopsis del Estatuto de Galicia*, Congreso de los Diputados, Madrid, 2003. <http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/CongresoPortal>. Última consulta: 22/7/2019. Santiago de Compostela, 1993.
- Surroca i Comas, grupo catalán de Convergència i Unió, *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Pleno y Diputación Permanente, X Legislatura, nº 185, 11/3/2014, p. 13.
- Un paseo entre tumbas, *El Correo Gallego*, Santiago de Compostela, 1/11/2010.
- Vidal Rodríguez, José A. “La emigración gallega a Cuba”, *Trayectos migratorios, inserción y movilidad laboral 1898-1968*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2005, p. 33.
- Voto en el extranjero*, ACE, Red de conocimientos electorales, <http://aceproject.org/>. Última consulta: 19/7/2019.
- Xunta de Galicia, Secretaría Xeral de Emigración, *A Emigración e a Cidadanía Galega no Exterior en cifras-Evolución da poboación galega residente no estranxeiro 2010-2018*. <https://emigracion.xunta.gal/>. Última consulta: 22/6/2019.
- Xunta de Galicia. Presidencia. Secretaría Xeral de Emigración, *portal Galicia Aberta*.
- Xunta Electoral Central, expediente 321/98, 23/2/1998.
- Moledo, Alexandra, *Sin papeles en el exilio*. Faro de Vigo, 19/5/2013.
- Pereiro Lázaro Perfecto, *Las escuelas americanas: Un patrimonio de la emigración*. Revista. muesca.es/CABAS.
- Sección “40 años haciendo Hermandad”, Revista de la Hermandad gallega de Venezuela en Caracas, outubro de 2000.
- Sotelo Blanco Olegario, *Facer ás américas: Soño caducado*. Galicia hoxe.com. 22/03/2009.
- “Viaxe do Presidente da Xunta a Cuba”, La Voz de Galicia, 7/12/2013.
- Vidal Neira, Antonio, “Francisco Javier Vales Failde “El confesor Real”, Faro de Vigo.

ANEXOS

Neste apartado recóllese, en primeiro lugar, un certo argumentario do meu interese polo tema obxecto da tese, determinadas visitas e contactos realizados en países de América e Europa, que en certa medida, tentan aproximar as realidades vividas nelas, á interpretación e análise exposto pretendendo darlle un sentido xustificativo ao análises e interpretación dos feitos e do por qué deles. Tamen adxúntanse distintos documentos que ilustran, e pretenden afondar no estudado con anterioridade; así mesmo, incorpóranse varias contribucións de personalidades singulares, moitas delas emigrantes ou descendentes de emigrantes, que por coñecer perfectamente a realidade da diáspora poden reflectir unha visión desapasionada e rigorosa dela, así como expresar a súa opinión de cal foi o papel que desenvolveron nos distintos países receptores. A modo de xustificación e interese polo estudo obxecto desta tese:

Ainda que os meus pais non foran a emigración, tiveron a posibilidade real de facelo, pero precisamente o drama do desarraigo que suporía ter que deixarme a min cos meus avos, e eles andar polo mundo adiante, frenou esa posibilidade, circunstancia que xamais valorarei na xusta medida. Pero ao igual que calquera familia do normal, si tiven a vivenza, e o recordo de familiares emigrados, uns a América (Buenos Aires) e outros cara Europa (Suiza e Alemaña), e en todos os casos percibín a amargura da marcha, tanto no porto de Vigo como na estación do tren de Coruña, uns para Arxentina e outros cara a Europa.

En todo caso, as charlas familiares sobre a experiencia americana, suscitaba en todos nos, e en min en particular, unha especial fascinación falo feito migratorio americano, aqueles longos viaxes en barco, ¡¡como sería Bos Aires?, por que eiqui todo era tan distinto?, supoño que reflexións que calquer cativo as faría a cotío.

Deixando a un lado este interese puramente emocional descrito, o interese recente polo estudio do fenómeno ben dado polo meu coñecemento in situ desta realidade, xa que dende aproximadamente 1990 tiven determinadas responsabilidades nesta materia que me permitiron viaxar en non poucas ocasións a distintos países, tanto de Europa como de América, sendo estes contactos, vivencias e experiencias, os que sen dúbida alentaron a posibilidade de encetar o traballo.

Entendo tamen que este achegamento e certo coñecemento da emigración galega, poidera servir como deseño da investigación proposta, e mais especificamente un dos mais importantes elementos que me permitirá realizar unha descrición dos instrumentos metodolóxicos que utilicei para tentar á obtención duns resultados e conclusións aceptables.

Poidera ser que o enunciado da tese promovera unha certa confusión, de reitos sociais e civís dos emigrantes galegos que tera que ver coa galeguidade?, e co voto emigrante, que relación existe?.

Pois ben, xustamente, o que nestas viaxes, e nos contactos que afortunadamente tiven, o primeiro que percibín foi a expresión mais sincera de solidariedade por parte daqueles que amablemente me recibiron e atenderon, en todos eles, amosábase un desexo de apoio e un sentimento compartido de galeguidade, sensación que sen dúbida, adquire maior expresión cando se esta fora da Terra. Todos e todas elas, sen ningún tipo de excepción, aínda non compartindo ao cento por cento a interpretación dos feitos e das realidades das que participaron, ben é certo que cada quen expresaba un profundo amor e respecto polas súas raíces.

Tendo a oportunidade de apresentar unha iniciativa para a constitución dunha comisión parlamentaria non permanente para o estudo da situación dos emigrantes galegos, está foi aprobada por unanimidade e nela tiven a honra de ser o Vicepresidente da mesma. Cumpre salientar, que nas datas da constitución da comisión, sucederan situacións críticas en distintos países tradicionalmente receptores de emigrantes galegos, mesmamente, nesas datas estaba a suceder o drama da crise en Arxentina co corralito incluído, que afectou tamen de cheo a moitos compatriotas.

O obxectivo inicial era craro, tratábase de coñecer de primeira man cal era a situación, cal era a visión dos propios emigrantes, cal era a visión que tiñan eles sobre os distintos programas que dende a súa terra e as súas institucións promovían, cales eran as medidas correctoras que propoñían, e cales os canles propostos para, en certa medida lograr outros resultados que foxen recoñecidos amplamente como mais doados..

É pois importante ligar o seguinte enunciado do título da tese, coa galeguidade, „Somos todos galegos, e probablemente todos, profesamos dela, pero sendo isto recoñecido e acietado, algúns, os que vivimos na Galiza, disfrutamos

duns dereitos específicos como galegos, os do exterior, en cambeo, non teñen eses mesmos dereitos. Esta apreciación, que eu comparto, non é da miña autoría, senon que eu unha constante reivindicación feita dende todas as instancias que teñen a ver coa emigración, as oficiais, as institucionais, aquelas que permiten a representación dos emigrantes, todos e todas elas, manifestaron o mesmo e ao longo dos múltiples contactos, xornadas de traballo e demandas específicas.

Si todo o exposto, xustifica para min o traballo, dentro da reivindicación de dereitos, mais o menos común en todos os casos e en todas as interpretacións, cando se tratou do análise da emisión do voto procedente da emigración, aquí si que se podría concluir que o análise e estudo do voto emigrante sería en si mesmo merecente de varias teses específicas, a preocupación era notable, o disgusto percibido era constante, a sensación de sentirse utilizados tamen era compartida maioritariamente, e fundamentalmente a demanda de transparencia na emisión, oí amplamente requirida.

Polo tanto o estudo singular deste dereito dentro do enunciado global da tese, consideroo esencial para explicar, en certa medida algunhas disfuncións notorias, percibidas, e relatadas polos compatriotas emigrados con todo luxo de detalles, entendendo pois, que, en certa medida complementa e afonda no título xeral da tese.

Considero que é importante salientar e enumerar os contactos realizados “in situ” nos distintos países visitados, así como o resultado dos mesmos, folga dicir, que a programación, e elección destes países e cidades, ben xustificado pola grande presenza de galegos e galegas nestes lugares eleixidos. O traballo da comisión, foi complementado coas comparecencias no Parlamento Galego de distintas persoas, representantes de todos os sectores que operan na emigración. O análise pormenorizado das súas opinións, conforman a columna vertebral do traballo, as aportacións realizadas están desenvolvidas no propio estudo, estando en todo caso, acreditadas as, suxestións e críticas, a través das distintas actas que obran en poder do Parlamento de Galicia, e que se relatan como anexo deste traballo.

Do resultado desta primeira xira a estes países, salienta a enorme expectativa que se creou en todo o movemento asociativo establecido neles, a participación foi abondosa, as aportacións foron, sen ningún lugar de dúbidas, de grande interese, e a expectativa creada en todos os ámbitos con representación e participación galega foi espléndida, probablemente se xeraron ilusións que desafortunadamente, como logo se explicará, nunca tiveron unha plasmación en medidas concretas que poideran ser visualizadas e recoñecidas por eles, o sentir unánime, era que, por primeira vez, as institucións galegas, neste caso o Parlamento, tiña a ben “coñecer de primeira man” cal era a situación, cales

eran as potencialidades e cales as carencias, así como permitir que dun xeito sincero, poideran expresar as súas reivindicacións.

Folga comentario algún, do excelente trato que en todolas Institucións e organismos nos diron. Cumpre tamen salientar a grande impresión, que en todos nos, supuso o coñecemento directo de todo aquel patrimonio material e inmaterial que nos topamos .

A relación de visitas que se realizou a Comisión non Permanente do Parlamento Galego, constituída para o Estudo da Situación dos Emigrantes Galegos.²⁷⁹ Nesta participei como membro da mesma foi a seguinte:

Entre os días 1 e 11 de Abril do ano 2001, faíxe unha visita a Brasil e Arxentina, este país en plena crise económica, e co dramático “corralito”.

Visítase Rio de Janeiro, Salvador de Bahía e Bos Aires co seguinte plan de traballo.

O día 3 e Abril ,en Rio de Janeiro, tense unha reunión de traballo no Consulado Xeral de España e nomeadamente co xefe da oficina laboral. Nese mesmo día xirase visita á Peña Galega-Casa de España, tendo unha xornada de traballo coa súa directiva presidida por D. Ramón Alvite Iglesias, presidente da mesma.

Con posterioridade, neste mesmo día, teñense reunións de traballo cos Presidentes e directivos das seguintes Institucións:

Consello de Residentes Españóis (CRE) preside Dona Raquel A. Vazquez Carpintero.

Comunidad Hispánica de Asistencia Social (CHAS) preside Dona Esther Perez Duran

Asociación Brasileira de Empresarios Españóis /ABREME) preside D. Enrique Babío Sanchez.

O día 4 de abril, e seguindo ca ronda de contactos realízanse as seguintes xuntanzas:

Sesión de traballo na Sociedade Recreo dos Ancianos, presidida por D. Manuel Taboada Quintas.

Reunión na Sociedade Española de Beneficencia que ao mesmo tempo teñen responsabilidade no Hospital Español. O seu presidente é o D. José Paredes

O día 6 de abril, en Salvador de Bahía, e seguindo co plan de traballo, teñense as seguintes actividades:

Xuntanza de traballo cos responsables do Consulado Xeral de España con responsabilidades en materia de emigración.

Seguidamente ten lugar unha xuntanza cos Presidentes dos Centros Galegos:

279) Xosé A. Sarmiento Mendez (Letrado Maior do Parlamento Galego). “O labor da Comisión non Permanente para o estudo da situación dos emigrantes galegos”

Caballeros de Santiago

Centro Español

Centro Recreativo Unión do Río Tera

Real Sociedad Española de Beneficencia-Hospital Español.

O día 7 de abril

Visítase ó Hospital Español

Visítase á sede dos Caballeros de Santiago, tendo eiqui outra xornada de traballo coa súa directiva.

O día 9 de abril, xa en Arxentina, prodúcense as seguintes xornadas de traballo:

En Bos Aires:

Xuntanza cos presidentes das seguintes Institucións:

Consejo General de la Emigración, reunión que conta coa participación do seu presidente D. Manuel Castelao Bragaña. (con posterioridade parlamentario galego precisamente pola súa condición de emigrante).

Consello de Residentes Españoles (CRE) en Arxentina participando nela o seu presidente D. Alvaro Campos.

Centro de Galicia e Colexio Santiago Apostol, participando tamen o seu presidente D. Manuel Peleteiro.

Centro Gallego: Presidido por D. Elías Fernández Pato

Unión de Sociedades Gallegas: Presidente D. Horacio Peijito

Federación de Sociedades Galegas: Presidente D. Francisco Lores Mascato

Ese mesmo día xíranse visitas ao Centro Galicia, ao Colexio Santiago Apostol e ao Centro Galego.

Día 10 de Abril:

Xuntanza de traballo co Consul Xeral Adxunto en Bos Aires. D Juan Carlos Gafo Acevedo.

Seguindo coa programación desta primeira xira , e para coñecer outra realidade da emigración galega, ésta máis próxima, en Europa, entre os días 10 e 15 de Maio, deste mesmo ano 2001, vístanse Londres e Zurich, cidades tamen cunha ampla presenza de galegos e galegas emigrantes.

Día 11 de Maio:

Xornada de traballo cos conselleiro da Oficina Laboral (en funcións) e de Educación da Embaixada de España en Londres, así como unha reunión co Consul Xeral de España en Londres.

Reunión co Embaixador de España en Londres, xuntanza celebrada na propia embaixada.

Reunión e visita ao Centro Galego de Londres.

Os días 13 e 14, celébranse en Zurich (Suiza) as seguintes xornadas, reunións de traballo e actividades :

Día 13 de Maio:

Xuntanza do Comité de directivos da “Sociedade Galega Val d’Ouro” presidida por D. Etelvino Noguerol.

Asistencia e participación na “Festa da Nai” neste caso organizada pola Misión Católica en Zurich.

Reunión de traballo co Comité de Directivos da sociedade “Promoción da Cultura Galega” presidida por D. Gumersindo maritinez

Día 14 de Maio:

Reunión de traballo no Consulado Xeral de España en Zurich, e nomeadamente co seu titular.

Xuntanza de traballo cos membros do Consello de Residentes Españois presidido polo seu titular D. Emilio Romero.

Ésta axenda descrita non foi a única realizada, aproximouse o coñecemento das realidades dos nosos compatriotas galegos emigrados, en Venezuela (Caracas e Valencia) Uruguai (Montevideo). Brasil (Sao Paulo, Rio de Janeiro. Santos).

Complementábase esta descrición de contactos con outras visitas derivadas da responsabilidade de emigración na miña organización política, o que fixo que, tamen me permitira desplazarme a estes países e cidades descritas, así como a outros distintos dos mencionados, tales como A Habana, Bruxelas, Hannover, Berna, Bruxelas.

Seguindo á argumentación descrita con anterioridade, como xustificación da miña decisión e preferencia para realizar esta tese, son éstas algunhas das razóns que modestamente xustifican unha certa aproximación ao coñecemento do tema que nos ocupa, realidade, que volto a insistir, modifica sustancialmente á apreciación que se ten do papel dos emigrantes no mundo, do seu inestimable traballo e da súa galeguidade, de ahí que insista, que nada ten que ver a visión que se pode formar un dende eiqui, daquela outra que se aprecia nas visitas aos disitintos países onde residen galegos e galegas emigrantes. É difícil de atopar a persoa galega algunha, que non teña esta mesma apreciación que eu manefesto, aínda que se parta de posición hipercríticas. Entendo que resulta moi difícil, ou que non se pode analizar con grande rigor, calquera estudo sobor da emigración galega, se éste se realiza dende a distancia, sen introducirse no día a día deles, sen coñecer a súa pegada, sen coñecer ,en definitiva, o seu labor.

Paso a plasmar distintas colaboracións que para esta tese realizaron distintas persoas, moitas delas con antecedentes de emigrantes, e todos eles e elas cunha

grande “autoritas” para dar a súa impresión ou ben falar dá emigración, de aí o grande interese que considero que teñen; para todos e todas eles vaia a miña profunda gratitude pola súa contribución. Estas aportacións incorpóranse tal e como foron enviadas, sen facer ningún tipo de corrección.

A primeira corresponde a Adolfo Pérez Esquivel, nado en Bos Aires, activista arxentino como defensor dos dereitos humanos, pintor, escultor e docente.

Adolfo é fillo de Cándido Pérez, galego emigrado de Poio (Pontevedra).

Adolfo Pérez Esquivel é, dende o 25 de Marzo do ano 2000, fillo adoptivo deste concello.

No ano 1980 foi nomeado *Premio Nobel de la Paz*, polo seu compromiso coa defensa da democracia e os dereitos humanos por medios non violentos, diante das ditaduras militares en América Latina.

Anexo 1. Aportación de Adolfo Pérez Esquivel

Estimado Xose

Recien a mi regreso de México recibí tu pedido sobre la colaboración para tu tesis sobre los inmigrantes gallegos a nuestro continente latinoamericano.

Muchos de nosotros somos descendientes de eso inmigrantes que llegaron a estas tierras llenos de ilusiones y perspectivas de vida.

Tengo entendido que mi padre viajó con otros hermanos, en Canarias algunos de ellos decidieron ir a Cuba y mi padre a Buenos Aires, un lugar donde todos los españoles que llegaron les llamaban y llaman “gallegos”, por la gran cantidad de inmigrantes que marcaron la vida de la Argentina.

Muchos en sus comienzos, como primera escala, fue en los conventillos del barrio de San Telmo, la Boca y Monserrat, donde comenzaron a desarrollar actividades principalmente gastronómicas y en los cafetines, después se fueron desplazando hacia el interior del país con mayores posibilidades de emprender distintas actividades comerciales.

Uno de los grandes aportes de los gallegos fue la cultura y la música y el teatro, la literatura y se conformaron agrupaciones y centros gallegos que aportaron a la integración de los inmigrante sin perder identidad y valores de sus propios espacios y regiones de procedencia.

Aquí formaron escuelas hospitales, centros culturales, que persisten en la actualidad, como la Federación de entidades Gallegas, el Centro Gallego, asilo de ancianos, entre otras organizaciones.

Hubo distintas corrientes de inmigrantes, algunas más numerosas, como fueron los dirigentes de trabajadores, como el “Gallego Souto”, que el historiador Osvaldo Rebelde” y otras por necesidad, como fue durante la Guerra

Bayer rescata y es uno de los protagonistas fundamentales en la rebelión de la “Patagonia Civil Española, los que llegaban tenían mayor conciencia política y republicanos.

La vida de la Argentina no sería posible sin contar con todos los aportes, luchas y esperanzas de los gallegos. Es breve lo que te envío, pero es importante tener en cuenta.

Un abrazo.

Adolfo Pérez Esquivel

Probablemente sexa o seguinte colaborador unha das persoas que non ten inimigos, unha persoa da que ninguén falou nin fala mal, aínda que seguramente Manolo, entrañable amigo e mestre, non pensará o mesmo. Namorado de Zaira, que marchou fai nada, dedicou e dedica unha gran parte da súa vida a participar e dinamizar a vida social da Irmandade Galega de Caracas, aínda que xa o fixera noutros lugares de Venezuela. Na Irmandade, sita en Mari Pérez, Giráldez tivo as máis altas responsabilidades en distintas directivas, sen renunciar nunca á súa orixe galega, de Candeán (Vigo), antes ao contrario foi e é na actualidade impulsor de calquera iniciativa que teña que ver con Galiza e a súa cultura. Manuel Giráldez, xunto con outros compatriotas espallados polo mundo adiante, é unha das persoas merecentes dun recoñecemento de gratitude por parte de Galiza, xa que é fiel embaixador do que puidera representar o a amor á Terra, a través da súa *Galeguidade*.

Fai el mesmo unha exposición dos seus datos biográficos e reflicte, en determinados escritos e intervencións, o seu inestimable traballo realizado na emigración venezolana.

Anexo 2. JUAN MANUEL GIRÁLDEZ PÉREZ

Orador de orden en la sesión solemne de la Asamblea de Representantes de La Hermandad Gallega de Venezuela con Motivo de celebrar el Día da Patria Gallega. Nace Juan Manuel Giráldez en Candeán, parroquia de Vigo, Galicia, en 1932.

Su niñez transcurrió allí, disfrutando en toda su extensión del fabuloso paisaje de la Ría de Vigo, al lado de sus padres Manuel y Margarita, y sus hermanos menores. Este binomio de naturaleza y Amor familiar forjaron en él al hombre honesto, trabajador y solidario que hoy conocemos.

Estudió en el colegio Salesiano, en Vigo. A sus 25 años, como una gran parte de la juventud de nuestra tierra, inició el camino de la emigración a Venezuela. A su llegada comienza de inmediato a trabajar en Sudantex (una gran empresa textil). Gracias a este Trabajo conoció toda Venezuela y comenzó una estrecha relación con su Gente, su cultura y sus paisajes, dando inicio al amor que hoy profesa por esa su segunda Patria. La experiencia adquirida en Sudantex también le permitió crear su propia empresa en el ramo textil y contribuir así al desarrollo de Venezuela.

En 1960 funda el Centro Gallego de Puerto la Cruz, siendo elegido como su presidente en 1961. En 2010, en su 50 aniversario, este Centro le otorga el botón de oro.

Para el 1963, es fundador de la Hermandad Gallega de Guayana en PuertoOrdaz.

Se ha destacado por su invaluable labor como Secretario de Cultura de la Hermandad Gallega de Venezuela en Caracas, en tres oportunidades: en 1966, en 1985 y en 1995.

Desde 1997 forma parte del Consejo Directivo del Foro Solidario Galego, a.c.

En 1998 es nombrado Orador por Venezuela en el Encuentro de Ambas orillas en el marco de Expo-Lisboa, en la ciudad de Lisboa en Portugal.

En el 2001 es invitado al Parlamento Europeo como miembro de la Delegación Venezolana de la que forma parte junto a Eduardo Meilán Sánchez, José Luis Fernández Flores y José Manuel López Trelles, para exponer la situación de la emigración gallega en Latinoamérica.

Asiste en 2009 como conferencista, en la Exposición sobre la Emigración Gallega en Venezuela, de la universidad de Vigo en el Campus de Orense.

Miembro de la directiva de la Asociación Cultural y Deportiva de la Provincia de Pontevedra.

Su amor por Venezuela queda sellado cuando se enamora de Zaira, una caraqueña que con el tiempo se hizo gallega. Esta es la máxima fusión entre dos culturas. De esta unión nacieron: Lizbeth, Juan, Luis. De su esposa, Giráldez dice: "...llenó por completo mi vida, y sé que por muchos años que viviera, jamás podría pagarle su amplitud y su nobleza para conmigo".

Este es una breve reseña de su prolongada y valiosa entrega profesional y humana, que se ha traducido en una importante contribución al desarrollo social y cultural de la comunidad gallega de Venezuela.

Reflexiones:

¡Qué difícil va a ser, para mí, lo que pretendo hacer!...

Escribir para mis amigos (no sé si tengo enemigos), escribir para Venezuela, para esta Venezuela querida, que me abrió sus puertas de par en par y me acogió con cariño, hace más de cincuenta y cinco años, que fue patria y hogar de mi esposa Zaira (fallecida hace poco más de un año, el 4 de Enero de 2013), y lo es de mis hijos, nietos y de un montón de amigos esparcidos por todo su territorio: Venezuela es para mí el país noble y querido, totalmente paralelo a Galicia, mi tierra de cuna, también, amadas e inolvidable.

Quiero escribir sobre la situación terrible que está viviendo, social y política que, como sucede en otros países del mundo, el odio entre hermanos a través del fanatismo político, profundo y ciego, inculcado y motorizado por grandes intereses, que no dejan ver ni reflexionar a personas nobles sobre las verdaderos motivos e intereses en juego.

Sé que muchos lectores, son mis amigos a los que quiero y respeto con la más alta nobleza y sinceridad, y debo decir, que mi filosofía de la amistad, fue

siempre la misma y los que me conocen de cerca, la saben: que la amistad no pone condiciones, la única condición es que esa amistad sea sincera.

Los seres humanos, somos todos diferentes y lo que deberíamos y tendríamos que hacer con esas diferencia y nuestra inteligencia natural es aprender a convivir y a ser solidarios con los demás, respetando nuestras diferencias ideológicas y culturales, para que nuestras vidas en la sociedad, estén siempre alimentadas por los sentimientos más nobles: el amor, la bondad, la comprensión, la solidaridad, la honradez, la alegría y la suficiente humildad. ¡¡ Jamás por el odio!!.

Tenemos un gobierno que, gústenos o no, fue electo democráticamente, a través del voto y estamos del lado que estemos, si en verdad somos demócratas, tenemos que saber asimilarlo, por el bien de lo que más queremos: ¡Venezuela!!

Por la paz y la convivencia, que junto con el amor y la nobleza, son el verdadero componente de la felicidad. Ese sentimiento tan buscado y tan difícil de conseguir, sobre todo, si encerramos nuestra sensatez y damos rienda suelta a nuestras pasiones políticas, las cuales, casi nunca, busca el beneficio de un pueblo con toda su nobleza a cuesta, sino el nuestro, del grupo político, el egoísta, el que nos ciega y nos obliga a vender nuestra alma al diablo, apartándonos del camino más lógico, más leal y más correcto.

Comienzo la parte más difícil con una pregunta: ¿ustedes, amigos, creen que si Venezuela fuera un país sin tantas riquezas naturales (petróleo, oro, hierro, etc.) estaríamos en la misma problemática y angustiosa situación política?

Todos les queremos a Venezuela, unos más y otros menos, pero todos le queremos. Sin embargo no tenemos la capacidad de entendernos y respetarnos igual, sino al contrario: Hemos dejado que el virus maldito del odio (el odio nos hace perder la razón) nos domine siempre inyectando por intereses creados, económicos, políticos, religiosos o de compromisos adquiridos.

Sigo haciendo preguntas y ojala las respuestas iluminen mis posibles deficiencias: Si en verdad queremos a Venezuela como decimos y creemos, ¿seríamos capaces de apoyar a una potencia extranjera para que nos invadiera, con armas sofisticadas y poderosas, con las que sin duda, dañarían y matarían a muchos hermanos nuestros, hijos, también de esta muy amada Venezuela? ¿Seríamos capaces por el hecho de que este gobierno es de ideología diferente a la nuestra y nos parece malo? Esa potencia extranjera, dejaría en su lugar a un gobierno títere y afín (como sucede en otros países) que les garantice su fácil acceso a todas nuestras riquezas naturales, tan apreciadas. ¿Les parece lógico y sensato? No nos engañemos amigos míos.

Reflexionemos con la suficiente frialdad y nos daremos cuenta que esta situación fue estudiada, creada, financiada y puesta en marcha por grandes

intereses extranjeros (sin duda con complicidad interna) con espíritu económicos y políticos, en donde solo perdería Venezuela.

Los detalles están muy claros para quienes quieran y puedan analizarlos con frialdad, con la necesaria capacidad e independencia. El método ya fue usado en muchos países, en algunos con éxito y en otros con descalabros políticos para algunos autores. Lo más triste e indeseable, son las vidas jóvenes que se han perdido y se seguirán perdiendo, mientras las grandes potencias que dirigen nuestro mundo, cargados de soberbia, prepotencia no se den cuenta que por el camino de la violencia y el egoísmo, no se podrá alcanzar jamás, la paz y la felicidad de los pueblos.

Yo no pretendo, con esto, defender a ningún gobierno, porque, a fin de cuenta, todos los gobiernos son buenos o malos, según el cristal político con que se miren.

Pero si quiero que reflexionemos sobre la parte más humilde, más noble y más olvidada del problema, que durante muchísimos años vivo invisibilizada por los distintos gobiernos que fueron pasando y pasando y volviendo a pasar, a ellos (madres, padres, hijos y nietos, de bajos recursos) les llegó un día, una democracia participativa y protagónica que se preocupó de darle la debida atención a esas madres y sus familias, que suponen una gran parte del país; y que muchas se han visto obligadas a representar el papel de madre y padres a la vez, y venciendo todos los obstáculos encontraron fuerzas y coraje suficiente, para sacar a sus hijos del barro, Apoyándolos en sus estudios (aunque ellas no lo hubieran tenido) y con su sacrificio en el trabajo, los acompañaron hasta verlos en el campo profesional o en algún oficio honesto y productivo. ¡que ejemplo tan hermoso de esas madres!! Y lo más aleccionador: Ellas jamás se dejaron vencer por el odio. ¡¡ Fueron y son pura bondad!!

Aquí me surge otra pregunta. ¿En el supuesto caso que la oposición de hoy en día llegara a ser gobierno, seguirían vigentes y apoyadas las misiones creadas para ayudar a este importantísimo sector de nuestra población? Y añadido otro beneficio. ¿Las pensiones que cobran hoy, hombres y mujeres de la tercera edad que nunca han cotizado, seguirían pagándose? Sinceramente, mis queridos amigos, yo creo que no. ¿Entonces?...

Podría seguir argumentando sobre muchos aspectos y hechos vividos a través de tantos años en este noble y amado suelo de Venezuela, pero no voy a hacerlo, los temas políticos son muy espinosos porque siempre se tocan intereses personales o de grupos poderosos.

Lo escrito hoy, son temas para reflexión motivadas por tantas barbaridades oídas constantemente pidiendo a gritos, hasta una guerra civil. ¡¡¡... y si alguna o alguno lo sabe y la pide, no tendría calificativo... y si es un cuadre.¡ Que Dios lo perdone!

Reflexión, amigos míos, reflexión y paz que son los valores que nos dignifican y dignifican y ennoblecen a Venezuela, ante este convulsionado mundo en el que vivimos.

Pero nada se podrá lograr si no hay sensatez; si no hay deseos sinceros de lograr esa paz tan deseada; si no hay la capacidad y la nobleza necesaria para aceptar el verdadero juego político y democrático, en donde el resultado del voto se acepte y se respete, como único camino para lograr la paz, que nos permita vivir con felicidad y alegría, como verdaderos hermanos de sangre; por nuestros padres, por nuestros hijos y nietos, por nuestros ancianos, por nosotros y sobre todo, por Venezuela, a la que todos decimos amar profundamente, pero tenemos que demostrarlo con verdaderos valores humanos y con hechos.

Las protestas y marchas pacíficas con motivos justificadas... ¡¡todas!! Las guarimbas, salvajes, violentas y mortales ¡¡ni una!!

Venezuela es la que sufre, no quiere ver a sus hijos odiándose y matándose entre sí, como si fueran furiosos enemigos.

Ella y las nuevas generaciones del futuro inmediato, nos exigen, conciencia, nobleza y reflexión, para aprender a convivir con nuestras diferencias ideológicas y culturales, sin discriminaciones. Para hacer de nuestra patria un remanso de paz, de fortaleza, de felicidad y convivencia, que nos presente ante el mundo, como uno de los países más nobles y hermosos, en donde valdrá la pena vivir y morir rodeados de paz y amor y no de odio y violencia.

Ojala un día, no muy lejano, podamos estar todos incrustados en el corazón de Venezuela, con los valores que nos muevan como hijos de la misma tierra, haciendo honor a lo que realmente somos: ¡¡ seres humanos!!

Con mis más profundo respeto para todos y mis afectos incondicional para mis amigos

Juan Manuel Giráldez “Manolo Giráldez”

Recuerdos:

La emigración, ese sin fin de caminos que van tejiendo un mundo silencioso y amargo, con huellas visibles ó invisibles, creando esa historia que centenares de estudiosos han intentado describir desde todos los ángulos posibles, pero que, como sucede con una gran parte de todas las historias, nunca es absolutamente real. Ni aún los que hemos tomado un día ese camino estamos en capacidad de reflejar en un artículo o en un libro, las huellas de cada emigrante. Hoy, podemos ver, desde varias partes de nuestro planeta, movimientos migratorios, producto de las más degeneradas injusticias, que conjuran las fuerzas inmorales del fanatismo político o religioso, y el de las prepotencias del poder conseguido de manera racional o irracional, en donde el dinero y sólo el dinero mueve todos los motores que generan la expansión

de centenares de mentes enfermas pretendiendo manejar la economía hacia un solo lado, absolutamente selectivo, en donde el ser humano no cuenta si no produce lo que el sistema necesita, llamase niño, mujer u hombre. A la emigración, siempre se le ha visto como un mal necesario y a veces hasta romántico, producto de un ansia de aventura, pero la realidad de toda emigración, está absolutamente ligada a la necesidad, al hambre, o a la barbarie del despotismo político.

Fuimos inmigrantes a nuestra llegada a Venezuela, pero hoy ya no lo somos. Treinta, cuarenta o cincuenta años, son muchos, son demasiados para no haber borrado esa manera despectiva de identificación. Ni emigrantes, ni inmigrantes. En Venezuela somos ciudadanos nacidos en otro lugar del mundo y en Galicia, tenemos que ser ciudadanos que vivimos fuera de nuestra tierra de cuna, con un amor imperecedero hacia ella y hacia este país que forma parte de nuestras vidas desde hace tantos años. En el que sembramos lo mejor de cada uno: nuestros hijos.

Aquí los enseñamos a querer a la tierra de sus padres, y de sus abuelos; aquí los ayudamos a ser profesionales o dignos trabajadores en cualquier oficio, capaces y honestos y ese es el criterio que predomina hacia nuestra colectividad gallega en Venezuela. Sería innoble dicho esto, no señalar, que el mismo concepto existe para otras colectividades (me niego a usar el término de “colonias”) Españolas y Europeas en general.

En este trabajo me voy a permitir hacer un pequeño resumen de mis experiencias iniciales como emigrante, ya que estoy seguro que encerradas en ellas verán reflejados una gran parte de cuantos un día elegimos ese camino de la emigración a Venezuela.

Era un día común para cuantos a pocos metros de nosotros laboraban desde temprano en el puerto de la Guaira. Desde la borda del barco todos veíamos con curiosidad los “ranchos” que servían de fondo al paisaje y nos preguntábamos: ¿Qué encontraremos más allá? Esa pregunta iba creando mayor inquietud a medida que recorriamos la autopista hacia Caracas. Ranchitos, (modestísimas casitas de madera, zinc y barro) cubrían parte de los cerros en formas caprichosa y se nos hacía difícil comprender por qué, en el país de nuestros sueños de juventud, de supuesta riqueza desbordada, la gente tuviera que vivir así. El camino se hacía interminable. Todo era una repetición de lo mismo. No se vislumbraba nada algo más esperanzador, y estoy seguro de que si durante aquel trayecto nos hubiera preguntado si deseábamos regresar, la respuesta hubiese sido afirmativa en casi la totalidad. Pero ya era tarde para eso y muy temprano para matar la ilusión y la fantasía que nos había traído hasta allí. Nos habíamos prometido no rendirnos ante sacrificio alguno. La idea era trabajar unos años con el máximo rendimiento;

ganar dinero para organizar una vida sin tantos sacrificios y desesperanzas en nuestra tierra, regresando a ella “como triunfadores”.

Eran los sueños de juventud, pero hemos tenido que ir adaptándonos a la realidad, una realidad totalmente diferente, llena de encrucijadas desde donde partían los caminos a recorrer y a seleccionar para bien o para mal.

Llegar a Caracas fue una bendición, aunque significaba entrar en el maremágnum de la gran ciudad con ese gran saco de incógnitas a cuestas. Era la primera encrucijada a descifrar para poder iniciarnos por un camino acertado. Esos caminos que la mayoría de nosotros llevamos recorridos por más de cincuenta años. Como Venezuela era un país con oportunidades inmensas y carencia de personal especializado en casi todas las áreas, pronto, cada uno, comenzó a crear su nuevo destino y a superar con fé y trabajo, las decepciones iniciales de cada día.

Las noches regularmente se hacían largas por el insomnio y la preocupación, apuntaladas por la “famosa morriña”. La generación de emigrantes de las décadas 50 y 60 hemos podido beber la amargura de esos sentimientos con las primeras cervezas que tenían la virtud de minimizarlos, sobre todo, en la Candelaria o en los Caobos, esas plazas que durante muchos años han sido punto de reunión y bastión de los Gallegos.

Son muchos los que no han salido de Caracas; allí llegaron y allí se quedaron. Quizás piensan que fueron afortunados, yo, sin embargo, sostengo todo lo contrario. En la época se decía que de los límites de Caracas “solo monte y culebras”. ¡Nada más incierto! A mi me tocó vivir desde los primeros años en el interior del país. Maracay,

Valencia, Mérida, Maracaibo, Cumana, Puerto la Cruz, Ciudad Bolívar y Puerto Ordáz, puedo decir con conocimiento de causa aunque actualmente llevo viviendo en Caracas desde hace 40 años, que de “Petare p’ allá” comienza Venezuela. La Venezuela que vive apegada a su tierra, la Venezuela cargada de nobleza, de honestidad y de honradez.

Me refiero a la Venezuela que es pueblo, que ríe y llora con el suelo que pisa y trabaja.

A través de centenares de libros y artículos publicados sobre este tema, hemos podido recorrer la historia de la emigración gallega, desde el siglo pasado, sobre todo en Cuba, Argentina, Uruguay, México, Brasil y Venezuela. Mi exposición basada, como puede suponerse, en la emigración a Venezuela, reposa sobre la comunidad gallega, sus asociaciones, sus motivaciones, sus inquietudes y sus derechos, sobre todo los del anciano que regresa a su tierra con la ilusión de un niño y no recibe el calor afectivo que él esperaba encontrar, y las de nuestros hijos y nietos, para que reafirmen el eslabón que habrá de mantener unidas a Galicia y Venezuela en un futuro que comienza hoy.

La emigración ha sido, quizás, uno de los fenómenos menos comprendidos por los gobiernos de los países en donde se produjo en forma masiva. Sobre este tema se ha escrito miles de páginas justificando el hecho desde todos los ángulos políticos y sociales; pero sin entender ni valorar su verdadera dimensión humana, para buscar los caminos del regreso sin traumas, sin humillaciones. Fuimos como soldados de una guerra interesada, en donde una gran parte se quedaría en los campos de batalla y los que tuvieran la suerte de regresar, no encontrarían ya su lugar en una sociedad cambiante, a veces injusta para el que vuelve a casa. El temor a que alguien pudiera reclamar el lugar que otro había ocupado, despertaría los celos a todo rasgo de sensibilidad social. Fuera del círculo familiar o de amistades íntimas de ayer, el hoy no tendrá receptividad. Es lamentable reconocer que, a veces, es mejor recibido un extraño, llegado de cualquier lugar del mundo, que un retornado de la misma tierra, a menos que lo acompañe la “fortuna” de portar una “gran fortuna”. No estoy reflejando esto como una crítica amarga, sino como un llamado a la reflexión.

Podemos entender que se pueda perdonar al culpable, pero, en ningún caso, que se castigue al inocente, que regresa a su tierra, casi anciano, con la ilusión de un niño.

Ese niño, o casi niño, que un día emprendió el camino de la emigración, no para huir, sino buscando la manera de poder ayudar a su familia, y dejar espacio para los que iban llegando a ese mundo gris que en la época nos encerraba, después de una guerra criminal, cruel y una postguerra cargada de odios y venganzas que hacían al hombre comparable a las bestias más sanguinarias.

¡Quien se atreve a afirmar que un ser humano a su tercera edad no tiene ilusiones, no tiene amor por cuanto lo rodea, no tiene conciencia de cuanto dio por la generación que seguirá por los caminos labrados con su sudor y lagrimas! ¿Qué es lo menos que pueda esperar de esa generación? Un poco de amor y mucho, muchísimo respeto.

La Hermandad Gallega:

La Hermandad Gallega de Venezuela Caracas nació del más noble ejemplo político-social, en donde hombres de muy distintas ideologías han sabido anteponer a sus intereses personales y políticos los de una comunidad que necesitaba de un hogar común en donde poder desahogar las vicisitudes de aquellos años y en donde encontrar la fuerza moral de una hermandad nacida para convertirse en un pueblo gallego, incrustado con amor, con sinceridad, y con la necesaria honradez, a una Venezuela que ofrecía la oportunidad de crecer, enseñando y aprendiendo, y que nunca nos negó el derecho a la libertad de elegir nuestro camino. Los hombres que en ese momentos

dirigían los destinos del “Lar Gallego”, Centro Gallego “ y “casa de Galicia”, nos han dado una lección de capacidad política, y de visión hacia el futuro, cuando supieron enterrar las hachas de la guerra, entre hombres de la misma tierra, para buscar convivencia en una Hermandad Gallega que llegara a ser orgullo de Galicia y Venezuela.

A esos hombres que lograron lo que inicialmente parecía imposible jamás se les ha hecho justicia.

Pasaron silenciosos por la vida de la Hermandad, para dejar paso a los que iban llegando. No puedo dar nombres, porque son muchos, con méritos de mayor o menor grado. Sus nombres están grabados a la entrada de nuestra sociedad. Los hechos quedarán en las mentes de cada quien y vivirán mientras pueden ser recordados.

Sacrificios de la más alta nobleza y desprendimiento, entrelazados con justicias e injusticias, con amor y odio, con generosidad e incomprensión, fueron tejiendo las raíces de esta nuestra Hermandad Gallega de hoy, en busca de su futuro amplio, ligado a nuestra tierra cuna.

Galicia y Venezuela somos nosotros y nuestros hijos y no puede haber nada que produzca mayor satisfacción que luchar para mantener el amor a esas dos tierras que son nuestras, aunque al final nosotros no lleguemos a ser totalmente de ninguna.

El acuerdo de esas tres casas gallegas que existían desde (Lar Galego 1946), (Centro Gallego 1948) y (Casas de Galicia 1956) se hizo realidad el 12 Octubre 1960. El antiguo club casa blanca se convertiría desde esa fecha en la Hermandad Gallega de Venezuela.

La Hermandad Gallega mantiene un sin fin de actividades que solo es posible realizar gracias a esa legión de voluntades que trabajan a adhonoren y con mucho sacrificio de tiempo y amor, bajo el lema que: la verdadera satisfacción solo se consigue con aquello que se hace por los demás, sin esperar compensación económica a cambio.

Cualquier Consejo Directivo, independientemente de la capacidad demostrada, merece reconocimiento y respeto, aunque solo se tome en cuenta el tiempo de trabajo dedicado a la Hermandad. Normalmente es tiempo correspondiente a su familia, la historia de la Hermandad Gallega, está cargada de alegrías e incomprensiones, de luchas internas, políticas y personales, de anécdotas decepcionantes y altamente motivantes que reflejan la flaqueza y la grandeza humana. Pero estas contradicciones logran la motivación para realizar tareas que en el campo de la indiferencia serían imposible.

Así es la esencia histórica de la Hermandad Gallega. Como la de casi todas las sociedades de la emigración. La necesidad de agruparse, de ayudarse, de conocerse mejor, de entenderse o de encontrar a alguien con quien discutir, aunque el motivo sea una partida de dominó. Pero la nobleza domina siempre

y genera la energía necesaria para que estas grandes empresas avancen y se conviertan en un ejemplo a seguir. El que nunca hace nada en estos caminos, sólo ve lo malo a cada paso, sin darse cuenta que lo único malo esta en él.

La Hermandad Gallega de Venezuela, a pesar de una gran cantidad de errores cometidos por los hombres, a través de su largo camino, es, sin duda, ¡UN EJEMPLO A SEGUIR!

Son muchas las cosas que se podrían destacar, pero quiero que me permitan hablarles un poco de lo que para mi es el pulmón de nuestra sociedad, ¡EL COLEGIO CASTELAO! Y deseo dejar un mensaje, ante ustedes, para los niños y jóvenes que hoy se forman en él, para ser hombres y mujeres de un futuro brillante y feliz.

A los niños; a los mas chiquitos darles las gracias, aunque no puedan entenderlo, por haber sabido compensar con su cariño sincero y su ingenuidad maravillosa, cada esfuerzo realizado en pro del colegio Castela; ese pulmón de nuestra Hermandad Gallega, que sabrá encaminarlos con suficiente nobleza, así un futuro limpio y hermoso; tan hermoso como ellos, para sentar sus bases de hombres de tanta capacidad como sentido social. Ser niño es la etapa más hermosa del ser humano, sobre todo, si se tiene la suerte de sentir la protección y el amor de sus padres que sepan ser siempre sus mejores maestros y amigos.

A los jóvenes, si han podido asimilar la etapa anterior, que sepan valorar lo que es contar con unos amigos incondicionales como son sus padres. La amistad es la mayor fuerza motivante de la vida y poder ser padres, hijos y amigos, es sin duda, el mayor logro, la máxima aspiración realizada, en ese camino de contradicciones y dificultades que es la existencia.

Una vez más quiero decirles que no es lo más importante ser el mejor (al menos en el camino que busca la felicidad) sino saber ser mejor cada día en todas nuestras actividades individuales o de grupo.

La juventud es una edad maravillosa, pero llena de espejismos que puede confundirnos en cada una de las encrucijadas que es preciso pasar, y apartarnos violentamente del verdadero camino hacia una mañana amplia y generosa.

Por eso es tan importante la etapa anterior: la que forja las bases del niño-hombre. Si esas bases son sólidas y consistentes, la sensatez se impondrá y el joven podrá y sabrá disfrutar de esa “edad de oro” que no vuelve, sin perder jamás el norte de su futuro.

Y a los padres, que el colegio y la universidad tienen sus raíces más sólidas en el hogar. Sin esas bases todo lo demás se dificulta y será siempre deficiente. El ejemplo es la razón más convincente.

Para mí el colegio Castela, es uno de los órganos vitales de la Hermandad Gallega, por eso es imprescindible que cada alumno, cada padre y cada

docente, sepa querer y valorar todo lo que encierran sus paredes físicas, sociales y humanas, y defenderlo con nobleza, con sinceridad y con la capacidad suficiente, para que los intereses creados, mezquinos y personalistas, no puedan estar nunca por sobre los intereses comunes.

Muchachos, como les dije tantas veces, los secretarios de cultura pasamos casi fugazmente, pero el colegio Castelao será siempre el eslabón más firme de sus futuro.

Sé que cuanto aprendí de ustedes (hasta jugar plastilinas con los más chiquitos) ¡Jamás lo olvidaré!

Y en un parte, para la cátedra de Gallego que con un profesor de lujo que esta entregado en alma y corazón a sus muchachos, el Sr. Eduardo Meilán, hace la felicidad de más de 450 jóvenes, con una formación amplia sobre Galicia y su idioma ¡Nuestro idioma de cuna! Lograran un formidable aporte a su personalidad, y quiero pedir un merecidísimo aplauso para la directora del colegio Sra. María Isabel Feijó y para un gallego ejemplar el profesor Eduardo Meilán.

Nunca me cansaré de repetir que la Hermandad Gallega no es un club; es un pueblo gallego incrustado con amor y nobleza en Venezuela, en donde las “Huellas” de miles de hombres, mujeres y niños abrieron los caminos que une el pasado con el futuro; la generación que dio los primeros pasos con los que seguirá ininterrumpidamente, padres e hijos en esa noble lucha en búsqueda del bien común, usando para ello el amor al trabajo, la honradez y la inteligencia necesaria, como el gran motor que empuja la barca de las ideas a puertos libres de tempestades cargadas de egoísmos y soberbia.

Ese pueble convive dentro de las paredes de “nuestra casa grande” con la sencillez y humildad que caracteriza al Gallego de buenas raíces, piensa que la Hermandad Gallega debiera ser el orgullo de cuantos Gallegos vivimos en Venezuela. Pero lamentablemente, son muchos los que aún no la conocen, no saben valorarla en su verdadera dimensión. Al decir esto, no me estoy refiriendo, como podría suponerse, a los que nunca la visitaron, sino a los que, aun siendo, desde hace muchos años, parte de ella, no la han sabido entender en su misión básica. No han entendido el verdadero objetivo que sus fundadores y Galicia; la Galicia actual pujante y remoja, esperan de ella. La Hermandad Gallega, no puede seguir siendo un campo de batallas de políticas e intereses fanáticos o personalistas que nada tienen que ver con la amplitud de las ideas de una lucha sin fin por la superación del ser humano y de la sociedad que el conforma.

La Hermandad Gallega ya rompió la cinta de sus cincuenta y tres años de vida; lucha sociales racionales e irracionales, fueron marcando etapas necesarias comprensibles en el momento que cada uno iba forjando las “Huellas”

de una posguerra cargadas de odios y rencores que nos zarandearon como un huracán bestial.

Pero este tiempo debe ser suficiente para borrar o hacer cicatrizar heridas muy profundas. Esos años llevándose a muchos de nuestros compañeros de lucha, y, al propio tiempo, cargando en nuestras espaldas el peso de los días vividos, unos a uno, abriendo en nuestras mente la amplitud de la sensatez y la comprensión.

Éramos muchachos fogosos, lleno de juventud y el tiempo fue encargándose de mostrarnos los errores.

Cometidos y congelando en el alma los odios y rencores.

¿Es posible que no tengamos el valor de enfrentar con suficiente inteligencia lo que la Hermandad Gallega y Galicia piden a gritos desde cada uno de sus rincones? ¿No tendremos la capacidad de darnos cuenta, que los hombres de la uno y de la dos, somos Gallegos que vivimos fuera de Galicia, y que nuestra primera obligación es hacer de esa “Casa Grande” un campo de paz y de progreso para proyectarlo con orgullo hacia Galicia y Venezuela por igual.

Empecemos ya a entrar en la ruta en donde la democracia se dignifique: en la lucha noble de las ideas.

Nesta ultima parte, vou a falarlles en galego que vin a prender en Venezuela, porque nin de neno, nin de mozo puden aprendenlo na nosa terra porque estaba prohibido.

O meu galego sei que todos o van a entender porque a demais vai cheo de nobleza galega, de respeto máximo e de amizade.

Nesta parte final da miña exposición, quero facer una reflexión, na que desexaría que me acompañaran meus irmáns galegos, que convivieron e loitaron con moito amor galego e espírito de sacrificio nesta nosa casa grande (naqueles momentos aínda era pequena) os primeiros 30 anos de vida.

Comenzó a miña reflexión con unha pregunta: ¿En qué fallamos irmáns?, ¿En qué fallamos para caer nesta curva de indiferencia a todo o noso? O noso amor a terra, o noso esprito galego, a nosa cultura, a nosa satisfacción de ser e sentirnos galegos, a nosa fala, a nosa indetidade de irmáns da mesma terra.

Aquí non podo establecer diferenzas de grupos, nin diferenzas políticas, porque uns e outros somos galegos. Nacimos numha terra das máis hermosas do mundo, que nos marcou a fogo a alma, ese amor hacia ela, para que nunca puderamos esquecerla, nin no tempo nin na distancia. E esa noble pasión fora pasando de xeración en xeración.

¿Qué nos pasou enton? Xa case non falamos galego na nosa casa grande, ¿Xa non lembramos a ledicia e felicidade que sentíamos ao falar galego entre nós?

Da nosa historia recente ou antiga... ¿Qué coñecemos?, ¿das nosas raíces, que lembramos?... o noso programa radial, deberá ser o vehículo da nosa historia, da nosa mensaxe de irmandade para o mundo; mensaxe de amizade, comprensión e respecto mutuo.

Fago outra pregunta ¿Nestes intres, non seríamos capaces de facer, dando unha demostración de verdadeira irmandade, o que conseguiron facer os fundadores desta nosa casa, nunha época moitísimo máis difícil, polas circunstancias que se vivían enton, para xunguir as conciencias galegas, en defensa dos nosos valores nacionais, do noso gentilicio, da nosa.

Razón de ser, donde a nosa cultura e o noso idioma son valores indispensabeis.

Os galegos e as galegas que vivíamos dende fai tantos anos nesta Venezuela, a que temos aprendido a querer e que e a terra dos nosos fillos, podemos e debemos ter maneiras de vivir e formas de pensar moi diferentes, pero no que respecta ao noso amor pola Galiza e os seus valores históricos e culturais, deberíamos estar nun mesmo camiños ou en varios camiños que nos leven ao mesmo lugar, para poder sentirnos orgullosos de nos mesmo.

A Irmandade Galega contra counha mocidade valiosa, sana, intelixente e noble, con grandes valores que nos non soupemos encauzar polo vieiro dos verdadeiros valores galegos, para conquistar o cambio xeracional que debeu ter comenzado moitos anos antes, sin traumas e sin dubidas de cal debера ser o camiño a seguir.

Pero non fomos capaces de ensinar aos nosos fillos co mellor método de ensino: ¡O exemplo!... o exemplo que lle temos dado, no eido das nosas loitas soiciais non foi o mellor. Predicamos amor galego, nobleza, humildade, comprensión e practicamos todo o contrario, no que debeu ter sido unha loita noble das ideas e razoamentos loxicos.

A mocidade que está no colexio Castelao, nos formidables grupos folclóricos, no deporte e nas outras

Organizacions internas, son o futuro da nosa Irmandade Galega e nós, os que xatemos queimado moitas etapas, debemos deixalos pasar e ofrecerlles os nosos coñecementos e a nosa experiencia sen egoísmos.

Ao futuro é necesario cederlle o paso no seu intre xamais agardar a que él nos aparte, pero tamán, os que temos queimado moitas etapas traballando en pro e por a Irmandade Galega, creo que temos a forza moral suficiente para pedirlle a ese futuro que corresponda a nosa sociedade para que cando sexan nomeados a un cargo executivo ou de dirección, lean antes, detetidamente, o estatuto lei, para poder estar seguros de que se sinten suficientemente capacitados para desempeñar o cargo con diñidade e nobleza.

Nós seguiremos estando en pé de loita social mentras haxa saude e vida, como asesores, conselleiros, avós ou severos críticos se fora preciso.

Hoxe quixen falarlles co amor da nosa Terra Galega de fondo e coa sinceridade que me caracteriza e quero desexarlles a todos, neste homenaxe de hoxe ao Día de Patria Galega, moito saude, con moito amor e moita felicidade nas saús vidas.

El siguiente artículo es una reflexión realizada por nuestro queridísimo amigo, Juan Manuel Giráldez, con el cual les informamos que a partir de este escrito, estaremos publicando esporádicamente los pensamientos y reflexiones del que ha sido catalogado por muchos como el mejor secretario de cultura que ha tenido nuestra Hermandad, un gallego que hasta el sol de hoy defiende el gentilicio con el fin de difundir y conservar la galleguidad y todo lo que ella abarca, es un honor para el equipo de Xanela poder compartir los artículos de este incansable gallego.

Carta aberta

A los socios de la Hermandad Gallega de Venezuela.

Mis queridos amigos:

La Hermandad Gallega nació para ser orgullo de Galicia y de cada gallego de cuantos vivimos en Venezuela, no solo por sus obras y edificaciones, sin duda necesarias, sino por su gran labor social, cultural y humana, con el gentilicio gallego integrado en esta tierra, que también sabemos querer como nuestra.

Porque si nuestras raíces están y estarán para siempre en Galicia, las raíces de nuestros hijos y nietos, están y estarán siempre en Venezuela. Por eso quiero insistir en lo que siempre fue mi creencia y repito constantemente: que la Hermandad Gallega de Venezuela, es un pueblo gallego que debe respirar a Galicia en cada uno de sus rincones y debe, por tanto, ser gobernada como un pueblo, en defensa de sus valores autóctonos y morales, con la dignidad que hemos aprendido de nuestro mayores.

A los Consejos Directivos que les corresponde gobernar temporalmente a nuestra sociedad, sea de la Unión o de la Galaica deben tener como motivo básico e indiscutible la expansión de nuestra cultura autóctona, por todo el territorio, su historia, sus valores humanos, su idiosincrasia, sus costumbres y su bella geografía turística.

Así como el contacto constante en nuestro gobierno en Galicia para poder prestar la ayuda necesaria a cualquier gallego (socio o no) que lo amerite.

Sin esos principios ninguna Directiva estará cumpliendo la misión básica, social, moral, humana y digna que motivaron a hombres y mujeres que sacrificaron una gran parte de su vida, con mucho amor a nuestra tierra de cuna, para crear y llevar adelante desde sus primeros pasos una obra tan hermosa como fue, es y debe seguir siendo nuestra casa grande: nuestra Hermandad Gallega de Venezuela.

Solo unidos los gallegos en defensa de la misma misión por la galleguidad que nos identifica, lograremos que nuestra Hermandad Gallega, sea orgullo para Galicia y un eslabón en el progreso de Venezuela.

Tenemos que hacer todo lo posible para que nuestros hijos y nuestros nietos, con una capacidad y una preparación mayor a la nuestra, cuando comenzamos la obra, sepan quererla y defenderla con toda dignidad de su sangre gallega.

¡Estoy seguro de que podremos lograrlo! Porque la juventud es noble y generosa.

El deporte es el semillero de una juventud sana física y mentalmente, y todo el esfuerzo que se le dedique, siempre será poco.

Pero ese esfuerzo, para que genere buenos resultados deberá ser científico, ordenado, organizado y con cultura deportiva como base y bandera. El desorden acaba con las mejores motivaciones, al igual que el libertinaje, la soberbia y la prepotencia, acaba con todo rasgo de libertad.

La cultura popular de cada pueblo de la tierra, contra lo que pregonan los inventores del neoliberalismo absoluto, es lo que determina su identidad. Menospreciarla, abandonarla o cambiarla por expresiones impuestas, por intereses económicos, de poder o de indiferencia, es lo que convierte a algunos seres en entes secos y descoloridos espiritualmente y por tanto, infelices porque perdieron la capacidad de amar.

La cultura gallega es la espina dorsal de nuestra sociedad, para poder estar unidos al progreso cultura de Galicia y sentir a través de publicaciones, de la emisión radial, de conferencias, foros y otras actividades, que estamos vivos como hijos o descendientes de una de las tierras más bellas del mundo, incrustados con honradez y capacidad a Venezuela.

Los niños son la base de un futuro amplio, por eso debemos dedicar el mayor esfuerzo a ellos. El colegio Castelao es un ejemplo y motivo de orgullo para la Hermandad Gallega. Me tocó, afortunadamente, a través de la Secretaria de Cultura, estar muy cerca de sus pros y sus contras (siempre más pros que contras).

La educación es un campo sin fin, y el colegio Castelao está dentro de ese campo. Es por lo que siempre pedí (y seguiré haciéndolo) a los padres, profesores, maestros, representantes y alumnos que sepan querer y valorar todo lo que encierran sus paredes físicas, sociales y humanas, defendiéndolo con nobleza, para que los intereses creados, mezquinos y personalistas, no puedan estar nunca por sobre los intereses comunes, ni que sus verdaderos valores se desvíen jamás, de ese camino abierto a la superación constante, que es la verdadera puerta abierta al progreso.

Los hombres que fueron fundadores de nuestra Hermandad Gallega, y que hoy transitan el camino más allá de sus setenta y ochenta años, dentro del

sendero de la tercera edad, después de dedicar mas de la mitad de esa vida, a la lucha social por el progreso y el engrandecimiento a nuestra sociedad con gran orgullo, merecen de nosotros, aparte de nuestro sincero agradecimiento, un gesto de comprensión para que puedan terminar sus vidas a nuestro lado, en el que fue, es y debe seguir siendo, su hogar de motivación y distracción, sin tener que pagar ni un solo céntimo y con todos sus derechos intactos.

¿Cómo hemos podido olvidar la espiral lógica de nuestras nuevas generaciones? ¿Cómo podemos cerrarles las puertas de nuestro pueblo gallego, a esos jóvenes que, por una u otra causa, se alejaron de la Hermandad en esa edad que era tan difícil encontrar acomodo en ella, pero hoy convertidos en padres de familia, vuelven a necesitar el hogar donde se desarrolló su niñez, por ellos y sus pequeños hijos? ¿Por qué ponerles trabas, si nuestra obligación es llamarlos a que compartan sus vidas y sus conocimientos con nosotros? Cientos de jóvenes profesionales están en este caso hoy y la Hermandad Gallega los necesita en la misma medida que ellos puedan necesitar a la Hermandad.

Claro, esto solo se puede entender si se concibe a la Hermandad Gallega, como un gran pueblo gallego, con todos sus defectos y virtudes y no como un “Club” como hay tantos, cargados de egoísmos pesonalistas, de pequeñeces humanas, en donde el origen de nuestras raíces queda opacado, humillado y menospreciado.

La Hermandad Gallega no se creó para convivir con los efectos DE LA BOLSA DE VALORES sino para algo mucho más formidable, como son todos los valores humanos, sociales y culturales que podemos alcanzar desde el ángulo que pueda dignificarnos como gallegos, como amigos y como hermanos.

No hay dinero que pague la felicidad de poder convivir juntos en nuestra CASA GRANDE como hijos nobles de una noble tierra, sin discriminaciones, sin complejos, en una tarea sin fin, en defensa de aquello que aprendimos a querer desde niños.

Dejé para el final, para que tuviera más fuerza y valor, nuestro respeto, nuestro afecto, nuestro cariño, para todos cuantos sin haber nacido en Galicia, ni ser descendientes de gallegos, nos acompañan trabajando y luchando con la misma nobleza, por el engrandecimiento de nuestra y su Hermandad Gallega.

Esa es la Hermandad en la que yo creo y por la que he luchado y lucharé siempre.

Juan Manuel Giráldez

El siguiente artículo es una nueva reflexión de nuestro gran amigo Juan Manuel Giráldez, la cual nos hace meditar acerca del rumbo que actualmente está tomando nuestra Hermandad...

Carta abierta a los socios de la Hermandad Gallega II:

¿En qué fallamos?

Nunca me cansaré de repetir que la Hermandad Gallega no es un club, es un pueblo gallego incrustado con amor y nobleza en Venezuela, en donde las huellas de miles de hombres, mujeres y niños abrieron los caminos que une al pasado con el futuro, la generación que dio los primeros pasos con los que seguirán ininterrumpidamente, padres e hijos en esa noble lucha en búsqueda del bien común, usando para ello el amor al trabajo, la honradez y la inteligencia necesaria, como el gran motor que empuja la barca de las ideas a puertos libres de tempestades cargadas de egoísmos y soberbia.

Ese pueblo que convive dentro de las paredes de “nuestra casa grande” con la sencillez y humildad que caracteriza al Gallego de buenas raíces, sabe que la Hermandad Gallega debería ser el orgullo de cuantos Gallegos vivimos en Venezuela, pero lamentablemente, son muchos los que aun no la conocen, no saben valorarla en su verdadera dimensión. Al decir esto, no me estoy refiriendo, como podría suponerse, a los que nunca la visitaron, sino a los que aun siendo, desde hace muchos años, parte de ella, no la han sabido entender en su misión básica.

No han entendido el verdadero objetivo que sus fundadores y Galicia; la Galicia actual, pujante y remozada, esperan de ella.

La Hermandad Gallega, no puede seguir siendo un campo de batallas de políticas e intereses fanáticos que nada tienen que ver con la amplitud de las ideas de una lucha sin fin por la superación del ser humano y de la sociedad que el conforma.

La Hermandad Gallega ya rompió la cinta de sus 53 años de vida, luchas sociales racionales e irracionales, que fueron marcando etapas necesarias comprensibles en el momento que cada uno iba forjando las huellas de una postguerra cargadas de odios y rencores que nos zarandearon como un huracán bestial.

Pero este tiempo debe ser suficiente para borrar o hacer cicatrizar heridas muy profundas. Esos años llevándose a muchos de nuestros compañeros de lucha y al propio tiempo, cargando en nuestras espaldas el peso de los días vividos, uno a uno, abriendo en nuestra mente la amplitud de la sensatez y la comprensión.

Eramos muchachos fogosos, llenos de juventud y el tiempo fue encar-gándose de mostrarnos los errores cometidos y congelando en el alma los odios y los rencores.

¿Es posible que no tengamos el valor de enfrentar con suficiente inteligencia que la Hermandad Gallega y Galicia piden a gritos desde cada uno de sus rincones? ¿No tendremos la capacidad de darnos cuenta, que los hombres de la 1 y de la 2, somos Gallegos que vivimos fuera de Galicia, y que nuestra primera obligación es hacer de esa «Casa Grande» un campo de paz y de progreso para proyectarlo con orgullo hacia Galicia y Venezuela por igual?

Empecemos ya a entrar en la ruta en donde la democracia se dignifique: En la lucha noble de las ideas sociales, para el logro de un beneficio común, sin discriminaciones de tipo alguno. Desterrando políticas partidistas e intereses creados o personalistas que tanto daño y han causado y siguen causando a nuestra Hermandad, y en consecuencia a todas los gallegos que buscan en ella, un refugio familiar.

Comienzo mi reflexión con una pregunta: ¿En qué hemos fallado hermanos? ¿En qué fallamos para caer en este túnel de indiferencia a todo lo nuestro? Nuestro amor a la tierra, nuestro espíritu gallego, nuestra cultura, nuestros grandes hombres y mujeres que en su arrojo y amor a Galicia forjaron y escribieron la historia. Din olvidar nunca el valor, la honradez, la nobleza y su pasión por el trabajo, de los hombres y mujeres que escribieron esa historia triste y amarga de la emigración.

¡Todos han quedado en la más indeseable indiferencia y olvido!

¿Por qué? ¿Por quienes? ¿Que tristeza! ¿Verdad Irmans?

Nacimos en una tierra de las más hermosas del mundo, que nos marcó a fuego el alma, ese amor hacía ella, para que nunca pudiéramos olvidarla, ni en el tiempo ni en la distancia. Y esa noble pasión fuera pasando de generación en generación.

¿Qué nos pasó entonces? Ya casi no hablamos gallego en nuestra casa grande, ¿Ya no recordamos la alegría y felicidad que sentíamos al hablar de Galicia entre nosotros?

De nuestra historia reciente y antigua... ¿Qué conocemos? ¿de nuestras raíces, que recordamos?... Nuestro programa radial, debiera ser el vehículo de nuestra historia, de nuestro mensaje de Hermandad al mundo; mensaje de amistad, de comprensión y de respeto mutuo.

Hago otra pregunta ¿En estos momentos, no seríamos capaces de hacer, dando una demostración de verdadera hermandad, lo que consiguieron hacer los fundadores de esta nuestra casa, en una época muchísimo mas difícil, por las circunstancias que se vivían entonces, para unir las conciencias gallegas en defensa de nuestros valores autóctonos, de nuestro gentilicio, de nuestra razón de ser, en donde nuestra cultura y nuestro idioma son indispensables?

Los gallegos que vivimos desde hace tantos años en esta Venezuela, a la que hemos aprendido a querer y que es la tierra de nuestros hijos, aprendido a querer y que es la tierra de nuestros hijos, podemos y debemos tener maneras

de vivir y formas de pensar muy diferentes, pero en lo que respecta a nuestro amor por Galicia y sus valores históricos y culturales deberíamos estar en un mismo camino o en varios caminos que nos lleven al mismo lugar, para poder sentirnos orgullosos de nosotros mismos.

La Hermandad Gallega cuenta con una juventud sana, inteligente y noble, con grandes valores que nosotros no hemos sabido encauzar por el sendero de los verdaderos valores gallegos, para lograr el cambio generacional que debió haber comenzado muchos años antes, sin traumas y sin dudas de cual debiera ser el camino a seguir.

Pero no hemos sabido enseñar a nuestros hijos con el mejor método de la enseñanza: ¡El ejemplo! El ejemplo que le hemos dado, en el campo de nuestras luchas sociales no fue el mejor. Les predicamos amor gallego, nobleza, humildad, comprensión y practicamos todo lo contrario, en lo que debió haber sido una lucha noble de las ideas y razonamientos lógicos.

La juventud que está en el Colegio Castelao, en los formidables grupos folclóricos, en el deporte y en otras organizaciones internas, son el futuro de nuestra Hermandad y nosotros, los que ya hemos quedado muchas etapas, debemos dejarlos pasar y ofrecerles nuestros conocimientos y nuestra experiencia sin egoísmo.

Al futuro es necesario dejarlo pasar en su momento. Jamas esperar a que el nos aparte, pero también, los que hemos quemado muchas etapas trabajando en pro y por la Hermandad Gallega, creo que tenemos la fuerza moral suficiente para pedirle a ese futuro que corresponda a nuestra sociedad para que cuando sean nominamos a un cargo ejecutivo o de Dirección, lean antes, detenidamente, los estatutos ley, para poder estar seguros de que se sienten suficientemente capacitados para desempeñar el cargo con dignidad y nobleza.

Nosotros seguiremos estando en pie de lucha social mientras haya salud y vida, como asesores, consejeros, abuelos o severos críticos si fuera necesario”.

Juan Manuel Giráldez

Anexo 3. Aportación do Excmo. Sr.Fernando de la Rúa Bruno.

Fernando de la Rúa Bruno, nado en Córdoba (Arxentina), pertencente á organización política Unión Cívico Radical.

Foi xefe de Goberno da cidade de Bos Aires.

Foi presidente da Arxentina do 10 de nadal do 1999 ata o 20 de nadal do 2001, data na que renunciou ao cargo.

O Ex-presidente de Arxentina tamén ten ascendencia de galegos emigrados, o seu avó paterno era de Bueu (Pontevedra), concello onde aínda existe o Pazo de Santa Cruz, que foi propiedade da súa familia.

O Presidente de la Rúa, que deixounos fai uns meses no ano 2019, tiña unha grande paixón por Galiza, paixón que tiveron a oportunidade de percibir cando no 2001, endatas especialmente convulsas recibíunos con grande amabilidade na Casa Rosada, Pazo do Goberno na Nación en Buenos Aires.

LOS GALLEGOS EN ARGENTINA

La inmigración gallega se remonta a los orígenes de la Nación Argentina. Prueba de ello es el famoso cuerpo denominado “Tercio de Gallegos” que integró las fuerzas contra las invasiones inglesas y que aun hoy está representado en las formaciones históricas.

Una excelente publicación en dos tomos sobre la presencia gallega en Argentina ilustra ampliamente sobre su extraordinario aporte a la vida del país. Numerosas personalidades desfilan a lo largo de sus páginas. Esto abarca la cultura, la solidaridad social y la política.

El ex presidente de la Nación Dr.Raúl Alfonsín (1983-1999) reconoce ascendencia gallega. Fui presidente de Argentina desde 1999 a 2001 y tengo también el honor de ser del mismo ancestro. Mi abuelo Manuel nació en Bueu y muy joven vino a estas tierras con su hermano Ramón.

Se radicaron primero en Santiago del Estero de donde mi abuelo se trasladó después a Córdoba quedándose Ramón en aquella provincia. Ambos ejercieron el comercio. Mi padre fue abogado, legislador y ministro en 1939, y muchos años magistrado judicial.

Siendo presidente argentino tuve el honor de ser recibido en Bueu y saludar a su pueblo. Aprecio hondamente mi origen y espero que la nueva ley de nacionalidad y ciudadanía abra campo a reconocerlo más ampliamente. El trabajo que realiza Xosé Francisco Ferreiro Abelleira será sin duda un gran aporte para la integración gallega en el mundo.

Los argentinos, de origen gallego o no, hemos reconocido siempre a españoles y gallegos como hermanos y compatriotas que compartimos la historia, la cultura y la lengua.

Confío que esos lazos se fortalecerán cada vez más y expreso mi admiración y mi amor a Galicia. La pujanza de su desarrollo, el talento y calidez de su gente y la belleza de su tierra y sus mares demuestran que está señalada por Dios. Un rayo de luz de esa señal esperamos tener aquí con nosotros en esta Argentina que recibió el aporte gallego a través de toda su historia.

Fernando de la Rúa, Ex presidente de Argentina

Anexo 4. Carta do Servizo Postal Venezolano (Hipostel).

Neste caso, e seguindo a liña anterior, pretendo incidir na falta de garantías nos procesos electorais no exterior. Aquí, cidadáns españois preséntanse nas oficinas postais de Venezuela, acreditándose como representantes de determinada organización política, co obxecto de sobornar un funcionario deste servizo postal, chamado Hipostel, é dicir, tentando facerse coas sacas previstas para o envío a España dos sobres de votación emitidos –por correo– por cidadáns españois radicados en Venezuela que participaban nun proceso electoral que se estaba realizando en territorio español. Hai que lembrar que, no caso que nos ocupa, Hipostel é un servizo de correo *privado*.

En nombre del Instituto Postal Telegráfico de Venezuela reciba un sincero y cordial saludo.

Excelentísimo Señor, en representación del Instituto Postal Telegráfico de Venezuela (IPOSTEL), y de su Presidente, Mayor (AV) Libardo Durán Valdez, me permite hacer de su conocimiento los hechos irregulares que se están presentando con relación a los sobres certificados relativos del material electoral para las elecciones generales que se celebrarán en su país, y dirigidos a los ciudadanos españoles residenciados en el nuestro. Es el caso que, en días pasados, se presentaron dos ciudadanos quienes dijeron ser de nacionalidad española (identificándose como supuestamente representantes o pertenecientes a la

ofreciendo soborno a uno de nuestros funcionarios, ciudadano Edinson Rosales, Coordinador de las Oficinas Postales en el Estado Vargas, para que les hiciera entrega de los sobres certificados dirigidos a sus connacionales residenciados en ese Estado, dando como justificación, el conocer la ubicación de ellos.

UN NUEVO IPOSTEL PARA UN NUEVO PAIS

INSTITUTO POSTAL TELEGRAFICO
DE VENEZUELA

De la anterior exposición nos queda informarle, que los envíos certificados deben ser entregados, según los convenios internacionales de correo, a sus destinatarios es por ello que procedemos a informarle que los ciudadanos residenciados en el área sufrió el desastre natural, serán centralizados en la Oficina Postal de Maiquetía, y a residenciados en la zona de Catia La Mar, se les hará reparto normal de correspondencia, por lo que aprovechamos la ocasión para solicitar que por su intermedio comunique a sus nacionales de la existencia del mencionado operativo y así lograr la rapidez en la entrega de los sobres.

Atentamente,

DANIEL PEREIRA
Director Inspector General de los Servicios

JS/Maria del Valle

Anexo 5. Aportación de Aurelio Miras Portugal. Exconselleiro de emigración da Xunta de Galicia e Director Xeral de Migraciones do Goberno do Estado.

Los estudios sobre la emigración gallega, las consecuencias, tanto en origen como en destino, son de vital importancia para un conocimiento real de la historia colectiva de las dos Galicias, a veces banalizado o sin más novelada.

Xosé Francisco Ferreiro Abelleira se centra en la temática social, en la cual los gallegos del exterior han sido pioneros desde el segundo tercio del siglo XIX con los filántropos envueltos en la bandera de la ayuda a los necesitados. Creando posteriormente sociedades de beneficencia integradas por todos aquellos que en mayor o menor medida querían ser útiles y generosos con los demás. Si bien el gran logro vendría de la mano del mutualismo, del que pasarían a ser los grandes impulsores en toda Iberoamérica, así la creación de sociedades de beneficencia y socorros mutuos con sus hospitales, hogares de ancianos, centros de repatriación...

A día de hoy perviven la mayoría de estas instituciones a las que debemos prestar más atención.

El camino escogido por el autor de esta tesis revela la inquietud de un pueblo por estar unido y servir a los demás, no solo a los de su origen sino también a cuantos radicaban en sus áreas de asentamiento, lo que determinó una excepcional integración y fusión con sus habitantes; hecho que marca una gran diferencia con otros pueblos.

No hay ningún otro pueblo emigrante que se haya esforzado más por el bienestar de sus hijos tanto en la diáspora como en la tierra de sus

“saudades” a la que dotaron de colegios, hospitales, asilos, museos y todo tipo de servicios para suplir las carencias.

La formación educativa no puede convertir en anécdota la epopeya de los emigrantes.

Por todo ello concluyó agradeciendo a Xosé Francisco Ferreiro Abelleira su trabajo que a buen seguro contribuirá a rescatar el ámbito universal de la emigración gallega, fraguado en miles de grandes historias de gallegos que siempre amaron a su tierra y a su gente.

Aurelio Miras Portugal

Anexo 6. Aportación de Miguel Santalices Vieira, Presidente do Parlamento de Galicia e exmembro da comisión non permanente do P. Galego para o estudio da situación dos emigrantes galegos.

Galicia, en débeda coa súa emigración

Como integrante da Comisión non permanente para estudo sobre situación dos emigrantes galegos, constituída tempo atrás no Parlamento de Galicia, compartín con Xosé Fco. Ferreiro Abelleira moitas horas de traballos e reunións que nos permitiron afondar no coñecemento da realidade, a historia e os retos de futuro da emigración galega.

Malia que militamos en formacións políticas diferentes (el no BNG e eu no PPdeG) o autor desta tese e mais eu sempre procuramos atopar puntos de encontro, na medida en que, como en case todos os ámbitos da vida, tamén na política, é sempre máis o que nos une que os que nos separa.

Formar parte da referida Comisión outorgounos un coñecemento privilegiado en relación coa emigración galega, tanto a través das diferentes comparecencias que se sucederon no pazo do Hórreo, como dos desprazamentos que efectuamos a diferentes países con elevada presenza de emigrantes galegos. En calquera dos escenarios, a participación dos diferentes membros da comisión foi sempre entusiasta, procurando lecturas e datos do máis diverso signo.

Probablemente polas nosas traxectorias profesionais relacionadas coa sanidade, tanto o deputado Ferreiro Abelleira coma eu focalizamos a nosa participación no ámbito social. E se ben non son quen para analizar o meu labor no seo desa

Comisión, si podo afirmar, desde a máis absoluta obxectividade, que Xosé Fco. Ferreiro foi un deputado que participou activamente, e cun espírito construtivo, nos traballos desta comisión.

A práctica totalidade das familias galegas teñen vínculos coa emigración, do mesmo xeito que a Galicia contemporánea non se explica sen o fenómeno migratorio.

Galicia ten unha débeda impagable coa emigración, con variables no ámbito económico, no social, no cultural e en tantos outros como alcanzar poida a nosa imaxinación. Alcance case infinito e pendente aínda de estudar con detalle en moitos ámbitos.

Dimensión económica que se traduciu no envío de remesas de cartos que permitiron redimir foros, mercar terras e inmobles, construír ou arranxar casas e explotacións, implantar negocios ou mesmo mecanizar o noso campo, impulsando, deste xeito, a transición desde o arado romano á propulsión diésel.

Dimensión social polo contacto dos nosos paisanos con novas formas de vida, fundamentalmente de carácter urbano, e a toma de conciencia respecto á importancia da educación e a formación como vías de progreso. Dimensión e alcance social reflectidos en iniciativas filantrópicas alén e aquén do mar, en forma de entidades asociativas, centros asistenciais e de formación ou iniciativas culturais de toda índole. Sirvan como exemplo as sociedades de instrución impulsadas pola emigración, as denominadas escolas de indianos con centos delas espalladas por toda o territorio de Galicia.

Dimensión formativa porque as remesas da emigración permitiron cursar estudos a moitas mozas e mozos galegos que contribuíron e contribúen ao engrandecemento do país.

Dimensión cultural, por suposto. Numerosos persoeiros da nosa cultura pasaron boa parte das súas vidas fóra da Galicia territorial, onde deron forma a obras senlleiras da literatura ou da arte galega. Ao tempo, somos debedores do impulso e o patrocinio que a emigración prestou a iniciativas como a Real Academia Galega, o Himno Galego ou a edición de infinidade de libros, por citar só tres do que podería ser un infinito ronsel de exemplos.

A emigración acolleu cos brazos abertos os nosos exiliados e acubillou o nacemento do Consello de Galiza presidido por Castelao e integrado polos deputados galegos do exilio nun intento de dar continuidade ao proceso autonómico truncado pola guerra civil.

Sexa en América, en Europa, na Península Ibérica ou en calquera recuncho do mundo onde teña recalado un fillo de Galicia, a emigración galega enfróntase agora a un reto nunca antes coñecido: o de preservar o seu legado material, mais tamén o de conservar e manter viva a súa memoria, inmaterial pero igual de valiosa.

Consciente desa realidade, e da débeda que a sociedade galega mantén cos emigrantes, a principios de 2019, xa como presidente do Lexislativo, propuxen á Mesa da Cámara a concesión da Medalla do Parlamento de Galicia á emigración galega no seu conxunto. A proposta foi adoptada co respaldo unánime do órgano reitor da institución, que entregou formalmente a medalla do Parlamento de Galicia á emigración galega nun acto tan solemne como emocionante celebrado o pasado 6 de abril, coincidindo co aniversario da promulgación do vixente estatuto de Autonomía.

Cos meus desexos de éxito na elaboración deste traballo, envíoches un saúdo afectuoso,

Miguel Ángel Santalices Vieira

Presidente do Parlamento de Galicia.

Santiago de Compostela, 4 de xuño de 2019.

Anexo 7. Aportación de Marisol Soneria Tajés, portavoz do PSdeG-PSOE na comisión non permanente do Parlamento Galego para o estudo da situación dos emigrantes galegos.

Poucos fenómenos teñen marcado tanto unha identidade colectiva como a emigración para Galicia.

A emigración histórica, de finais do século XIX e principios do século XX, permitiu redimir os foros. A emigración europea dos anos sesenta e setenta facilitou a modernización das explotacións agrarias e a transformación produtiva de Galicia.

Dende o punto de vista social a sangría migratoria arrebatoulle case un terzo da masa laboral masculina ao longo de decenios e someteu á sociedade galega a un profundo desgarrro emocional tanto para os que se foron coma para os que se quedaron, e forzou a un cambio de roles onde a muller pasou a desenvolver funcións e tarefas que antes estaban destinadas exclusivamente aos varóns.

Dende o punto de vista político, cultural e identitario Galicia non sería o país que coñecemos. Algúns países teñen importado os seus símbolos identificadores dende o estranxeiro mentres que Galicia produciu o seu himno, a súa bandeira e, incluso, a súa academia da lingua, no exterior pero nunca no estranxeiro. Porque alí onde eles ían, ía Galicia e o himno, a bandeira e a academia da lingua non viñeron do estranxeiro se non do cerne mesmo do corazón de Galicia: os seus fillos espallados. Sen eles a Galicia que coñecemos non existiría.

Un dos aspectos menos estudados e, diría eu, menos aproveitado pola sociedade galega no seu conxunto é o enorme potencial que o “feito galego” ten nas sociedades onde se asentaron. A súa capacidade de penetración nas sociedades locais foi tan grande que abonda con botar unha ollada a calquera das guías telefónicas de calquera cidade sudamericana, ou mesmo europea, para darse conta que os apelidos galegos abranguen tódolos estratos sociais e tódalas actividades: Literatos, investigadores, deportistas de élite, deputados, presidentes de repúblicas, traballadores manuais e intelectuais, artistas, comunicadores, comentaristas deportivos, e un longuíssimo abano de actividades que, postos a traballar en rede, xerarían un efecto multiplicador do “ser galego” que solo irlandeses, italianos e xudeus poderían asemellar.

Todos estes aspectos están, en grande medida, sen estudar no seu conxunto, por iso a miña satisfacción porque hoxe se aborde dende a tese que hoxe presenta o meu amigo Chema Ferreiro. Con el compartín anos de estudo, investigación, contacto e coñecemento da emigración e dos emigrantes. Coido que tódolos membros daquela histórica comisión de emigración que se creou no Parlamento de Galicia para este fin, sen distinción

de siglas e de cores políticas, empatizamos con aqueles homes e mulleres que, moitas veces, sen mais equipaxe que a súa determinación e o seu amor pola terra que os viu nacer, botáronse ao mundo na procura dunha oportunidade de vida. Moitos volveron traendo unha parte do mundo consigo. Outros, a maioría, quedaron e impregnaron de Galicia os países a onde a vida e a historia os levaron.

Anexo 8. Aportación de Manuel Ruiz Rivas,expresidente da comisión parlamentaria para o estudo da situación dos emigrantes galegos,membro do PP de Galicia nesta acomisión,actualmente alcalde de Riveira.

Tiven a honra presidir a primeira Comisión da Emigración do Parlamento de Galicia, un órgano constituído no seo da cámara autonómica nos albores deste milenio para compartir inquiredanzas e definir estratexias orientadas a fornecer os lazos dos galegos e galegas na diáspora coa súa terra de orixe.

Xosé Francisco Ferreiro Abelleira —Chema, para os que nos consideramos os seus amigos— sempre ocupou un papel preponderante na Comisión, erixíndose nun traballador tan incansable como entusiasta: primeiro, no ánimo de coñecer con precisión cal era a situación dos nosos emigrados nos sitios onde residen e, despois, partindo desta análise, no afán de construír as pontes máis acaídas nos eidos social, cultural, educativo e económico, de tal xeito que a chama da galegitude estivese ben viva entre os compatriotas que —xeografica, pero non sentimentalmente— viven lonxe de nós.

Durante aquela ilusionante etapa, tivemos a oportunidade de apalpar a realidade diversa dos galegos na emigración. Por un lado, aqueles que se instaloron en países como Suíza ou os Estados Unidos, cun PIB alto e un elevado nivel de vida, o que lles propiciou amplas expectativas de prosperar, de proporcionar unha boa educación aos seus fillos e de aportar valor á comunidade na que se insertan e sentirse recoñecidos por elo.

Ao outro lado do fiel da balanza, atopámonos os que se dirixiron a territorios que arrostraban (e que seguen arrostrando nalgúns lugares, sobre todo de Iberoamérica) graves crises económicas e conflitividade social, con eivas na consolidación do Estado de Dereito e con serios problemas de inseguridade cidadá e xurídica que non fixeron senón acentuar as dificultades de integración dos nosos emigrantes e, en moitos casos, provocar un precipitado retorno a Galicia.

No curso daquelas visitas tivemos ocasión de observar tamén outra dicotomía: a dos triunfadores e os fracasados. É dicir, dunha banda, aqueles que viron cumprido ese ansiado soño de riqueza e éxito social, normalmente grazas a unha combinación de sorte, carácter espelido e traballo duro; e doutra, os inadaptados, os que malviven en situacións de precariedade económica e laboral, de cotío marcados por unha morriña concibida como idealización da súa patria natal.

Pero por enriba de todo, o que definiu á emigración do noso país foi o seu espírito de solidariedade, cuxa materialización máis característica foi a creación de centros galegos por todos os recunchos: lugares onde proporcionar formación e axuda mutua como unha medida de combater o desarraigo; e que mesmo financiaron e apadriñaron a construción de hospitais e

fogares de anciáns dando un exemplo que, na miña opinión, non aconteceu con ningunha outra comunidade emigrante do mundo .

Rematada a etapa parlamentaria, a vida levounos por camiños distintos: eu, enfrascado na acción municipal en Riveira e Chema, no Carballiño, onde nunca perdeu a súa preocupación por seguir aprendendo, investigando dende todos os ángulos a complexidade da nosa emigración.

Despois de tantos anos de estudo, agardo con deveso a súa tese pois estou seguro de que nos vai aportar nova luz sobre unha temática impresa no ADN dos galegos.

Manuel Ruiz Rivas

Anexo 9. A estas reflexións, das que eu incorporo algunha delas como aportación na introducción da tese, realizóunas Rogelio Gonzalez Fernandez, que é coñecido como “Rogelio Escalera”. Rogelio, emigrante en México e empresario en Galiza e España, está radicado no Carballiño, e eu considero unha dos cidadáns galego-emigrante, que xamais deixou de estar preocupado polo que acontecía na súa terra, e nomeadamente no concello carballiñes. Mesmamente, donou para o concello as pedras dun singular chalet da súa propiedade, para que o concello o levantase noutra ubicación, circunstancia que, lamentablemente xamais se produxo, destinándose, ao parecer, algunha desas pedras para” outros cometidos de obra civil.”

Unha clase social diferenciada

Os emigrantes somos unha clase social diferenciada, que nunca tivemos conciencia de ser unha clase social, e menos unha clase diferenciada.

Os traballadores teñen sindicatos que os representan como clase social, o mesmo podemos dicir dos funcionarios (ben sexan: da sanidade, da educación ou das distintas administracións), dos autónomos, dos empresarios, que están organizados en asociacións, etc. todos eles teñen conciencia da clase social a que pertencen e na que desenrolan as súas actividades.

Pero os emigrantes nunca estivemos organizados como clase social.

¿E por que isto e así?.- na miña opinión débese a que somos unha mixtura de traballadores, autónomos e empresarios que unido a o desarraigo que “per se” produce a emigración nunca nos plantexamos en organizarnos como unha clase social. a ista mixtura de traballadores, autónomos e empresarios que producen a riqueza fora do noso país e que a revirten e invirten na nosa terra e a o que eu chamo “clase social diferenciada”.

Os emigrantes nunca tiveron conciencia do enorme potencial que podían alcanzar si se organizaran como unha clase social.

Nas décadas dos concoenta, sesenta, setenta i oitenta do século pasado a economía de galiza dependía en boa maneira das remesas que con regularidade mandaban os emigrantes. recordar a cantidade de oficiñas de bancos e caixas que se abriron na nosa terra pa captar maiormente os aforros dos emigrantes. i o que resulta mais triste e inxusto e que os devanditos aforros (pasivos bancarios) foron a parar fora de galiza para o desenrolo de outras comunidades, como cataluunya, o pais vasco, madrid, etc, donde os especuladores fixeron o seu “agosto”. aquí nadie se preocupou de facer un “plan xeral de inversións productivas para aforros de emigrantes”, e para que estos aforros quedaran en galiza. po-la contra, a unha boa parte dos que se atreveron a invertir puxéronlle moitas trabas ou foron enganados ou permitiron que o foran. todo isto podíase haber evitado se os emigrantes estiveran organizados, organizados como unha clase social, como unha clases social diferenciada.

¿Pódese recuperar o tempo perdido i enmendar erros pasados?.- eu coido que si. aínda que a emigración de hoxe non ten as mesmas características que en épocas anteriores, o cerne da cuestión segue a ser o mesmo.: “os emigrantes producen riquezas fora do seu pais e revirtenas na súa terra”.

Como primeira medida hai que darlle voz e representación propia nas institucións, “creando circunscripcións electorais específicas para os emigrantes”, tanto para o parlamento como pas camaras de deputados, senadores. de tal maneira que poideran formar un grupo propio i específico dos emigrantes aínda que dentro de iste grupo convivan as diferentes tendencias políticas. tamén o dereito a votar nas eleccións municipais dende os seus países de residencia a través de urnas instaladas nos consulados, embaixadas ou centros sociais.

Outra medida sería crear un “plan xeral de inversións de aforros de emigrantes”, con proxectos productivos e con estudio de mrcados. e ademais promover a creación de a “gran asociación da clase social diferenciada dos emigrantes”, de cuxos fins i estatutos trataremos mais adiante. isto somentes e unha pequena parte de un todo que abrangue a problemática da emigración.

COUSAS DA EMIGRACION II

Dicía Castelao: “O galego non protesta, emigra”. Canta razón tiña e aínda ten Castelao...

Emigrar foi e segue sendo a nosa forma de protestar, de protestar contra un sistema caciquil, feudal, autoritario, cretino i tantas veces corrupto. Un

sistema que foi unha auténtica lacra, que propiciou o “feito desgarrador da emigración”.

Pero emigrar tamén é un acto de valentía. Hai que ser moi valentes para deixar tras de ti: familia, amigos e a terra onde un naceu, por un futuro incerto. Por unha viaxe de ida, que para moitos (por desgraza) non tivo volta.

Os emigrantes axudámonos coma ninguén a levantar este país cando máis fundido se atopaba. Producimos a materia prima (Remesas periódicas de Cartos) coa que se forneceron as principais institucións financeiras (Bancos e Caixas), sin que por elo recibíramos beneficio algún, foron outros os que se aproveitaron dos nosos aforros. Fomos a luz que alumou os camiños perante os longos anos de escuridade. Tivemos que saír do nos país para coñecer os valores da democracia.

Hoxe os tempos son chegados de facer Xustiza. Tempos de pagar isa “débeda histórica” que ista sociedade ten co Colectivo Social dos Emigrantes que unha “Clase Social Deferenciada”.

E por isto que fago un “Chamamento a Solidaridade” para con Aquiles Emigrantes menos favorecidos pola fortuna, que non viron recompensado o seu esforzo e que sofren o desterro da esperanza de voltar a súa terra.

Para iles, non só pido o recoñecemento e recordo, se non tamén a “Acción”, e acción da Solidaridade de todos nos, pero sobre todo pido Xustiza. Solidaridade e Xustiza que deben impulsar dun xeito principal os responsables políticos dos Concellos, Deputacións, Xunta de Galiza e Goberno Central.

Anexo 10. Xosé Fco. Fereiro Abelleira, La Región, Ourense, “A Tribuna”, artigo publicado o 16 de Xaneiro do 2018, relativo ao Centro Galego de B.Aires.

Feijóo, non permita que se perda o Centro Galego de Bos Aires.

“La injerencia del Estado avanza cada día más adentro del régimen interno de estas agrupaciones, con tendencia a absorberlas en un plazo más o menos corto. Si algún día, en razón de esto último, dejara el Centro Gallego de ostentar el nombre que lleva o cuando apenas haya gallegos entre sus inmensas filas de asociados, justo es el procurar que no queden en el anónimo los entusiasmos, los esfuerzos titánicos, los sacrificios desinteresados de tantos hombres que a esta obra ingente consagraron parte de su vida. Sería triste el pensar que, con las memorias y documentos del centro Gallego, se vieran un día arrumbados para siempre en la trastienda de cualquier repartición pública tan encumbrados ejemplos de civismo y solidaridad humana”.

Esta preocupación premonitoria está moi de actualidade nas datas en que andamos, mais esta claridade para alertar sobre a posible perda da titularidade galega do Centro Galego de Bos Aires aparece no limiar do libro Historia del Centro Gallego, publicado en 1940 por Rogelio Rodríguez Díaz.

Este centro, ao igual que moitos outros, constitúe hoxe un activo esencial do noso patrimonio cultural e configura e proxecta a nosa maneira de estar no mundo por mor do drama da emigración, unha emigración que teceu, nunha parte non cativa, a identidade dos galegos.

O Centro Galego de Bos Aires non só significou un espazo de acollida e de preservación cultural –que ten hoxe un incalculable valor– senón que desenvolveu e desenvolve tamén, e de xeito especial, un labor asistencial imprescindible, en particular de tipo sanitario. As cifras da súa importancia son elocuentes. No 1940 tiña 70.000 socios e 20.000 solicitudes de ingreso. 41.559 destes socios eran maioritariamente galegos, pero tamén había españois, así como 27.469 arxentinos. Os atendidos polos servizos médicos no exercicio 1939-1940 foron 760.468, e as receitas dos “remedios” despachadas neste mesmo período ascenderon a 450.000.

Agora anúnciase a venda da sede e tamén a perda da xestión sanitaria. Existe unha oferta de 42 millóns por unha edificación de 34.000 metros cadrados situada na esquina de Belgrano e Pasco. Desde hai moito estivo na mente dos especuladores “botarlle o dente” e privatizar os servizos sanitarios: non por acaso, a oferta procede do grupo empresarial de xestión Rivera Salud, líder no sector de concesións administrativas sanitarias en España, é dicir, xestionan privadamente establecementos sanitarios públicos, experiencia fracasada e coñecida como modelo Alzira, Torre Vieja, Elche etc. Porén, non estamos a falar dun modelo de posible asistencia sanitaria, un tema que daría para outra reflexión.

Ben é certo que o Centro Galego de Bos Aires tivo desde hai bastantes anos unha pésima xestión; tamén é certo que a Xunta de Galiza tentou, sen éxito, apoiar a súa viabilidade; tamén é verdade que hoxe ten poucos asociados: todo isto é certo; porén, non é menos certo que, por exemplo, moitísimos asociados tiveron que darse de baixa ao ter que priorizar entre pagar a cota ou comprar “a cesta básica” cando na Arxentina viñeron mal dadas: só hai que lembrar a crise do “corralito” do ano 2001.

Agora convócase a unha acción conxunta do Parlamento, partidos políticos, RAG, Consello da Cultura Galega, Universidades etc. para pedir a conservación deste centro, proposta a que eu me sumo. Pero que pasa coas entidades financeiras? Que teñen que dicir? Xa esquecemos a cantidade enorme de “remesas económicas” que enviaron os galegos e galegas residentes na Arxentina, por exemplo, ao Banco Pastor, ás Caixas de Aforro etc? Onde está a “obra social” destas entidades?, sería pedir moito que “Á-banca”, especialmente á galega, colaborase no “rescate” desta institución?.

O Centro Galego de Bos Aires ten que seguir sendo iso, galego. Outra cousa ben diferente é a negociación que se poida facer para a “explotación” da área asistencial: pública, privada ou mixta, pero sempre desde a titularidade galega. O goberno e as institucións, públicas e privadas, teñen a obriga de preservar o patrimonio da nosa emigración espallado polo mundo: debemos saber que as sociedades existentes “non se poden trasladar a Galiza”, que o patrimonio cultural debe ficar onde está, pero debemos instar a garantir a titularidade galega, apelando mesmo á aplicación da ficción xurídica da Extraterritorialidade, pola que “un edificio ou terreo se consideran nun país estranxeiro como unha prolongación do país propietario”. Temos que facer o imposible para non perder o noso.

En canto a posibles usos, pódense establecer convenios coas Universidades galegas e arxentinas para a docencia: por que non se podería, por exemplo, establecer a Cátedra Castelao de Medicina, a través dunha facultade porteña conveniada coa galega? Ou como Cátedra Castelao de Lingua, Literatura e Cultura Galegas? Acaso non se podería utilizar como dispositivo residencial socio-sanitario este espléndido edificio? Estaría fóra de sentido usar algún espazo para residencia de estudantes ou de mozos galegos traballadores que residen nesa cidade? O mais grave deste asunto é que vai supor o inicio doutras experiencias similares noutros lugares. Está, pois, en xogo parte da nosa historia.

Presidente Feijóo, non permita que a esquina de Belgrano e Pasco desapareza, “A Esquina Porteña da Galeguidade Universal”, tal como a considerou o Goberno da Cidade de Bos Aires no 1997, si, esa “esquina” onde se sitúa o Centro Galego, ese que foi distinguido coa Medalla de Ouro de Galicia en 1990 precisamente en recoñecemento á súa galeguidade universal. Traballar por este obxectivo terá, sen dúbida, máis apoios dos que vostede pode imaxinar.

Anexo 11. Gráfica do censo CERA pechado a nadal do 2006, por provincias dos galegos e galegas nos distintos países do mundo. INE, Instituto Nacional de Estadística. Oficina do Censo electoral de españois residentes no exterior.

Total Coruña	112.886	112.668	112.508	112.490	112.355	112.177	112.068	111.796	111.665	111.332	111.109	110.889
102 AUSTRIA	29	29	29	29	29	29	29	28	27	23	25	24
103 BELGICA	611	607	606	606	605	609	609	615	613	608	607	622
104 BULGARIA	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
106 CHIPRE	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
107 DINAMARCA	37	37	35	35	35	35	35	35	36	36	37	36
109 FINLANDIA	9	8	8	8	9	9	9	9	10	9	9	9
110 FRANCIA	3.634	3.631	3.624	3.642	3.642	3.639	3.649	3.653	3.660	3.652	3.658	3.660
111 GRECIA	15	16	16	16	16	15	14	14	13	13	13	13
112 HUNGRIA	6	6	6	6	7	8	8	8	7	7	7	7
113 IRLANDA	101	99	96	95	93	91	92	92	94	91	91	91
115 ITALIA	369	372	372	367	369	362	358	353	348	344	340	342
116 LIECHTENST	304	305	307	308	309	307	307	308	305	298	300	300
117 LUXEMBURG	57	57	57	56	56	56	56	56	56	56	55	55
119 MONACO	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
120 NORUEGA	34	36	36	36	37	38	38	38	38	38	37	35
121 PAISES BAJ	977	976	977	987	990	994	995	999	1.004	1.007	1.009	1.012
122 POLONIA	10	11	11	11	11	11	11	11	10	10	10	10
123 PORTUGAL	329	329	329	333	334	336	337	336	339	338	336	336
124 ANDORRA	384	384	408	412	412	415	413	414	414	412	411	414
125 REINO UNID	6.627	6.633	6.630	6.659	6.662	6.667	6.677	6.680	6.730	6.782	6.790	6.814
126 ALEMANIA	3.136	3.135	3.159	3.172	3.173	3.180	3.194	3.194	3.205	3.212	3.225	3.229
128 RUMANIA	2	2	2	2	4	4	4	4	4	4	4	4
131 SUECIA	92	92	91	88	88	88	87	87	87	87	87	87
132 SUIZA	15.107	15.108	15.135	15.278	15.346	15.323	15.372	15.375	15.409	15.435	15.482	15.562
141 ESTONIA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2
143 REPUBLICA	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4
144 REPUBLICA	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
145 BOSNIA Y H	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	4	4
146 CROACIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
147 ESLOVENIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
154 RUSIA	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
155 SERBIA Y M	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
202 ANGOLA	9	8	8	8	8	8	9	8	8	9	9	9
203 ARGELIA	2	2	2	2	3	3	4	4	4	4	4	4
208 CAMERUN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
211 COSTA DE I	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
213 EGIPTO	4	4	4	4	4	4	4	5	5	6	7	7
215 GABON	1	1	1	1	1	2	2	3	3	3	3	3
217 GHANA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
220 GUINEA ECU	17	16	17	17	17	17	17	17	17	16	16	16

230 MAURITANIA	3	3	3	3	3	3	3	2	2	4	4	4
231 MOZAMBIQUE	36	36	36	36	36	37	37	37	37	37	37	37
232 NAMIBIA	70	70	71	71	71	71	72	74	74	74	75	75
234 NIGERIA	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2
235 REPUBLICA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
236 SUDAFRICA	61	61	61	61	61	61	61	61	62	63	62	62
237 RWANDA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
239 SENEGAL	8	8	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
243 SUDAN	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
248 TUNEZ	19	19	20	19	19	19	19	19	19	19	19	19
250 REP.DEMOC.	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4
251 ZAMBIA	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2
301 CANADA	514	522	524	525	523	523	525	526	523	527	529	527
302 ESTADOS U.	4.869	4.844	4.845	4.856	4.867	4.947	4.945	4.905	4.877	4.820	4.796	4.763
303 MEXICO	726	725	716	713	706	704	696	690	684	682	683	680
313 BELICE	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
314 COSTA RICA	58	56	56	56	55	55	55	52	54	54	54	56
315 CUBA	2.148	2.151	2.147	2.148	2.146	2.125	2.116	2.110	2.098	2.101	2.103	2.096
317 EL SALVAD.	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	7
319 GUATEMAL.	57	57	60	63	63	63	63	63	63	63	63	63
320 HAITI	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
321 HONDURAS	41	41	41	39	39	39	38	38	39	40	40	39
322 JAMAICA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
323 NICARAGUA	13	13	13	13	13	13	13	13	11	12	12	10
324 PANAMA	148	147	147	147	147	147	146	144	142	140	142	139
326 REPUBLICA	347	346	346	343	343	336	336	336	334	328	328	323
340 ARGENTINA	38.802	38.670	38.521	38.347	38.192	37.971	37.829	37.637	37.485	37.243	37.089	36.870
341 BOLIVIA	61	61	62	62	61	61	64	65	65	65	64	63
342 BRASIL	6.915	6.906	6.863	6.846	6.815	6.835	6.830	6.876	6.900	6.865	6.825	6.797
343 COLOMBIA	132	132	132	135	135	132	134	133	135	135	134	134
344 CHILE	285	280	278	273	272	269	266	262	259	257	259	259
345 ECUADOR	66	66	66	67	66	64	62	59	60	60	60	60
347 PARAGUAY	49	49	51	51	51	51	48	47	47	48	48	47
348 PERU	191	191	190	191	192	193	193	190	193	195	195	197
350 URUGUAY	14.251	14.222	14.206	14.172	14.154	14.165	14.167	14.153	14.135	14.122	14.102	14.077
351 VENEZUELA	10.266	10.247	10.244	10.233	10.227	10.211	10.186	10.127	10.092	10.058	9.994	9.971
390 PUERTO RIC.	171	169	169	166	162	161	161	160	160	160	158	158
392 ANTILLAS N.	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
402 ARABIA SA.	4	4	3	3	2	2	2	2	2	-	-	-
407 CHINA	20	19	19	19	19	19	17	16	13	12	12	10
408 EMIRATOS A.	6	6	6	8	8	8	8	8	9	7	7	7
409 FILIPINAS	13	13	13	13	13	12	12	12	12	12	12	12

410 INDIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
411 INDONESIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
414 ISRAEL	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
415 JAPON	19	20	19	19	22	23	22	21	21	22	22	22	22
416 JORDANIA	10	10	10	10	10	10	11	11	11	10	10	10	10
418 KUWAIT	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1
420 LIBANO	10	10	11	11	11	11	12	13	13	12	12	12	12
421 MALASIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
425 OMAN	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1
430 REPUBLICA	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
432 SINGAPUR	8	8	8	8	8	8	8	8	8	7	6	6	6
433 SIRIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	6
435 TAILANDIA	5	5	5	5	6	5	5	5	6	6	6	6	6
436 TURQUIA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
437 VIETNAM	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
438 TAIWAN	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
443 KAZAJSTAN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
501 AUSTRALIA	437	434	435	435	435	433	436	436	434	432	433	433	433
504 NUEVA ZEL	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Total Lugo	40.604	40.536	40.478	40.410	40.280	40.159	40.028	39.822	39.613	39.436	39.275	39.123
102 AUSTRIA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
103 BELGICA	493	496	496	495	493	492	493	493	493	492	495	507
104 BULGARIA	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1
107 DINAMARCA	12	12	12	12	12	12	12	12	11	11	11	11
109 FINLANDIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
110 FRANCIA	2.436	2.442	2.446	2.463	2.463	2.466	2.473	2.478	2.478	2.475	2.474	2.479
111 GRECIA	5	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
113 IRLANDA	17	16	16	16	16	15	15	15	15	15	15	14
114 ISLANDIA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
115 ITALIA	43	44	47	46	49	47	46	45	45	45	46	45
116 LIECHTENSTEIN	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
117 LUXEMBURGO	71	72	72	72	72	71	72	72	72	73	74	74
120 NORUEGA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
121 PAISES BAJOS	189	189	189	192	191	192	193	195	196	196	197	197
122 POLONIA	3	4	4	4	4	4	5	5	5	5	5	4
123 PORTUGAL	74	76	76	77	74	75	75	76	75	73	73	73
124 ANDORRA	199	200	207	205	206	203	204	204	208	210	208	208
125 REINO UNIDO	1.078	1.078	1.078	1.080	1.083	1.091	1.093	1.093	1.097	1.105	1.103	1.102
126 ALEMANIA	742	747	745	750	752	754	762	764	766	765	763	764
131 SUECIA	15	15	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
132 SUIZA	2.815	2.818	2.825	2.823	2.822	2.819	2.827	2.838	2.840	2.838	2.845	2.847
144 REPUBLICA ESLOVACA	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
147 ESLOVENIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1
154 RUSIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
155 SERBIA Y MONTENEGRO	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1
208 CAMERUN	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
220 GUINEA ECUATORIAL	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
224 LIBIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
226 MALAWI	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
228 MARRUECOS	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
231 MOZAMBIQUE	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
232 NAMIBIA	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
236 SUDAFRICA	8	8	8	8	9	9	9	9	9	10	10	10
245 TANZANIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
248 TUNEZ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
250 REP. DEMOCRATICA DEL CONGO	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
301 CANADA	122	122	121	121	122	122	122	122	121	121	122	122
302 ESTADOS UNIDOS DE AMERICA	633	633	637	631	631	627	620	616	613	607	598	590
303 MEXICO	334	330	330	330	326	328	325	321	316	316	315	315
314 COSTA RICA	4	4	4	4	5	5	5	5	6	6	6	7
315 CUBA	2.878	2.879	2.879	2.881	2.878	2.881	2.861	2.859	2.838	2.839	2.839	2.832
317 EL SALVADOR	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
319 GUATEMALA	13	13	13	15	14	13	13	13	13	13	13	13

321 HONDURAS	35	35	34	33	33	33	32	31	31	31	31	31
323 NICARAGUA	13	14	14	14	14	14	14	14	13	13	13	13
324 PANAMA	45	44	44	45	42	42	42	41	41	41	41	40
326 REPUBLICA DOMINICANA	119	117	115	115	116	116	116	114	113	111	111	109
340 ARGENTINA	21.016	20.939	20.866	20.774	20.667	20.530	20.416	20.226	20.068	19.917	19.793	19.666
341 BOLIVIA	8	8	8	7	6	6	6	5	5	5	5	5
342 BRASIL	1.274	1.269	1.272	1.275	1.266	1.266	1.260	1.255	1.244	1.237	1.228	1.223
343 COLOMBIA	80	80	80	80	81	81	81	81	81	81	81	81
344 CHILE	84	85	85	86	85	85	81	78	77	77	77	77
345 ECUADOR	12	12	12	12	12	13	13	13	13	13	13	13
347 PARAGUAY	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
348 PERU	31	31	31	31	31	31	30	30	30	30	30	30
350 URUGUAY	2.078	2.081	2.080	2.082	2.081	2.089	2.096	2.096	2.090	2.085	2.081	2.081
351 VENEZUELA	3.317	3.312	3.309	3.311	3.307	3.309	3.299	3.286	3.276	3.265	3.243	3.229
390 PUERTO RICO (*) (EEUU)	71	71	68	68	68	66	65	65	63	63	63	62
407 CHINA	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	2
408 EMIRATOS ARABES UNIDOS	5	5	5	5	5	5	5	5	6	6	6	6
409 FILIPINAS	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
413 IRAN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
414 ISRAEL	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
415 JAPON	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	5	5
420 LIBANO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
430 REPUBLICA DE COREA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
501 AUSTRALIA	151	150	150	148	148	149	149	149	146	147	147	145
504 NUEVA ZELANDA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Total Ourense	70.093	69.952	69.811	69.663	69.524	69.395	69.194	68.924	68.567	68.349	68.158	67.919
102 AUSTRIA	12	12	12	12	12	12	12	12	12	11	11	11
103 BELGICA	211	212	210	212	211	211	211	213	215	214	215	218
104 BULGARIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
107 DINAMARCA	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
109 FINLANDIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
110 FRANCIA	5.315	5.318	5.323	5.342	5.357	5.371	5.382	5.398	5.399	5.400	5.407	5.405
111 GRECIA	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5	5	5
113 IRLANDA	16	16	18	18	19	19	19	19	19	19	18	19
114 ISLANDIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
115 ITALIA	105	105	106	103	101	103	103	102	101	99	98	100
116 LIECHTENSTEIN	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
117 LUXEMBURGO	123	122	122	123	123	123	122	122	121	127	127	127
120 NORUEGA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
121 PAISES BAJOS	557	558	558	561	566	566	565	567	571	575	577	579
122 POLONIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
123 PORTUGAL	556	555	555	554	556	556	550	545	547	541	541	542
124 ANDORRA	575	573	574	574	575	578	582	584	579	578	580	581
125 REINO UNIDO	415	412	409	410	409	408	408	410	408	414	419	421
126 ALEMANIA	4.986	4.994	5.007	5.031	5.038	5.057	5.066	5.070	5.079	5.087	5.093	5.102
131 SUECIA	22	22	22	22	23	23	23	23	23	23	23	23
132 SUIZA	7.571	7.581	7.602	7.630	7.676	7.686	7.691	7.714	7.714	7.730	7.753	7.774
143 REPUBLICA CHECA	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3
147 ESLOVENIA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
154 RUSIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
155 SERBIA Y MONTENEGRO	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
202 ANGOLA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
203 ARGELIA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
206 BURUNDI	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
208 CAMERUN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
213 EGIPTO	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4
228 MARRUECOS	13	13	12	11	13	13	13	13	13	14	14	15
231 MOZAMBIQUE	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

315 CUBA	2.179	2.178	2.166	2.156	2.155	2.142	2.127	2.116	2.088	2.088	2.091	2.080
317 EL SALVADOR	3	3	3	3	3	4	5	5	5	5	5	5
319 GUATEMALA	19	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
321 HONDURAS	48	48	49	48	48	48	49	49	49	48	48	48
323 NICARAGUA	9	9	9	9	9	9	9	9	8	8	8	8
324 PANAMA	1.207	1.197	1.188	1.192	1.164	1.167	1.158	1.143	1.125	1.123	1.122	1.106
326 REPUBLICA DOMINICANA	115	113	110	107	106	105	106	106	106	102	100	100
340 ARGENTINA	19.601	19.527	19.432	19.302	19.205	19.089	18.957	18.785	18.621	18.501	18.391	18.239
341 BOLIVIA	45	45	44	44	44	44	44	43	43	42	42	42
342 BRASIL	6.195	6.158	6.115	6.072	6.033	6.012	5.977	5.947	5.878	5.839	5.809	5.783
343 COLOMBIA	79	79	82	82	80	79	81	81	82	82	80	79
344 CHILE	807	802	800	795	792	781	768	757	751	745	740	740
345 ECUADOR	35	35	35	35	35	35	33	32	31	32	33	33
347 PARAGUAY	20	20	21	22	22	22	21	21	21	21	21	20
348 PERU	87	86	88	91	89	89	91	91	91	91	92	92
350 URUGUAY	2.416	2.412	2.404	2.397	2.395	2.400	2.398	2.384	2.386	2.387	2.387	2.382
351 VENEZUELA	9.917	9.901	9.881	9.867	9.855	9.829	9.815	9.775	9.709	9.658	9.597	9.548
390 PUERTO RICO (*) (EEUU)	60	60	60	57	57	54	54	54	54	54	54	54
407 CHINA	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
408 EMIRATOS ARABES UNIDO	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
409 FILIPINAS	9	9	9	9	9	8	8	8	8	8	8	8
414 ISRAEL	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
415 JAPON	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	10
416 JORDANIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
418 KUWAIT	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
420 LIBANO	5	6	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7
421 MALASIA	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
425 OMAN	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
430 REPUBLICA DE COREA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
436 TURQUIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
501 AUSTRALIA	285	284	284	285	287	289	290	290	290	290	290	288
504 NUEVA ZELANDA	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1

Total Pontevedra	93.037	92.871	92.559	92.240	92.006	91.959	91.632	91.336	90.875	90.568	90.273	89.964
102 AUSTRIA	27	27	28	28	28	27	28	28	28	26	26	23
103 BELGICA	812	818	815	817	821	818	816	814	812	813	815	843
104 BULGARIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
106 CHIPRE	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
107 DINAMARCA	15	15	15	15	13	13	13	14	13	13	13	13
109 FINLANDIA	17	16	16	16	16	17	18	17	17	17	17	17
110 FRANCIA	4.850	4.855	4.881	4.882	4.882	4.882	4.880	4.890	4.898	4.896	4.898	4.897
111 GRECIA	16	16	16	16	15	15	15	15	15	15	15	15
112 HUNGRÍA	4	4	4	4	4	5	5	5	4	4	5	5
113 IRLANDA	113	115	115	116	114	115	116	117	118	116	116	115
115 ITALIA	197	199	200	202	202	203	203	200	200	201	198	202
116 LIECHTENSTEIN	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	9	9
117 LUXEMBURGO	131	130	129	129	128	128	127	127	128	128	127	125
118 MALTA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
119 MONACO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
120 NORUEGA	40	41	41	38	38	37	37	37	36	36	35	35
121 PAISES BAJOS	785	784	789	792	798	808	806	806	813	816	818	820
122 POLONIA	4	4	4	4	3	3	3	4	4	4	4	4
123 PORTUGAL	1.917	1.922	1.926	1.925	1.909	1.911	1.901	1.900	1.885	1.884	1.869	1.861
124 ANDORRA	1.285	1.291	1.320	1.328	1.328	1.349	1.343	1.350	1.353	1.355	1.352	1.353
125 REINO UNIDO	1.945	1.956	1.957	1.957	1.955	1.957	1.958	1.960	1.958	1.960	1.961	1.956
126 ALEMANIA	4.699	4.703	4.713	4.730	4.734	4.752	4.746	4.755	4.763	4.771	4.776	4.780
128 RUMANIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	2	2	3
131 SUECIA	54	54	55	55	55	55	55	54	54	54	54	54
132 SUIZA	5.441	5.477	5.499	5.517	5.546	5.578	5.573	5.580	5.573	5.608	5.631	5.649
135 UCRANIA	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
136 LETONIA	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
143 REPUBLICA CHECA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
144 REPUBLICA ESLOVACA	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
145 BOSNIA Y HERZEGOVINA	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
147 ESLOVENIA	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
154 RUSIA	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
155 SERBIA Y MONTENEGRO	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
202 ANGOLA	14	13	13	13	13	13	13	13	13	14	15	15
203 ARGELIA	9	9	9	9	9	9	9	9	10	10	10	10
206 BURUNDI	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
207 CABO VERDE	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
208 CAMERUN	5	5	5	4	4	4	4	4	5	6	5	5
211 COSTA DE MARFIL	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
213 EGIPTO	2	2	2	3	3	3	3	3	4	4	4	4
214 ETIOPIA	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2
215 GABON	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
217 GHANA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4
220 GUINEA ECUATORIAL	1	1	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4
221 KENIA	6	6	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
224 LIBIA	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1
228 MARRUECOS	1	2	37	36	34	35	35	34	34	33	33	33
230 MAURITANIA	37	37	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1
231 MOZAMBIQUE	22	22	22	22	22	22	22	23	25	25	25	26
232 NAMIBIA	174	176	177	177	181	182	182	184	185	190	192	192
234 NIGERIA	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
236 SUDAFRICA	27	27	26	26	26	27	27	27	28	29	29	30
239 SENEGAL	13	13	11	11	12	12	12	12	12	13	13	13
245 TANZANIA	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1
248 TUNEZ	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	5	5
250 REP. DEMOCRATICA DEL CONGO	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
301 CANADA	387	390	391	393	395	395	394	393	390	388	387	386
302 ESTADOS UNIDOS DE AMERICA	1.950	1.947	1.958	1.968	1.972	1.993	1.989	1.977	1.959	1.944	1.935	1.926
303 MEXICO	2.084	2.079	2.078	2.073	2.061	2.064	2.052	2.056	2.051	2.049	2.042	2.044
310 ANTIGUA Y BARBUDA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
311 BAHAMAS	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	2
314 COSTA RICA	108	107	107	104	103	105	104	101	101	100	101	102
315 CUBA	679	678	678	677	676	672	674	672	666	666	669	669
317 EL SALVADOR	8	8	8	9	9	9	9	9	9	9	9	9
319 GUATEMALA	58	58	59	60	60	58	58	59	59	59	60	60
321 HONDURAS	16	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17
322 JAMAICA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	4
323 NICARAGUA	7	7	7	7	7	7	7	7	6	6	6	6
324 PANAMA	285	285	284	285	285	291	286	287	282	283	286	279
326 REPUBLICA DOMINICANA	561	563	557	557	558	561	560	560	558	557	557	553
340 ARGENTINA	32.334	32.231	32.118	31.963	31.819	31.650	31.456	31.216	30.899	30.677	30.467	30.253
341 BOLIVIA	29	30	26	26	26	26	26	26	26	26	25	25
342 BRASIL	12.771	12.646	12.402	12.239	12.155	12.146	12.101	12.062	12.007	11.947	11.910	11.868
343 COLOMBIA	140	139	137	139	137	137	134	136	135	134	133	134
344 CHILE	362	364	362	360	357	356	349	344	343	343	341	337
345 ECUADOR	54	54	54	54	54	55	50	50	52	52	54	54
347 PARAGUAY	63	64	64	64	64	63	61	61	60	61	61	61
348 PERU	128	129	129	128	127	128	128	128	127	127	128	128

409 FILIPINAS	12	12	11	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
413 IRAN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
414 ISRAEL	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
415 JAPON	19	19	19	19	19	19	19	19	19	18	17	17	16
417 CAMBOYA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
418 KUWAIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
420 LIBANO	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
421 MALASIA	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
425 OMAN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
426 PAKISTAN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
427 QATAR	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
430 REPUBLICA DE COREA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
432 SINGAPUR	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
435 TAILANDIA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
436 TURQUIA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
437 VIETNAM	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
438 TAIWAN	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
443 KAZAJSTAN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
501 AUSTRALIA	257	256	257	257	256	257	258	258	256	256	258	255	
504 NUEVA ZELANDA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Anexo 12. Gráfica do censo CERA pechado a nadal do 2018, por provincias dos galegos e galegas nos distintos países do mundo. INE, Instituto Nacional de Estadística. Oficina do Censo electoral de españois residentes no exterior.

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
CORUÑA	157.965	157.755	157.653	157.580	157.442	157.468	157.390	157.230	157.100	156.998	156.779	156.648
ALBANIA	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	2	2
ALEMANIA	3.629	3.624	3.619	3.610	3.603	3.600	3.594	3.585	3.582	3.562	3.564	3.559
ANDORRA	312	311	311	310	307	307	307	305	305	306	305	305
AUSTRIA	102	102	99	98	97	98	98	97	96	96	96	96
BÉLGICA	785	784	781	780	781	780	781	784	784	780	778	774
BOSNIA Y HERZEGOVINA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
BULGARIA	4	5	5	5	5	5	5	5	6	6	6	6
CHIPRE	15	15	15	15	15	15	16	16	16	16	16	16
CROACIA	5	5	5	3	3	3	3	2	2	2	2	2
DINAMARCA	91	89	89	88	87	87	86	86	84	83	83	83
ESLOVENIA	5	5	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
ESTONIA	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
FINLANDIA	21	21	21	21	21	21	21	21	21	22	22	22
FRANCIA	3.964	3.959	3.963	3.960	3.958	3.958	3.948	3.939	3.939	3.931	3.925	3.929
GEORGIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
GRECIA	18	18	18	19	19	19	18	18	18	18	18	18
HUNGRÍA	18	18	18	18	18	18	18	17	17	16	14	14
IRLANDA	227	228	226	225	227	226	226	225	219	218	214	212
ISLANDIA	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5
ITALIA	499	499	495	498	499	501	499	497	495	494	492	489
LIECHTENSTEIN	240	240	239	241	243	249	249	253	253	253	252	251
LITUANIA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
LUXEMBURGO	105	104	105	105	106	107	107	106	106	106	107	107
MALTA	23	21	20	20	21	21	22	22	20	19	19	19
MÓNACO	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
NORUEGA	86	85	83	86	86	88	84	83	83	80	81	80
PAÍSES BAJOS	1.059	1.057	1.055	1.051	1.046	1.046	1.040	1.037	1.036	1.034	1.028	1.024
POLONIA	48	47	46	47	45	45	41	41	41	40	40	39
PORTUGAL	489	482	481	479	472	473	469	465	465	463	459	457
REINO UNIDO	7.713	7.707	7.698	7.688	7.684	7.699	7.679	7.676	7.678	7.682	7.670	7.679

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
REPÚBLICA CHECA	18	17	17	17	17	17	17	15	15	15	15	15
REPÚBLICA ESLOVACA	10	9	9	9	9	9	9	8	6	6	6	6
RUMANÍA	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4
RUSIA	17	17	17	16	16	16	17	17	16	17	17	17
SERBIA	4	4	4	4	5	5	5	5	5	5	5	7
SUECIA	175	174	173	173	174	172	170	169	165	165	165	165
SUIZA	16.183	16.163	16.152	16.152	16.147	16.158	16.142	16.124	16.096	16.077	16.059	16.092
ANGOLA	14	15	14	14	14	16	15	15	14	14	14	15
ARGELIA	5	5	5	5	4	4	4	4	5	5	5	5
CABO VERDE	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
CAMERÚN	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3
COSTA DE MARFIL	9	9	10	10	8	8	8	7	7	7	7	4
EGIPTO	10	10	10	10	7	6	6	6	6	6	6	6
ETIOPÍA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
GHANA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
GUINEA ECUATORIAL	35	34	35	34	35	35	35	34	34	34	34	34
GUINEA-BISSAU	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
KENIA	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
MALI	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
MARRUECOS	40	41	41	40	40	41	42	40	38	38	38	39
MAURICIO	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
MAURITANIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
MOZAMBIQUE	13	13	13	13	13	13	14	13	13	13	13	13
NAMIBIA	39	40	40	41	41	39	38	39	38	39	38	38
NÍGER	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
NIGERIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
REPÚBLICA DEMOCRÁTICA DEL CONGO	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
SENEGAL	6	6	7	6	8	7	7	7	7	7	7	7
SIERRA LEONA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SUDÁFRICA	71	73	73	73	73	73	74	74	74	74	75	74
SUDÁN	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3
TANZANIA	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
TÚNEZ	11	11	11	11	11	11	11	11	11	12	12	11
UGANDA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
ZAMBIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ARGENTINA	55.671	55.565	55.503	55.422	55.357	55.302	55.246	55.174	55.073	54.993	54.916	54.833
BELICE	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
BOLIVIA	152	152	155	154	153	152	152	152	151	149	149	148
BRASIL	9.395	9.373	9.364	9.352	9.345	9.349	9.369	9.368	9.395	9.407	9.400	9.387
CANADÁ	740	735	731	725	729	727	726	725	724	723	721	726
CHILE	790	788	788	789	780	779	775	770	767	761	763	762
COLOMBIA	379	375	370	372	366	363	364	363	366	365	361	358
COSTA RICA	268	269	268	268	265	264	261	260	256	254	254	254
CUBA	11.013	10.990	10.975	10.943	10.883	10.821	10.788	10.749	10.738	10.709	10.649	10.604
ECUADOR	222	220	214	215	214	218	211	208	212	215	212	206
EL SALVADOR	18	18	18	18	19	19	20	20	19	18	19	19
ESTADOS UNIDOS DE AMÉRICA	8.806	8.763	8.722	8.700	8.651	8.674	8.639	8.626	8.585	8.552	8.516	8.480
GUATEMALA	156	156	157	157	157	156	155	154	154	156	156	155
HAÍTÍ	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
HONDURAS	114	114	115	116	117	117	118	118	117	118	118	118
JAMAICA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4
MÉXICO	1.823	1.815	1.811	1.810	1.805	1.803	1.802	1.792	1.788	1.785	1.777	1.773
NICARAGUA	35	36	35	34	35	36	36	35	34	34	33	32
PANAMÁ	540	538	538	533	531	536	529	523	520	517	514	514
PARAGUAY	103	104	102	101	98	98	98	99	99	100	100	99
PERÚ	557	560	563	564	564	565	566	567	566	561	561	562
REPÚBLICA DOMINICANA	646	642	641	642	636	636	634	636	633	634	630	624
SAN CRISTÓBAL Y NIEVES	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
TRINIDAD Y TOBAGO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
URUGUAY	18.954	18.945	18.932	18.927	18.903	18.888	18.883	18.857	18.836	18.843	18.817	18.790
VENEZUELA	10.235	10.298	10.392	10.498	10.614	10.705	10.837	10.908	10.997	11.095	11.164	11.228
ARABIA SAUDÍ	41	43	44	45	47	48	51	53	54	55	55	56
BANGLADESH	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
BRUNEI	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2
CHINA	87	85	83	83	83	82	82	83	82	85	85	86
COREA	7	7	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7
EMIRATOS ÁRABES UNIDOS	69	68	68	71	71	73	72	73	73	70	69	70
FILIPINAS	17	17	17	17	17	17	18	18	18	18	18	18

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
INDIA	4	5	5	6	7	7	7	7	7	7	7	6
INDONESIA	6	6	7	7	6	6	6	6	3	3	3	3
IRÁN	1	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-
ISRAEL	13	12	11	10	10	10	9	9	9	8	9	9
JAPÓN	39	39	40	40	42	42	42	42	42	39	38	38
JORDANIA	15	15	15	14	14	14	13	13	13	13	13	14
KUWAIT	12	12	13	13	11	11	11	9	9	8	7	7
LÍBANO	7	8	8	8	10	10	11	11	11	11	11	11
MALASIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	2
OMÁN	10	10	10	10	11	11	11	11	10	10	11	11
OTROS PAÍSES DE ASIA	6	6	6	6	6	7	6	6	6	6	6	6
PAKISTÁN	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2
QATAR	22	22	23	22	22	24	24	24	23	23	23	25
SINGAPUR	24	24	23	26	27	27	26	26	26	27	26	23
SIRIA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
TAILANDIA	22	22	22	22	21	21	21	21	22	22	21	21
TURQUÍA	18	18	19	19	19	22	19	19	18	17	17	17
VIETNAM	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
AUSTRALIA	686	687	687	691	698	698	693	692	694	693	688	693
NUEVA ZELANDA	30	31	31	31	31	31	31	32	32	32	32	30
LUGO	66.533	66.418	66.317	66.267	66.157	66.131	66.136	66.049	65.974	65.868	65.738	65.642
ALEMANIA	788	787	790	794	791	794	792	790	788	781	775	774
ANDORRA	180	180	180	180	181	182	183	184	184	184	184	184
AUSTRIA	19	19	20	20	20	20	21	20	20	20	20	21
BÉLGICA	512	512	512	512	510	512	512	510	508	508	507	507
BULGARIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
DINAMARCA	26	24	23	23	23	23	22	20	22	22	22	22
ESLOVENIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
FINLANDIA	10	10	10	10	9	9	9	9	9	9	9	9
FRANCIA	2.326	2.326	2.325	2.325	2.326	2.328	2.323	2.319	2.318	2.312	2.308	2.311
GRECIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
HUNGRÍA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
IRLANDA	50	49	50	50	51	51	51	51	50	50	48	48
ISLANDIA	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
ITALIA	106	108	110	110	109	109	109	108	109	108	108	110
LIECHTENSTEIN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
LITUANIA	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
LUXEMBURGO	88	88	88	88	90	90	90	89	88	88	88	88
MALTA	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
MÓNACO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
NORUEGA	13	13	13	13	13	14	14	14	14	13	13	12
PAÍSES BAJOS	213	212	210	210	207	207	208	209	208	207	207	205
POLONIA	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
PORTUGAL	97	96	95	94	93	94	92	92	93	92	91	91
REINO UNIDO	1.247	1.242	1.237	1.234	1.233	1.235	1.236	1.232	1.231	1.229	1.225	1.223
REPÚBLICA CHECA	5	5	5	5	5	5	5	4	4	3	3	2
REPÚBLICA ESLOVACA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
RUMANÍA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
RUSIA	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	7	7
SUECIA	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
SUIZA	2.710	2.713	2.710	2.713	2.721	2.723	2.720	2.721	2.722	2.720	2.725	2.728
UCRANIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ANGOLA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
ARGELIA	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
BOTSWANA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
CAMERÚN	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1
EGIPTO	2	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2
GHANA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
GUINEA ECUATORIAL	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
GUINEA-BISSAU	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
LIBIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
MARRUECOS	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	7
MAURICIO	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
MOZAMBIQUE	5	5	5	5	6	6	6	6	6	6	6	6
NAMIBIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
NÍGER	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
REPÚBLICA DEMOCRÁTICA DEL CONGO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
SUDÁFRICA	8	8	8	9	9	9	9	9	9	9	10	10

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
TÚNEZ	1	1	1	-	-	-	-	1	1	1	1	1
ARGENTINA	31.295	31.255	31.203	31.177	31.113	31.084	31.052	31.014	30.984	30.930	30.888	30.843
BAHAMAS	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
BOLIVIA	30	30	29	29	29	29	29	29	29	29	29	30
BRASIL	1.781	1.776	1.773	1.769	1.764	1.766	1.779	1.784	1.795	1.803	1.810	1.804
CANADÁ	180	182	178	179	179	179	177	178	178	178	179	179
CHILE	312	310	312	310	312	312	312	309	306	306	306	304
COLOMBIA	175	175	176	178	178	179	180	181	179	180	178	178
COSTA RICA	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
CUBA	14.124	14.078	14.055	14.015	13.979	13.935	13.934	13.898	13.863	13.818	13.752	13.708
ECUADOR	63	60	59	59	58	58	59	58	57	58	59	60
EL SALVADOR	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
ESTADOS UNIDOS DE AMÉRICA	2.190	2.178	2.165	2.152	2.127	2.132	2.124	2.109	2.094	2.078	2.057	2.043
GUATEMALA	31	31	33	34	34	34	34	34	34	34	35	34
HAITÍ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
HONDURAS	196	195	195	195	195	197	197	196	195	193	192	190
MÉXICO	860	856	856	848	841	840	840	837	831	831	826	822
NICARAGUA	12	12	12	11	11	11	11	11	11	11	11	11
PANAMÁ	144	144	144	141	139	137	137	137	137	137	136	138
PARAGUAY	35	33	33	33	32	32	32	32	32	32	32	31
PERÚ	73	72	67	67	67	66	67	66	66	66	67	65
REPÚBLICA DOMINICANA	235	234	232	232	229	229	230	231	229	224	223	222
URUGUAY	2.751	2.752	2.750	2.752	2.750	2.752	2.750	2.744	2.740	2.743	2.735	2.733
VENEZUELA	3.136	3.144	3.150	3.191	3.227	3.251	3.292	3.317	3.337	3.360	3.380	3.405
ARABIA SAUDÍ	7	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	4
BANGLADESH	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
CAMBOYA	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHINA	18	18	18	16	16	16	17	17	16	16	16	16
COREA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
EMIRATOS ÁRABES UNIDOS	18	18	18	17	17	17	17	17	17	17	18	17
FILIPINAS	30	30	30	30	29	28	28	28	28	28	28	28
INDIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
INDONESIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
IRÁN	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
IRAQ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ISRAEL	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3
JAPÓN	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
JORDANIA	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-
KUWAIT	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2
LÍBANO	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
MALASIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
OMÁN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2
OTROS PAÍSES DE ASIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
PAKISTÁN	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
QATAR	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SINGAPUR	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4
SRI LANKA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
TAILANDIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
TURQUÍA	1	1	2	2	2	2	2	2	3	4	4	4
VIETNAM	3	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1
AUSTRALIA	203	203	203	203	202	202	202	200	199	199	199	198
NUEVA ZELANDA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
PONTEVEDRA	131.746	131.615	131.431	131.405	131.313	131.285	131.307	131.169	131.107	131.004	130.802	130.702
ALBANIA	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1
ALEMANIA	5.406	5.410	5.401	5.386	5.375	5.373	5.362	5.345	5.342	5.340	5.332	5.325
ANDORRA	1.123	1.125	1.128	1.128	1.130	1.128	1.129	1.127	1.130	1.135	1.133	1.137
AUSTRIA	75	74	73	73	73	73	73	73	73	73	72	72
BÉLGICA	885	883	884	880	884	884	885	883	882	878	878	881
BULGARIA	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
CHIPRE	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3
CROACIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
DINAMARCA	52	51	51	51	51	51	51	51	52	53	53	53
ESLOVENIA	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
ESTONIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
FINLANDIA	44	44	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43
FRANCIA	5.169	5.166	5.158	5.157	5.156	5.153	5.153	5.148	5.150	5.147	5.140	5.141
GRECIA	20	19	19	19	20	20	19	19	19	19	19	19
HUNGRÍA	10	10	10	10	9	9	9	8	8	7	7	6

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
IRLANDA	269	268	267	267	261	257	251	251	248	245	242	236
ISLANDIA	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
ITALIA	367	365	366	361	362	361	360	358	358	357	360	356
LETONIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
LIECHTENSTEIN	9	9	9	9	9	11	11	11	11	11	11	11
LITUANIA	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
LUXEMBURGO	175	174	174	174	173	173	173	173	171	171	168	168
MALTA	19	18	16	16	16	16	15	16	16	15	15	15
MOLDAVIA	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1
MÓNACO	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
MONTENEGRO	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
NORUEGA	92	92	91	91	89	88	88	88	86	86	86	86
PAÍSES BAJOS	860	857	853	853	850	847	845	847	846	847	847	845
POLONIA	41	43	44	44	43	43	43	43	42	42	42	41
PORTUGAL	2.241	2.236	2.229	2.227	2.210	2.214	2.211	2.202	2.197	2.188	2.185	2.174
REINO UNIDO	2.996	2.976	2.962	2.972	2.962	2.953	2.939	2.931	2.919	2.906	2.895	2.889
REPÚBLICA CHECA	37	36	35	36	36	35	33	32	32	32	30	30
REPÚBLICA ESLOVACA	8	8	8	6	5	5	5	4	4	3	3	3
RUMANÍA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
RUSIA	24	23	22	22	22	22	22	22	23	23	23	24
SERBIA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
SUECIA	110	110	110	110	109	108	109	109	105	104	102	100
SUIZA	6.479	6.479	6.476	6.464	6.459	6.458	6.457	6.446	6.449	6.438	6.417	6.417
UCRANIA	3	3	3	3	3	3	2	2	3	3	3	3
ANGOLA	20	19	20	21	23	23	23	21	22	22	22	22
ARGELIA	11	11	11	13	13	13	13	13	13	13	13	13
CABO VERDE	2	2	2	2	2	2	2	3	4	4	4	4
CAMERÚN	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11
COSTA DE MARFIL	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
EGIPTO	6	6	6	5	4	4	3	3	3	3	3	3
ETIOPÍA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
GABÓN	-	-	-	-	2	2	3	3	3	3	3	2
GAMBIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
GHANA	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
GUINEA	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
GUINEA ECUATORIAL	11	11	11	11	11	11	10	9	9	9	9	9
GUINEA-BISSAU	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
KENIA	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1
LIBIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
MARRUECOS	40	40	40	35	36	37	39	39	39	39	40	42
MAURITANIA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
MOZAMBIQUE	12	12	12	11	11	11	10	10	10	10	11	11
NAMIBIA	99	98	98	98	98	97	101	102	101	101	103	105
NÍGER	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
NIGERIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1
REPÚBLICA DEMOCRÁTICA DEL CONGO	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
RUANDA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
SENEGAL	15	14	14	14	16	17	18	18	20	20	21	20
SUDÁFRICA	55	56	54	55	55	55	55	55	55	55	53	52
SUDÁN	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
TOGO	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
TÚNEZ	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5
UGANDA	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ZIMBABWE	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ANTIGUA Y BARBUDA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ARGENTINA	46.776	46.697	46.598	46.549	46.478	46.422	46.372	46.305	46.254	46.186	46.104	46.046
BAHAMAS	6	6	6	7	7	7	8	8	8	8	8	8
BARBADOS	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1
BOLIVIA	97	97	97	97	97	96	96	96	93	92	94	95
BRASIL	21.231	21.198	21.168	21.158	21.140	21.123	21.152	21.132	21.115	21.124	21.095	21.076
CANADÁ	579	581	581	580	580	581	580	573	572	571	572	571
CHILE	958	955	950	949	942	940	938	930	927	923	917	915
COLOMBIA	404	405	401	403	397	392	392	387	387	387	383	384
COSTA RICA	429	429	428	428	426	427	426	423	425	425	425	424
CUBA	3.154	3.152	3.142	3.138	3.124	3.112	3.107	3.102	3.092	3.075	3.062	3.050
ECUADOR	165	164	164	164	165	170	170	167	166	166	166	160
EL SALVADOR	16	16	16	16	16	17	17	18	18	18	18	18
ESTADOS UNIDOS DE AMÉRICA	4.369	4.349	4.334	4.331	4.313	4.313	4.293	4.273	4.259	4.240	4.217	4.196

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
GUATEMALA	124	123	124	125	123	126	125	126	127	126	125	126
HONDURAS	29	29	29	29	29	28	28	26	26	26	26	26
JAMAICA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
MÉXICO	3.332	3.319	3.312	3.316	3.327	3.324	3.326	3.311	3.295	3.280	3.278	3.272
NICARAGUA	32	32	32	32	32	33	33	32	32	33	34	33
PANAMÁ	673	669	667	664	660	656	655	649	645	642	635	630
PARAGUAY	126	124	124	124	125	124	124	124	124	124	124	124
PERÚ	344	344	339	337	338	337	339	343	341	339	339	343
REPÚBLICA DOMINICANA	846	842	843	849	849	845	843	840	842	841	839	841
URUGUAY	11.980	11.975	11.956	11.942	11.938	11.933	11.927	11.920	11.908	11.901	11.889	11.875
VENEZUELA	8.416	8.488	8.554	8.630	8.713	8.808	8.914	9.001	9.091	9.154	9.184	9.249
AFGANISTÁN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ARABIA SAUDÍ	18	21	22	22	22	21	21	23	23	23	24	24
BAHRÉIN	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
BANGLADESH	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
CAMBOYA	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3
CHINA	68	67	67	70	72	74	75	76	75	79	80	81
COREA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	4	4	4
EMIRATOS ÁRABES UNIDOS	60	60	58	60	61	60	60	59	61	60	60	62
FILIPINAS	17	17	17	17	17	17	17	16	16	17	17	17
INDIA	7	7	7	7	8	8	8	8	8	8	8	8
INDONESIA	11	11	11	10	11	11	12	12	12	12	12	12
IRÁN	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
IRAQ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ISRAEL	11	11	11	10	10	10	10	10	10	10	10	9
JAPÓN	36	36	36	35	35	34	35	35	34	34	34	35
KAZAJSTÁN	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	1	1
KUWAIT	5	5	5	4	5	5	6	6	6	6	6	6
LAOS	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
LÍBANO	5	5	5	6	6	6	6	6	6	6	6	6
MALASIA	7	7	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
MYANMAR	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
OMÁN	2	2	2	2	3	3	3	3	3	4	4	5
OTROS PAÍSES DE ASIA	7	7	6	7	7	7	8	8	8	8	7	7

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
QATAR	18	18	18	17	17	17	17	18	17	16	17	16
SINGAPUR	19	19	21	20	19	19	19	18	18	18	19	20
TAILANDIA	12	12	12	12	12	13	13	13	12	12	12	12
TURQUÍA	12	11	9	9	9	10	10	10	10	10	10	10
UZBEKISTÁN	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
VIETNAM	9	9	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
AUSTRALIA	424	421	418	417	414	411	412	408	406	406	406	403
NUEVA ZELANDA	24	23	23	23	20	20	21	21	21	21	21	21
TIMOR ORIENTAL	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
OURENSE	100.303	100.215	100.197	100.252	100.188	100.236	100.305	100.284	100.249	100.171	100.093	100.004
ALEMANIA	4.744	4.739	4.742	4.740	4.736	4.749	4.755	4.755	4.751	4.750	4.750	4.748
ANDORRA	517	516	517	516	515	513	513	513	517	517	515	518
AUSTRIA	34	34	34	34	34	34	33	30	27	28	28	28
BÉLGICA	248	248	248	248	251	252	253	253	252	252	253	253
CROACIA	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
DINAMARCA	21	21	21	20	20	20	20	20	20	21	21	21
ESLOVENIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
FINLANDIA	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
FRANCIA	5.237	5.230	5.231	5.230	5.229	5.235	5.237	5.235	5.236	5.233	5.233	5.231
GRECIA	8	8	8	8	8	8	9	9	9	9	9	9
HUNGRÍA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
IRLANDA	68	68	68	66	66	64	63	64	62	60	60	59
ISLANDIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ITALIA	200	201	201	199	198	199	197	199	199	197	197	197
LETONIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
LIECHTENSTEIN	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
LITUANIA	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
LUXEMBURGO	145	145	146	145	146	144	144	144	143	145	145	145
MALTA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
MÓNACO	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
MONTENEGRO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
NORUEGA	17	17	17	16	16	16	14	14	14	14	14	14
PAÍSES BAJOS	528	528	528	525	522	523	524	524	526	525	525	524
POLONIA	9	8	10	9	9	8	8	8	8	7	7	7

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
PORTUGAL	635	631	627	629	627	625	624	625	627	626	623	622
REINO UNIDO	666	669	670	666	663	655	645	645	639	633	632	634
REPÚBLICA CHECA	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
RUMANÍA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
RUSIA	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	13	13
SERBIA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
SUECIA	34	34	34	34	34	34	33	33	33	33	33	33
SUIZA	7.786	7.780	7.784	7.795	7.803	7.810	7.806	7.798	7.800	7.799	7.803	7.800
UCRANIA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ANGOLA	10	10	10	10	10	10	11	10	10	9	9	8
ARGELIA	6	6	6	6	6	6	6	6	7	7	7	7
CAMERÚN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
COSTA DE MARFIL	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
EGIPTO	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
ETIOPÍA	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2
GUINEA ECUATORIAL	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
GUINEA-BISSAU	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MARRUECOS	12	12	12	11	11	11	13	14	14	14	14	14
MOZAMBIQUE	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
NAMIBIA	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
SENEGAL	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3
SEYCHELLES	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SUDÁFRICA	30	30	31	30	30	30	30	30	30	30	30	30
TANZANIA	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
TÚNEZ	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3
ARGENTINA	28.915	28.870	28.817	28.794	28.744	28.732	28.715	28.704	28.662	28.618	28.568	28.518
BAHAMAS	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
BOLIVIA	112	111	113	113	114	114	113	113	112	112	111	111
BRASIL	9.778	9.751	9.732	9.723	9.708	9.702	9.728	9.751	9.788	9.790	9.802	9.779
CANADÁ	558	557	558	557	555	557	556	555	556	555	555	554
CHILE	1.567	1.563	1.559	1.560	1.549	1.547	1.546	1.541	1.540	1.538	1.534	1.531
COLOMBIA	203	198	198	201	198	197	197	196	198	199	196	195
COSTA RICA	144	143	143	142	143	142	142	141	139	139	139	139
CUBA	12.701	12.677	12.664	12.644	12.590	12.539	12.506	12.449	12.404	12.347	12.286	12.236

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
ECUADOR	118	118	116	115	114	113	113	114	114	115	116	116
EL SALVADOR	27	27	27	27	27	27	25	25	25	25	24	24
ESTADOS UNIDOS DE AMÉRICA	3.258	3.245	3.219	3.213	3.204	3.206	3.192	3.174	3.156	3.130	3.103	3.093
GUATEMALA	29	30	30	30	30	30	30	30	29	29	29	29
HAÍTÍ	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HONDURAS	186	186	184	185	186	186	186	186	184	184	181	181
JAMAICA	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1
MÉXICO	6.111	6.099	6.085	6.073	6.063	6.062	6.058	6.044	6.028	6.019	6.008	5.997
NICARAGUA	21	21	21	21	21	22	22	22	21	21	21	21
PANAMÁ	1.866	1.861	1.859	1.859	1.867	1.865	1.863	1.857	1.857	1.852	1.848	1.844
PARAGUAY	34	33	33	33	33	33	33	33	32	32	32	32
PERÚ	203	202	202	201	200	200	201	199	198	199	200	200
REPÚBLICA DOMINICANA	256	256	257	257	253	255	251	252	255	252	253	250
TRINIDAD Y TOBAGO	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
URUGUAY	2.983	2.985	2.988	2.984	2.981	2.982	2.985	2.983	2.977	2.977	2.976	2.972
VENEZUELA	9.700	9.771	9.871	10.005	10.099	10.205	10.337	10.416	10.485	10.566	10.645	10.723
AFGANISTÁN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ARABIA SAUDÍ	10	10	10	10	10	10	9	9	9	9	9	10
CHINA	23	23	23	20	20	20	21	21	19	19	19	19
COREA	1	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2
EMIRATOS ÁRABES UNIDOS	12	11	11	11	11	11	10	10	10	10	9	8
FILIPINAS	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
INDIA	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
ISRAEL	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
JAPÓN	17	17	17	17	16	16	16	15	14	14	14	14
JORDANIA	15	15	15	15	14	14	12	12	12	11	10	10
LÍBANO	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
MALASIA	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4
OMÁN	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
OTROS PAÍSES DE ASIA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2
QATAR	7	5	6	6	6	5	5	5	5	5	5	5
SINGAPUR	7	7	7	7	7	6	6	6	6	6	6	6
TAILANDIA	7	8	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
TURQUÍA	4	4	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5

Censo cerrado a:		1-11-2018	1-10-2018	1-09-2018	1-08-2018	1-07-2018	1-06-2018	1-05-2018	1-04-2018	1-03-2018	1-02-2018	1-01-2018
VIETNAM	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
AUSTRALIA	359	359	361	365	364	364	363	364	363	363	362	362
NUEVA ZELANDA	11	11	11	11	11	11	10	10	10	10	10	10

